

AKDENİZ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

Salih AKTİN

KENT VE BELLEK:
ANTALYA PAMUKLU DOKUMA FABRİKASI ÖRNEĞİ

Sosyoloji Ana Bilim Dalı
Yüksek Lisans Tezi

Antalya, 2017

AKDENİZ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

Salih AKTİN

KENT VE BELLEK:
ANTALYA PAMUKLU DOKUMA FABRİKASI ÖRNEĞİ

Danışman

Prof. Dr. Sevinç GÜÇLÜ

Sosyoloji Ana Bilim Dalı

Yüksek Lisans Tezi

Antalya, 2017

T.C.
Akdeniz Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğüne,

Salih AKTİN'in bu çalışması, jürimiz tarafından Sosyoloji Ana Bilim Dalı Yüksek Lisans Programı Tezi olarak kabul edilmiştir.

Başkan :Yrd. Doç. Dr. Gazanfer KAYA (İmza)

Üye (Danışman) :Prof. Dr. Sevinç GÜÇLÜ (İmza)

Üye :Yrd. Doç. Dr. Elife KART (İmza)

Tez Başlığı: Kent ve Bellek: Antalya Pamuklu Dokuma Fabrikası Örneği

Onay: Yukarıdaki imzaların, adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylarım.

Tez Savunma Tarihi:23/06/2017

Mezuniyet Tarihi :26/07/2017

(İmza)

Prof. Dr. İhsan BULUT

Müdür

AKADEMİK BEYAN

Yüksek Lisans Tezi olarak sunduğum “Kent ve Bellek: Antalya Pamuklu Dokuma Fabrikası Örneği” adlı bu çalışmanın akademik kural ve etik değerlere uygun bir biçimde tarafımdan yazıldığını, yararlandığım bütün eserlerin kaynakçada gösterildiğini ve çalışma içerisinde bu eserlere atıf yapıldığını belirtir, bunun şerefimle doğrularım.

(İmza)

Salih AKTİN

T.C.
AKDENİZ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEZ ÇALIŞMASI ORJİNALLİK RAPORU

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜ'NE

ÖĞRENCİ BİLGİLERİ	
Adı-Soyadı	Salih AKTİN
Öğrenci Numarası	20155223002
Enstitü Ana Bilim Dalı	Sosyoloji
Programı	Tezli Yüksek Lisans
Programın Türü	(X) Tezli Yüksek Lisans () Doktora () Tezsiz Yüksek Lisans
Danışmanın Unvanı, Adı-Soyadı	Prof. Dr. Sevinç GÜÇLÜ
Tez Başlığı	Kent ve Bellek: Antalya Pamuklu Dokuma Fabrikası Örneği
Turnitin Ödev Numarası	830624012

Yukarıda başlığı belirtilen tez çalışmasının a) Kapak sayfası, b) Giriş, c) Ana Bölümler ve d) Sonuç kısımlarından oluşan toplam 285 sayfalık kısmına ilişkin olarak, 13/ 07/ 2017 tarihinde tarafımdan Turnitin adlı intihal tespit programından Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Çalışması Orijinallik Raporu Alınması ve Kullanılması Uygulama Esasları'nda belirlenen filtrelemeler uygulanarak alınmış olan ve ekte sunulan rapora göre, tezin/dönem projesinin benzerlik oranı;

alıntılar hariç % 5

alıntılar dahil % 12'dir.

Danışman tarafından uygun olan seçenek işaretlenmelidir:

(x) Benzerlik oranları belirlenen limitleri aşmıyor ise;

Yukarıda yer alan beyanın ve ekte sunulan Tez Çalışması Orijinallik Raporu'nun doğruluğunu onaylarım.

() Benzerlik oranları belirlenen limitleri aşıyor, ancak tez/dönem projesi danışmanı intihal yapılmadığı kanısında ise;

Yukarıda yer alan beyanın ve ekte sunulan Tez Çalışması Orijinallik Raporu'nun doğruluğunu onaylar ve Uygulama Esasları'nda öngörülen yüzdelik sınırlarının aşılmasına karşın, aşağıda belirtilen gerekçe ile intihal yapılmadığı kanısında olduğumu beyan ederim.

Gerekçe:

Benzerlik taraması yukarıda verilen ölçütlerin ışığı altında tarafımca yapılmıştır. İlgili tezin orijinallik raporunun uygun olduğunu beyan ederim.

13 / 07 / 2017

(imza)

Danışmanın Unvanı-AdıSoyadı
Prof. Dr. Sevinç GÜÇLÜ

İÇİNDEKİLER

ŞEKİLLER LİSTESİ	vi
KISALTMALAR LİSTESİ	viii
ÖZET	ix
SUMMARY	x
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM

KAVRAMSAL ÇERÇEVE

KENT VE TOPLUMSAL BELLEK

1.1. Kent.....	5
1.1.1. Kentlerin Doğuşu ve Gelişimi.....	7
1.1.2. Dünyada ve Türkiye’de Kent ile İlgili Yapılan Çalışmaların Genel Durumu	12
1.2. Toplumsal Bellek.....	18
1.2.1. Toplumsal Belleğin İnşasında Kent	23
1.2.2. Kentsel Mekân ve İnsan İlişkileri.....	27
1.2.3. Kentsel Mekân Bağlamında Endüstriyel Mekânlar: Fabrikalar Örneği.....	29

İKİNCİ BÖLÜM

CUMHURİYET'TEN GÜNÜMÜZE TÜRKİYE'DE EKONOMİ VE

SANAYİLEŞMENİN TARİHİ

2.1. Sanayileşme ve Ekonomi	33
2.2. Cumhuriyet Dönemi’nden Günümüze Türkiye’de Ekonomik Politikaları ve Sanayileşmenin Gelişimi	35
2.2.1. Türkiye’de Ekonominin Seyri: Dünü ve Bugünü	35
2.2.1.1. Türkiye’nin Kuruluş Yılları’nda Ekonomi Politikası.....	36
2.2.1.2. Devletçi Sanayileşme	39
2.2.1.3. İkinci Dünya Savaş’ı ve Sonrası Ekonomi Politikaları.....	41
2.2.1.4. 1960-1979 Yılları Ekonomi Politikaları.....	42

2.2.1.5. 1980-2000 Yılları Ekonomi Politikaları.....	43
2.2.1.6. 2000 ve Sonrası Ekonomi Politikaları.....	46

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TÜRKİYE'NİN SANAYİLEŞMESİNDE ETKİLİ OLAN BİR KURUM:

SÜMERBANK

3.1. Sümerbank'ın Kuruluşu ve Gelişimi	48
3.1.1. Sümerbank Fabrikaları.....	52
3.1.2. Türkiye'de Tekstil Sanayisinde Sümerbank'ın Yeri	56
3.1.3. Sümerbank'ın Özelleştirilmesi	56

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

ARAŞTIRMA BÖLGESİ

4.1. Antalya'nın Genel Durumu: Sosyal, Ekonomik ve Kentleşme Yapısı	59
4.1.1. Tarih İçinde Antalya	59
4.1.2. Antalya Coğrafi Durumu	60
4.1.3. Antalya Nüfusu	60
4.1.4. Antalya'nın Kentleşme Durumu	62
4.1.5. Antalya'nın Sosyo-Ekonomik Durumu	65
4.2. Antalya Pamuklu Dokuma Fabrikası'nın Kuruluşu ve Fabrikanın Özellikleri	67
4.2.1. Antalya Pamuklu Dokuma Fabrikası'nın Kurulduğu Bölge.....	76
4.2.2. Antalya Pamuklu Dokuma Fabrikası'nın Kapanması ve Günümüzdeki Durumu.....	78

BEŞİNCİ BÖLÜM

ARAŞTIRMA METODOLOJİSİ

5.1. Anlatı Araştırması ve Sözlü Tarih	81
5.1.1. Araştırma Deseni Bağlamında Görüşme Kılavuzunun Oluşturulması	86
5.1.2. Anlatı Araştırması Yürütülürken Takip Edilen Süreçler	88
5.1.3. Alan Araştırmasında Görüşme Kılavuzunun Uygulama Süreci	90

5.1.4. Verilerinin Kayıt Edilmesi/Depolanması.....	91
5.1.5. Sahada Karşılaşılan Güçlükler	92
5.2. Türkiye’de Sözlü Tarih Çalışmalarının Bazı Örnekleri	93
5.2.1. Güliz Beşe Erginsoy, Adalılar: İmroz’dan Gökçeada’ya (2006)	93
5.2.2. Songül Sallan Gül, Gönen Köy Enstitüsü Köy Enstitüsü Işığı	94
5.2.3. Leyla Şimşek Rathke, “Dünden Kalanlar: Türkiye’de Hemşirelik ve GATA TSK Sağlık Meslek Lisesi Örneği	95

ALTINCI BÖLÜM

ALAN ARAŞTIRMASINDA ELDE EDİLEN VERİLERİN

DEĞERLENDİRİLMESİ

6.1. Katılımcıların Demografik Özellikleri	98
6.2. İş Devingenlikleri ve Fabrikadaki İşe Başlama Süreçleri	103
6.2.1. Fabrikanın İşgücü Alımı İçin Yaptığı Sınavlar.....	114
6.2.2. Fabrikanın Kalifiye Eleman İhtiyacını Karşılama	117
6.2.3. Fabrikanın İstihdam Sürecinde Aradığı Kriterler	118
6.2.4. Fabrikada Hizmetiçi Eğitim, Seminer ve Kurs Durumları	119
6.3. Fabrikadaki İşte Çalışma Nedenleri: “İş Güvencesi”	120
6.4. Fabrikanın Etkileri.....	122
6.4.1. Fabrikanın Sosyal ve Ekonomik Etkileri	122
6.4.2. Antalya’nın Kentleşmesine Etkisi.....	125
6.4.3. Kadın İstihdamına Etkisi.....	127
6.4.4. Fabrikanın İşgücü Üzerindeki Etkisi: “Fabrikada Bir Süre Çalıştıysan Bir Vafsin Olurdu”	133
6.5. Fabrikada Kullanılan Araçlar ve Makineler	134
6.6. Fabrikada İstihdam Edilenler Arasındaki İletişimin Sağlanması	137
6.7. Fabrikadaki İşgücünün Sosyal Güvencesi.....	138
6.7.1. Fabrikanın Sosyal Harcamaları.....	139
6.8. Sendika ve Dernek Üyelikleri.....	140
6.9. Fabrika Çalışanlarında Görülen Meslek Hastalıkları ve Yaşanan İş Kazaları	144

6.10. Fabrikanın Mesai Saatleri	146
6.11. Fabrika Yemekhanesinde Çıkan Yemekler	147
6.12. Fabrikadaki İşgücünün Ekonomik Durumu	149
6.12.1. İşgücü Ücretlerin Ödenmesi	152
6.13. Fabrikanın Yerleşkesinde Bulunan Sosyal Tesisler	153
6.14. İşgücünün Şehir İçi Ulaşımları	156
6.15. Fabrikada İşgücünün Üretim Sistemi ve Pamuğun Dokuma Süreci	158
6.16. Fabrikada Üretilen Ürünler ve Ürünlerin Tüketimi.....	161
6.17. İşgücünün Fabrikadaki “Bir İşgünü”	162
6.18. İşgücünün İskân Durumu: Lojman ve Diğer Konutlar	163
6.19. Gündelik Yaşam, Boş Zaman ve Tüketim Alışkanlıkları	171
6.19.1. Yıllık İzinleri.....	176
6.19.2. İşgücünün Alışverişi	177
6.20. Fabrika Dönemi Çalışma İlişkileri İle Günümüz Çalışma İlişkilerine İlişkin Düşünceleri	178
6.21. Emeklilik Süreci ve Buna İlişkin Düşünceleri	184
6.21.1. Emeklilik İkramiyeleri ve Emeklilik Maaşları	187
6.21.2. Lojmandan Taşınma, Yeni Konutlar, Komşuluk ve Sosyal İlişkileri.....	189
6.22. Emeklilik Sonrası Sosyal İlişkiler ve Etkinlikler	191
6.23. Fabrikanın Toplumsal Hafızadaki Yeri	193
6.23.1. Dokuma Fabrikasının Anımsattıkları: Akla İlk Gelenler	197
6.23.2. Unutulmayan Anıları	200
6.24. Fabrikadan Kalanlar: Eşyalar ve Fotoğraflar.....	201
6.25. Fabrikanın Kapanmaması Durumunda Tekrardan Çalışma İsteği	201
6.26. Fabrikanın Kapanması Günümüzdeki Durumu ile İlgili Düşünceleri.....	202
SONUÇ	205
KAYNAKÇA.....	210
EK 1- Araştırma Deseni Çerçevesinde Hazırlanan Görüşme Kılavuzu.....	229
EK 2-Örnek Görüşme Metni	237
EK 3- Görüşmecilerin Demografik Özellikleri Ve Görüşmelerin Yapıldığı Tarih	249
EK 4- Sümerbank’ın Yurt İçindeki Dağılımı	250
EK 5- Sümerbank Kanunu	251

EK 6- Sümerbank Şiiri.....	253
EK 7- Antalya Pamuklu Dokuma Fabrikası T.A.Ş. İmza- Ana Sözleşme Belgesi	254
EK 8- Antalya Dokuma Fabrikası’nın Detaylı Kronolojisi	256
EK 9- Dokuma Fabrikası Makine Parkı	259
EK 10- Dokuma Fabrikası’nın Açılışı İle İlgili Gazete Haberi	261
EK 11- Dokuma Fabrikası ve Çalışanların Fotoğrafları	262
ÖZGEÇMİŞ	274

ŞEKİLLER LİSTESİ

Şekil 4.1. Dokuma Fabrikasının Yerleşim Alanı	76
Şekil 6.1. Şehrin Gelişimi	126

TABLOLAR LİSTESİ

Tablo 3.1. Sümerbank'ın Memur ve İşçilerin İstihdam Durumu (1933-1989).....	51
Tablo 3.2. Sümerbank Pamuklu Dokuma Fabrikaları ve Özellikleri	53
Tablo 4.1. Antalya İl ve Şehir Nüfusu (1927-1985).....	60
Tablo 4.2. Antalya Nüfusu (2007-2016)	61
Tablo 4.3. Antalya Pamuklu Dokuma Fabrikası T.A.Ş. Raporu (1955)	68
Tablo 4.4. Antalya Pamuklu Dokuması Üretim Tutarı (1966-1972)	72
Tablo 4.5. Antalya Pamuklu Dokuma Fabrikası Yıllar İtibariyle Satış Tutarı (1966-1972).....	72
Tablo 4.6. Antalya Pamuklu Dokuma Fabrikası'nın Genel Ekonomiye Katkısı.....	72
Tablo 4.7. Antalya Pamuklu Dokuma Fabrikası İstihdam Durumu (1966-1972).....	73
Tablo 4.8. Antalya Pamuklu Dokuma Fabrikası Personel Kadro Durumu (1993-1994)	74
Tablo 4.9. Fabrikanın Yapı Alanı ve Kapladığı Alan.....	75
Tablo 6.1. Cinsiyet Dağılımı	98
Tablo 6.2. Görüşmecilerin Yaş Aralığı	99
Tablo 6.3. Eğitim Durumu.....	99
Tablo 6.4. Eşlerin İstihdam Durumu	99
Tablo 6.5. Görüşmecilerin Şimdiki İstihdam Durumu	100
Tablo 6.6. Doğum Yerleri	101
Tablo 6.7. İşgücü İçerisindeki Statüleri.....	101
Tablo 6.8. Fabrika'nın İşgücü İçerisinde Mesleki Durumları	102
Tablo 6.9. Çocukların Eğitim Durumu.....	103
Tablo 6.10. Katılımcıların Fabrikaya Giriş Tarihleri.....	107
Tablo 6.11. Sümerbank Fabrikalarında Kadın ve Erkek İstihdamı	114
Tablo 6.12. 1965-1972 Yılları Antalya Dokuma Fabrikası İstihdam Durumu	129
Tablo 6.13. Görüşmecilerin Fabrikadaki İş Bulma Durumu	130
Tablo 6.14. Sümerbank'ın Sosyal Harcamaları.....	139
Tablo 6.15. Sümerbank Sosyal Tesisleri (1970).....	154
Tablo 6.16. Katılımcıların İskân Durumu	167
Tablo 6.17. Katılımcıların Emeklilik Tarihleri.....	186

KISALTMALAR LİSTESİ

ATSO	:Antalya Ticaret ve Sanayi Odası
BBYSP	: Birinci Beş yıllık Sanayileşme Planı
DİSK	:Devrimci İşçi Sendikaları Konfederasyonu
DOCOMOMO	:Documentation and Conservation of Buildings, Sites and Neighbourhoods of the Modern Movement
E-FAITH	:European Federation of Associations of Industrial and Technical Heritage (Avrupa Endüstri ve Teknik Miras Dernekleri Federasyonu)
ERIH	:Avrupa Endüstri Mirası Rotası: European Route of Industrial Heritage
GSMH	: Gayri Safı Milli Hasıla
IMF	: International Monetary Fund (Uluslararası Para Fonu)
KİT	: Kamu İktisadi Teşebbüsleri
OEEC	: Avrupa Ekonomik İşbirliği Komisyonu
ÖYK	: Özelleştirme Yüksek Kurulu
STK	:Sivil Toplum Kuruluşları
TEKSİF	:Türkiye Tekstil, Örme ve Giyim Sanayi İşçileri Sendikası
TICCIH	:The International Committee for the Conservation of Industrial Heritage (Uluslararası Endüstri Mirası Komitesi)
TÜİK	:Türkiye İstatistik Kurumu

ÖZET

Kentler, genel olarak ekonomik faaliyetlerin yoğun bir şekilde geliştiği, sosyo-kültürel etkinliklerin farklı biçimlerde yaşandığı merkezler olarak görülmektedir. Kentleri meydana getiren birçok unsur bulunmaktadır. Bu unsurlardan biri de hiç şüphesiz ki inşa edilen yapılardır. Bu yapılardan biri de “fabrikalardır”. Ancak fabrikalar endüstriyel mekânlar olduğu gibi aynı zamanda birer sosyal mekândır. Bu endüstriyel mekânların hem kent için hem de bu mekânda istihdam edilen işgücü için önemi bulunmaktadır. Bu yapılar aynı zamanda birer “hafıza mekânları”dır. Bu amaçla Antalya’da 1950’li yıllarda temeli atılan ve 2000’lerin başında faaliyeti durdurulup kapatılan “Antalya Pamuklu Dokuma Fabrikası”nın toplumsal bellekteki yeri incelenmeye çalışılmıştır. Fabrikanın toplumsal bellekteki yeri ise, fabrikada bir süre istihdam edilmiş ya da fabrikadan emekli olmuş bireylerin “sözlü tanıklığı”na başvurularak yapılmıştır. Çalışmada nitel araştırma yöntemlerinden biri olan “sözlü tarih” yöntemi kullanılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Antalya Pamuklu Dokuma Fabrikası, Kent, Toplumsal Bellek, Sözlü Tarih.

SUMMARY
CITY AND MEMORY:
CASE OF ANTALYA COTTON MILL

Cities are seen usually as centers where economic activities are intensively developed and socio-cultural activities are experienced in different forms. There are many factors that forming cities. One of these factors is undoubtedly the constructed buildings. One such building is “the factory”. But factories are industrial spaces and social spaces at the same time. These industrial spaces are important both for the city and the workforce employed there. For this purpose, it has been tried to examine the meaning of the “Antalya Cotton Mill” – which was founded in mid 1950s and was closed in early 2000s as its activities were stopped- in collective memory is tried to be examined in this. The meaning of the factory in collective memory is represented by referring to “the oral testimony” of individuals who have been employed in the factory for some time or retired from the factory. The “oral history” method, one of the qualitative research methods, was used in this study.

Keywords: Antalya Cotton Weaving Factory, City, Collective Memory, Oral History.

GİRİŞ

Kentler ticaret, sanayi ve hizmet alanındaki faaliyetlerin geliştiği, sosyo-kültürel etkinliklerin yoğun olarak yaşandığı mekânlardır. Her kentin bünyesinde barındırdığı bazı özellikler vardır. Kentlerin içinde barındırdığı bu özelliklerin, kentlilerin belleğinde ayrı bir yeri bulunmaktadır. Bu çalışmada kentsel mekânın sosyolojik analizi yapılacak ve “Antalya Pamuklu Dokuma Fabrikası” örneğinden hareketle toplumsal bellek ile bir kentsel mekân ilişkisi incelenecektir. Amaç bir bölgenin ya da bir mekânın kentlilerin¹ toplumsal belleğindeki yerini sosyolojik bir bakış açısıyla incelemeye çalışmaktır. Bir kentin ya da bir kentsel bölgenin “toplumsal bellek”te kalan özelliklerinin neler olduğunu araştırmak da diğer amaçlardandır. Özellikle bir olgu ya da durumun canlı tanıklığını yapmış olanların belleğinde kalanlar çalışmamızda üzerinde durulan konulardan biridir.

Araştırma problemimiz şudur: Antalya’nın Kepez ilçesinin Dokuma Bölgesi’ne ismini veren “Antalya Pamuklu Dokuma Fabrikası”nın toplumsal bellekteki yeri nedir? Toplumsal hafıza, kentsel bölgeyi ne şekilde hatırlar? Bir kentsel bölge olan “fabrika” ve “fabrika mekânı” özellikle fabrikada istihdam edilen işçilerin belleğinde nasıl bir iz bırakmıştır?

Çalışmamızda, Türkiye Cumhuriyeti’nin kuruluşundan günümüze doğru ekonomik politikaları incelenmiş, kent ve toplumsal bellek konuları üzerinde durulmuştur. Amacımız, Cumhuriyet Dönemi’nde uygulanan ekonomi politikaları çerçevesinde Türkiye’nin farklı kentlerinde kurulan Sümerbank fabrikalarının (iştiraki olduğu fabrikalar dahil), işgücünün (işçilerin) belleğindeki yerini incelemeye çalışmaktır². Bu bağlamda, kent ve kentsel bellek olguları çerçevesinde Cumhuriyet’in erken dönemi olarak nitelendirdiğimiz 1950’li yıllarda KİT’ler kapsamında olan Sümerbank’ın %80 sermayesinin desteğiyle Antalya’da kurulan “Antalya Pamuklu Dokuma Fabrikası T.A.Ş.” araştırma örneği olarak seçilmiştir. Çalışmanın

¹ Fabrikanın işgücünün oluşturanlar aynı zamanda kentin sakinleridir. Kentlilerin belleğindeki yeri ile işgücü belleği kastedilmektedir.

² Literatüre bakıldığı zaman Sümerbank fabrikaları ile ilgili yüksek lisans ve doktora düzeyinde farklı disiplinlerde bazı tezlerin yazıldığı görülmektedir. Tezlerden bazıları şunlardır: “*Kapitalist/Sosyalist Modernleşme Modellerinin Erken Cumhuriyet Dönemi Mimarlığının Biçimlenişine Etkileri-Sümerbank KİT Yerleşkeleri Üzerinden Yeni Bir Anlamlandırma Denemesi*” (Ö. Arıtan, 2004- Mimarlık Bölümü), Arıtan, doktora çalışmasında Erken Cumhuriyet Dönemi’nde kurulan KİT yerleşkelerin (Malatya Sümerbank Fabrikası, Kayseri Sümerbank Fabrikası, Konya Ereğli Sümerbank Fabrikası, Aydın Sümerbank Fabrikası ve Bursa Sümerbank –Merinos Yünlü Fabrikası) mimari özelliklerini modernleşme ideolojileri çerçevesinde inceler. Ulaş Kutsi Çezik (2014) tarafından hazırlanan “*Kamusal Alanların Alışveriş Merkezine Dönüşümü: Denizli Sümerbank’tan Sümerbank’a*” (Kamu Yönetimi Bölümü-Yüksek Lisans)) konulu yüksek lisans tezidir. Çezik’e göre Erken Cumhuriyet Dönemi’nde Denizli’de kurulan Sümerbank Basma Sanayi Müessesesi Denizli İplik Fabrikası, Denizli’ye yapılmış en önemli yatırımlardan biri olarak görülür. Sümerbank’ın özelleştirilmesi ile birlikte fabrika AVM’e dönüşmüştür (Çezik, 2014: 80). Seçil Uğursal (2011), *Tarihi Yapıların Yeniden İşlevlendirilmesi: İzmir Sümerbank Basma Sanayi Yerleşkesi Örneği* (Mimarlık Yüksek Lisans).

amacı fabrikanın, fabrikada istihdam edilen işgücünün hafızalarındaki yerini incelemektir. Bununla birlikte fabrikanın yerel ekonomideki önemi, kentin gelişimine (sosyal, kültürel, kentsel vs.) olan katkısı üzerinde de durulmuştur. Nitekim fabrika yerleşkeleri sadece bir sanayi üretimi açısından faaliyet gösteren mekânlar olarak görülmemekte fabrika yerleşkelerinde bulunan sosyal tesisler ve bu sosyal tesislerde yapılan sosyal etkinlikler, rekreasyon etkinlikleri ve sinema gösterimleri fabrika çalışanların sosyal ilişkilerin geliştirilmesinde etkili olmaktadır. Bununla birlikte bazı sosyal tesislerin kent sakinleri tarafından da kullanılması fabrika yerleşkesinin ilgi odağı halini almaktadır³.

Tez kapsamında, Sümerbank, Sümerbank'ın diğer fabrikaları ve Antalya Pamuklu Dokuma Fabrikası ile ilgili dokümanlar, gazete yazıları ve arşiv belgelerine ulaşılmaya çalışılmıştır. Sözlü tarih yöntemiyle elde edilen belgelere yönelik bilgi alanımızı biraz daha geliştirmek amaçlanmıştır. Buna yönelik görüşme yaptığımız katılımcılardan gerek Sümerbank ile ilgili olsun gerek de “Dokuma Fabrikası” ile ilgili olsun ellerinde bulunan materyallere ulaşılmaya çalışılmıştır. Böylece, çalışmamıza katılımcılar da dahil edilmeye çalışılmıştır. Araştırmaya dahil edilmesiyle katılımcılar, kendilerini daha farklı değerlendirdikleri, geçmişlerini daha değerli buldukları gözlemlenmiştir.

Çalışmamızda bir yandan Dokuma Fabrikası'nın kolektif bellekteki yeri incelenirken diğer yandan da “emeğin belleği” üzerinde durulmuştur. Görüşmecilere, işgücü içerisindeki iş devingenlikleri, çalışma faaliyetleri, kullandıkları makineler, iş faaliyetindeki görevleri, sosyal güvenlik durumu, sendikal faaliyetleri, fabrikanın sosyal harcamaları, işgücü ücretlerinin ödenmesi, hafta tatilleri ve yıllık izinleri, sosyo-ekonomik durumları vs. ile ilgili konularda sorular yönlendirilmiştir. Böylece “emeğin toplumsal bellekteki yeri” de incelenmeye çalışılmıştır. Diğer bir yandan, görüşmecilerden çalıştıkları dönemde “işgücü koşulları” ile günümüzdeki “işgücü koşulları” hakkında karşılaştırma yapmaları istenilmiştir. Dolayısıyla “Kent ve Bellek: Antalya Pamuklu Dokuma Fabrikası Örneği” adlı bu tezimizde bu fabrikada istihdam edilenlerin “emek hikâyeleri” (emek anlatıları) üzerinde de durulmuştur. Bu hikâyeler (anlatılar) onları var eden hikâyelerdir. Onların hikâyesi “Dokuma Fabrikası”, “ekose kumaşlar”, “gömleklikler”, “mendiller”, “bez takvimler”, “kareli kumaşlar” ve “fabrikadaki sosyal ilişkilerdir”. Bu anlatıların geçtiği yer ise Antalya'da kurulan Dokuma Fabrikası'dır.

³Benzer durumun Arıtan'ın da (2004: 97) belirttiği gibi Sümerbank yerleşkeleri çok farklı işlevlere hizmet veren pek çok yapıyı fabrika alanı içinde barındırmaktadır. Bu yerleşkeler: fabrika, kuvvet santrali, sosyal merkez, okul, kreş, açık/kapalı spor alanları, park alanları ve konutlardır.

Bu olgular çerçevesinde çalışmamız altı bölümden oluşmaktadır. Çalışmanın birinci bölümünde “kent ve toplumsal bellek” ilişkisi ele alınmıştır. Bu bölümde; kent, kentlerin ortaya çıkışı, kent ile ilgili yapılan çalışmalar (Dünya’da ve Türkiye’de), toplumsal bellek, toplumsal belleğin inşasında kent ve mekân gibi konular incelenmiştir. Kent ve toplumsal bellek ilişkisi ise birer endüstriyel mekân oldukları gibi sosyal mekânlar da olan fabrikalar örneğinden ele alınmıştır. Bu bağlamda çalışmamızın örneği “Antalya Pamuklu Dokuma Fabrikası” olarak seçilmiştir.

Çalışmanın ikinci bölümü, Türkiye’nin Cumhuriyet Dönemi’nden günümüze doğru uygulanan ekonomi politikaları ve sanayileşmenin gelişimi üzerinde durulmuştur. Unutulmamalıdır ki, Antalya’da “Pamuklu Dokuma Fabrikası”nın kurulması, Türkiye’de uygulanan ekonomi politikalarının bir sonucudur. Bu bölümde genel olarak, dünyadaki Sanayi Devrimi’nin ortaya çıkışı üzerinde de durulmuştur.

Çalışmamızda ele aldığımız “Antalya Pamuklu Dokuma Fabrikası T.A.Ş.”nin sermayesinin %80’ine yakını Sümerbank’a ait olmasından dolayı çalışmanın üçüncü bölümünde Sümerbank kurumu üzerinde durulmuştur. Bu bölümde Sümerbank’ın kuruluşu, gelişimi ve özelleştirilmesi ele alınmıştır. Ayrıca Sümerbank’ın Türkiye’nin farklı bölgelerinde kurulan fabrikaları ve bu fabrikaların özelliği ile satış mağazaları da incelenmiştir. Bu bölümde Sümerbank’ın yurt genelinde istihdam ettiği işgücüne de değinilmiştir.

Fabrikanın kurulduğu yer Antalya ili olduğu için çalışmamızın dördüncü bölümünde araştırma bölgesi olan Antalya ili üzerinde durulmuştur. Bu bölümde, Antalya’nın tarihî, sosyo-kültürel yapısı, coğrafi konumu, nüfus yapısı, kentleşme durumu ele alınırken, diğer yandan da Antalya’da kurulan “Pamuklu Dokuma Fabrikası”nın genel özellikleri, fabrikanın kurulması, kurulduğu bölge, kapanması ve günümüzdeki durumu da incelenmiştir.

Yukarıda da değindiğimiz gibi çalışmamızdaki amaç, Antalya’nın bir bölgesinde (Kepez Mevkii) kurulan “Antalya Pamuklu Dokuma Fabrikası”nın toplumsal hafızadaki yerini incelemeye çalışmaktır. Bu bağlamda, fabrikanın toplumsal hafızadaki yerini incelemek amacıyla fabrikada istihdam edilen işgücünün “sözlü anlatılarına” başvurulmuştur. Çalışmamızın beşinci bölümünde araştırmamızın metodolojisi olan “sözlü tarih” yöntemi üzerinde durulmuştur. Bu bölümde; “sözlü tarih”, sözlü tarih araştırmalarında takip edilen aşamalar, sözlü tarih yöntemi araştırmalarında dikkat edilmesi gereken hususlar ve sözlü tarih yöntemi araştırmalarında oluşturulan “görüşme formu⁴” ve “görüşme formu” nun özellikleri üzerinde durulmuştur. Benzer şekilde bu bölümde, alan araştırmasında karşılaşılan güçlükler,

⁴ Görüşme formu Ek 1’de verilmiştir.

sahada verilerin toplanması ve kaydedilmesi üzerinde de durulmuştur. Ayrıca “sözlü tarih” yöntemiyle yapılan bazı çalışmalara da değinilmiştir. Araştırmamızda, nitel araştırma yöntemlerinden biri olan “görüşme” tekniği kullanılmıştır. Katılımcılar ile ilk temasımız Kasım 2015 tarihinde olmuştur. Araştırmamızın görüşme formu oluşturulduktan sonra “kartopu örnekleme” ile diğer katılımcılara ulaşılmıştır. Kartopu örnekleme kullanmamızın nedeni ise fabrikanın 2000’lerin başlarında kapanmasıdır. Dolayısıyla bu yöntem, diğer katılımcılara ulaşmamızı daha da kolaylaştırmıştır. Kartopu örnekleme yöntemiyle toplamda 30 kişi ile görüşülmüştür. Bunlardan 28’ini fabrikada istihdam edilenler oluştururken diğer 2’si (1 erkek, 1 kadın) fabrika lojmanında büyüyenlerden oluşmaktadır. Fabrikada istihdam edilen 28 katılımcıdan 9’u kadın 19’u erkektir.

Tezimizin son bölümünde ise çalışma çerçevesinde “alan araştırması” nda elde ettiğimiz bulgular değerlendirilmiştir. Görüşme formumuzdan hareketle genel olarak katılımcıların demografik özellikleri (yaş, doğum yeri, cinsiyet, medeni durum, eğitim durumu, eşin çalışma durumu, şimdiki istihdam durumu, fabrikadaki görevi ve kadro durumu- statüsü-, sahip olunan çocuk sayısı ve çocukların eğitim durumu), iş devingenlikleri, fabrikaya giriş süreçleri, fabrikadaki iletişim durumları, işgücünün sosyal güvencesi, sendikal faaliyetleri, işgünü içerisindeki faaliyetleri, çalışma sistemi –vardiya durumu-, fabrikanın üretim süreci, çalışanların ekonomik durumları, istihdam sürecinde konut durumları, gündelik yaşam, tüketim ve boş zamanları değerlendirme durumları ve yaşam standartları gibi özellikleri incelenmiştir. Aynı zamanda, fabrikanın fiziki yapısı, fabrikanın hafızalarındaki yeri incelendiği gibi, katılımcıların emekli olduktan sonraki gündelik yaşam ilişkileri ve fabrikanın günümüzdeki durumuyla ilgili anlatılarına da değinilmiştir. Ele aldığımız bu olgular aşağıda daha detaylı incelenmiştir. Araştırmamız sonuç ve değerlendirme kısmıyla son bulmaktadır.

BİRİNCİ BÖLÜM

KAVRAMSAL ÇERÇEVE

KENT VE TOPLUMSAL BELLEK KAVRAMLARI

1.1. Kent

Kent ile ilgili birçok tanımlama yapılmaktadır. Toplumbilimsel açıdan kenti tanımlama girişimlerinde kentten söz edilirken, genellikle nüfus birikiminin olduğu, uzmanlaşmanın arttığı, iş bölümünün ayrıldığı, sanayileşmenin geliştiği ve ikincil ilişkilerin yoğun olarak yaşandığı bir yer olarak ele alınır (Duru ve Alkan, 2002: 7). Bütün bu özellikler kent ve kentlilik olgularını oluşturmaktadır. Nitekim Oskay'ın da belirttiği gibi kent ve kentlilik olguları birçok bakımdan ele alınmaktadır. Yazara göre kent ve kentlilik olguları; sayısal, işbölümü, yaşama tarzı ve ekonomik açıdan incelenirken; kentlilik olgusu da yine değişen bu olgularla ele alınmaktadır (Oskay, 2001: 338).

Kentin farklı şekillerde ama eşit olarak herkese ait ve açık bir kültür alanı olduğunu belirten Erzen, kenti; insanın kendine yarattığı ve zaman içinde insanı oluşturan, insanın kültürel (doğal) ekümeni olarak tanımlar. Erzen'e göre kent, "onda barınan ve onda kendini ifade eden insanın doğasıdır. Burada doğa sözcüğü biyolojik anlamda değil insana ait kültürel doğa anlamında kullanılmaktadır" (Erzen, 2015: 108).

Kent, "tüm değişim ve dönüşümleri ile birlikte, içinde doğduğu çevrenin toplumsal, kültürel, ekonomik ve fiziksel koşulların mekânsal yansımasıdır" (Uğurlu,2010: 25). Kentler, "bir toplumun ayrılmaz parçasıdır. Bir toplumda kentlerin sayısı, yayılımı ve işlevleri kültürünün karmaşıklığına ve kültürel değişikliklerinden etkilenme derecesine göre farklılık gösterirler"(Hatt ve Reiss; 2002: 30). Genel anlamıyla kentin özelliklerini içinde barındıran bir tanımı Bal, şu şekilde yapar:

"Kent, sanayi, ticaret, hizmet gibi etkinliği olan tarımsal ürünler de dâhil olmak üzere her türlü ürünün dağıtıldığı sınırları belirlenmiş bir alanda yoğunlaşmış nüfusun sosyal bakımından tabakalaştığı, mesleki rollerin artarak farklılaştığı, dikey ve yatay hareketliliğin yaygın olduğu, çeşitli sosyal grupları barındıran, sivil toplum örgütlerinin etkinliğini gittikçe artırdığı, merkezi ve yerel yönetimi temsil eden yönetsel kurumların bulunduğu, yerel, bölgesel ya da uluslararası ilişki ağlarına sahip heterojen bir toplumdur" (Bal,2006: 30).

Benzer şekilde Kıray, kent, tarımsal üretimin yapıldığı ve daha önemlisi hem tarımsal hem de tarım dışı üretimin dağıtımın kontrol fonksiyonlarının toplandığı, belirli teknolojik seviyelerine göre büyüklük, heterojenlik ve bütünleşme düzeylerine varmış yerleşme biçimi olarak tanımlar(1998: 75'ten aktaran Uğurlu,2010: 28). "Her kentin kendi tarihi olmasına

karşın, insanlığın tarihi büyük ölçüde kentlerin ve kentsel yaşamın tarihi olarak yazılabilir”(Hatt ve Reiss; 2002: 27).

Kenti neyin oluşturulduğu sorusuna genel olarak verilecek cevaplar çoğu kez mekân ve demografik ölçütlerine dayanır. Büyük nüfuslu bir insan topluluğun işgal ettiği bir alan gözüyle bakılır kentte. Bu tanımlama daha çok nicel ölçütlere göre yapılır (Bookchin, 1999: 16). Kent, “bir bütünlük (birlik) olmaktan çok, farklı toplumsal dünyaların bir mozağıdır” (Vago, 1989: 138’den aktaran Güçlü, 2002: 17). Bookchin, kent ile ilgili şunları belirtir:

“Kent başlangıçta, insan ilişkilerinin biyolojik olgulara dayanan aile benzeri gruplaşmalardan komşuluk gibi belirgin toplumsal olgulara dönüşmesine, seküler kurumlaşmaların artan miktarda ortaya çıkmasına ve yenilikçi kültürel ilişkilerin hızla gelişmesine sahne olduğu; önceleri yaşa ve cinsiyete, doğal grupların ya da etnik grupların ayrıcalığı olan ekonomik ilişkiler kentlerde evrenselleşti. Kısaca kent, biyolojik yakınlığın toplumsal bir yakınlığa dönüştüğü, tarihi bir sahneydi. Kent etnik grubu seküler yurttaşlara, dar görüşlü bir kabileyi evrensel bir yurttaşlar kitlesine dönüştüren tek ve en önemli etmendi” (Bookchin, 1999: 18).

Kentleri oluşturan farklı unsurlar elbette ki mevcuttur ve bu unsurlar çoğu zaman kentin tanımlanmasında da etkili olmaktadır. Kentleri oluşturan unsurlar arsında; ulusal ve uluslar arası alanda etkinliği (küresel kent, marka kent, ticaret kenti, hakim kent vs), ticaret, ekonomik faaliyetler, sanayi kolları, turizm özellikleri, kutsal mekânlar, eğlence mekânları ve diğer sosyal faaliyetlerin yapılabileceği yerler, tarihi dokusu, coğrafi ve doğal güzellikler gösterilebilir. Bu unsurları oluşturanlar ise kentsel topluluklardır. Weber’e göre (2012: 109), kelimenin tam anlamıyla bir kentsel “topluluk” bir olgu olarak Avrupa’da ortaya (Yakın Doğu, Suriye, Fenike ve Mezopotamya istisnai merkezlerdir) çıkmıştır. Ardında bir kentsel topluluk için gerekli olan özellikleri şöyle belirtir: Öncelikle alıveriş ve ticari ilişkilerin görece bir hakimiyetine sahip olmalı. Bunun yanında yerleşim alanında bazı özelliklerinin olması gerektiğini ifade eder. Bunlar: “bir kale, bir Pazar, kendine ait bir mahkeme; hiç değilse özerk bir hukuk, ilgili bir birlik biçimi ve kısmi bir özerklik, kendi kendini yönetebilme ve sonuçta seçilmelerinde şehir sakinlerinin katılımını gerçekleştirdiği yetkililerce yönetilme” (Weber, 2012: 109).

Kent için yapılan tanımlarda vurgulanan bir özellik de diğer yerleşim yerlerinden ayırıcı bazı özellikleri olduğu vurgulanmaktadır. Kent, “insanların doğayla olan yerleşme ilişkilerinde yeni ve ileri bir aşama olarak kendini önceleyen yerleşme biçimlerinden belirli çizgilerle ayrılan bir yapı geliştirmiştir” (Sencer, 1979: 3-4). Benzer şekilde “kent tanımlamaları” kent olgusunu ele alan bilim dallarına (iktisat, coğrafya, tarih, sosyoloji vb.) göre farklılık gösterebilir. “Her bilim dalı ya da her yaklaşım, ayrı bir gösterge kullanarak kentin belli bir görünüş veya özelliğini tanımlama ögesi olarak benimsenmiştir” (Sencer,

1979: 4). Harvey, “kenti karmaşık bir şey olarak görmektedir”. Daha sonrasında şöyle devam eder; “her disiplin kenti kuram ve önermelerini deneyeceği bir laboratuvar olarak kullanmış yine de hiçbir kentin kendisi hakkında ortaya kurum ve önermeler atmamıştır. Yazara göre, bu durumda, “eğer kent adını verdiğimiz karmaşıklığı anlamak (denetlemeyi bir kenara bırakır) istiyorsak aşmamız gereken birincil sorundur” (Harvey, 2006: 27).

Kentler ile ilgili vurgulana bir diğer faktörde sanayileşmenin hızla geliştiği yerler olarak görülmesidir. “Sanayi kentlerinin ve toplumunun nasıl ortaya çıktığını temellendirilmesindeki farklı felsefi ve siyasi tutumlar modern kentte dair tanım sorunlarını ortaya çıkartı” (Arlı ve Göker, 2014: 122). Berman’a göre, “sanayi toplumu beraberinde modern kentti ortaya çıkartmıştır. Sanayi toplumu katı olan her şeyi buharlaştıran ve yüzyılların akışkanlıklarından gelen kültürleri dönüştüren bir güç kabıdır” (Berman, 2003’ten aktaran Arlı ve Göker, 2014: 122).

Keleş ve Sencer’ kent ile ilgili dört ölçüt kullanmaktadırlar (Keleş, 2012: 101; Sencer, 1979: 4). Bunlar: Demografik ölçütler (nüfus), işlevsel ya da ekonomik (mal ve hizmetlerin dağılışı) ölçüt, toplumbilimsel ölçüt ve yönetsel (yerel yönetim) ölçüt olarak belirtilmektedir (Sencer, 1979: 5-6 ve Keleş, 2012: 101-102). En sık başvuru ölçütün demografik ölçüt olduğunu belirten Sencer (1979: 4), kent nüfusunun diğer yerleşim yerlerinden ayıran “nüfus büyüklüğüne” vurgu yapmaktadır. Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) verilerine göre de köy, ilçe ve il nüfus ölçütlerine göre yapılmaktadır. Nüfusu 2000’nin altında olanlar köy, 2000-20.200 arasında olanlar kasaba ve 20.000’nin üstünde olanlar şehir olarak adlandırılmaktadır (Keleş, 2012: 102). Bunun yanında nüfus çokluğu her ne kadar bir kentin tanımlanmasında bir ölçüt olarak görüle de, bu ölçüt bütün dünyada kabul görülmemektedir. Örneğin bazı ülkelerde (Kanada, Avustralya) nüfusu 1000’nin üzerinde olan yerleşimler şehir olarak görülürken, İtalya, Türkiye ve Ürdün gibi bu sınır 10.000, Japonya’da 100.000 miktarı kullanılmaktadır. Hindistan’da ise 100.000 az nüfus hiçbir şey ifade etmezken Peru’da 2000 nüfuslu bir yerleşim yeri önemli bir şehir olarak görülebilmektedir (Tümerterkin ve Özgüç, 2006: 336).

1.1.1. Kentlerin Doğuşu ve Gelişimi

Kentlerin ortaya çıkmasına giriş yapmadan önce, “kent” ve “şehir” sözcüğü ile ne kast edildiğine bakmakta yarar vardır. “Yabancı kaynaklarda ‘city’ ve ‘urban’ arasındaki geçirgen anlamlandırmalar içindeki ayrışmalar çeşitli çalışmalara konu olurken Türkçede benzer bir arayışla ‘city’ sözcüğü için ‘şehir’, ‘urban’ için ‘kent’ sözcüğü” (Uğurlu vd. 2010: 9) kullanılmasını önerenler olmuştur. Holton, İngilizcedeki “kent” teriminin (benzer şekilde

Fransızcadaki cit , İtalyancada citta, İspanyolcada ciudad) Latincedeki yurttaşlık⁵ (civitas) ve hemşerilik gibi bir dizi kavramlardan oluştuğunu belirtir (Holton, 1999: 13). “İngilizcedeki ‘city’ kelimesine karşılık gelen ‘kent’ ve ‘ ehir’ terimleri günümüzde sıklıkla birbirilerinin yerine kullanılmaktadır” (Erkan ve  zhabe , 2014: 172).

Mumford, “Kent in ne olduğu”, “nasıl ortaya çıktığı”, “hangi işlevi yerine getirdiği” ve “hangi amaçları taşıdığı” ilgili tek bir tanımın yapılamayacağını belirtir (Mumford, 2007: 13). Mumford’a göre (2007: 13), kentin doğal yapısından karmaşık hale nasıl geldiğini, orada meydana gelen fiziksel dönüşümlerini kapsayan tanım yapılamaz; kentin kökenleri karanlıktadır, gömülü ve silik durumdadır. Bu nedenle de kentin tanımı konusunda birbirinden farklı tanımlamalar yapılmaktadır. Kent ile ilgili yapılan tanımların farklılık göstermesinin nedeni sadece “kentlerin ortaya çıkışı” ile ilgili değildir. Bunun yanında mevcut kentlerin farklı özelliklerin olmasından da kaynaklanmaktadır. Bu durumda Weber, bir kenti diğer kentlerden ayıran bazı özelliklerin olduğunu belirtir. Bu  zellikler, kent tanımlamasında etkili olmaktadır. Genel olarak; “ekonomik karakterli kentler” (pazar yerleşimleri), “tüketicisi ve üretici şehirler”, “tarım şehirleri”, “politik idari şehirler” ve “kale ve garnizon özellikli  ehirler” (Weber, 2012: 87-108)  eklinde sıralar.

Urry’ye göre, Marx ve Engels, çalışmalarında kapitalist sanayileşmenin etkisiyle endüstriyel kasaba ve kentlerin hızla büyümesine neden olduğunu belirtir. Marx’a göre Ortaçağ’a kadar insan toplumların tarihi taşranın (kırsalın) tarihidir. Modern tarih taşranın kentle mesidir (Güllüpınar, 2011: 53). Durkheim ise, sanayileşme ile birlikte toplumsal dayanışma biçimlerini etkilediğini belirtir. “Toplumda i  bölümü” çalışması ile toplumsal dayanışma biçimlerini incelemiş ve “mekanik dayanışma” (birincil ilişki, aynılık) ile “organik dayanışma” (ikincil ilişki) olarak iki toplum tipinden bahsetmiştir. Bu toplumsal dayanışma tiplerinin ise “kırsal ve “kentsel” alanlarda farklı olduğunu ifade etmiştir (Urry, 2015: 20-21). *Toplumda İ  Bölümü*’nde Durkheim, “toplumsal evrimi kabile topluluklarından mekanik dayanışmasından, sanayi toplumlarının özelliği olan organik dayanışmaya doğru bir hareket olarak” (Wallace ve Wolf, 2012: 47) görür. İşbölümü yalnız ekonomi dünyasına özgü olmadığını belirten Durkheim, ekonomi dünyasının artan etkisiyle toplumun en değişik alanlarında da görülmektedir. Bunlar: siyasa, yönetsel, yargısal işlevler gittikçe daha çok uzmanla maktadır (2006: 64). Durkheim’e göre, fabrikaların içindeki işler birbirinden ayrılıp

⁵ T.H. Marshall, Yurttaşlığın gelişimini    bölümde inceler. Bunları; sivil, siyasi ve sosyal olarak adlandırmaktadır. Sivil  gede, bireysel özgürlük için gerekli olan haklardan oluştuğunu ifade eder. Siyasi  gede; siyasi otoriteye sahip bir organın  yesi olmak ya da siyasi iktidara katılım olarak adlandırır. Son olarak sosyal  gede; geniş haklar dizisini kastetmektedir; ekonomik refah, miras hakkı, medeni bir hayat sürme gibi. (Marshall, 2006: 20-21).

sonu gelmez biçimde bölünmekle kalmıyor; her bir fabrika da bir uzmanlık alanı olmuş ve buna bağlı olarak daha yeni uzmanlıkları beraberinde getirmektedir (2006: 63).

Her kentin, türlü yönlerden bakılırsa, kendine özgün olduğunu belirten Harris ve Ullman, ancak bunların, işlev ve biçim açısından diğerlerine benzer olduklarını düşünürler (Harris ve Ullman, 2002: 56). Kent, birdenbire ortaya çıkmamıştır; bir gelişme sürecinin ürünüdür (Wirth, 2002: 79). Kent için tanımlama yapılırken kentlerin ortaya çıkış nedenleri ve tarihsel süreçteki özelliklerine göre farklı kuramsal yaklaşımlar içinde değerlendirilmektedir. Bunlar: kuramsal yaklaşımlar ve kavramsal çerçevelerdir. Kuramsal yaklaşımlar, kentlerin doğuşunu belirleyici kılarken, kavramsal çerçeveler; birden fazla nedenin karşılıklı etkileşimi içinde değerlendirirler (Aslanoğlu, 1998: 13). Kent yaşamı için yeni bir temel atılacaksa öncelikle kentin tarihsel doğasını anlamak gerekir. Böylece kentin kendi bünyesinden kaynaklanan başlangıçtaki işlevlerle birbirinden ayırmamız gerekmektedir. Kentin günümüzdeki durumuna ilişkin daha iyi bir kavrayışa sahip olabilmek için tarihsel ufkun ötesine göz atılabilir (Mumford, 2007: 14). “Kentlerin ilk olarak MÖ 6000 belirmeye, MÖ 4000 dolaylarında kendilerini tam olarak göstermeye başladığı belirtilebilir” (Hatt ve Reiss, 2002: 29). Kentler tarihsel süreç içerisinde farklı dönüşümlerden geçerek günümüz şeklini almışlardır. Ancak “kurulduktan sonra kentler, daha büyük nüfus toplanmasına olanak tanıyan buluşların ve teknolojilerin temel kaynağı oldular” (Hatt ve Reiss, 2002: 28). “Kentten önce mezralar, kutsal yerler ve köyler vardı” der Bookchin (1999: 9). Devamında şunları belirtir Bookchin (1999: 9): mezralar, kutsal yerler ve köylerden önce, obalar, ilkel sığınaklar, mağaralar ve işaret taşları vardı. Bütün bunlardan önce de insanoğlunun diğer birçok hayvan türüyle paylaştığı toplumsal yaşam eğilimi söz konusuydu. “Şehirler yalnızca Ortadoğu’da değil belli başlı her bir medeniyet potasında da gıda üretiminin hemen ardından ortaya çıkmışlardır (Tümertekin ve Özgüç, 2006: 327). Yani her ne kadar şehirleşmeye doğru ilk adımın “paleolitik insanın mağaradan çıkıp saz ve yapraklardan yaptığı barınağa taşınması” olarak görülse de aslında “insanların şehirselleşmelerde toplanmaları, bitkilerin kültüre alınmaları ve hayvanların ehlileştirilmesinden önce olamamıştır (Tümertekin ve Özgüç, 2006: 326). Artı ürünün kentleşmeyi desteklemesi için bazı koşulların varlığı gerekli olduğunu belirten Harvey (1977: 229’dan aktaran Aslanoğlu, 1998: 17) bu koşulları şu şekilde sıralar: “yerleşik tarım-yüksek yoğunluklu, nüfus iletişimi kolaylıklarıyla tanımlanmış bir çerçevede karşılıklı bir değiş tokuş esasından dağıtım esasına geçişteki koşullar” dır. Childe, “*Down of European Civilization*” (1925’ten, aktaran Şenel, 1995: 22) yapıtında “yiyecek üretimi” ölçütünü kullanarak uygarlık öncesi üretim öncesi ve üretim sonrası kesimleri arasındaki büyük farklılığa dikkat çekmektedir. “Neolitik devrim” kavramında yiyecek üretimin önemini

vurgulamaktadır⁶. Şenel'e göre neolitik köy toplumları üretici ekonomiye geçerek geçim kaynakları ise “bitkisel ve hayvansal besin üreticiliği” ne dayanmaktadır (1995: 170).

Kentin kökenlerine ulaşılacak istenirken insan kolayca onun sadece fiziksel kalıntılarını arayabilir (Mumford, 2007: 15). Ancak birkaç nedenden dolayı kentlerin ortaya çıkışını ve gelişmesini kesin bir biçimde ortaya çıkartmak güçtür. Bunun nedeni ise, ilk olarak; antik kentler üzerine bulguların çoğunun arkeolojik olmasıdır. Diğer bir neden ise; eski çağlarda kent öncesi ve kentsel döneme ilişkin yazılı belgelerin bulunmamasıdır (Hatt ve Reiss, 2002: 28). “Kent, zamanlamaya dayalıdır. Yerleşir ve odaklanır. Şu veya bu noktada yoğunlaşır. Temel yerleşim olan merkez olmaksızın var olmaz” (Lefebvre, 2015: 161).Tümerterkin ve Özgüç'e (2006: 327) göre, “ilk şehirler (Fırat Dicle Vadisi, Kuzey Çin, orta Meksika ve Kuzey Andlar) tarımın başlamasıyla büyük ve kompleksi yerleşimlerin ortaya çıkması birbirinden yalnızca 4000 yıl ayırmaktadır”. Bu şehirlerin ortaya çıkmasında önce iki koşulun olması gerekiyordu; “şehir sakinlerinin gıda fazlalığını elde edilir hale gelmesi ve üretim fazlalığını depolamak ve yeniden dağıtmak için toplumsal örgütlenmeye ihtiyacın” (Tümerterkin ve Özgüç, 2006: 327) duyulmasıdır.

Kent, zamanla kendi içinde evrim geçirerek günümüz şeklini almıştır. Ancak bunun yanında kent, “bir yerleşme ve topluluk türü, bir toplumsal-ekonomik biçimlenme olarak insan toplumlarının gelişme süreci içinde son aşamada ortaya çıkan çağdaş bir olgudur” (Sencer, 1979: 10). Ekonomik tanımıyla şehir sakinlerin yaşamlarını tarımla değil daha çok ticaret ve alışveriş ile kazandıkları yerleşim yerleridir. Bu tür şehirler birer pazaryerleridir. Bu yönüyle de kırsal bölgeden farklılık göstermektedir (Weber, 2012: 88-89). Tüketici ve üretici karakterli şehirlerde ekonomik anlamda bir rantıye tipi olmadığını, bu şehirlerin daha çok tüccar ya da ticaret şehirleri olarak görülür. Bu kentler daha çok kentli bir aristokrasinin ellerinde toplanan alışveriş ve ticaretten doğmaktadır⁷ (Weber, 2012: 92).

⁶Childe'nin bir diğer eseri olan “*What Happened in History*” (1942) yapıtında “neolitik barbarlık” ve “uygarlık” çağlarının terimleriyle, teknolojik ölçütü toplumsal ölçütü uzlaştırmaya çalışarak birlikte kullanan bir sınıflandırma” (Childe'den aktaran Şenel, 1995: 25) yapmaktadır.

⁷Şehir ve tarım arasındaki ilişkide şunları belirtir Weber (2012: 95): Şehrin tarımla ilişkisi çok net değildir. Geçmişte yarı kırsal şehirlerin olduğu gibi günümüzde de hâlâ vardır. Bu şehirler bir yandan Pazar trafiğinin yaşandığı yerler olurken diğer yandan da tarımsal ihtiyacını kendisi yetiştirmektedir. Böylece kentlerin ekonomik faaliyetlerinde sadece ticaret ve alışveriş ile değil bunun yanında tarımsal faaliyetlerinde olabileceği ifade edilmektedir. Şehrin bir evler topluluğundan oluştuğunu belirten Weber, ancak bunun yanında şehrin, “kendisine ait toprağa dayalı mülkiyeti”, “gelir ve giderlerden” oluşan bir bütçeyle aynı zamanda “iktisadi bir birliğe de sahip” Weber (2012:97) olduğunu vurgular. Bu tür iktisadi ilişkilerin köylerde de ortaya çıkabileceğini ancak nicelik olarak aradaki farkın büyük olduğunu belirtilir (Weber, 2012: 100). Bir diğer kent türü, savunma amaçlı olan kale ve garnizon gibi yapıların bulunduğu yerlerdir. Kale ve garnizonlar kurulduktan sonra bu

Kentlerin farklı özellikleri bulunmaktadır. Bu özelliklerden biri de kent nüfusun “heterojen” ve “yoğun” olmasıdır. “Kent toplum bilimcilerin ana sorunu, çok sayıda türdeş olmayan insanı barındıran, yoğun nüfuslu yerleşim yerlerinde göreceli olarak sürekli bir biçimde gözlenen toplumsal eylemleri ve örgütlerin biçimlerini keşfetmek olmalıdır” (Writh, 2002: 86). Bununla birlikte kent, “insanlığın yerleşik yaşama geçtikten sonra oluşturduğu, özgün yerleşimlerden biridir” (Kaya, 2014: 17). Kent, “bir fiziksel mekân ve mekânsal değişimi çağrışırsa da, salt fiziksel mekân, kenti tanımlamayacak tek gerçeklik değildir” der Kaya. Ona göre, “bir mekân olarak kent, toplumsal ilişkilerle anlam kazanarak değişir, dönüşür, üretilir ve de yeniden üretilir” (Kaya, 2014: 17).

Şehir, aynı zamanda kentsel yaşam biçimini de etkiler. Kentsel yaşam biçimin bazı özellikleri olduğunu belirten Wirth (2002: 100), bunları şu şekilde sıralar: Kentsel yaşam biçiminde; birincil ilişkilerin yerini ikincil ilişkiler alır, akrabalık bağları zayıflar, ailenin toplumsal açıdan önemi azalır, komşuluk giderek kaybolur ve toplumsal dayanışmanın geleneksel temelleri zayıflar. Şehir, “basit olarak, bir ve ya daha fazla ayrı evler kümesinden oluşur ama görece kapalı bir yerleşim bölgesidir” (Weber, 2012: 87). “Şehir sadece bir fiziki mekanizma ya da sonradan üretilmiş bir yapı değildir. Onu oluşturan insanların içinden geçtikleri hayati süreci de kapsar; doğanın ve özellikle de insan doğasının bir ürünüdür” (Park, 2015: 37). “Kent tarihsel olarak, ırkları, halkları, kültürleri eritme potası işlevini görürken, yeni biyolojik ve kültürel kaynaşmalar için çok uygun bir gelişme alanı oluşturur” (Writh, 2002: 87). Bunun yanında kent, “bireysel farklılıklara yalnızca hoşgörü ile bakmakla kalmadı, onların gelişmesine uygun ortam sağladı” (Writh, 2002: 87). Eski çağlardan günümüze doğru kentler hem özellikleri bakımından hem de işlevleri ve işleyişleri bakımından giderek farklılaşmaya başlamışlardır. Örneğin “sanayi ve ticaret” ortaçağda pek çok kentin temel işlevi oldu ve Pirenne’in belirttiği gibi ortaçağ burjuvazisinin ve zanaatkarlar için lonca sisteminin ortaya çıkmasını sağladı. Böylece “Kent bir atölye haline gelmişti” (Hatt ve Reiss; 2002: 29).

Kentin, pek çok çelişkiyi içinde barındırdığını belirten Harris ve Ullman (2002: 55), bunun nedenini şu şekilde açıklarlar: “kentlerin hızla büyümesi ve büyük boyutlara ulaşması ve yeryüzünün insan tarafından kullanımında bir teknik olarak üstünlüğünü kanıtlar; ancak kentlerin gelişim göstermeleri ve büyümeleri genelde insanlığın yoksul bir çevrede yaşaması

yapıların etrafında insanların yerleşme durumundan bahseden Weber (2012: 101), kale ve garnizon karakterli şehirlerde özellikle etrafı belirli surlarla çevirili olan şehirler olarak adlandırır. Bu kale ve garnizonlar dış etmenlere karşı savunma amaçlı kurulmuş şehirlerdir. Bu yapıdaki şehirlerin eskiden önemli olduğunu belirten Weber, bu şehirlere Eski Yunan şehirlerini örnek verir (Weber, 2012: 101).

sonucunu da doğurur". "Evi, bir köylü için ne anlama geliyorsa; şehir de medeni insan için odur. Evin kendi tanrıları olduğu gibi şehrin de onu koruyan bir ilahı, yerel bir azizi vardır. şehrin de kökleri, tıpkı köylünün kulübesinde olduğu gibi, toprağa gömülüdür" (Spengler, 1992: 105'ten aktaran Park, 2015: 38).

Kentler ortaya çıktıkları ilk zamanlardan günümüze doğru değişmiş, dönüşmüş ve günümüz halini almışlardır. Kentlerin ortaya çıkmasında etkili olan faktörler ise toplumların tarımla uğraşıp "yerleşik hayat geçmesi" ve "artı ürünün" elde edilmesi etkili olmuştur. Bununla birlikte kentlerin ortaya çıkışını belirleyici temel nedenler de bulunmaktadır. Bu nedenlere bağlı olarak "kuramsal yaklaşımlar"⁸ ortaya çıkmıştır. Zaman içerisinde yerleşim alalarında nüfus yoğunluğu artmış buna bağlı olarak yeni toplumsal ilişkiler ortaya çıkmıştır. Kentlerde sanayileşmenin gelişmesiyle birlikte farklı "ekonomik örgütlenme" biçimleri de ortaya çıkmıştır. Kentlerde ortaya çıkan yeni ekonomik örgütlenme biçimleri toplumların sosyal ve kültürel yapılarını da etkilemiştir. Tezimizde "Dokuma Fabrikası" nda istihdam edilenlerin toplumsal ilişkilerini etkilediği gibi Antalya'nın ekonomisinin gelişimi üzerinde de etkili olmuştur. Dokuma Fabrikası'nın, kent için önemli bir kurum olarak görüldüğü, saha araştırmasında yaptığımız görüşmelerde gözlemlenmiştir.

1.1.2. Dünyada ve Türkiye'de Kent ile İlgili Yapılan Çalışmaların Genel Durumu

Kent ile ilgili yapılan tanımlamalara ve tarihsel süreçte kentin doğuşuna yukarıda değindik. Bu bölümde genel anlamda Dünya'da ve Türkiye'de kent ile ilgili yapılan çalışmalara kısaca değinilecektir. Buradaki amaç yapılan çalışmaların "kent olgusuna" ilişkin yaklaşımlarını göstermeye çalışmaktır.

"Kent araştırmaları 19. ve 20. yüzyılın kentsel ve demografik geçiş süreçleri döneminde kurumsallaştı" (Arlı ve Göker, 2014: 121). "Toplumsal bilimlerin inceleme nesnesi olarak kenti ele alış biçimine bakıldığında ya da kent toplumbilimlerin çalışmalarının bir dökümü yapıldığında birbirinden oldukça farklı alanlara odaklandığı görülmektedir" (Duru ve Alkan, 2002: 8). Kent çalışmalarının birbirinden farklılık göstermesinin nedeni kentlerin ortaya çıkışından günümüze kadar farklı etkenlerin ortaya çıkması ve bu etkenlerin (sanayileşme, göç, ekonomi, siyasi, küreselleşme, ekoloji vb.) hem kentleri hem kenti oluşturan unsurları hem de kentin içindeki toplumu doğrudan ya da dolaylı olarak etkilemesidir. Sosyolojik açıdan kent olgusunu ele alan çalışmalar kent olgusunu etkileyen bu etmenlerin toplumsal değişim ve dönüşümleri açısından incelemektedir. Çalışmamızda, Antalya kentinde 1950'li yıllarda temeli atılan "Pamuklu Dokuma Fabrikası" sosyolojik

⁸ Kuramsal yaklaşımlar: artı ürünün elde edilmesi, hidrolik toplum kavramı, ekonomik kuramlar, askeri kuramlar ve dinsel kuramlardır (Aslanoğlu, 1998: 17).

açından toplumsal bellekteki yeri incelenmeye çalışılacaktır. Bununla birlikte, kurulduğu dönem itibariyle tarım ağırlıklı bir ekonominin olduğu Antalya ilinde bu fabrikanın kurulması, sanayileşmenin göstergelerinden birini oluşturmakta ve aynı zamanda ekonomi açısından getiri sağlamaktadır. Dolayısıyla, kentte kurulan bu fabrikanın, kent olgusu (ekonomik, sosyal, kentleşme, kültürel vs.) üzerindeki etkisinden söz edilebilir.

Giddens, sosyoloji ile ilgili şunu belirtir, “insanın toplum yaşamının, insan grupları ile toplumlarının bilimsel incelenmesidir” (2008: 38). Sosyolojinin ilgi alanları; kültür ve toplum (sosyal davranış, sosyal meseleler gibi), şehir ve köy cemaatleri, siyaset, din, eğitim, eğlence, tabakalaşma, işbirliği, asimilasyon, aile, akrabalık, ekonomi gibi konular olarak sıralanmaktadır (Inkeles, 2004: 18-19). Güçlü, sosyolojinin en önemli alt dallarından biri de kent sosyolojisi olduğunu söyler (2011: 142). “Kapitalizmin kollarını kentsel mekânlara kadar sokmasının ve mekânı kendi kalıplarında değiştirip dönüştürmesinin tanıklığını yaptığımız bir çağda kent sosyolojisini anlamak ve anlatmak” (Uğurlu vd. 2010: 9) önemli görülmektedir. “Kimi yapıtlar, kentte yaşayan bireylerin davranış kalıplarında kent yaşamına özgü değişimleri incelemiş, kimileri toplumsal dönüşümlerin gerçekleştiği kente ortaya çıkan sınıfsal ayrımlar üzerinde durmuştur” (Güçlü, 2011: 142).

Sanayideki teknolojinin gelişmesiyle, zamanla kentlerin toplumsal yapısını da etkilemiştir. Sjöberg, sanayileşmenin, sanayi öncesi ve sanayi kentlerinin arasındaki değerlendirmede anahtar bir değişken olduğunu belirtir (2002: 51-52). Nitekim, sanayinin bir ürünü olan fabrika, Antalya’da kurulduktan sonra kentte bir takım etkileri olmuştur. Fabrikanın kent üzerindeki etkileri bu çalışmada detaylı bir şekilde açıklanacaktır.

Türkiye’de kent çalışmalarının gelişimine geçmeden önce dünyada genel olarak yapıyla kent çalışmalarına göz atılabilir. Kent ile ilgili yapılan ilk çalışmalardan biri, Weber’in (2012) “*Şehir: Modern Kentin Oluşumu*” adlı çalışmasıdır. Bu çalışmasında Weber, kentlerin genel özelliklerinden bahsederek Avrupa’da modern kentin doğuşunu ele almaktadır. “Batı uygarlığına özgün olduğunu düşündüğü kent formunun özel karakteristikliğini vurgulamak için çok boyutlu, ideal tipik yaklaşım geliştirmiştir (Keasler, 1988: 42’den akt, Özdemir, 2010: 49).

Weber, “kent kavramlaştırmasında, bugünkü kentlerin tüm özellikleri, geçmiş toplumlara bakılarak analiz edilirken Simmel ise Weber’den farklı olarak modernitenin doğuşunu, metropol ile yeni ve tarifi zor bir özelliğinin doğuşunu eklemesiyle” ilişkilendirmektedir (Martindale, 1958: 50’den aktaran Özdemir, 2010: 50).

George Simmel [1902] (1996) “*Metropol ve Zihinsel Yaşam*” makalesinde; “modern yaşamın en derin sorunları, etkin sosyal kuvvetler; tarihsel miras, dışsal kültür ve yaşam

tekniki karşısında varoluş özerkliğini muhafaza etme amacından kaynaklandığı” (1996: 81) belirtir. Simmel’e göre, “toplumsal süreçler, temel olarak psikolojik süreçlerdir. Toplumun varoluşunun ön koşulu, bireylerin birbirilerine bağlanmaları ile oluşan, bireyler tarafından meydana getirilen bilinçtir” (Waters, 2008: 43). Simmel’ göre kent, modern insanın yaşamında merkezi bir yere sahiptir. Modern hayatın en temel sorunu, devasa toplumsal güçler, tarihsel miras, dış kültür ve teknik karşısında, kişilerin kendi özerklik ve bireyselliklerini koruma çabasından” (Özyurt, 2007: 14) kaynaklanmaktadır. Kent, zekanın olduğu kadar, para ekonomisinin olduğu yerlerdir (Simmel, 1950a: 412-414’ten aktaran Özyurt, 2007: 114). Simmel, “para felsefesi ile ilgili görüşlerini metropollere uyarlamıştır. Ona göre para ekonomisi metropolü egemenliği altına almıştır” (Güçlü, 2013: 78-98) . Simmel’e göre, “metropol, daha bilinçli insan talep eder. Metropol insanı yüreğiyle değil, zihniyle tepki gösterir. Metropol, her zaman, para ekonomisinin merkezi oluşturur. Para ekonomisi ile zihnin egemenliği birbirine derinden bağlıdır” (Güçlü, 2013: 78-98). Simmel, sanayi devriminin yaşandığı ve modern toplum ve modern kentlerin olduğu bu dönemde metropolleri (büyük kentleri) anlamaya yönelmiştir. “Para ekonomisi” nin insan ilişkilerini radikal olarak değiştirdiğini belirtmiş ve metropol yaşamın insan ilişkileri üzerine yönelmiştir (Erman, 2010: 33).

Kent kültürü çerçevesine oturan Simmel’in çalışmaları daha sonraları Şikago Üniversitesi Sosyoloji Bölümü’nde kent çalışmalarına başlayan bir grup akademisyeni etkilemiştir. Robert Park’ın öncülüğündeki bu akademisyenler Simmel’in görüşlerinden etkilenerek kent çalışmalarında kendi yaklaşımlarını geliştirmeye çalışmışlardır (Erman, 2010: 33-34). Robert E. Park, “*Şehir: Kent Ortamındaki İnsan Davranışlarının Araştırılması Üzerine Öneriler*” makalesinde; şehrin yalnızca yapılardan oluşmadığı bunun yanında bu yapıları oluşturan insanların içinde geçtikleri süreçleri de kapsadığını belirtir (Park, 2015: 89). Park’a (1915) göre “kent yaşayan bir toplumsal organizma, gerçek bir insan kaleydoskopu gibi işler. İnsanlar için kentin sonsuz cazibesi, kentsel çeşitliliktir” (Özdemir, 2010: 54). Ernest W. Burges “*Şehrin Büyümesi: Araştırmaya Giriş*” çalışmasında, modern toplumla ilgili olağanüstü olan şeyin büyük şehirlerin gelişmesi olarak görmektedir. Makine sanayisinin insan hayatına girmesiyle beraberinde büyük değişimleri de getirdiğini belirtir (Burges, 2015: 89). Park, Burgess ve Roderick McKenzie’nin de dahil olduğu (Şikago Okulu) araştırmacılar Şikago kentini araştırma laboratuvarı olarak kullanmışlardır. Çeşitli saha çalışmaları yaparak “beşeri ekoloji” olarak bilinen paradigmayı geliştirmişlerdir (Erman, 2010: 34).

Louis Wirth (2002: 78-85) “Bir Yaşam Biçimi Olarak Kentleşme” makalesinde, kentlerin büyümesi ve dünyanın kentleşmesi, modern zamanların en büyük olgularından biri

olarak görmektedir. Wirth (2002), bu duruma yönelik kentleşme kavramını geliştirmiştir. Wirth, kenti öncelikle geniş, yoğun ve çeşitli bir nüfus olarak tanımlamaktadır. Özgün bir kent yaşamı ve bunun ayırt edici özellikleri kentsel kişiliğin gelişimini de bu nitelikleriyle anlamaya çalışmıştır (Özdemir, 2010: 55).

Lewis Mumford'un [1961] (2007) "*Tarih Boyunca Kent*" çalışmasında, kentlerin doğuşu, geçirdiği dönüşümleri ve geleceği üzerine yapmıştır. Bunların yanında Mumford çalışmasında, kentlerin biçimlerini ve sonrasında ortaya çıkan amaçlarını irdelemeye çalışmıştır. Mumford, Wirth'in "yaklaşımıyla bütünlük arz eden bir kentsel yaklaşıma sahiptir. Kentteki nüfus yoğunluğu, heterojenlik ve büyüklük (sınırı) kentin tanımlanmasında ölçü olarak tartışmaktadır" (Özdemir, 2010: 67).

Murray Bookchin [1992] (1999), "*Kentsiz Kentleşme: Yurttaşlığın Yükselişi ve Çöküşü*" çalışmasında "kentleşmenin topluma ve doğal dünyaya karşı duyarlılığından meydana getirdiği değişiklikleri incelemiştir. Yazara göre, ekolojik düşüncenin modern insanlık durumu için, kente ilişkin bir toplumsal ekolojiye ihtiyaç vardır. Çalışmasının amacını ise toplumsal ekolojinin temellerini atma çabası (Bookchin, 1999: 10)olduğunu belirtir.

Henri Lefebvre [1970] (2015) "Kentsel Devrim" çalışmasında, çıkış noktasını "toplumun bir bütün halinde kentleşme" olarak belirtir. Kentleşmeden doğan toplumu "kent toplumu" olarak adlandırmaktadır. Kent toplumu terimini ise sanayileşmeden doğan toplum anlamında kullandığını belirtmektedir (Lefebvre, 2015: 7-8). Lefebvre, çalışmaları mekânın kullanım değerinin yerini, değişim değerinin aldığını belirtir (Kaya, 2014: 55). Lefebvre; sermaye birikimi, kâr, kira, ücretler, sınıf sömürüsü ve dengesiz gelişme gibi kavramların kent analizlerinde etkin bir biçimde etkin bir biçimde kullanılabileceğini ortaya koymuştur (Lefebvre, 1991: 357'den aktaran Kaya, 2014: 55). Lefebvre, "kente ve kentselliğe ilişkin tanımlarında mekânı vurgulaması sebebiyle başta Harvey olmak üzere, kenti mekânsal bir birim olarak kavramsallaştırmaya girişen sonraki kuramcılar en çok etkileyen kaynaklardan biridir" (Özdemir, 2010: 59).

David Harvey, kentselliği tıpkı bir endüstriyel yapı olarak görmektedir. Ona göre kapitalist üretim sürecinde şirketlerin üretime yönelik makine ve ham maddeler için yatırım yapmak yerine artık gayrimenkule yatırım yapmaktadırlar (Tıllıç, 2011: 13). Harvey çalışmalarında daha çok "kentteki sınıfsal yapı", "mekânsal farklılaşma" ve "sosyal adalet" kavramları üzerinde durmaktadır. Mekânsal farklılaşmaların yeniden gözden geçirmesini belirtir. Harvey'e göre, insanların kentsel alandaki mekânsal farklılaşmaya neden olan olgunun açıklamaya çalışılması gerekmektedir (Harvey, 2002: 147). David Harvey [1988] (2006), "Sosyal Adalet ve Şehir" çalışmasında "özellikle sosyal ve felsefe alanındaki

fikirlerin, hem coğrafya araştırmaları hem de coğrafya ile birçok ortak noktası bulunan planlama ve bölge bilimi gibi nasıl bir ilgisi olabileceğini (Harvey, 2006: 15) araştırmıştır. Harvey'e göre, "sermayenin kentte yatırımı, sermayenin birikim süreçleri esas alınarak analiz edilmelidir. Kapitalist toplumlarda kentleşme dinamikleri sermaye birikim süreçlerinden bağımsız anlaşılamaz" (Gülüpınar, 2011: 76). Kapitalist kentte, topluluk bilinci, Marxçı anlamda sınıf bilincinden baskın olduğunu belirten Harvey; "kentsel alanlardaki geniş nüfus yoğunlaşmaları içinde sınıf bilincinin doğması tehlikesi, mekânsal farklılaşmadan bu biçimde yararlanarak, sınıf bincinin parçalanması yoluyla önlendiğini" (2002: 168-169) ifade eder.

John Urry [1995] (2015) "Mekânları Tüketmek" çalışmasında, tüketim ve yer ilişkisi üzerine odaklanmaktadır. Urry'e göre "yerler, artan bir biçimde malların ve hizmetlerin karşılaştırıldığı, değerlendirildiği, satın alındığı ve kullanıldığı tüketim merkezleri olarak yeniden yapılandırılmaktadır" (Urry, 2015: 12). Urry (2015: 12), özellikle neo-liberal politikaların yer ile ilgili dönüşümleri etkilediğini belirtir. Genel olarak Urry hipotezlerini şu şekilde sıralar:

"Yerlerin kendileri görsel açıdan tüketilmektedir. Yerler kelimenin gerçek anlamında tüketilebilmektedir; İnsanların bir yere ilişkin anlamlı buldukları şey (endüstri, tarih, binalar, yazın, çevre) zaman içinde kullanılarak azaltılmakta, bitirilmekte ve ya tüketilmektedir. Yerelliklerin bazı kimlikleri tüketilmesi olasıdır; sonuçta böylesi yerler, gerçekten de her şeyin tüketildiği yerlere dönüşür" (Urry, 2015: 12).

R.J. Holton [1986] (1999) "Kentler, Kapitalizm ve Uygarlık" çalışmasının amacını şu şekilde özetler: "Özellikle kentle uygarlığı özdeşleştirmekten doğan tartışmaları toplumbilimsel ve tarihsel bir çerçeve içinde gözden geçirmektir". Holton'a göre, bu durum, "Ortaçağın sonundaki ve çağdaş Avrupa'nın ilk yıllarındaki kentlerde çağdaş kapitalizm arasındaki bağları kuran kurumlar" (Holton, 1999: 12) ile ilgilidir.

Loic Wacquant (2011) "Kent Paryaları: İleri Marjinalliğin Karşılaştırmalı Sosyolojisi" çalışmasında, metropollerdeki gettoları (banliyö) incelemektedir. Wacquant'a göre, "metropolü meydana getiren mekânların hiyerarşisinde en alta yer alan, adı kötüye çıkmış "getto", "banliyö", "dış mahalleler", "sorunlu bölgeler", "teneke mahalleler", "sefalet mahalleleri" olarak adlandırılan bölgelerin yeni yüzyıl kentlerinde dışlanıp sürgün edilmiş kesimlerin yaşadığını" belirtir. Çalışmasında ABD ve Fransa gibi işçi sınıfı banliyölerini (Wacquant, 2011: 11) incelemektedir.

Türkiye’de yapılan kent çalışmaları⁹ genel olarak şu şekilde dönemleştirilir: İlki cumhuriyet öncesi dönemi; ikincisi cumhuriyet sonrası dönemi (1960’lı yıllara kadar); üçüncüsü, 1960-1980 dönemini; son olarak dördüncüsü, 1980 ve sonrası olan dönemi kapsamaktadır. 1980 sonrası dönemde, özellikle küreselleşme olgusunun kentler üzerindeki etkileri ele alınmıştır (Erkan ve Özhabes, 2014: 154-196). “Sosyal bilimler alanında, kentlerdeki gelişim ve dönüşümlerde ulus-ötesi ilişkilerin rolüne vurgu yapmak 1980’lerle birlikte gerçekleşmiştir”(Öktem, 2010: 103). “Küresel kent”, “hakim kent” söylemi 1980’li yıllardan sonra kent araştırmaları literatüründeki yerini almıştır (Öktem, 2010: 105).

Güçlü’ye (2011: 141) göre, kent sosyolojisi 1900’lerde gelişmeye başlamış, 1970’lere kadar modernleşme paradigması etkisinde kalmıştır. 2000’lerde ise “küreselleşme ve kent” ilişkisi üzerinde durulmuştur.

Erkan ve Özhabes (2014: 195), Türkiye’de şehir çalışmaları alanındaki “kent” kavram kümesi altındaki kavramların değişimi iki temel döneme ayırdığını belirtmektedir. Bu dönemler: 1980 öncesi ve 1980 sonrası. “1980 sonrası kırılma tarihi olarak ortaya çıkmaktadır. 1980 öncesi çalışmalarda kavramlar art zamanlı, 1980 sonrası eş zamanlı olarak dış dinamiklerle ilişki içindedir” (Erkan ve Özhabes, 2014: 196). Erkan’a göre, Türkiye’de şehir çalışmalarının öncü isimlerinden olan Fehmi Yavuz, Ruşen Keleş ve Cevat Geray’ın “şehircilik” adlı eserinde yapılan şehir tanımı Wirth’in yaptığı şehir tanımıyla örtüşmektedir (Erkan, 2010: 147). Keleş, şehirleşmeyi sadece nüfus hareketi olarak görmek yeterli olmadığını belirtir. Yazara göre, şehirleşme aynı zamanda bir toplumun ekonomik ve sosyal yapıdaki değişimleri de doğurmaktadır (Keleş, 1972: 6).

Kent ve toplumsal bellek ile ilgili son zamanlarda bazı çalışmaların yapıldığı görülmektedir. Bu çalışmamaların bazıları ise şunlardır: Ahenk Yılmaz, Kıvanç Kılınç ve Burcak Pasin (2015) “İzmir Kültürpark’ın Anımsa(ma)dıkları: Temsiller, Mekânlar,

⁹ “Manuel Castells, Jhon Friedman, Anhony D. King, Saskia Sassen, Micheal Peter Smith, Edward Soja, Micheal Timberlake gibi sosyal bilimciler, çalışmalarında küreselleşme ve kentsel gelişme arasındaki karşılıklı etkileşim konusunda ilginin artmasında önemli bir rol oynamıştır” (Brenner ve Keil, 2006’dan aktaran Öktem, 2010: 103). Bal, Türkiye’de kent sosyolojisi alanında yapılan çalışmalarının ilki Hilmi Ziya Ülken’in 1932-1933 yıllarında İstanbul Belediyesi mecmuasında yayınlanan 12 makalesi olduğunu belirtir. Daha sonrasında verdiği bazı örnekleri şöyle sıralar; Z. Fahri Fındıkoğlu, (Karabük’ün Teşekkülü ve Demografik ve İktisadi Meseleleri, 1962), Mübeccel Kıray (Ereğli, Ağır Sanayiden Önce Bir Sahil Kasabası, 1964-Örgütlemeyen Kent 1972), Ruşen Keleş (Şehir ve Bölge Planlaması Bakımından Şehirleşme Hareketleri, 1961- Eski Ankara’da Bir Şehir Tipolojisi, 1971), S. Kemal Kartal (Kentleşme ve İnsan: Kentleşme Sürecinde İnsan Tutum ve Davranışlarında Meydana Gelen Değişimler, 1978), Kemal Görmez (Kent ve Siyaset, 1997), Ercan Tatlıdıl (Kentleşme ve Gecekondu, 1989), Orhan Türkoğlu (Yoksulluk Kültürü: Gecekonduların Toplumsal Yapısı, 1974), Birsan Gökçe (Gecekondu Gençliği, 1971), Kemal Karpaz (Gecekondu: Rural Migration and Urbanization, 1976), Sevinç Özen Güçlü (Kentleşme ve Göç Sürecinde Antalya’da Kent Kültürü ve Kentlilik Bilinci, 2002), Sema Erder (İstanbul’a Bir Kent Kondu: Ümraniye, 1996, 2001), Sencer Ayata ve Ayşe Güneş Ayata (Konut, Komşuluk ve Kent Kültürü, 1996) (Bal, 2006: 18-26).

Aktörler”, Perouse, Jean-François, “İstanbul’la Yüzleşme Denemeleri: Çeperler, Hareketlilik ve Kentsel Bellek” (2016) ve Tahire Erman ve Serpil Özaloğlu (2017) editörlüğünde hazırlanan “Bir Varmış Bir Yokmuş: Toplumsal Bellek, Mekân ve Kimlik Üzerine Bazı Araştırmalar” çalışmasıdır.

1.2. Toplumsal Bellek

“Belleğimizin yaşadığımız onca olay içinde yalnızca bazılarının kayıt altına alınmasının nedeninin, sadece bir hacim, bir depolama kapasitesi sorunu olmadığına inanırım. Bir olayı belleğimizde diri tutan şey, onun bizde uyandırdığı duyguların bıraktığı izin gücüdür. Kişiliğimizin nasıl biçimlendiğinin haritası, bellek yoklamalarında, geçmişe yapılan yolculuklarda iyice saydamlaşarak görülür hale gelir¹⁰”.

Bellek ve hatırlama çalışmalarına olan ilginin son yıllarda arttığı gözlemlenmektedir. Doğu’da ve Batı’da 80’li yıllardan sonra düşünürleri giderek daha da meşgul ettiği görülmektedir. Bunun bir tesadüf olmadığını düşünen Assmann; son zamanlarda bellek konusunun ilgi çekmesini etkileyen bazı faktörlerin olduğunu belirtir (2001: 16). Assmann (2001: 16-17), bunları şu şekilde sıralar: Öncelikle; “Yeni elektronik medya ile bellek dışı kaydın (dolayısıyla da yapay belleğin) mümkün olduğu bir çağın” içinde olmamız olduğunu, ikinci olarak; “birinci gelişmeye bağlı olarak bugünün kültürünü geçmişin ‘ardıl kültürü’ (Georg Steiner, akataran Assmann) olarak kavrayan tutum, yani (Niklas Luhmann’ın ‘eski Avrupa’ diye nitelendiği) ‘devrini tamamlamış bir şey’ olarak tanımlayıp geçmiş kültürü bir hatırlama ve geçmişi anlama çabasını konu eden bir tutumun” yaygınlaşıyor olması ve üçüncü faktör ise “bizi çok daha kişisel ve yaşamsal düzeyde etkileyen bir şeyin sonuna gelmiş olmamız” (Assmann, 2001: 16-17) olarak açıklamaktadır. Assmann, üçüncü faktörü en belirgin etken olarak nitelendirmektedir. Connerton’a göre, belleğin kendisiyle ilgili olarak bugüne ilişkin deneyimimiz, büyük ölçüde geçmiş hakkındaki bilgimize dayanmaktadır (2014: 9). Bellek, “geçmişi çözümleme anlama ve anlamlandırmada bir araç olmanın yanında bir görme biçimidir. Belleğin sürekliliğini sağlayan öge kültürel yapılarla beraber gelenek haline gelen ritüellerdir” (Gölbenli, 2016: 30). Klatzky ise, bellek kelimesinin günlük dilde birçok anlamı içinde taşıdığını belirtir. Klatzky’e göre bellek; anı hatırlama, hatırlanan şeylerin imgesine ya da baskısına işaret ettiği gibi kişinin öğrendiklerini elinde tutma becerisi de olabilmektedir (Klatzky, 1980: IX). “Günümüz dünyasını, geçmişin olaylarıyla ve nesneleriyle nedensellik bağlantıları içindeki bir bağlamda, yani geçmişin, o anda yaşayamadığımız olayları ve o anda algılayamadığımız nesneleri bağlamında yaşarız” (Connerton, 2014: 9). Göle’ye göre, “şimdinin süzgecinden geçirerek geçmişi kuran kişi,

¹⁰ M. Mungan (2016). “Harita Metod Defteri” s.280-281, Metis Yayınları İstanbul

kendi kurgusunun sonuçlarıyla değişime uğrar” (Göle, 2007: 28). Connerton’a (2014: 27) göre, “toplumsal bellek dediğimiz şeyin, en iyi biçimde tarihin yeniden kurulması olarak adlandırılabilir çok özgül bir pratikten farklı olduğunu belirtilmesi gerekir. Geçmişte gerçekleştirilen tüm insan etkinliklerinin bilgisi ancak onların bıraktığı izlerden yol çıkılarak edinilebilir”. Assmann (2001: 17),toplumsal bellek ile ilgili çalışmaların önemini şu şekilde vurgular:

“Tarih bellek, anılar ve anımsama tekniği gibi konular, kısmen son derece soyut ve bilimsel düzeyde tartışılabilir da konunun asıl özü; yazılı insanlık tarihin kaydettiği en ağır felaketlerin ve insanlık suçlarının işlendiği döneminin görgü tanıklığını yapmış olan kuşağın artık hayata veda ediyor olmasıdır” (Assmann, 2001: 17).

Assmann’ın, toplumsal bellek ile ilgili vurguladığı bu pasaj, çalışmamızın örneğinin “Antalya Pamuklu Dokuma Fabrikası”nın seçilmesinde etkili olmuştur. Çalışma kapsamında ele aldığımız “Antalya Pamuklu Dokuma Fabrikası” bilindiği gibi, 1950’li yıllarda temeli atılmış ve 1960’lı yılların başında işletmeye açılmıştı. Aynı zaman fabrikanın işletimi 2000’lerin başında durdurulmuştu. Dolayısıyla, gerek fabrikanın temelleri atıldığı dönemde olsun gerekse de işletim sürecinde olsun, fabrikada istihdam edilen bireyler, artık hayata veda ediyor. Sonuç olarak, fabrikanın gerek işgücü açısından gerekse de kent açısından olan önemi daha çok fabrikada istihdam edilenlerin tanıklığına başvurularak açıklayabileceğimizi düşündük. Bu şekilde bakıldığı zaman, fabrikanın hem işletim sistemi hem de kent için önemi, bu fabrikada istihdam edilen bireylerin “sözlü anlatı”larından hareketle ele almamızda etkili olmuştur. Yani bu bireyler, fabrikanın işletim sürecinde belirli dönemlerde iş devingenliğinden dolayı fabrikada zaman geçirmiştir. Dolayısıyla fabrikadaki işletim sürecini birebir deneyimlemişlerdir. Böylece, fabrika mekânının işgücü belleğindeki yeri de ayrı bir önem taşıdığı belirtilebilir. Nitekim, “mekânda kalıcı bellek ilişkisini” Özak ve Gökmenşu şekilde aktarmaktadır:

“Yaşam boyunca mekânla ilgili duyuların, algılamaların, öğrenmenin, deneyimlerin ve anıların yalnızca kendi bileşenleri ile değil; içinde geçen fenomenlerle, ortam özellikleriyle ve yaşamla birlikte, bir başka deyişle “bağlam” ile birlikte belleğe kaydedilmesi, ilişkilendirilmesi olarak tanımlanır” (Özak ve Gökmen, 2009: 150).

Wen (2011), anı ve anıt ilişkisini inceleyen çalışmada; anıtsal mimarinin genel anlamının kavranmasında hafızanın önemine vurgu yapmaktadır. Wen’e (2011: 1) göre, anı, tarihin bittiği yerde başlar. Yani; “tarih sürekli değildir”. Bir yerde başlar ve biter. Bellek olmadan da anılar oluşmaz. Yani bellek olmadan geçmişin deneyimlerini hatırlayamayız. Bellek geçmiş ile şimdi arasında bir köprü görevini sağlamaktadır. Bellek, hem dönüşümün hem de tezahürün korunmasında temel bir role sahiptir. Bellek ve anıt yapılar arasında bir ilişki olduğunu belirten Wen, bu ilişkiyi ise şöyle ifade eder: Anıt mimarisi, bireysel anıların

bir araya gelip ortak bir hafızaya dönüşmesini sağlamaktadır. Hafıza geçmişi anımsamada bir araçtır (Wen, 2011: 1).

Genellikle, belleğin bireysel bir yeti olduğu düşünülse de (Connerton, 2014: 7), bireysel bellekle birlikte toplumsal bellekte bulunmaktadır. Toplumsal bellek çalışmalarında öncü Halbwachs; 1920’li yıllarda “toplumsal bellek” kavramını “Belleğin Sosyal Çevresi” (1925) adlı çalışmasında ortaya koymaktadır. Halbwachs; diğer çalışmalarında da toplumsal bellek ve anı çalışmalarına ağırlık vererek “toplumsal bellek” kavramının gelişmesine katkıda bulunmuştur (Assmann, 2001: 19-20). Halbwachs’a göre “ bir grubun hafızasında, ön plana çıkan şey, o grubun üyelerinin çoğunluğunu ilgilendiren ve grubun yaşamlarından ya da o gruba en yakın olan, en sık temas halinde olunan gruplarla kurulan ilişkilerden kaynaklanan deneyim ve olayların anılarıdır” (Halbwachs, 2007a: 137). Halbwachs’un ana tezi ‘belleğin sosyal koşullara bağlılığıdır’ O; belleği biyolojik açıdan yani nöroloji ve beyin fizyolojisi açısından ele almaz, bunun yerine bireysel bir belleğin oluşması ve korunması için şart olan sosyal çevreyi koyar” (Assmann, 2001: 39). Halbwachs’a göre, bir bireyin bir şeyleri nasıl hatırladığını incelendiği zaman, anıların çoğununun bireyin ebeveynleri, arkadaşları ya da başka insanlar bunları bireye hatırlattıkları için onun aklına gelmektedir. İnsan, kendi anılarına genellikle toplum içerisinde ulaşır, onları toplum içerisinde hatırlar ve onları toplum içerisinde tanıyıp konumlandırmaktadır (2016: 16). Schudson’a göre, bireysel bellek diye bir şey yoktur. “Bellek, öncelikle toplumsaldır; çünkü bireysel zihinlerinden çok kurallar, konular, standartlaştırılmış usuller ve kayıtlar kurumlara yerleşmiş, yerleştirilmiştir” (Schudson, 2007: 179). Halbwachs’a göre, birey topluluğun bir elemanıdır. Dolayısıyla birey, topluluğun belleğinden yardım aldığı zaman bu yardım için topluluk üyelerinden birinin ya da bir çoğunun o anda orada bulunamayabilir. Yani birey, elemanı olduğu o toplulukta uzaklaşsa bile yine o topluluktan etkilemeye devam eder. Çünkü birey, zihninde ait olduğu topluluğun bazı şeylerini zihninde taşımaktadır (Halbwachs, 2007b: 66-67).

Son zamanlarda özellikle 80’li yıllardan sonra bellek çalışmalarına verilen önemin arttığını yukarıda belirtmiştik. Connerton (2012: 11), bunun nedenleri arasında “modernitenin unutkanlık gibi bir sorununun” olduğunu ifade eder. Ona göre “modern maddi pratiğin kültürel unutkanlık süreciyle” bir ilişkisi bulunmaktadır. Connerton (2012: 47), bu pratiklerin zaman içerisinde nasıl işlendiğini de dört farklı zamansallık kategorisinde inceler ve bu kategorileri şu şekilde sıralar: “emek sürecinde zaman”, “tüketimde zaman”, “kariyer yapılarında zaman” ve “enformasyon ve medya üretiminde zaman” Yazara göre, her bir kategori kendine uygun düşen bir kültürel unutkanlık biçimi bulunmaktadır. “Modern dünya devasa bir emek sürecinin ürünü olmasına rağmen, modernitenin unutturduğu ilk şey emek

sürecinin kendisi olur” (Connerton, 2012: 47). Bireylerin hatırlama ve anımsama biçimlerinde “kültürel belleğin” etkili olabildiğini düşünen Assmann (2001: 24), kültürel bellek ile ilgili şunları belirtir:

“Kültürel bellek ile insan belleğin dış boyutu kastediliyor, yani belleğin beyin fizyolojisiyle, nöroloji ve psikolojisiyle ilgili olduğu düşünülür, ama tarihsel kültür bilimi ile bir ilgisi yoktur. Bu belleğin neleri içerdiğini, bu içeriklerin organize edilmesini ve ne kadar süre ile muhafaza edileceğini, bireyin kapasitesi ve yönelimden çok, dış koşullar, yani toplumsal ve kültürel çevrenin koşulları belirler” (Assmann, 2001: 24).

Schwartz’a göre, kolektif bellek, toplumun bir modelidir, mevcut sorunları ve zihniyetlerinin bir yansımasıdır. Aynı zamanda, toplum için bir model olan kolektif bellek; bu değerlerin içeriğini belirleyen ve deneyimin anlamını tanımlayan bir programdır (Schwartz, 2010: 620). Assmann (2001: 25), bellek üzerinde etkili olan dört farklı dış boyutun etkili olduğunu belirtir: Mimetik bellek (taklit belleği), nesneler belleği, dil-iletişim (iletişimsel bellek) ve anlam aktarımı (kültürel bellek). “Kültürel bellek gelenek ve iletişimden beslenir ama onlar tarafından belirlenmez. Kopmalar, çatışmalar, yenilenmeler, restorasyonlar ve devrimler ancak böyle açıklanabilir” (Assmann, 2001: 28). “Kültürel hafızanın oluşabilmesi için unutmak en az hatırlamak kadar zorunludur. Unutmak aynı zamanda kültürlerin neyi bastırmak, silmek istediğini göstererek kültürlerin değer yargılarını da yansıtmaya potansiyeline sahiptir” (Ulu, 2013: 15). Belleğimizin kişisel deneyimini depoladığımız bölümü 1980’li yıllardan beri “otobiyografik bellek” olarak adlandırıldığını belirten Draaisma, otobiyografik belleğin hem hatırladığını hem de unuttuğunu aktarır (2012: 13). Benzer şekilde “otobiyografik belleğin” bir şeyleri muhafaza etmeme emrini kale almadığı vurgulanmaktadır (Draaisma, 2012: 13). Geçmişin imgeleri bir araya gelince, o sırada var olan toplumsal düzen meşru gösterilir” (Connerton, 2014: 11). Schudson’a (2007: 180) göre, “anılar bireysel belleklerde kendine has bir biçimde yer etse bile toplumsal ve kültürel niteliklerini yitirmezler”. Bunun nedenlerini ise Schudson (2007: 180) şu şekilde açıklar; çünkü anılar, “işlevlerini dilin bireyler ötesi kültürel inşası aracılığıyla yerine getirirler, genellikle toplumsal uyarımlar, tekrarlar ya da toplumsal simgelere cevap olarak işin içine girerler”. Dolayısıyla, anımsama eylemi etkileşimlidir; toplumsal olarak biçimlendirilmiş anımsama kalıbı bulunmaktadır (Schudson, 2007: 180). Connerton (2014: 11), herhangi bir toplumsal düzene katılmış bulunanların ortak anıları olduğu belirtir. Ancak; “bu kimseler, söz konusu toplumun geçmişi ile ilgili anılarının farklılığı derecesinde, ne ortak deneyimlere ne de ortak varsayımlara sahip olabileceklerdir. Bunun sonucu belki en açık biçimde bambaşka anılara sahip kuşaklar arasındaki iletişimden ortaya çıkan engellerde” (Connerton, 2014: 11) görünmektedir. Dolayısıyla “Bir kuşağın anıları, o kuşağın üyelerinin

beyinleri ve bedenleri içinde bir daha geri alınmayacak biçimde kilitlenmiş” (Connerton, 2014: 11) olabileceği vurgulanmaktadır.

Halbwachs (aktaran Ulu, 2013: 15) “sosyal çevre olarak tanımladığı gruplar olmadan kişilerin anılarının kaybolacağını belirterek, belleğin bireysel yönünü yok sayar”. Ona göre “geçmişimiz iki tür unsur içermektedir. Birinci tür, istediğimiz zaman hatırlayabildiklerimiz, ikinci tür ise; aksine kendilerine ulaşmaya çalıştığımızda bize, irademizin bir duvara çarptığı hissini vererek çağrımıza karşılık vermeyenlerdir. Hatırladıklarımız daha çok ortak alana ait olanlardır” (Halbwachs, 2007a: 145) diye belirtir. Toplumsallaşma süreci içerisinde bireylerin her türlü bireysel ve sosyal etkinlikleri beraberinde ortak bir “sosyal belleğin” de oluşmasını sağlamaktadır. “Her türlü başlangıcın içinde bir anımsama ögesi yatar. Toplumsal bir grubun tümüyle yeni bir yol tutturmak üzere eşgüdümlü bir çaba gösterdiği durumlarda bu özellikler geçerlidir (Connerton, 2014: 15). Halbwachs, Belleğin Toplumsal Çevresi ve Kolektif Bellek çalışmalarında; “ bireylerin, anılarını bir toplumsal üyelikleri yoluyla, özellikle akrabalık, dinsel ve sınıfsal bağlantıları yoluyla edinebildiklerini; belleklerinde bir yerlere yerleştirebildiklerini ve anımsayabildiklerini ileri sürer” (Halbwachs, 1925’ten aktaran Connerton, 2014: 65). Halbwachs’a göre, “ her bireysel zihin ardında anıların devamı gelir. Hafızanın toplumsal olarak adlandırılan şey, aynı zamanda toplumun çok sayıda üyesinin bireysel anılarının toplamından başka bir şey olmayacaktır” (Halbwachs, 2016: 18). Her toplumun hatırlama ve anımsama biçimi farklılık gösterebilir. “Toplumlar öz imgelerini (kendilerini algılayış ve tanımlayışları) hayali olarak oluştururlar ve yarattıkları hatırlama kültürü ile bu imgeyi kuşaktan kuşağa iletirler; ancak bunu farklı biçimlerde yapmaktadırlar” (Assmann, 2001: 23). “Anımsama, bireysel olmaktan çok kültürel bir etkinlik olarak ele alındığında, onu kültürel geleneğin anımsaması olarak görme eğilimi ağır basar ve belleğinde yazılı malzemelerden oluşacağı düşünülebilir” (Connerton, 2014: 12-13).

Bergson (2007) “Madde ve Bellek” çalışmasında; bellek ile ilgili şunları belirtir: “Madde ‘imgeler’ bütünüdür. ‘İmge’ den bizim anladığımız şey ise bir tür varoluştur ve bu varoluş, idealistin tasarım olarak adlandırdığından daha fazlası, gerçekçinin şey olarak adlandırıldığından ise daha azdır; “şey” ile “tasarım” arasında ayrı yolda duran bir varoluş”tur (Bergson, 2007: 8). Bergson, daha sonra bu madde kavrayışının sağduyuya özgü olduğunu belirtilmektedir. “Sağduyu açısından nesne kendi başına mevcuttur ve diğer yandan nesne, bizim onu gördüğümüz haliyle, kendi başına renkli ve özgündür; bir imgedir ama kendinde mevcut bir imge”dir (Bergson, 2007: 8). Bergson’a göre, geçmiş iki ayrı biçimde meydana gelmektedir. Birincisi “devindirici mekanizmalarda” meydana gelirken ikincisi “bağımsız anılarda” meydana gelir. Teorik olarak bağımsız iki bellek hayal edilebileceğini düşünür.

İlkinde gündelik yaşamımızın tüm olaylarını; olayların etkilediği ölçüde, imge ve anıları kaydeder. Bu durumda hiçbir ayrıntıyı ihmal etmez. İkincisi ise daha çok psikologların üzerinde durduğu bellek türüdür. Bu bellek türü, belleğin kendisi olmaktan çok “belleğin aydınlattığı alışkanlıklardır”. Bergson, bu bellek türüne ezbere öğrenilmiş dersleri örnek verir. İkincisinin aktif ya da devindirici olanın birincisine sürekli ket vurduğunu belirtir. Dolayısıyla bir yandan devindirici mekanizmalar diğer yandan tüm olayları, konturları, renkleri ve zaman içindeki yerleri birlikte belirten kişisel imge-anılar bulunmaktadır. Birincisi doğa ile aynı yönde işlerken ikincisi tersi yönde ilerlemektedir (Bergson, 2007: 59-67). Böylece, Bergson’a göre “bellek bazı deneyimlerin bilincimizin bir parçası haline gelmesidir. Bu sürece daha önceden, belli bir zamana ve yere ait olan farkındalık eşlik eder” (Gunn, 1997: 37’den aktaran Özalpoğlu, 2017: 14). Belleğimiz aynı zamanda hem kırılgan hem de dirençli olduğunu belirten Draaisma, en ufak bir şey bile onu kolayca devreden çıkarabilir. Bu durum bazen onarılmaz hasarlara (beyinde meydana gelen hasarlar) yol açabileceğini belirtirken bazen de ciddi bellek kayıtların bile belleğin büyük bir bölümünün zarar göremeyebileceğini vurgular. Devamında şunları belirtir Draaisma, bellek biçimleri içinde bozulmaya en fazla otobiyografik bellek müsaittir (Draaisma, 2012: 244).

Toplumsal bellek çalışmalarına olan ilginin özellikle 80’li yıllardan sonra arttığı görülmektedir. Bu konuya ilginin artmasında 80’li yıllardan sonra yaşanan teknolojik gelişmeler, teknolojik gelişmeye bağlı olarak “geçmiş kültürü” anlama çabası ve yaşamsal düzeyde bizi etkileyen bir şeyin sonuna gelmemizdir. Bellek her ne kadar bireysel bir yeti olarak görülse de bununla birlikte toplumsal bir yeti olarak da görülebilir. Toplumsal bellek, bireyin içinde yaşadığı toplumla/toplumsal grupla kurduğu ilişkiler yoluyla oluşmaktadır. Toplumsallaşma süreci içerisinde “ortak anılar” ve “ortak hafıza” oluşmaktadır.

1.2.1. Toplumsal Belleğin İnşasında Kent

Genel olarak bakıldığında zaman farklı bellek türleri bulunmaktadır. Bunlardan bazıları; kültürel bellek¹¹ (Assmann, 2001), “kişisel bellek, bilişsel bellek ve alışkanlık bellek”tir (Connerton, 2014: 43-44). Aynı zamanda “mekân belleği” de bulunmaktadır. Connerton (2012: 14), belleğin topografyaya bağlı olduğu çok eski bir anlayış olduğunu da vurgular. Connerton, “*Modernite Nasıl Unutturur*” (2012: 15) adlı çalışmasında, bellek sanatının iki

¹¹ Assmann (2001: 24-25) “kültürel bellek ile insan belleğinin dış boyutunun kastedildiğini belirtmektedir. Bellek deyince insanın aklına genellikle bir iç olgu gelir ve bunun mekânı bireyin beynidir; yani belleğin beyin fizyolojisiyle, nöroloji ve psikoloji ile ilgili olduğu düşünülür, ama tarihsel kültür bilimi ile bir ilgisi yoktur. Bu belleğin neleri içerdiği ve neleri muhafaza edileceği, bireyin kapasitesi yönelimden çok, dış koşullar, yani toplumsal ve kültürel çevrenin koşulları belirler”. Daha sonra Assmann; belleğin dört farklı dış boyutunu vurgular ve onlardan sadece birinin ‘kültürel bellek’ olduğunu belirtmektedir. Bunlar: Mimetik bellek (davranış alanı), nesneler belleği, iletişimsel bellek, ve anlam aktarımı olan ‘kültürel bellek’tir.

özelliğini vurgulamaktadır. Birincisinin “bellek sanatının sabit bir mekân sistemine bağlı” olduğu ve ikincisinin de hatırlama işinin zımnen insan bedeniyle alakalı” olduğudur¹². Mekân belleğine bir diğer örnekleri ise “anıt mekân” ve “mahal” örneğini de verir Connerton (2012: 25). Bu örneklerin birbirinden farklı olduğunu belirten Connerton, “anıt mekân” ve “mahal” arasında bir ayrım yapmaktadır. “Anıt mekân”a örnek olarak, “yer isimleri” ve “kutsal yolculukları” örnek verirken; “mahal” örneğine “ev” ve “sokak” örneğini vermektedir (Connerton, 2012: 20).

Kent her ne kadar üretimin ve tüketim yapıldığı yer olarak tanımlansa da bunun yanında eğlence yeri olarak da görülebilir. Özellikle modern kentler de eğlence ve keyif alanları sanayi öncesi kentlere göre daha çok görülmektedir. Kumar'ın aktarımına göre kent ile ilgili Jencks şu yorumu yapmaktadır; “kent, yaratıcı bir üretim ve tüketim sisteminin yeri olduğu kadar bir keyif yeri, hayal gücünün icra edildiği bir yer, bir sahne olarak ele alınır. Kent, bir fantezi mevkisidir; yalnızca işlevi değil, kurmacayı da somutlaştırır” (Jencks, 1977, aktaran, Kumar, 2010: 131). Bir kent der Braudel, “ister büyük olsun, ister küçük olsun, içindeki evlerin, anıtların, sokakların toplamından çok başka bir şeydir” (Braudel, 1990: 125). Aynı şekilde bir kentin, sadece bir ekonomi, ticaret, endüstri merkezi olmadığını da belirtir. Bunların yanında bir kent; “dünyevi olanı özel olandan, erkekleri kadınlardan, aileyi ona yabancı olan her şeyden ayıran sınır çizgileri ağının kendi kesiştiği, aynı zamanda da onun yapısını oluşturduğu bir mekân görünümüyle karşımıza” (Braudel, 1990: 125) çıkmaktadır. Bununla birlikte kentler; toplumların hafızalarında/belleklerinde yer edinmiş mekânlardır. Mekânların tek başlarına belli bir anlamı olmaz; onları anlamlandıran ve şekillendiren nitekim bireysel ve toplumsal aktörlerdir. Bu nedenle “kentsel bellek, toplumsal bir inşadır” (Perousé, 2008: 105). Bellek ile ilgili tanımlamalara yukarıda değinmiştik; bunların yanında bellek, birbirine bağlanmış olan dört boyutu kapsamaktadır: öncelikle hatırlama ve unutturma sürecidir, ikinci olarak; kişisel ya da toplumsal bir ölçekte “hatırlama” ve “unutturma” süreci ya da etkenidir, üçüncü olarak; “hatırlama” ve “unutturmaya” imkan veren öğeler mevcuttur ve dördüncü olarak; bellek aynı zamanda hatırlatılan şeyleri kastedebilir (Herhangi bir olayın belleğinden söz etme gibi) (Perousé, 2008: 105).

¹² Connerton (2012: 17-20) mekân belleğinin iki türünden bahsetmektedir. Birincisinde Filistinlilerin güncel deneyimlerine dayandığını ve Filistinlilerin kolektif belleğindeki başlıca olay, 1948’de yerlerinden edinmiş olmaları ve bu süreç içerisinde yüzlerce yerleşim yerinin yok edildiği ve bu alanların işgalciler (İsrail devletinin kuruluşu) tarafından inşa edilmesi örneğini vermektedir. Bu durumun; “birçok belgede, öyküde, tabloda ve bellek haritasında sökülmüş ağaçlar, bir zamanlar kök salmış topraklara duyulan özlemi ve yerinden edilmişliği nasıl bir felaket olduğunu anlatan derin bir benzetme olarak karşımıza çıktığını”(2012: 17) belirtir. İkinci örnek ise 19. Yüzyılın sonlarında şehirlerde yaşayan Avrupalı kadınların aktardığı travmatik agorafobi (açık alanda bulunmaktan korkma) deneyimleridir. Bu dönemde kadınların agorafobi nedeniyle, mekânları ve sokakları istedikleri gibi dolaşamadıkları ve bu yüzden kaygılandıklarını dile getirmektedir (2012: 18).

Kentler ile ilgili yapılan tanımlamalarda görüldüğü gibi toplumların bir arada yaşamlarını idame ettirdikleri mekânlar olarak görülmektedir. Bu mekânların toplumların hafızalarında yeri şüphesiz ki önemlidir. “Kentsel mekânların tarihinin, dönüşümünün ve tarihin var etiği kültürel mirasın gerçekliğin yetkin biçimde kavranması gibi, bu unsurların korunması da, hafızanın ‘anlamı’ ile ‘çalışma mekanizması’ nın iyi anlaşılmasına bağlıdır” (Kayın, 2015: 37). “Toplumsal hafıza, toplumsal hatırlayış ve unutuşların mekânıdır. Her mekân gibi insani üretimle oluşmakta ve varlığını sürdürmektedir” (Deniz, 2014: 11). “Hafıza özellikle mekânlar içinde ortaya çıkar ve insanların iradesine ya da yüzyıllara bağlı olarak en çarpıcı simgeler de buralarda görülür! Bayramlar, amblemler, anıtlar ve anma törenleri, ayrıca övgü söylevleri sözcükler ve müzeler” (Nora, 2006: 9) gibi öğeler örnek verilebilir. Nora’ya (2006: 9) göre “hafıza mekânları bizzat varlıkları ve gerçeklik etkisiyle, hem hafızanın, hem ulusun içerdği belirsizlikleri ve bunların doğurduğu karmaşık ilişkileri çabuk ve kesin çözüme bağlıyor gibi gelir. Eşyalar, araçlar ya da hafızanın kurumları bunlar sırf kimyasal çökeltilerdi”. Hafıza mekânlarından biri de hiç şüphesiz kentlerdir. Her kentin kendine özgü özellikleri olduğunu yukarıda belirtmiştik. Kentsel bellek “yerel bazda bir sosyal bağlantı ve zemin içerisinde, bir nevi süreklilik, devamlılığı sağlayan, herkesin sahiplenebileceği, toplumsal bir imge, temsil, tahayyül olarak tanımlanabilir” (Perousé, 2008: 106). Kentsel belleğin amacı “bir şehir ile ilgili inançlar, arzular, algılar ve imgeler içeren temsiller ve onunla ilgili söylemler kültürel değerlerin yayılmasını sağlar ve kimliğin sürdürülecek bir kuşağa aktarılmasının araçlarını, yazılı, sözlü belleği oluşturur” (Perousé, 2008: 106¹³). Kentsel aidiyet bilincini geliştirir, aynı zamanda korunması gereken ortak miras, genel bir değer olarak oluşturulmasını sağlar (Perousé, 2008: 106).

Mekân ve mekân belleği iyi bir şekilde anlamak için yer-uzam ve mekân arasındaki ilişkiye bakmak faydalı olabilir. “Topos, eski Yunancada yer anlamına gelmektedir. Fransız sosyal bilimlerde genel olarak uzam daha nötr ve sınırları belirsiz bir topos’a, mekân ise sembolik olarak yüklenmiş ve belirgin sınırlara sahip bir uzama gönderme yapar”(Fırat, 2014: 9) Belleğin topografyaya bağlı olduğu çok eskilerden kalma bir anlayış olduğunu belirten Connerton (2012: 14) ; bu durumu “bellek sanatı” ile ilişkilendirmektedir. Bellek sanatını “mekânsal bir yöntem” olarak tarif eder. Buradaki mekân ise; “ev, kemer, köşe, sütun ya da sütunlar arasındaki yerler” olarak tanımlar. Bunun amacı ise kolayca hatırlanabilir özelliği olan belli mekânların olmasıdır. Bellek sanatının uygulama ilkelerini Cicero, şu şekilde tarif eder (Cicero’dan aktaran Connerton 2012: 14); “bellek becerilerini eğitmek isteyen kişiler, kimi yerler belirlemeli ve hatırlamak istedikleri şeylerin görüntülerini

¹³ Jean François Pérouse “İstanbul Şehri Gözlem Merkezi Deneyimi” ile ilgili ayrıntı bilgi bkz: İstanbul’la Yüzleşme Deneyimleri: Çeperler, Hareketlilik ve Kentsel Bellek” İletişim Yayınları 2011, İstanbul

zihinlerinde canlandırarak, onları bekledikleri yerlerde depolamaladırlar. Böylece yerlerin düzeni hatırlanmak istenen şeylerin de düzenini muhafaza eder”. “Bellek sanatı” olarak adlandırılan bu teknik, “antik Yunan hatiplerinin konuşmalarını ezberlemek için kullandıkları bir yöntemdi” (Yalım, 2012: 159). Yani antik Yunan hatipleri, ezberlemek istedikleri konuşmaları belirli bir sistem içerisinde belirli imgeler yoluyla hatırlamaya çalışmaktaydı. Bunu gerçekleştirmek için de genelde çağrışım yapabilecek objelere yer verilmekteydiler. Konular başlık ve içeriklerine göre belirlenir ve böylece bu başlık ve içerikleri çağrışım yapabilecek objeler ile ilişkilendirilmekteydi. Bu sanatı da genelde bir mimari yapı içerisinde yapılmaktaydı. Yani, yapıdaki mekânların sıralanışı ve içindeki objeler aynı zamanda hatırlanmak istenilen konuşmanın da içeriğini oluşturmaktaydı (Yates, 1969’dan aktaran Yalım, 2012: 159).

Sürekli olarak hafızadan söz etmemizin bir tek nedeninin artık hafızanın olmadığını belirten Nora (2006: 17); hafızanın belirginleşip yerleştiği mekânlara gösterilen ilgi tarihimizin bu özel zaman dilimiyle ilgili olduğunu düşünür. Süreklilik duygusunun kökünün mekân olduğunu belirten Nora, artık hafıza ortamlarının olmadığı için hafıza mekânları bulunmaktadır (Nora, 2006: 17).

Mekânın, toplumsal bellekteki yerini; bireyin/bireylerin bulundukları mekâna ilişkin aidiyet durumları da etkili olabildiği gibi, bireyin/bireylerin bulundukları mekânın genel özellikleri de etkili olabilmektedir. Kırsal mekânı paylaşan köy ahalisi ile kentsel mekânı paylaşan kent ahalisinin yaşadıkları alana ilişkin aidiyet hisleri birbirinden farklılık gösterebilir. Bir yerin tarihi dokusunu¹⁴ bilmek kişinin o yere olan ilgisini de artırabilir (Connerton, 2014: 33). Nitekim köy ahalisi yaşadığı mekânın özelliğinden dolayı (fiziksel olarak küçük olması, nüfusun az olması, birincil ilişkilerin yaygın olması, ekonomik ve sosyo-kültürel faaliyetler bakımından daha sınırlı olmaları gibi) genel dokusunu daha iyi bildikleri için kendini bulunduğu mekâna ait etme hissi de daha yüksektir. “Kent ve köy arasındaki fiziksel uzam farklılığı yanında uygulamısal uzamda farklılık göstermektedir (Connerton, 2014: 33). Halbwachs (2007b: 64-65), “köy” ve “kent” toplumlarının “zaman” ile ilişki tutumları konusunda şunları belirtir: Köy sakini için zamanın akışkanlığı daha çok doğa ile ilişki içerisinde olur. Dolayısıyla zamanları; kentteki sakinlere göre daha az hareketlidir. Ancak zaman; kent sakinleri için daha hareketli geçmektedir. Kentteki zaman algısı kırsal yöreye göre daha çok bölünmüştür. Connerton’a (2014: 23) göre, “Bir kentte yabancı insanlar ile aynı ortamı paylaşmaya alışagelmış bir durum olarak görülür ve burada yaşayanların

¹⁴ S. Feld K. H. Basso’ ya göre (aktaran, Connerton’a (2012: 23), “Wamiralılar için her taşın, her ağacın, zemindeki her çukurun bir ismi bir hikâyesi vardır. Wamiralılar taşlarla işaretlenmiş arazideki belirli yerlerle kurdukları çağrışımlar yoluyla kimliklerini kazanır, kimi haklar elde ederler”.

birçok farklı davranışlarına tanık olmaktadır; ancak birçoğu bulundukları bu kentin tarihine ilişkin az bilgiye sahip oldukları ya da hiçbir bilgiye sahip olmadıkları görülmektedir. Bu durumda, yer kimliği, kişinin aidiyet hissi üzerinde etkili olabilmektedir; “yer kimliği kişinin hem kendini o kentte ait hissetmesini ve hem buna bağlı olarak kentsel yaşama karşı duyarlıklarının gelişmesini sağlayabilir” (Güçlü, 2002: 18). Bireylerin yer kimliğine ilişkin aidiyet durumları, yerin belleklerindeki durumu üzerinde de etkili olabilmektedir. Araştırma kapsamında sahada görüşme yaptığımız katılımcıların “Dokuma Fabrikası”nın onların belleğindeki yeri, fabrikada geçirilen zaman ve fabrika mekânını kullanma durumları etkili olmuştur. Örneğin; fabrika lojmanlarında kalan katılımcılar, fabrika mekânını ve mekânı oluşturan sosyal alanları daha fazla kullandıkları için fabrikaya duydukları aidiyet hislerin ve fabrika mekânının onların belleğindeki yeri de farklı olduğu gözlemlenmiştir. Ancak, fabrika lojmanlarında kalmayıp, fabrikada sadece “iş akdini” yerine getirmek için bulunan katılımcılar ise fabrikaya duydukları aidiyet hislerinin ve onların belleğindeki yeri daha farklı olduğu gözlemlenmiştir. Bununla birlikte, fabrikanın kreşinde kalıp lojmanlarında büyüyenlerin açısından da fabrika mekânına duydukları aidiyet hissi ve fabrika mekânının onların belleğindeki yerinin de ayrı olduğu gözlemlenmiştir.

1.2.2. Kentsel Mekân ve İnsan İlişkileri

Kentin genel anlamda farklı boyutları vardır. Bu boyutlar kendi özelliğine göre içinde yaşayan toplumları etkilemektedir. “Kentin en büyük boyutu sosyal olandır” (Erzen, 2015: 109). Kentin belli bir estetiği olduğunu vurgulayan Erzen; bu estetikleri birbirine bağlayan üç önemli unsurun karşımıza çıktığını belirtir. Bu unsurları şu şekilde sıralar: fiziksel öğelerin niteliği, fiziksel öğelerin taşıdıkları anlam ve onların nasıl taşındıkları ve üçüncüsü de (en önemlisi) insanların duyduğu aidiyet hissidir (Erzen, 2015: 107). “Kişinin kendini kente ait hissetmesi, kentlilik bilincinin yüksek düzeyde ortaya çıkmasına, kentte ilişkin duyarlılığının artmasına neden” olmaktadır. (Güçlü, 2002: 19). Nitekim kentte aidiyeti etkileyen koşullar bulunmaktadır; bu koşullar sosyal ve ekonomik koşullardır. Güçlü’ye göre “göç etmiş olmak, kentte kalış süresi, kenttin eğitimi, iş, sağlık, boş zamanları değerlendirme, ulaşım gibi olanaklardan yararlanma gibi” (Güçlü, 2002: 19) kentte aidiyeti etkilemektedir.

“Kent müzeler, operalar, konser salonları, galeriler, kütüphaneler, anıtlar, devlet binaları gibi kamusal ve kültürel yapıları ile halka açık bir alan haline gelir” (Erzen, 2015: 110). Bütün bu kurumların yanında özellikle modernleşme ile beraber gelişmiş kentlerde endüstriyel mekânların görünürlüğü de giderek artmıştır. Endüstriyel mekânlara kent içinde ve kentlerin çeperlerinde kurulan fabrikalar örnek verilebilir. Modern anlamda bu endüstriyel

mekânların inşası ise sanayileşme alanındaki gelişmelerle meydana geldiği görülmektedir. Kentin her mekânında insan ilişkileri olduğu gibi kentlerde kurulan bu endüstriyel mekânlarında da sosyal ilişkileri görülmektedir. Calvino'nun da (2007: 13) belirttiği gibi “kentler birçok şeyin bir araya gelmesidir: anıların, arzuların, bir dilin işaretlerinin”. Daha sonra şöyle devam eder Calvino (2007: 13) “kentler takas yerleridir, tıpkı bütün ekonomi tarihi kitaplarında anlatıldığı gibi, ama bu değiş-tokuşla yalnızca ticari takaslar değil; kelime, arzu ve anı değiş-tokuşlarıdır”. Rossi, bir şehrin karmaşık bir doğası olduğunu belirtir. Dolayısıyla şehri açıklamak için başvurduğumuz kavramlar hâlâ bölük pörçüktür. Şehrin belirli yasaları olduğunu ve bu yasaların tek tek insanların hayatlarını ve kaderlerini düzenleyen yasalar gibidir. Yaşamöyküleri doğum ve ölümle sınırlandırılmış olsa da oldukça karmaşık bir süreçtir. Şehrin mimarisi, insanoğlunun bu kusursuz yaratısı, onu tanıdığımız anlam ve duyguların ötesindedir. Bu yaşamöykülerinin gerçek göstergeleridir (Rossi: 2006: XIX).

“Kent kültür bütününün barındığı ve insan bilinci ve belleğinin yansıması olan zamanın tarih niteliği kazandığı yerdir” (Erzen, 2015: 117). Erzen' göre (2015: 117) Bir önceki kuşaktan ve atalarından alınan değerlerin ve mirasın (mimari mirasın) bir sonraki kuşağa süreklilik içinde aktarıldığı alanlardır. Kentin fiziksel yapısı içinde bulunan eserler; köprüler, kemerler, anıtlar, mabetler ve benzeri yapılar, dünyada bulunan insan yapısı ve insan mirası olan boyutunu anımsatarak geçmiş ve gelecek arasında belirli bir tarih oluşturur. Böylece bu yapıları diğer insanlarla ve kuşaklarla ilişkilendirmemizi sağlayabilir. Bir kentte bulunan eski yapılar güzel olduğundan dolayı korunmadığı, bunun nedeninin; “aynı mekânlarda daha önce yaşamış bireylerle bu tür tarihi ilişkiler kurmak, her zaman farkında olunmasa da insanın yeryüzündeki varlığına anlam kazandırır. Bu açıdan kent tarihsel boyutun en belirgin şekilde vücut bulduğu yerdir” (Erzen, 2015: 117).

Kentsel mekâna ilişkin yapılan tanımlamalar mekânın özelliğine göre farklılık göstermektedir. Urry'e (2015: 20) göre, “sosyoloji klasikleri¹⁵, mekânı anlaşılması güç biçimde ve işlenmemiş haliyle ele almışlardır”. Örneğin, Marx ve Engels, “açık biçimde kapitalist sanayileşmenin nasıl endüstriyel kasaba ve kentlerin aşırı hızlı büyümesine yol açtığı ile ilgilenmişlerdir (Urry, 2015: 20). Harvey (2006: 18), “kentsel olguları ve genelde toplumu anlayabilmek için uygun bir mekân kavramı tanımlamak yaşamsal önemdedir”. Her

¹⁵ Urry'e göre (2015: 21), “Durkheim, mekân konusunda bir toplumsal kuram oluşturmuştur. Bu kuram iki kısım içermektedir. Birinci kısımda; belirli bir toplumda herkesin mekânı benzer biçimde temsil etmesinden dolayı , bu tür nosyonların kaynağının toplumsal olduğunu ifade etmektedir. İkincisi ise; en azından bazı durumlarda mekânsal temsiliyetler gerçekten de toplumsal örgütlenmenin egemen örüntülerini yansıtmaktadır”.

bilim, günlük dilde kendi temel kavramlarına sahiptir. Bu nedenle de mekânı tartışmak için de en iyi sayılabilecek kavramsal bir şema da yoktur (Tümertekin ve Özgüç, 2006: 49). Güvenç ise, insanoğlunun duyu sayısı kadar mekân olduğunu belirtir. Yani mekân; işitsel, görsel dokunsal, kokusal, tatsal ve ısısal bakımdan algılanmaktadır. Güvenç, aynı zamanda psikolojik, coğrafik ve tarihi mekân ayrımı yapmaktadır (Güvenç, 1976: 51). Harvey'e (2006: 18) göre, "mekânın ne olduğunu anlar ve onu göstermenin yollarını bulursak, o zaman insan davranışların anlayışımızı genel bir mekân kavramının içine oturtup, kentsel olguların analizine girebiliriz". Simmel, mekânı "toplumun ve kentlerin süregelen yeniden üretimlerine gömülmüş, nüfuz edici bir varlık olarak görür" (Borden, 2011: 155). Mekân, "içinde yaşayanlar tarafından algılanan ve değerlendirilen düzendir, ufuktur; sadece geometrik olarak tanımlanmamalı" (Tümertekin ve Özgüç, 2006: 49). Mekân, "bir yerleşim yeri ya da ilişkisel bir bakış açısıyla bir konum, bir düzendeki sıra olarak düşünülebilir (Bourdieu, 2015: 224). Tümertekin ve Özgüç'e (2006: 49) göre, insanlar yalnızca fiziki mekân ya da çevreyle karşılıklı etkileşim içinde değildir. Bununla birlikte, toplumsal mekân ya da çevreyle de ekonomik, toplumsal ve siyasi ilişkiler içindedirler. Bu anlamda, araştırmamız kapsamında ele aldığımız "Dokuma Fabrikası" çalışanları, yalnızca dokuma bölgesinin mekânsal boyutu ile iç içe değildirler; bununla birlikte fabrikanın; sosyal, ekonomik ve kültürel boyutuyla da karşılıklı etkileşim içindedirler. Yani, fabrika sadece üretimin yapıldığı endüstriyel bir mekân değil; bununla birlikte fabrika aynı zamanda sosyal bir mekândır.

1.2.3. Kentsel Mekân Bağlamında Endüstriyel Mekânlar: Fabrikalar Örneği

Yukarıda kent ve kentsel mekâna ilişkin yapılan tanımlara değindik. Bu bölümde kentsel mekân bağlamında endüstriyel mekânları inceleyeceğiz. "Mekân, insanın ve toplumun pratik yansımalarından biridir. İnsan ve toplum mekânda varlık kazanır, mekânda oluşumunu gerçekleştirir, mekânda dönüşür" (Alver, 2007: 12). Bourdieu'ya göre, eşyalar gibi bedenleri olan varlıklar (ve biyolojik bireyler) olarak insanlar da ancak belirli bir mekânda mevcut bulunabilirler. Dolayısıyla da bunlar (bedeni olan varlıklar ve biyolojik bireyler) bulundukları fiziki uzamda yer kaplarlar. O zaman, bireyin ya da eşyanın fiziki uzamda kapladığı alan mekân olarak tanımlanabilir (Bourdieu, 2015: 224). Fabrikalar, kent içinde bulunan bir bölgeyi-mekânı kapsamaktadır. Dolayısıyla, bu mekânda bulunan insan ilişkileri, mekâna aidiyet durumları içerisinde dönüşebilir. "İnsan ve toplum bir yerle irtibat kurmaksızın, bir yere bağlanmaksızın oluşması söz konusu olamaz. İnsan, mekân üreten ve kendini mekânla ifade eden niteliğinden dolayı mekânın bir kimlik unsuru olarak ortaya çıkması söz konusudur" (Alver, 2007: 7). Endüstriyel mekânları ele almamızdaki amaç; tezimizde

inceleyeceğimiz Antalya’da 1960’tan 2000’lere kadar aktif halde çalışan “Pamuklu Dokuma Fabrikası”nın hem kent için hem de bu fabrikada istihdam edilen çalışanlar için ne gibi anlam taşıdığı incelemiş olmaktır. Çünkü “mekân sadece insanın varlığını çevreleyen yer olmanın ötesinde bir değer olarak da kabul edilmektedir” (Alver, 2007: 12).

Rossi, fabrikanın “bina” anlamına geldiğini belirtmektedir. Daha sonrasında şöyle devam eder Rossi (2006: XVI): fabrika, “Eski Latin ve Rönesans anlamında insanın zamana yayılmış yapı yapma etkinliğidir” der. Tüm dünyada olduğu gibi Türkiye’de sanayileşmenin gelişmesi ile birlikte ülkenin farklı bölgelerinde fabrikalar kurulmuştur. Ancak kurulan bu fabrikaların bazıları zaman içerisinde gerekli işlevlerini yerine getiremediği gerekçesiyle ya kapatıldı ya da yıkıldı. “Sanayi sonrası kenti için bu yapılar moloz ve enkaz niteliğinde görülmeye başlandı” (Artasu, 2012: 4). Ancak bunun yanında sanayileşme döneminde kurulan bu fabrikaların endüstriyel miras olarak korunması gerektiği konusunda çalışmalarında yapıldığı görülmektedir. “Endüstri mirası, basit mekanik aletlerden, geniş endüstriyel bölgelere uzanan ölçekteki fiziksel bütün elemanları kapsayan genel bir kavramdır”(Cengizkan, 2006: 9). Aşağıda da değineceğimiz gibi Türkiye’de ekonomik gelişmeyi artırmak için bazı politikalar geliştirilmiştir. Bu atılımlardan biri de KİT’lerin (Kamu İktisadi Teşebbüsleri) kurulmasıdır. KİT’lerden biri de Sümerbank¹⁶’tır. Sümerbank kurulduğu 1933 yılından özelleşmesine kadar Türkiye’nin farklı yerlerinden dokum sanayisi ağırlıklı fabrikalar kurmuştur. Bu fabrikaların bazıları zamanla kapatılmış bazıları da başka kurumlara devir edilmiştir. Bir dönemin üretim alanı olan fabrikalar daha sonrasında “atıl endüstriyel mekân” olarak görülmeye başlanmıştır. Modern mimari yapıların risk altında olduğu gerekçesiyle bu konuda uluslararası bir organizasyonun da kurulduğu görülmektedir. DOCOMOMO (“Documentation and Conservation Of Buildings, Sites and Neighbourhoods of the Modern Movement”; sözcüklerin ilk heceleri ile oluşmuş) olarak adlandırılan bu kuruluş uluslararası alanda organizasyonlar yaparak “makine çağının dinamik ruhunu” korumayı amaçlamaktadır. Bunun yanında bu kuruluş; tehdit altında bulunan modern mimari yapılara ilişkin sorumluluk duygusu geliştirmeyi ve bu yapıların tehdit altında olanların korunmasına yönelik çalışmalar yapmaktadır. 1988 tarihinde kurulan DOCOMOMO 1999 yılından beri uluslararası organizasyonlar yapmaktadır. 49 ülkede çalışma grupları olan bu organizasyonun 2000’de fazla üyesi olup disiplinler arası çalışma yapmayı hedeflemektedir. Bu organizasyon 27-29 Eylül 2006 tarihinde Ankara’da IX Uluslararası organizasyonunu düzenlemiştir (Zelef, 2006: 2). Avrupa Konseyi ve DOCOMOMO (Modern hareketin Belgelenmesi ve Korunması) gibi kuruluşların çalışmalarında yirminci yüzyılda üretilen

¹⁶ Sümerbank ve Sümerbank fabrikaları ile ilgili sonraki bölümlerde (bölüm 3) daha detaylı bilgi verilmiştir.

yapıların (inşa edilen yapılar) nitelik ve nicelik açısındaki farklılıkları üzerinde durulmuştur (Polat, 2010: 267). Endüstriyel mirasın korunması ile ilgili kurulan uluslararası örgütlerden biri de TICCIH (The International Committee for the Conservation of Industrial Heritage) “Uluslararası Endüstri Mirası Komitesi” örgütüdür. 4 Haziran 1978 tarihinde kurulan bu örgüt endüstri mirası odaklı olarak kurulan ilk örgüttür (Saner, 2012: 55). TICCIH örgütü web sitesinde kuruluş amacını endüstriyel mirasın konusunda bilgilendirmek ve endüstriyel mirasın korunmasını sağlamak olarak açıklamaktadır. Bu amaçla; sanayi siteleri, binaları, tesisleri, makine ve ekipmanların yanı sıra konutları, sanayi yerleşim yerlerini korumaya çalışan uluslararası bir örgüttür¹⁷. Bu örgütlerin yanında “endüstriyel miras” ile ilgili kurulan diğer uluslararası örgütler ise şunlardır: Avrupa Konseyi ve Endüstri Mirası: “Avrupa’daki Endüstriyel, Teknik ve İnşai Mirasın Korunması Hakkındaki Tavsiye”, Avrupa Birliği ve Endüstri Mirası, ERIH (Avrupa Endüstri Mirası Rotası: European Route of Industrial Heritage) ve E-FAITH (European Federation of Associations of Industrial and Technical Heritage: Avrupa Endüstri ve Teknik Miras Dernekleri Federasyonu) örgütüdür (Saner, 2012: 55-59). Endüstriyel miras “belirli bir tarihsel niteliğe ve öneme sahip eski endüstri yapılarının ve bunlarla ilişkili her çeşit yapılar” (Saner, 2012: 53) olarak tanımlanabilir. Bu şekilde bakıldığı zaman Antalya’da 1956 yılında temeli atılan “Pamuklu Dokuma Fabrikası” görülebilmektedir. Antalya’da “sanayinin doğduğu yer” (ATSO, 2015: 22) olarak bilinen ilk modern fabrika olma özelliğini taşımaktadır. Endüstri mirası ile ilgili yapılan tanımlardan biri de şudur: “bir zamanlar endüstriye yönelik olarak gerçekleştirilen yapı stokunun günümüze aktarımı ve değerlendirilmesidir”. Endüstriyel mirası tanımlamak için ise 1950’lerden sonra “endüstri arkeolojisi” kullanılmaya başlanmıştır (Zelef, 2006: 4). Endüstri arkeolojisi “endüstriyel işlemler için ya da endüstriyel işlemler sonucu meydana gelen, maddi ve maddi olmayan kanıt niteliğindeki tüm belgeleri, insan yapıtlarını (artifact), katmanları ve yapıları, insan yerleşimlerini ve doğal ve kentsel peyzajları inceleyen disiplinler arası bir yöntemdir” (Saner, 2012: 56).

Türkiye’de endüstriyel mirasın korunmasına yönelik gelişmeler iki şekilde incelenebilir. Bunlar: “yeniden işlevlendirilebilen yapılar” ve “anıtsal ölçekli yapılar” dır. Ancak Türkiye’de “endüstri mirası” ve “endüstri arkeolojisinin” ortaya çıkışı 1980’lerin sonlarına doğrudur. Günümüze doğru geldikçe de sık sık gündeme gelen konulardan biri olma haline gelmiştir. Endüstri arkeolojisinin amacı ise eski endüstri yapıların korunmasıdır. Türkiye’de bu amaçla yapılan çalışmalardan biri de 1980’lerin sonlarına doğru İstanbul Haliç’te yapılan düzenlemelerdir. Her ne kadar Haliç’in silüetini korunması adına yapılan bir

¹⁷<http://ticcih.org/about/> (erişim tarihi: 22.02.2017)

düzenleme olarak görülse de aslında Türkiye'nin eski endüstri yapıların korunmasıyla tanışmasını sağladığı kanallardan biridir. Türkiye'de eski endüstriyel yapıların korunmasına yönelik yapılan bir diğer çalışmada “anıtsal ölçekli yapıların” korunmasına yönelik yapılan çalışmalardır. Anıtsal özellikli yapıların korunmasına yönelik kitlesel korunma kampanyaları düzenlenmiş ve böylece anıtsal ölçekteki bu yapıların korunması sağlanmaya çalışılmıştır. Kampanyaların temel dayanağı ise; yapıların sadece ölçekleri ile değil aynı zamanda kentsel konumları ile kolektif bellek için ve kent kimliği için vazgeçilmez birer yapılar olarak görülmekteydi. Bu yapıların dönüşmesine neden olan etken ise üretimde yeni enerjinin havagazının yerini almasıdır. Dolayısıyla havagazı fabrikalarının birer “atıl duruma” düştüğü düşüncesi idi (Saner, 2013: 60). Çünkü bir kentteki herhangi bir mimari proje o kentin yazgısı arasında bir ilişkisi vardır. Kentte inşa edilen yapılar kolektif bir artifact oluşturur (Rossi, 2006: XVI). Bu tür yapıların korunmasına yönelik gerek sivil toplum kuruluşları gerekse de halk tarafında tepkilerle karşılanmıştır. Örneğin İzmir Kültürpark'ın taşınması yerel halk tarafından tepki ile karşılanmıştır (Yılmaz vd, 2015). Benzer şekilde Antalya'da bulunan “Pamuklu Dokuma Fabrikası”nın korunması için “STK’lar 2005 yılında Antalya Koruma Kurulu’na başvurarak Dokuma Fabrikası’nın taşınmaz kültür ve tabiat varlığı olarak tescil edilmesini¹⁸” sağladılar. Türkiye’de endüstri arkeolojisinin resmi olarak kayıtlara geçtiği tarih; 1993 yılında Ankara-Maltepe Havagazı ve Elektrik Fabrikası’nın korunmasına yönelik alınan kararla olduğu görülmektedir. Türkiye’de endüstri mirasının korunmasına yönelik çalışmalar tek bir disiplinin etkinliği ile değil bunun yerine işbirliği içerisinde çalışılabileceği belirtilmektedir (Saner, 2013: 61-63).

Birer endüstriyel mekân olan fabrikalar belli bir dönemden sonra işlevsiz hale geldiği gerekçesiyle “atıl duruma” düştüğü görülmektedir. Özellikle modern dönemde kurulan bu fabrikalar “endüstriyel miras” olarak görülüp ve korunması için uluslararası düzeyde örgütler kurulmuştur. Böylece “modern dönemin dinamik ruhu korunmaya” çalışılmaktadır. Fabrikalar, üretimin yapıldığı endüstri yerleşkeleri olarak görülmemektedir. Özellikle Erken Cumhuriyet Dönemi’nde kurulan fabrikaların yerleşkelerinde bulunan sosyal tesisler, lojman, kreş, rekreasyon alanları, sinema salonları, kütüphaneler ve burada açılan bir takım kurslar gibi yerlerin bulunması bu yerleşkelerin sosyal bir boyutunda olduğunu göstermektedir. kuruluşlarında etkisiyle son zamanlarda Türkiye’de endüstri mirasına olan ilginin son yıllarda arttığı görülmektedir.

¹⁸ Hasan Üstün Bianet <http://bianet.org/bianet/cevre/89879-dokuma-fabrikasinin-iskalini-durdurun> erişim tarihi: 22.02.2017, saat: 22:30)

İKİNCİ BÖLÜM

CUMHURİYET'TEN GÜNÜMÜZE TÜRKİYE'DE EKONOMİ VE SANAYİLEŞMENİN TARİHİ

2.1. Sanayileşme ve Ekonomi

Türkiye’de ekonomi politikaları ve sanayileşmenin gelişmesine geçmeden önce sanayi inkılâbını incelememiz bu çalışmamız için faydalı olacaktır. Tarihsel süreç içerisinde dünyada sanayileşmenin gelişim sürecine bakıldığında “ilk sanayi inkılâbı ortaya çıktığı ve modern ekonomik büyümenin etkin şekilde başladığı 1750-1850 döneminde, İngiliz ekonomisinin gelişmesinin bir değerlendirilmesi” (Deane, 1994: I) ile başlamaktadır. Refaha giden yolun sanayi inkılâbın geçtiğı, ekonomik gelişme teorisin hemen hemen bir atasözü haline geldiğini belirten (savaşlar ve doğal afetler bir yana) Deane (1994: 1); sanayi inkılâbının bütün ülkelerde aynı dönemde ortaya çıkmadığını ifade etmektedir. Deane’ye göre sanayi inkılâbı olarak nitelendirilebilecek bir gelişme ürürünü oluşturan ve ekonomik organizasyonun metot ve özelliklerinde görülen belirlenebilir bazı değişimler bulunmaktadır. Bu değişimlerin birbirileri ile alakalı olduğunu belirtir. Deane, bu değişimleri şu şekilde sıralar:

“Modern bilim ve tecrübi bilginin pazar için üretim sürecine geniş ve sistematik olarak uygulanması; ekonomik faaliyetin aile içi ve mahalli kullanımından çok, ülke çapında ve uluslararası pazarlar için üretime doğru bir ihtisaslaşma sürecine yönelmesi; nüfusun kırsal alandan şehirlere göç etmesi; tipik birimlerinin genişlemesi, şahsi olmaktan çıkması; işgücünün temel mallar üretiminden mamul mallar ve hizmetler üretimine kayması; sermaye kaynaklarının insan çabası yerine veya onu tamamlayıcı olarak daha yaygın ve yoğun şekilde kullanması; toprak dışındaki üretim araçları –yeni sermaye-sahipliğinin ya da bu araçlarla olan ilişkisin belirlediğı yeni sosyal ve mesleki sınırların doğması” (1994: 1).

Deane’ye göre bu birbirileriyle alakalı değişimler bir arada ve yeterli düzeyde ortaya çıkarsa sanayi inkılâbını oluşturmaktadır. Aron’a (1978: 77-79) göre ise; sanayileşmenin başlaması iki değişimi beraberinde getirmektedir. Birincisi, işletme köklü olarak aileden ayrılmıştır. İkincisi ise; sanayi toplumu orijinal iş bölümü modelini beraberinde getirmektedir. Aron’a göre; sanayi toplumu için sermaye birikimin gerekliliğini belirtir. Sermaye birikimi yapıldıktan sonra akli (rasyonel) hesaplama meselesi doğacaktır. En sonda ise iş yerine işçi toplanması meselesi gelmektedir.

Marx’a göre, sanayi devrimin çıkış noktası makinedir. Makineyi “tek bir aleti kullanan işçi yerine çok sayıda benzer aletleri çalıştıran ve gücünün biçimi ne olursa olsun tek bir devindirici güç tarafından devindirilen mekanizma” (2004: 329) olarak tanımlar. “Sanayi

devrimi sürekli bir teknolojik gelişme anlamına gelmektedir. Toplumda teknoloji üzerinde çalışacak ve teknoloji ile ilgili bilgi ve becerileri toplumun üyelerine aktaracak kurumlara gereksinme vardır” (Şaylan, 1995: 37). Bu şekilde bakıldığı zaman gelişen yeni teknolojiye bağlı olarak yeni vasıflı eleman yetiştirme gereksinimi doğmaktadır. Doğacak olan yeni vasıflı işçiyi “endüstri işçisi” oluşturmaktadır.

Ekonomi tanımını açıklığa kavuşturmanın zor mesele olduğunu belirten Aron (1978: 80); ekonomiyi; “insanların ihtiyaçlarını tatmin etmeye yönelmiş faaliyet olarak” tanımlar. Polanyi ise ekonominin iki değişik tanımı yapılabileceğini belirtir. Bunlar: “özelci” (substantivist) ve “biçimselci” (formalist) tanımlardır. Biçimselci tanım; ekonomi, kıt kaynakların sınırsız ihtiyaçları karşılamak üzere değişik kullanım alanları ile ilgili faaliyetler iken; özelci tanımında; ekonomiyi, insanla çevresi arasında, insanlarca kurulmuş bir süreç olarak tanımlar. Polanyi’ye göre biçimselci tanım geçerliliğini yitirirken özelci tanımın ise daha evrensel bir tanım olduğunu vurgular. Ekonominin özelci tanımında; ekonomik düzeninin örgütlenmesinin temelinde üç ana davranış ilkesi olduğunu belirtir Polanyi. Bunlar: “Değişim”, “karşılıklı” ve “yeniden dağıtım” ilkeleridir (Polanyi, 1957b’den aktaran Buğra, 2003: 48-49). “Yani ekonomi, insanların maddi ihtiyaçlarını karşılamak üzere kurdukları üretim, dağıtım ve tüketim düzenine verilen addır (Buğra, 2003: 49-50). Sanayileşme sürecine geçişle beraber toplumların üretim ve tüketim ilişkileri de etkilenebilmektedir. “Sanayileşmemiş toplumlarda, işçiler üretim araçları arasında, sanayileşmemiş toplumlara oranla daha yakın bir ilişki vardır. Üretim araçları ya da etmenler toprak, işgücü, teknoloji ve sermayeyi içerir” (Kottak, 2002: 375). Sayın (1994); toplumları geleneksel ve teknoloji toplumları olarak ikiye ayırır. O’na göre her iki toplumun ekonomik özellikleri farklıdır. Örneğin; geleneksel toplumların ekonomik yapıları daha basittir ve bu toplumun üyeleri üretim ilişkilerinde tabiatın doğrudan doğruya sağladığı ürünler ve bu ürünlerin çok az değişimiyle gerçekleşmektedir. Aynı şekilde geleneksel toplumlarda iş bölümü de daha basittir. İş bölümü daha çok yaş ve cinsiyete göre belirlenmiştir. Teknolojik toplumların ekonomik yapıları ise; teknik ortamın yayılması sebebiyle çok karmaşık bir hale geldiğini belirtir. Teknolojik iktisat ile birlikte bir üretim iktisadı doğmuştur. Makinenin, elektriğin ve nükleer enerjinin kullanılmasıyla beraber üretimde daha çok artış olmuştur (Sayın, 1994: 74-75’ten aktaran Güçlü, 2005: 96-98). İktisat sosyal bilimler arasında özgün bir bilimdir. Hem bireysel davranışların ve bunların kolektif amaçlara ne ölçüde hizmet ettiğini hiç içermeyen fizik gibi “sağlam” bilimlerden farklıdır; hem de sosyoloji, siyasal bilimler gibi sosyal bilimlerden insan davranışlarını tümdengelim yöntemiyle piyasa ilişkilerini açıklayabilen teorilere dönüştürebildiği için farklıdır (Kazgan, 2000: 32).

2.2. Cumhuriyet Dönemi'nden Günümüze Türkiye'de Ekonomik Politikaları ve Sanayileşmenin Gelişimi

Çalışmanın bu bölümünde dünyada sanayileşmenin başlangıcı ve sanayileşmenin ekonomi politikaları üzerindeki etkileri üzerine bir değerlendirme yapılacaktır. Öncelikle dünyada sanayi inkılabının başlangıcına değinilecektir. Sonrasında “ekonomi” ile ilgili yapılan bazı tanımlar üzerinde durulacaktır. Daha sonrasında “Türkiye’nin ekonomi tarihi” ele alınacaktır. Bu bölümde KİT’lere de (Kamu İktisadi Teşebbüsleri) değinilecektir. Çalışmanın bu bölümünde, Türkiye’nin ekonomi politikalarını incelememizin nedeni ise şudur: Öncelikle kentsel bellek kavramını “Antalya Pamuklu Dokuma Fabrikası T.A.Ş” de çalışmış olan bireyler üzerinden inceleyeceğimiz için bu bölümde Türkiye’nin ekonomi ve sanayileşme tarihini ele alınması uygun olacağı düşünülmüştür. Bilindiği gibi; fabrikanın kurulması; Türkiye’de dönemin ekonomi ve sanayileşme politikaları ile ilgilidir. Fabrikanın kurulması ve sonrasındaki gelişmeler ile ilgili bilgi aşağıda verileceği için burada detayına girilmeyecektir. Fabrika sermayesinin %80’ninin Sümerbank’a ait olması bu bölümde KİT’ler hakkında bilgi verilmesinde etkili olmuştur.

2.2.1. Türkiye’de Ekonominin Seyri: Dünü ve Bugünü

Türkiye’de ekonomi tarihine bakıldığı zaman ekonominin gelişimi Boratav (2015: 13-14) genel olarak 10 dönemde inceler. Boratav, bu dönemselleştirmeleri yaparken 1908 yılını başlangıç yılı olarak verir. Yani Türkiye ekonomi tarihini, Türkiye Cumhuriyetinin kurulmadan önceki dönem olan Osmanlı İmparatorluğu ile başlatır. Çünkü “Cumhuriyet dönemindeki ekonomik gelişme Osmanlı İmparatorluğundan devir alınan bir yapı üzerine oluşturulmuştur; onun bir uzantısıdır” (Kepenek, 1987: 9). “Cumhuriyet rejiminin uyguladığı politikaların ana hedefi ticaret sermayesini sanayiye kaydırabilmektir. Rejim öncelikle yeni bir ekonomik yapı oluşturabilmek için sorunları çözmek, özellikle de Osmanlıdan miras kalan ekonomik yapıyı dönüştürecek araçları ve kurumları yaratmak zorundaydı” (Gökçen, 2007: 55). 1923-1929 dönemi dünya ekonomisinin genel kriziyle son buldu. Buhran ve daha sonrasında savaşın yaşanması dünya sistemiyle bütünleşme mekanizmalarını alt üst ettiğinden; Türk ekonomisi görece bir bağımsızlık kazandı. Daha sonrasında Türkiye, yeniden periferi tipi gelişmeye otarşik (ekonomik yapıda dış yardımı almadan, kendine yeterli ekonomi yapısı) bir seçenek olarak görülen politikalar arayışına girdi (Keyder, 1993: 12). 1929 Ekonomik Buhranı dünyayı etkisi altına aldığı zaman Türkiye tarım ve madencilğe dayanan geri bir ihracat ekonomisine sahipti (Gökçen, 2007: 60). Boratav’a (2006) göre; Cumhuriyetin kuruluşundan bugüne gelindiğinde ekonomiyi etkileyen bazı faktörler

olmuştur. Ekonomiyi etkileyen en belirgin faktörler ise siyasi alandaki gelişmelerdir. Boratav, genel olarak ekonomi tarihini şu şekilde dönemselleştirir: ilk dönemi “devrim ve savaş yılları olan 1908-1922” olarak adlandırır. Daha sonrasında Cumhuriyetin kuruluşundan dünya ekonomik buhranın yaşandığı dönemi; 1923-1929 yılları arasındaki dönem olarak adlandırır. Diğer dönemleri ise şu şekilde sıralamaktadır:

- ✓ “Korumacı-devletçi sanayileşme; 1930-1939;
- ✓ Bir kesinti-İkinci Dünya Savaşı: 1940-1945;
- ✓ Dünya ekonomisi ile farklı bir eklemlenme denemesi: 1946-1953;
- ✓ Tıkanma ve yeniden uyum: 1954-1961;
- ✓ İçer dönük, dışa bağımlı genişleme (1962-1976) ve yeni bunalım (1979-1979);
- ✓ Sermayenin karşı saldırısı: 1980-1988;
- ✓ Uluslararası finans kapitalin egemenliğine sancılı geçiş (1989-2005);
- ✓ “Kesintisiz İMF gözetimi ve krizler: 1998-2009”(Boratav, 2015: 13-14).

Sönmez (1999: 1-19) ise cumhuriyetin kuruluşundan günümüze doğru gelindiğinde kalkınma çabalarında sanayileşme sürecinin özellikle etkili olduğunu vurgulamaktadır. Cumhuriyetin kuruluşundan 3 çeyrek yüzyılda 1980 öncesinde, gelişmenin daha çok sanayi odaklı planlandığını belirtmektedir. Türkiye’nin ekonomi tarihinde sanayileşme sürecini genel olarak şu şekilde dönemselleştirmektedir:

- ✓ “Kuruluş yıllarında sanayi: 1923-1929;
- ✓ Devletçi sanayileşme yılları: 1929-1939;
- ✓ Savaş yılları;
- ✓ 1940’lar sonrasında ithal ikameci sanayileşme;
- ✓ Sanayide büyüme ve bunalım: 1960-1979;
- ✓ 1980 sonrasında sanayileşme;
- ✓ Küresel kriz ve sanayi”.

Türkiye’de uygulanan ekonomi politikaları “ekonomi” alanında büyümeyi hedeflemektedir. Türkiye’de ekonomik büyüme anlayışı 1980 öncesi ve 1980 sonrasında farklılık göstermektedir. Özellikle 1980 öncesi “ekonomik büyümede” planlı dönem vurgusu yapılırken, 1980 sonrası dönemde bu tür büyüme tutkusunun geçerli olmadığı vurgulanmaktadır (Kepenek ve Yentürk, 1995: 404) .

2.2.1.1. Türkiye’nin Kuruluş Yılları’nda Ekonomi Politikası

Kuruluş yıllarında sanayi (1923-1929); “devlet eliyle fert zengin etme” politikasıyla hareket ettiğini ve “özel sermaye birikimine devletin katkısı” olduğu vurgulanmaktadır. Sönmez’e göre bu dönemde yerli sanayiye geliştirmek için çıkarılan “teşvik yasaları” ve diğer “özendirmeler” sanayinin geliştirilmesi için etkili sonuç vermemektedir. Bunun nedenini ise

bu dönemde “dışa bağımlı ticaret sermayesinin, etkinliğini kullanarak korumacı bir dış ticaret politikası izlenmesine olanak vermemesi” (Sönmez, 1999: 1) olarak belirtmektedir. “1923 sonrası sanayileşme modelinde şu sorunları çözümleme yolunda adımlar atılmıştır. Birincisi sanayileşmenin gerektirdiği yatırımların finansman kaynağını bulmak olurken ikincisi yatırımları yapacak, kurulacak işletmeleri faaliyete geçirecek müteşebbis, idareci ve teknik personeli bulmaktır” (Kılıçbay, 1999: 64). Boratav (2006: 40) ise; “devlet desteğiyle yerli sermayedar yetiştirme girişimlerinin en belirgin ve yaygın yöntemlerinin başında, devlet tekellerinin imtiyazlı özel şahıs ve şirketlerce işletmesi gelir” diye belirtir. Ancak bu dönemde sanayide gelişme sağlanmazken ihracata yönelik tarımda önemli üretim artışları olduğunu belirtir. Cumhuriyet’in ilk yıllarında yani ulusal ekonomiye geçiş sürecinde Hükümet öncelikle demiryolu yapımına öncelik vermişti (Tokgöz, 1998: 5). Dönem sonlarına doğru inşa edilen demir yolları, aşar vergisi ve diğer vergiler ile ilgili yapılan düzenlemeler, yeni kurulan ulusal bankalar, merkez bankası işlevini gören bir devlet bankası için yapılan hazırlıklar 1930’lu yıllardan sonra ekonomide uygulanacak politikaları etkilemektedir (Sönmez, 1999: 1). Boratav (2006: 41), 1924 yılında İş Bankası’nın kurulmasının bu dönemde özel bir önem taşıdığını vurgulamaktadır. Boratav (2006: 47-48), dönemin sanayi politikasını etkileyen diğer uygulamaları ise; demir yollarının devletleştirilmesi, 1925 yılında kurulan “Sanayi ve Maadin Bankası”nın kurulması ve 1927’de çıkarılan “Teşvik-i Sanayi Kanunu” olduğunu belirtir. Sönmez’e (1999: 2) göre “1923’te toplanan İzmir İktisat Kongre’sinde sanayiciler lehine bir takım ilkesel kararlar alınmış ve bu ilkeler çerçevesinde 1927 yılında ‘Teşvik-i Sanayi Kanunu’ yeniden düzenlenerek uygulamaya konulmuştur”. İzmir İktisat Kongresi toplanma amacını dönemin İktisat Vekili Mahmut Esat Bey şu şekilde ifade etmektedir:

“İktisat kongresinin toplanmaktan maksat, efendiler, Türkiye’nin her tarafı bir olduğu halde mesafenin uzaklığından ve yolların fenalığından mateessüf İstanbul’daki tüccarlarımız Avrupa’nın uzak memleketindeki tüccarları tanıdıkları halde, İstanbul’daki çiftçilerimiz uzak memleketlerdeki çiftçileri tanıdıkları halde, Erzurum’u, Diyarbakır’ı (Diyarbakır’ı), Bitlis’i tanımayacak kadar feci bir vaziyettedirler. İstedik ki, aynı zamanda, büyük içtimada yekdiğerini tanımayan memleketin öz evlatları birbirini tanınsınlar ve memleketin iktisat ihtiyaçlarını bir kerede bir arada düşünsünler, bir arada toplu olarak iktisat işlerini halletsinler... Ben deniz onların mütaalatını pek kıymetli bulmaktayım. Çünkü doğrudan doğruya meslek adamlarıdır (Kongreye katılanlar için belirtilmekte)... Kongre verdiğimiz bu programdan daha mühim şey mevcut olduğuna kani olarak bunu tetikte layık görmez (ise) ayrıca bir rûzname üzerine müzakere açılabilir. Bu layihanın da hulâsa-i mündericâtı dört beş mesele-i iktisadiyeye temas etmektedir. Bunlardan belli başları şunlardır. İktisat Vekâletinin kanaatine göre; memlekete en evvel halli lâzım gelen mesailerden biri kredi meseledir... Bu nakdi sermaye ve kredi meselesi ne suretle haledilebilir? Banka meselesi, Ziraat Bankası ne şekilde gelmelidir? Köy bankası nasıl açılmalıdır?... Ticaret bankasının açılması lazım mıdır, değil midir?

Sanayimiz himaye için bir sanayi bankası tesis etmek doğru mudur, değil midir? İşte bu gibi mesail tezekkür olunacaktır.

İkinci mesele: istihsal ve istihlakın tanzimi meselesidir... Üçüncü mesele: gümrük mesailine temas ediyor. Dördüncü mesele: şirket ve sendikalar meselesidir... Sonraki mesele: yollar ve vesait-i nakliye meselesi ile makine meselesi teşkil ediyor. Sanayiye ait alât edavat meselesi... Dokuzuncu mesele köylünün vaziyetidir...Hulâsa efendiler! İki bin kişilik İktisat Kongresi İçtimainı ilk defa yazıyor...(Ökçün, 1997: 11-13)."

Yukarıda da belirtildiği gibi 1923 yılında toplanan İzmir İktisat Kongresi toplanma nedeni ülkenin içinde bulunduğu durumu iyileştirmek ve ekonominin geliştirilmesi ile ilgili çalışmalar yapılması planlanmaktadır. Türkiye tarihinde ilk defa böyle büyük bir kongrenin toplandığını belirtilmektedir. Kongrenin en önemli kararlardan biri "Misak-ı İktisadi Esasları" konusunda aldığı kararlar olmuştur. Türkiye'nin bağımsızlık sürecindeki fedakârlığına vurgu yapılarak; ülkenin değerlerinin korunması ve ülkede sanayi, ziraat ve ticaretin geliştirilmesi adına öngörülmesi gereken hazırlıkların yapılması planlanmıştır. Şubat 1923'te toplanan İzmir İktisat Kongresi'ne katılan gruplar, kongreye kendi önerilerini sunmuşlar. Daha sonrasında bazı maddeleri kabul edilmiştir. Kongreye katılan gruplar ise şunlardır: Çiftçi, Tüccar, Sanayi ve İşçi Gruplarıdır. Kongreye katılan her grubun esasları incelenmiş ve buna yönelik bazı kararlar alınmıştır. Çiftçi grubun iktisadi esasları: reji meselesi, ziraat ve maarif meselesi, asayiş meselesi, aşar meselesi, ziraat bankası ve itibar-ı zirai meselesi, yollar meselesi, orman meselesi, ziraata hayvanat meselesi ile ilgili maddeler kabul edilmiştir. Bunların yanında; çiftçiliğe ait bazı maddeler de ele alınmıştır. Tüccar Grubu'nun esasları ise; bankalar, kambiyo ve borsa işleri, Cuma tatili, maden meselesi, ormanlar meselesi, ticarete-bahriye meselesi ile ilgili esaslar ele alınmıştır. Bunların yanında ticareti kolaylaştırılacak bazı esaslar da kabul edilmiştir. Sanayi grubunun iktisadi esasları ise; gümrüklerde himaye usulü, Teşvik-i Sanayi Kanunu, yollar ve vesait-i nakliyede hususi tarife, tedrisat-i sanayi, sanayi odaları ile ilgili esaslar maddeler halinde kabul edilmiş. İşçi grubunun iktisadi esasları ise 34 madde kabul edilmiştir. İzmir İktisat Kongresi'nde alınan kararlar yazıya geçirilip çoğaltılmıştır. Bildiri haline getirilen bu nüshalar Türkiye'nin her köşesine gönderilmiş ve halka tanıtımın yapılmasına çalışılmıştır (Ökçün, 1999: 323-333). Cumhuriyet dönemi Türkiye İktisat tarihi yazınında 'İzmir İktisat Kongresi' genellikle dönemin başlangıcı olarak kabul edilir" (Koraltürk, 2011: 100). Feroz Ahmad'a göre ise (1999: 186-187'den aktaran Koraltürk, 2011: 100), İzmir İktisat Kongresi'nde ortaya atılan önlemlerin hemen hemen hepsinin tekbir hedefe yönelmiştir: "Bir milli ekonominin kuruluşunu ilerletmek ve doğmakta olan Cumhuriyet devletinin sosyo-ekonomik temelini kısa sürede oluşturacak ekonomik güçleri geliştirmek" olarak ifade edilmiştir.

Kuruluş yıllarında sanayiye sağlanan teşviklere rağmen, bu dönemde sanayileşmede kayda değer bir gelişmenin yaşanmadığı belirden Sönmez (1999: 2-3), bunun nedenini genel olarak; savaş sonrası ekonomik yetersizlik, nüfus mübadele hareketleri, altyapı yatırımlarının yeterince gelişmemesi gibi etkenler olarak görmektedir. Bunun yanında asıl etkenin korumacı bir dış ticaret politikası izlenmesinin engellenmesi ve dış dinamikler olduğunu belirtir. 1923-1929 döneminde hızlı bir milli gelir artışı olduğu görülmekle beraber bu pay içinde sanayinin yeri oldukça sınırlı olduğunu vurgulamaktadır. Bunun yanında tarımdaki üretimin arttığı görülmektedir. Cumhuriyetin kuruluş yıllarında sanayinin gelişmesi için gerekli sermayeye ihtiyaç duyulmuş ve bu ihtiyaç için gerekli sermaye, döviz ve işgücünü sağlayacak tek sektör tarımdı. Bu dönemde Türkiye’de sanayinin gelişmesi için tarımı desteklemek kaçınılmaz olarak belirtilmektedir (Şahin, 2000:30-31). Bu dönemde tarımda çalışan nüfusun payı yüksek olduğu belirtilmektedir. Tezel’e göre (2002: 112-113); 1927 yılında çalışan nüfusun sektörlere göre dağılımı: Tarımda çalışanlar %80,9’u oluştururken sanayide çalışan nüfusun payı %8,9 olarak görülmektedir. Hizmetler sektöründe ise çalışan nüfusun oranı %10,2 olduğunu belirtmektedir. Benzer şekilde Gayri Safi Yurtiçi Hasılanın (dönemin fiyatlarına göre) sektörlere göre yapısını ise şu şekilde vermektedir: 1913-1914’te tarım %52,8, sanayi %16,5, ulaştırma ve haberleşme %3,2, diğer hizmetler %27,5, 1926-1930’da tarım %48,9, sanayi %14,4, ulaşım ve haberleşme %3,6, diğer hizmetler %33,1 olarak görüldüğünü belirtmektedir. Bu tabloya bakıldığında sanayileşmenin yeterince gelişmediği için sanayi alanında çalışan nüfusun az olduğu ve aynı şekilde GSMH içinde payı düşük olduğu görülmektedir. Deane (1994: 11) “sanayi öncesi bir ekonomide temel ekonomik faaliyetin tarımsal üretim” olduğunu belirtir.

2.2.1.2. Devletçi Sanayileşme

Bir diğer dönem olan “devletçi sanayileşme yılları (1929-1939)” olan dönemdir. Ancak, Sönmez (1999: 3) bu dönemi; “devletin sanayiye girmediği dönem olan (1929-1932)” ve “sanayide devletçilik 1932 sonrası” dönem olarak incelemektedir. Ödemeler dengesinde yaşanan sorunlar ve bu dönemde patlak veren 1929 Dünya Ekonomik Buhran’ı Türkiye ekonomisini de etkilemiştir. Bu nedenle de bir önceki dönemde uygulana liberal dış politikasının yerine korumacı önlemler alınmaya çalışılmıştır. Ancak bu dönemde sanayi sermayesinin avantajlarla girildiği de belirtilmektedir. Dünya Buhranı ile beraber dünya ticaret hacmi daralmış ve tarımsal girdi kullanan dokuma ve gıda sanayicileri düşen fiyatlar nedeniyle ucuz girdi sağlama olanağını elde etmişlerdir. Girişimciler, Teşvik-i Sanayi Kanununu çerçevesinde yatırım yaparak 1930-1932 yılları arasında önemli büyüme hızları

gerçekleştirmiştir. 1932 yılında ise bir dizi iktisat politikası ve araçlarıyla devlet işletmelerinin öncülüğünü yapacağı bir sanayileşme hareketine girişmiştir. 1929 Büyük Buhranı patlak verince dünyada bir ekonomik kriz ortaya çıkmış ve bu ekonomik kriz sonrasında özellikle tarımsal ürünlerinin fiyatlarında büyük artış olmuştur (Tokgöz, 1998: 5). Boratav (2006: 70-71); 1930-1939 yılları, Türkiye'nin sanayileşme doğrultusunda ilk ciddi adımların atıldığı yıllar olarak nitelendirir. Sanayileşme her şeyden önce yaygın tüketim mallarının ülke içinde üretilmesi yönünde kararlar alındığını belirtir. O'na göre dönemin sonuna gelindiğinde "Türkiye artık 'üç beyazları' yani un, şeker ve dokumayı, kural olarak yerli üretimle" sağlamaya çalışmıştır. Bununla birlikte 1933 yılında "Birinci Beş yıllık Sanayileşme Planı" (BBYSP) hazırlanmıştır. Buna göre;

- ✓ "Programın tertibinde ve kurulacak sanayinin vüsatını tayininde memleketimizin kendi ihtiyaçları esas ittihaz edilmiştir,"- denilerek iç tüketime önem verilmiştir.
- ✓ "Ana hammaddeleri memleketimizde bulunan veya tedarik edilebilecek olan sanayi, bu beş senelik başlıca planın vasfıdır," denilerek dokuma, maden, kâğıt, seramik ve kimya sanayisine yatırım yapılması planlanmıştır.
- ✓ Özel kesimce gerçekleştirilmesi mümkün görülmeyen sanayi işletmelerinin devletçe kurulması ilkesinden hareket edilmiştir (Sönmez, 1999: 4).

Birinci Beş Yıllık Sanayileşme Planı bizi umumi ithalatımızın asgari yüzde 25-30'undanmüstağni¹⁹ bırakmak vazifesi üzerine almış bulunmaktadır. Bu oranın 1928-1932'de %43'ü oluşturduğu belirtilmişti. Böylece sanayileşme stratejisinin ithal ikameci niteliği vurgulanmaya çalışılmıştır. Benzer şekilde Türkiye İş Bankası aracılığıyla yapılacak olan yatırım, hedef ve politikalarına değinilmiştir(Sönmez, 1999: 5).

Planı uygulama süreci ise Sümerbank'a verilmiştir. Sümerbank bünyesinde çok sayıda devlet işletmesi kurulmuş ve millileştirmelerle geniş bir devlet sektörü ortaya atılmıştır (Sönmez, 1999: 5). Sümerbank, Atatürk'ün köşe taşlarını koyduğu 'devletçilik'in temel ögesi ve sürükleyici gücü olmuştur. Sermayesinin tamamı kamuya ait olan Sümerbank toplamda dört sanayi işletme, bir satış mağazası ve iki banka şubesi devir alarak faaliyetlerine başlamıştır (Tokgöz, 1998: 6). Devir aldığı bankalar, sanayiye destek amacıyla kurulan Sanayi ve Kredi Bankası ve Devlet Sanayi Ofisi' idi. Her iki bankada daha sonra Sümerbank adı altında toplandı (Sağlam, 1981: 76'dan aktaran Bahçe ve Eres, 2012: 27). Cumhuriyetin ilk yıllarında devlet kesimindeki sanayileşme ve madenlerin işletilmesi için tesisler kurulmuştur. Bu tesisleri finanse edecek başlıca kuruluşlar, Sümerbank'ın yanı sıra "Sinaî ve Maadin Bankası" ile "Etibank" olmuştur. Bunların yanında Devlet Demiryolları ile karayolları altyapısı oluşturulmuştur. Bu gelişmelere daha sonra hidroelektrik enerji

¹⁹ Eskimiş, elinde olanla yetinen, doyun.

santralleri katılmıştır. (Kılıçbay, 1999: 53). 1936'ya kadar sınaî üretimin çok yavaş ilerlemesine karşın 1936'dan sonraki yıllarda arttığı görülmektedir. Örneğin 1936 sınaî üretim yılda ortalama %2.7 oranında artarken (dönemin fiyatına göre), 1937'de %9.8, 1938'de %16.9, 1939'da %17 olarak gerçekleşmiştir. Bu dönemde sanayi yatırımlarının dış finansmanını ise ağırlıkla SSCB'den sağlanmıştır (10 milyon dolar faizsiz kredi alınmış). Bunun yanında Karabük Demir Çelik için İngiltere'den alınan 2.5 milyon kredide eklenebilir (Sönmez, 1999: 5-6).

Bununla birlikte “devletçi sanayileşme” politikalarına bazı eleştiriler de yapılmıştır. Makal' la (1999:254) göre, eleştirilerden bazıları da Karpat ve Berkes tarafından yapılmıştır. Karpat, “devletçi sanayileşme” politikası tek taraflı bir devletçilik olarak görmekte ve halkın çoğunluğuna ağır yükler yükleyerek feragat beklendiğini belirtmektedir. Devletçi sanayileşme politikasını, gerçekte devlet kapitalizmi olarak görmekte olan Karpat, bunun nedenini şu şekilde açıklamaktadır: devletin, elindeki iktidarı bir özel sermayedar gibi sermaye biriktirmek için kullanmaktaydı. İşçinin korunması, işsizlik teşkilatı, sigortalar, sosyal güvenlik ve yardım, kısacası toplumsal tedbirler ta 1946 yılına kadar ihmal edildiği belirtilmektedir (Karpat, 1996: 90'dan aktaran Makal, 1999: 254). Berkes'in eleştirisi ise şu şekilde olmuştur: “sağlanan kalkınma ve gelişme köylü, işçi ve fakir halk çoğunluğunun gelir, yaşama, tüketim seviyeleri aleyhine olmak şartıyla bütünlüksüz bir kalkınma olmuştur. Bu da, devletçilik tezinin iki ana amacından birine zıt sonuç verecek niteliktedir” (Berkes, 1975: 110-111'den aktaran Makal, 1999: 254).

Türkiye'de, sanayileşmenin gelişmesiyle beraber “işçi sınıfı” da ortaya çıkmaktadır. Makal'a göre Türkiye'de “işçi sınıfı” devletçi sanayileşme politikalarından sonra ortaya çıkmıştır. O'na göre, Türkiye'de modern anlamda bir işçi sınıfının kökenlerinin bu dönemde aranması gerekmektedir (Makal, 1999: 257)

2.2.1.3. İkinci Dünya Savaşı ve Sonrası Ekonomi Politikaları

İkinci Dünya Savaşı ve sonrası; İkinci Dünya Savaşı'nın yaşandığı dönem ile birlikte bir önceki dönemde (1933-1939) uygulanmaya çalışılan iktisadi politikalarının devamının getirilmesi konusunda aksaklıklar yaşanmasına neden olmuştur. Bunun ardında İkinci Beş Yıllık Sanayileşme Planı'nı hazırlanmıştır. Plana göre yine korumacı nitelikte bir dış ticaret politikası uygulamaya çalışılmış; ancak bunun yanında palanda daha çok ara ve yatırım malları üretiminde yoğunlaşan ithal ikameci bir sanayileşme politikasının belirleyiciliğinde oluşturulmuştur (Sönmez, 1999: 7). Boratav, Türkiye'nin, İkinci Dünya Savaşı'na girmediğini; ancak cephelerde fiilen savaşmanın dışında savaş ekonomisinin koşullarının tüm

ağırlığıyla yaşadığını belirtir (2006: 81). Ona göre, bu dönem ekonomide gerilemenin yaşandığı bir dönemdir (2006: 86). Bunun nedenini ise; “İthalatın, dolayısıyla hammadde, ara malı ve yatırım malı biçimindeki üretim girdilerinin daralması ve faal nüfusunun önemli bir bölümünün silâh altına alınması sonucunda 1940-1945 dönemi, tüm üretken sektörlerin ve milli gelirin daraldığı yıllar olarak ortaya çıkmaktadır” şeklinde açıklar. 1944’te 44 ülkenin katılımıyla toplanan Bretton Woods Konferansı toplanmış ve Türkiye’nin Bretton Woods anlaşmasını kabul etmesiyle uluslararası kapitalist sistemde yer alacağının ilk sinyallerini vermiş bulunmaktadır. Bu dönem, uluslararası ekonomik örgütlenmelerin kurulduğu dönemdir. Bunlar: IMF ve Dünya Bankası’dır. Bunların devamında Marshall Planı ve Avrupa Ekonomik İşbirliği Komisyonu (OEEC) kurulmuştur. 1947’de Soğuk Savaşın başladığını bildiren Truman; Türkiye ve Yunanistan’a 1948’e kadar 400 milyon dolarlık ödenek ayırması planlanmıştır. Bunun yanında ülkelerin isteğine bağlı olarak gerekli gördüklerinde askeri alanında personel yetiştirilmek üzere askeri personellerin gönderilebileceği belirtilmiştir. 1945’ten sonra ekonomide izlenen politika; özel kesimin sanayi atılımların desteklenmesi iken bir diğer politika yabancı sermayenin teşvik edici önlemlerin alınması sağlanmasıdır. Sanayileşmenin geliştirilmesi adına atılan adımlardan biri de 1954 yılında Türkiye Sınai Kalkınma Bankası’nın kurulmasıdır. 1953-1960 döneminde izlenen sanayileşme politikası, 1952 sonlarından itibaren uygulanan korumacı dış ticaret politikasından etkilendiği belirtilmektedir. 1950 sonrasında gelindiğinde sanayi üretiminin tarımsal açıdan daha hızlı arttığı görülmüştür. Bu dönem özel sektörün imalat payının arttığı dönemdir. 1950’lerden itibaren daha önce sanayide dokuma, tütün, gıda, dericilik gibi sektörler yoğun olurken sonrasında yabancı şirketlerin transferleri ile birlikte kimya, tarım ilaçları, otomotiv ve teknoloji alanındaki tüketim mallarında yoğunlaşma yaşanmıştı (Sönmez, 1999: 8-10). Bu dönem, hükümetin (Demokrat Parti’nin) iki temel iktisadi hedefi bulunmakta: birincisi sanayileşmeyi özel kesim öncülüğünde yürütmek, diğeri dış ekonomik ilişkilerde Devlet müdahalesini asgariye indirmektir. Demokrat Parti döneminde “Türkiye Sınai Kalkınma Bankası” kurulmuş ve bu banka; özel kesime orta ve uzun vadeli sanayi yatırım kredisi vermek için büyük ticaret bankalarınca örgütlenmişti. Bu şekilde bakıldığı zaman Neo-liberal bir politikanın uygulandığı görülmektedir (Tokgöz, 1998: 12-13).

2.2.1.4. 1960-1979 Yılları Ekonomi Politikaları

1960 ve 1979 yılları sanayide büyüme ve bunalım yılları olarak tanımlanmaktadır. BBYP’ nın “ilk 15 yıllık hedefler” bölümünde ithal ikameci stratejinin gerekliliği savunulmuştur. İmalat sanayisi yatırımlarında 1978’e kadar ağırlık özel kesimde oluştururken

1979'a gelindiğinde kamu kesimin yatırımları öne geçtiği yıldır (Sönmez, 1999: 12-13). 1960'larda sanayileşme politikalarında "planlı" döneme geçilmiştir. Planlı dönemin önemli özellikleri; ilkece, ekonomik kalkınmanın planlar çerçevesinde gerçekleştirilmesi benimsenmiş, planlama analizlerin yapılması, planların 5'er yıllık dönemler için hazırlanması, karma ekonomi sisteminin benimsenmesi, sanayileşmenin kalkınmasına önem verilmesi, ara ve yatırım mallarında ithalat bağımlılığını ortadan kaldırmasıdır. Daha öncesinde şeker, tütün, dokuma ve giyim gibi temel sanayi tüketim malların talebi yerli üretimle karşılayabilir duruma gelmişti. Bu nedenle planlı kalkınmada ara ve yatırım mallarında ithalat bağımlılığı ortadan kaldırılmak istenmiştir. Böylece uygulanan kalkınma planları sonucu, bugüne kadar imalat sanayisinde üretim kapasitesini artırabilmişti. Diğer özellikler: planlı dönemde; ithal ikameci sanayileşmede önemli ilerlemeler sağlanabilmiştir, kırsal alandan büyük kentlere göçlerin yoğun bir şekilde yapılması sonucu kentlerde inşa edilecek yeni konutlar için inşaat malzemelerine ihtiyaç duyulmuştur. Böylece planlı dönemle birlikte, demir, çelik, cam, çimento ve diğer inşaat malzemeleri, kağıt, alüminyum üretimine ağırlık verilmiştir. Bunların yanında, petrol ürünlerinin, beyaz eşya ve diğer ev eşyalarının üretimine öncelik verilmeye çalışılmıştır. 1960-70'li yıllarda dış ticaret rejimi düzenlenmiştir. 1970'li yıllarının sonlarına gelindiğinde, planlı dönem ile birlikte ara ve yatırım mallarının imalat sanayi üretim değeri içindeki payı artmıştır (Tecer, 2005: 15-50).

2.2.1.5. 1980-2000 Yılları Ekonomi Politikaları

Türkiye ekonomisi, 1970'li yılların sonlarına doğru önemli bazı nedenlerden dolayı "ödeme gücü" ve "döviz darboğazıyla" karşılaştığı bir dönem olmuştur. Bunun nedeni ise; ekonominin dışa kapalı bir yapıda olması ve izlenen "ithal ikamesi sanayileşme" politikalarıdır. Türkiye'de 1980 yılına kadarki geçen sürede sanayileşme, ithal ikamesi yönünde olmuştur (Karluk, 1999: 234). Sanayileşme politikası açısından 1980 yılı bir dönüm noktası olarak belirtilmektedir. 24 Ocak 1980'de önce istikrar önlemleri paketi olarak uygulamaya konan ekonomi politikaları dizisi zaman içinde ekonomik yapıda köklü değişiklikleri amaçlayan bir yapısal uyum programına dönüşmüştür. Dünya Bankası ile 1980-1984 döneminde art arda beş yapısal uyum kredi anlaşması ve 1985-1987 döneminde tarım, finans ve enerji sektörlerini kapsamak üzere sektörel uyum kredi anlaşması imzalanmıştır (Sönmez, 1999: 15). 1970'li yılların sonlarına enflasyon hızla yükselmiş, dış ödemelerde açıklılar vermeye başlamıştır. Bu nedenle de 1980 yılında "Ekonomik İstikrar Programı" yürürlüğe girmiştir. Programın amaçları ise şunlardır: piyasa ekonomisinin etkinliğini artırmak, bu bağlamda Cumhuriyetin kuruluş yıllarında ve 1950-1960 olduğu gibi yeniden

özel sektörün öncülüğü benimsenmiştir. KİT'lerin (Kamu İktisadi Teşebbüsleri) zamanla özelleştirilmesi bu döneme önemli bir amaç olmuştur (Tecer, 2005: 21). KİT'lerin yurtiçi katkılı üretim değeri için önemi yüksekti. KİT'in payı, 1987'de madencilikte bu sektörün katma değerinin %76'sına, mali kuruluşlarda %54'üne, enerjinin %52'sine, ulaştırma ve haberleşmenin %26'sına ve imalat sanayisinin %18'ine ulaşmıştır. 1987'den sonra ise KİT'lerin ekonomideki ağırlığında düşüş yaşanmıştır. Bunun nedeni ise bazı KİT'lerin özelleştirilmesidir. Bunlardan bazıları; KİT'lerin büyüklerinden olan Sümerbank ve Petkim'dir. İkisi de KİT'ler arasındaki en büyük kurumlardandı. Özelleştirilmesinin nedeni ise 1970'li yılların ikinci yarısı ile 1990 sonrası yıllarda KİT'lerin zarar ettiği ve bu zararın devlet hazinesinden karşılandığının belirtilmesiydi (Kepenek ve Yentürk, 2001: 251). Özelleştirilen KİT'ler arasında Sümerbank kurumunun da olduğunu ifade etmiştik. Örneğin Sümerbank-Manisa Pamuklu Mensucat fabrikasının taşınmazları ile birlikte Özelleştirme İdaresi Başkanlığı'na özel girişime satılmıştır (Kiper, 2007: 79). Bunların yanında birçok KİT'lerin özelleştirildiğini belirtmek gerekir. İzmit Sümerbank Selüloz ve Fabrikası (SEKA), 15.07.1998 tarih ve 1998/51 sayılı Karar ile Özelleştirme Programı'na alındı. 28.10.1998'de özelleştirme işlemi iptal edilerek 10 Mart 2005 tarihinde İzmit Büyük Şehir Belediyesi'ne devredilmiştir (Mühendis ve Makine, 2007: 50). KİT'ler çağımızda ekonomik ve sosyal devlet anlayışının bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır. KİT'ler genellikle özel tekellerin yaratacağı sakıncalardan kaçınmak için kurulur ve bu bağlamda temel tüketim malları üretilmeyi amaçlamaktadırlar. Bir diğer özellikleri üretilen bu malları piyasadan daha ucuza pazarlamasını sağlamaya çalışmaktır (Tecer, 2005: 59). Özelleştirilmesi yapılan KİT'ler arasında Sümerbank'ta bulunmaktadır. Sümerbank ile ilgili daha detaylı bilgi ise aşağıda verilecektir.

1980 yılından sonraki yıllar ekonomi iki ayrı dönemde incelenmektedir. Bunlar; 1980-1988 ve 1988 sonrası dönemdir. 1980-1988 döneminde Türkiye ekonomisinde köklü değişikliklerin yaşandığı dönemdir. 1980'yılından sonra Türkiye önemli bir dışsattım artışı gerçekleştirmiştir. 1988'e kadar kamu dengesinin sağlanamadığı bunun tersine 1988'de yumuşak, 1994'te de sert istikrar politikaları yürürlüğe girmiştir (Kepenek ve Yentürk, 2001, 513-515). Bu dönemde "Ekonomik İstikrar Kararları" (24 Ocak Kararları), Türkiye ekonomisinde neo-liberalleşmeye doğru gidilen bir uygulama olduğu belirtilmektedir (Boratav, 2006: 147). 1970'lerin ortalarında yükselen petrol fiyatları, döviz darboğazı, hammadde kıtlığı gibi nedenlerle ortaya çıkan sağlıksız sanayileşme ekonomiyi 1980'lerde krize sürüklemiştir. Bunun için de 1978 ve 1979 yıllarında ekonomide istikrar programları yürürlüğe konulmaya çalışılmıştır. Ancak dönemin siyasi nedenlerinden dolayı

uygulanmamıştır (Şen vd, 2007’den aktaran Kaya, 2013: 8). 1980’den sonra yukarda saydığımız ekonomik sorunların giderilmesi için 24 Ocak Kararları alınmıştır. “Program uzun vadede iki amaca odaklanmıştır. Birincisi kamu kesiminin küçültülmesi, ikincisi ise bütün kurum ve kuralları ile serbest piyasa ekonomisine işlerlik kazandırılmasıdır (Kaya, 2013: 8). 24 Ocak 1980 Kararlarının amacı; ekonomideki darboğazlığı genişletmektir. Böylece ithal ikameci sanayileşme politikaları terk edilerek, ihracata ağırlık ve öncelik veren bir sanayileşme modeli benimsenmeye çalışılmıştır (Karluk, 1999: 235). Karluk, 24 Ocak Kararları şunları belirtmektedir:

1. “Hazırlanan plan ve programa göre sanayileşme, ihracata dayalı kalkınmanın bir parçası olarak ele alınmıştır.
2. Kamu ekonomik kurumlarına dayanan sanayileşmeden vazgeçilmiştir.
3. Yatırım ve ara malları üretimine öncelik verilen anlayıştan vazgeçilmiştir
4. Sanayinin dışa açılmasına önem verilmiştir
5. İthalatta liberalizasyona gidilmiştir.
6. Sanayileşmede özel girişimciliğe ağırlık verilmiştir
7. İthal ikameci yerine ihracata dayalı sanayileşme modelinin benimsenmiştir.
8. KİT’lerin özelleştirilmesi gündeme gelmiştir” (Karluk, 1999: 235-236).

24 Ocak Kararları’nda da belirtildiği gibi “1980 sonrası dönemde “özelleştirme” politikaları dönemin en önemli ekonomik uygulamaları arasında görülmektedir” (Sönmez, 1999: 16). Boratav ise, 24 Ocak programıyla ilgili şu gözlemlerde bulunur: ilk olarak; “programda yer alan boyutlarıyla devalüasyon, KİT zamları ve fiyat denetimlerinin kaldırılması gibi “şok tedavisi” öğelerin, İMF’nin üç yıldır Türkiye’nin istediği nicel boyutları fazlasıyla aşmıştır”. İkinci gözleminde ise “Kararlar sadece bir istikrar programı niteliği taşımamakta; uluslararası sermaye ile “yapısal uyum” perspektifi taşınmaya çalışılmıştır. Son olarak; “Sistemli ve sürekli olarak “emek aleyhtarı” bir doğrultuda uygulayabilmenin ve geliştirmenin araçlarından yoksundu” (Boratav, 2006: 147-148). Karluk’ göre (1999: 236) ise; ihracatı teşvik eden yeni politikalar sonucunda sanayiciler, iç piyasa yerine dış piyasaya yönelmeye başlamışlardır. Böylece piyasanın darlığından kurtulmuşlardır. Dışa açılma sonucunda pazarın genişlemesi olumlu olarak görülmektedir. Çünkü iç pazarın yetersiz olduğu bazı sanayi dallarının genişlemesini sağlamaya çalışılmıştır. İhracatla birlikte teknolojinin genişlemesi sonucunda kalite yükselmiştir. Dışa açılma sonucunda yeni ortaklar yaratılmış ve dünya ekonomisi ile iş ilişkileri geliştirilmiştir. Bunların sonucunda ise sanayi ürünlerin üretimi ve bu ürünlerin ihracatı artmıştır. Böylece Türkiye ekonomisinde sanayinin etkisi artmıştır. 1980 sonrasında imalat sanayisinde büyüme yavaşlamış olsa da kamu alt yapı ve konut yatırımları gelişmiştir.

Türkiye'nin 1980 sonrası dönemden sonra içinde bulunduğu ekonomik durumunun genel bir değerlendirilmesi Yedinci Beş Yıllık Kalkınma Planı'nın da şu şekilde ifade edilir:

“Türkiye’de 1980 sonrası dönemde, rekabete açık ekonominin ilke ve esaslarının yerleştirilmesi, dış ticaretin serbestleştirilmesi, makro ve mikro fiyatların belirlenmesinde idari kararlar yerine büyük ölçüde piyasa güçlerinin ikame edilmesi ve yurtiçi mali piyasaların yeniden yapılandırılması ve geliştirilmesi yönünde önemli adımlar atılmıştır. Bu sürecin bir tamamlayıcısı olarak, 1989 yılında uluslararası sermaye hareketleri tamamen serbest bırakılmıştır. Bu dönemde, kamu kesiminde yeniden yapılanma çalışmaları da sürdürülmüştür” (Yedinci Beş Yıllık Kalkınma Planı, 1995:4).

Planın uygulamasında etkili olan faktörler ise; daha çok, VI’ncı Beş Yıllık Kalkınma Planı sonrasında Türkiye ekonomisinin uluslararası rekabete açık bir yapı haline getirildi ve sanayinin hızlandırılması, enflasyonun düşürülmesi, cari açığı kapatmayı planlanmaya çalışılmış ancak; bunlara yönelik olumlu sonuçları alınmadığı belirtilmektedir. Bu nedenle de 5 Nisan 1994 tarihinde Ekonomik Önlemler Uygulama Planı yürürlüğe geçirilmeye çalışılmıştır. Bu planın amacı ise; ekonomiyi hızlı bir şekilde istikrara kavuşturmak, kamu açıklarını daraltmaktır. Bunların yanında, dış talebe dayalı bir büyüme yapısı oluşturmak ve ekonomik istikrarı sürekli hale getirmeye çalışmaktır²⁰. 1980’li yıllara kadar kamu kesiminin yatırımları giderek artarken 1980’li yıllardan sonra bu pay giderek azalmıştır (Tecer, 2005: 24).

2.2.1.6. 2000 ve Sonrası Ekonomi Politikaları

Kasım 2000’de ekonomik kriz yaşandı ve kriz ilerleyen günlerde derinleşti. Ekonomideki dengeleri alt üst etti. Örneğin Şubat ayındaki 27.9 milyar dolar olan döviz rezervi 23 Şubat’ta gelindiğinde 2.6 milyar dolara inmişti. Kriz ile birlikte ekonomi büyüme yerine gerilemeye başlayarak işsizliğin artmasına neden oldu (Gökçe, 2007: 80). “2001 yılı sonrası dönemde Türkiye sanayisi, küresel rekabetin belirleyici olduğu, iletişim ve teknoloji alanında yaşanan değişimlerin, bölgesel bütünleşme ve AB’ye üyelik sürecinin şekillendirdiği bir dönüşüm yaşadı” (Öngel, 2013: 122). Dokuzuncu Kalkınma Planı Sanayi Politikaları Özel İhtisas Komisyonu Raporu’nda (2007: 7-8), 2001’de günümüze doğru ekonomik durum şu şekilde analiz edilmektedir:

“2001 krizini takiben, dört unsurdan oluşan bir ekonomik program ile makroekonomik istikrar tesis edilmiş ve Türkiye ekonomisi iktisadi toparlanma sürecine girmiştir. Bu unsurlar şöyle sıralanabilir: Birincisi, sıkı maliye politikası sayesinde kamu maliyesinde sorumsuzluğa meydan verilmemiştir. İkincisi, Merkez Bankası bağımsızlık kazanmış ve dalgalı kura eşlik eden bir sıkı para politikası uygulamıştır. Üçüncüsü, kamuda kısa vadede sağlanan tasarrufları uzun vadede sürdürülebilir kılaacak yapısal reformlar gerçekleştirilmiştir. Bu kapsamda, borçlanma yasasından kamu ihale yasasına,

²⁰ DPT. Yedinci Beş Yıllık Kalkınma Planı, 1995: 5.

sosyal güvenlik reformundan KİT reformuna bir dizi düzenleme yapılmıştır. Dördüncüsü, bankacılık reformuyla verimsiz çalışan bankalar tasfiye edilmiş, bankaların kamu açıklarını finanse ederek ve bağlı oldukları grubun kaynaklarını kullanarak ayakta durmak yerine firmaları kredilendirdikleri “büyüme dostu” bir yapıya kavuşmaları için gerekli düzenlemeler gerçekleştirilmiştir”²¹.

Küresel piyasa Türkiye’nin ekonomisi üzerinde etkili olmuştur. Dokuzuncu Kalkınma Planı Sanayi Politikaları Özel İhtisas Komisyonu Raporu’nda, 2001’den bu yana sanayinin ekonomik dönüşümü sonucunda küresel ekonomiye entegrasyonu ile ilgili bazı sonuçlar şu şekilde analiz edilmiştir:

“Birincisi, son üç yılda Türk imalat sanayinin küresel ekonomiye entegrasyon düzeyinin hızla arttığı görülmektedir. Sanayimizin dış bağlantıları hem ithalat hem de ihracat anlamında artarken, birçok sektörün faaliyetlerinde özellikle AB’deki değer zincirleriyle hızlı bir bütünleşme göze çarpmaktadır. İkincisi, büyüme imalat sanayinin tüm sektörlerinde simetrik bir etki yaratmamaktadır. Bazı sektörler hızla büyürken, bazı sektörler çok az büyümekte ya da küçülmektedir. Bundan dolayı, imalat sanayi açısından bakıldığında refah artışı veya kriz sonrası ferahlama tüm sektörlerde aynı anda gerçekleşmemektedir. Üçüncüsü, son yıllarda büyümesi yavaşlayan sektörler Türkiye’nin dış ticarete geleneksel olarak güçlü olduğu sektörlerdir. Ancak son dönemde Asya’dan yükselen rekabet dalgası bu sektörleri olumsuz etkilemiştir. Son olarak da, imalat sanayinin önemli bir bölümünü oluşturan KOBİ’ler büyüme sürecinden yeterince faydalanamamakta ve içine girdikleri yeni ortamın gerekliliklerini algılamakta zorluk çekmektedir”²².

2000 yılı öncesi (son 20-25 yıllık dönemde) yüksek enflasyon, kamu açıkları, iç ve dış borç miktarlarındaki artışlar ile birlikte zaman zaman ekonomik krizlerin yaşanmasına neden olmuştur. Bu krizlerden çıkmak için de çeşitli tedbirler ve yapısal değişim programları uygulanmaya konulmuştur. Ancak bu programlar genel olarak kısa ve orta vadeli olarak enflasyonu düşürmeye çalışılmıştır (Gökçen, 2012: 277).

²¹ Dokuzuncu Kalkınma Planı Sanayi Politikaları Özel İhtisas Komisyonu Raporu’un devamında ekonomik durum ile ilgili şunlar belirtilmektedir: “2001’den bu yana iki dışsal unsur bu iktisadi toparlanma süreciyle çakışmış ve ekonomideki dönüşümü hızlandırmıştır. Bunlardan birincisi, Türk ekonomisindeki modernleşme sürecinin Çin ve Hindistan’dan yükselen rekabet nedeniyle hızlanmak zorunda kalmasıdır. İkincisi, Avrupa Birliği (AB) müzakere sürecinin başlamış olmasının hem yapısal reformları hızlandıracak, hem de yaşanan dönüşüme bir çapa teşkil edecek olmasıdır. AB süreci bundan sonra iktisadi dönüşümün sürdürülebilmesinde belirleyici faktörlerden biri olacaktır. Bunların yanında global likidite artışları, 11 Eylül ile değişmeye başlamış olan uluslararası siyasi ortam ve Türkiye’nin bölgesindeki artan önemi de dışsal faktörler arasındadır” (DPT, Dokuzuncu Kalkınma Planı, Sanayi Politikaları Özel İhtisas Raporu (2007: 8).

²²T.C. Devlet Planlama Teşkilatı Dokuzuncu Kalkınma Planı Sanayi Politikaları Özel İhtisas Komisyonu Raporu, (2007: 8).

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TÜRKİYE’NİN SANAYİLEŞMESİNDE ETKİLİ OLAN BİR KURUM: SÜMERBANK

3.1. Sümerbank’ın Kuruluşu ve Gelişimi

Sümerbank, Türkiye’de bir “Kamu İktisadi Teşekkülü” olup 11 Temmuz 1933 tarihinde 2262 sayılı kanunla kurulmuştur²³. Sümerbank’ın kuruluşu ve gelişimine geçmeden önce “teşebbüs”, “kamu teşebbüsü” ve “kamu teşekkülü” gibi kavramların tanımlarını yapmamız araştırmamız açısından faydalı olacaktır²⁴. “Teşebbüs, kâr ve veya diğer şekillerde yarar sağlamak amacıyla bedel karşılığında satmak üzere mal ve hizmet üretmek amacıyla kurulan hukuki ve mali tüzel kişiliğe sahip, devamlı nitelikte bir örgüttür” (Karluk, 1999: 287). Bununla birlikte, “kamu teşebbüsü” ise “ sermayesinin tamamına veya yarısından fazlasına sahip olarak ya da diğer yollarla devletin, diğer kamu tüzel kişilerin veya devletle anılan tüzel kişilerin yönetimine, yönetim organları aracılığıyla hakim olduğu örgütlerdir” (Karluk, 1999: 287).

Karluk (1999: 287), kamu teşebbüslerin başlıca özellikleri ile ilgili şunları belirtmektedir:

1. Bir yasa ya da yasanın verdiği yetkiye dayanılarak kurulurlar,
2. Ayrı tüzel kişilikleri vardır,
3. Bir bakımdan özerktirler (mal varlığı, muhasebe vs. açısından),
4. Devlet bütçesi dışında yönetilirler,
5. Personelleri genelde devlet personel rejiminin dışındadır,
6. TBMM’de denetlenirler²⁵.

Sümerbank, 17 Haziran 1938 tarihinde yürürlüğe giren 3460 sayılı kanunla “İktisadi Devlet Teşekkülü” adını almıştır (Küçükerman; 1988: 154). İktisadi Devlet Teşekkülü “sermayesinin tamamı devlete ait, ekonomik alanda ticari esaslara göre faaliyet göstermek üzere kurulan kamu iktisadi teşebbüsüdür” (Karluk, 1999: 289). Cumhuriyet’in ilanından sonra Türkiye’de ekonominin kalkınmasına yönelik bazı politikalar üretilmiş ve bu politikalardan biri de KİT’lerin kurulmasıydı. “KİT’ler ekonomik faaliyet alanlarına göre dört

²³ Bkz: Ek. 1. Sümerbank Kanunu

²⁴ Aynı zamanda Müessese, bağlı ortaklık, iştirak ve işletme kavramlarını da tanımlarını yapmak araştırmamız için faydalı olabilir. Çünkü; Sümerbank’a bağlı müesseseler olduğu gibi, bağlı ortaklık ve iştiraki işletmeleri de bulunmaktadır. Müessese; “Sermayesinin tamamı bir iktisadi devlet teşekkülüne veya kamu iktisadi kuruluşuna ait olup, ona bağlı işletme veya işletmeler topluluğudur. Bağlı ortaklık; sermayesinin %50’sinden fazlası iktisadi devlet teşekkülüne veya kamu iktisadi kuruluşuna (KİK) ait işletmeler veya işletmeler topluluğundan oluşan anonim şirkettir. İştirak; iktisadi devlet teşekküllerinin veya kamu iktisadi kuruluşlarının veya bağlı ortaklıklarının, sermayelerinin en az %15’ne, en çok %50’sine sahip bulundukları anonim şirkettir. İşletme ise, müesseselerinin ve bağlı ortakların mal ve hizmet üreten fabrika ve diğer birimlerdir” (Karluk, 1999: 289).

²⁵ Daha detaylı bilgi için, bkz: R. Karluk. (1999). Türkiye Ekonomisi: Tarihsel Gelişim, Yapısal Dönüşüm ve Sosyal Değişim. s. 287

grupta sınıflandırılmaktadır. Bunlar: İmalat kurumları, maden ve enerji kurumları, tarım kurumları ve mali kurumlarıdır” (Karluk, 1999: 291). Sümerbank, bir KİT bankası olup, “mali kurumlar” arasına girmektedir (Karluk, 1999: 291). İsim babasının Atatürk²⁶ olduğu, Sümerbank²⁷ “Sanayide Devlet” sloganıyla²⁸(Güçlü, 2015: 7) kurulmuştur. Sümerbank, “Atatürk’ün Türkiye’nin sosyo-ekonomik şartları içinde belirlediği devletçiliğin temel taşı olmuştur” (Karluk, 1999: 294). Sümerbank’ın kuruluş amacı “milli endüstriyi Cumhuriyet programlarına uygun bir hızla yaratmaktır” (Sümerbank, ?: 1). Atatürk’ün Sümerbank kurumunun kurulma nedenini Şapolyo (1963: 209), şu şekilde açıklamaktadır: “Avrupa’nın büyük sınai kalkınmasında mensucat fabrikalarının rolü olmasıydı. O büyük adam (Atatürk) Türkiye’yi büyük sanayi devrine sokmak için buradan (Kayseri ve Nazilli Bez Fabrikaları kastedilmektedir) başlamıştı” (Şapolyo, 1963: 209). Cumhuriyet’in ilk yıllarında Türkiye’de sanayileşmenin gelişiminin ürünü olan Sümerbank, birçok ortaklık devalınmış(Feshane Defterdar Fabrikası, Basmahane Bakırköy Fabrikası, Hereke Fabrikası ve Beykoz Fabrikası), bunun yanında birçok şirkete ortak olmuş ve kendi faaliyetleri dışında da kalan sanayi alanlarında da sanayileşme çabalarını göstermiştir²⁹.

Sümerbank kuruluşunu sağlayan 3 Haziran 1933 tarih ve 2262 Sayılı Kanun (bkz. Ek. 1) 29 Nisan 1933 tarihli gerekçesinde bankanın kuruluş sebebi genel olarak şu şekilde açıklanmıştır: Milli ihtiyaca bağlı olarak ülkede sanayileşmenin geliştirilmesi, milli kaynak ve iktisadi unsurlardan faydalanılması, üretim faaliyetlerin üzerindeki olumsuz etkilerin kaldırılması ve sanayinin geliştirilmesinde süreklilik sağlamak amacıyla istihdam edilecek işgücün yetiştirilmesini sağlamaktır (Sümerbank, 1973: 3). Bununla birlikte Sümerbank’ın kurulmasının bir diğer gerekçesi de; hem ülkede hem de kendi fabrikalarına lüzumlu usta ve işçiler yetiştirmek için okullar açmak, sanayi mühendis ve uzmanları yetiştirmek için yüksek okullarda öğrenci okutmak, bu amaçla kurulacak olan okulları desteklemek, yurtdışına öğrenci okutmak ve stajyer göndermekti (Sümerbank, 1943: 20). Bu yasayla birlikte “Sümerbank, ulusal sanayinin hızla yaratılmasını sağlama ve devletin sanayi girişimcilik faaliyetlerini gerçekleştirme mekanizması olarak düşünülmüş, ayrıca bankacılık faaliyetleri ile de” (Tecer, 2006: 95) ilgileneceği düşünülmüştür. Bunun yanında Sümerbank, “başta tekstil ve giyim sanayisi olmak üzere imalat sanayisi alanlarında yatırım, kuruculuk, işletmecilik ve

²⁶ M. Tecer’e (2006: 91) göre, “Atatürk, devletçilik modelinin, Cumhuriyetin başlangıç yıllarındaki güç koşullar ve hızlı kalkınma gereksinmesi nedeniyle benimsediğini, belli bir ideolojik temeli ve amacı bulunmadığını, gerçekte, devlete sağlanacak koruma ve desteklerle faaliyetlerini sürdürecektir özel girişimcilik esas alan bir yaklaşım olduğunu çeşitli konuşmalarıyla vurgulanmış”.

²⁷ Atatürk’ün kurulacak olan Kuruma Sümerbank adını vermesinde “Sümer Medeniyeti” etkili olmuştur (Afet İnan’dan aktaran Nurullah Esat Sümer, 1963: 139).

²⁸ Atatürk’ün her çalışmada plan fikrine önem verdiğini belirten İnan’a göre; meseleleri bütün açıklığı içinde bir sıraya göre tertip edilmesini istemektedir (İnan, 1963: 142).

²⁹ http://www.sumerholding.gov.tr/files/faaliyet_raporlari/sumer_kurulus.pdf (erişim tarihi: 28.04. 2017).

bankacılık yapmak, her türlü mal ve hizmetin üretimi, pazarlanması, dış satımı ve dış alımı hizmetleri de” (Kal, 2016: 102) yürütme görevini üstlenmiştir. Keyder (2014: 208), Sümerbank ürünleri ile ilgili şunları aktarmaktadır:

“1930’larda Sümerbank temel ihtiyaçları karşılayan ucuz ve kaba pamukluları ve bürokratların “daire”de giydikleri -çeşitli gri ve kahverengi tonlarındaki- yünüleri üretmeye başlamıştı. 1950’lerde, daha küçük ölçekli özel kuruluşlar, desenleri ve renkleri daha cazip sunî ve karışık dokumalar ithal etmeye başladılar. Bu ürünler tüketici talebinin üst basamaklarına yerleşince, devletin imal ettiği düşük kaliteli, ama son derece ucuz basmalar ve yünüleri en düşük gelir düzeyindeki tüketiciler almaya başladı. Devletin ucuz kumaş üretmesinin hem köylülerin, hem de şehirlerdeki alt gelir gruplarının gerçek gelirlerini arttıran bir faktör olduğu, bu yüzden de sanayicilere ters gelmediği söylenebilir. Bürokrasinin üretim araçlarının kontrolüne dayanan özerkliği önlenebildiği sürece, KIT’ler, özel sektöre transfer sağlayan, pek de gizlenmemiş bir mekanizma işlevini gördü” (Keyder, 2014: 208) .

1929-1930’da dünyadaki ekonomik buhranın Türkiye’yi de etkilediğini belirten Bilsay Kuruç (1999: 85-86), bu dönemde Türkiye’nin en büyük sorunu da “sermaye birikimi” olduğunu ifade eder. Bunun için de sermaye birikiminin sağlanması gerektiği ve sermaye birikiminin anahtarı da sanayi olduğunu vurgular. Kuruç’a göre, ülkede sanayileşmenin geliştirilmesinde “ekonomik örgütlenmenin” yeni modelin adı “Sümerbank’tır” (Kuruç, 1999: 101).

Sümerbank kurulmadan önce Türkiye’de gerekli sanayinin geliştirilmesi için “Türkiye Sanayi ve Maadin Bankası” (1925) kurulmuştu. Kurulan bu bankanın genel olarak Cumhuriyetin kurulmasından sonra mevcut olan fabrikaların işletmesini sağlamaktı. Daha sonraki süreçte ise bu banka kendi bünyesinde 1932 yılında “Devlet Sanayi” ve “Türkiye Sanayi Kredi Bankası” olarak ikiye ayrılmıştır³⁰. 11 Temmuz 1933 tarihinde ise bu kuruluşların yerini “Sümerbank” almıştır (Sümerbank, ? : 1).

Sümerbank kurulduktan sonra 11.7.1933’te Sanayi Ofisinden Feshane Yünlü Dokuma, Bakırköy Pamuklu Dokuma, Beykoz Deri ve Kundura, Hereke İpekli ve Yünlü Dokuma Fabrikalarını devir alıp işletmesini üstlenmiştir (Sümerbank, ? : 1). Sümerbank’ın 1946 yılına gelindiğinde ise sermayesinin 200 000 000 lira olduğu belirtilmektedir. Sümerbank devir aldığı dört fabrika ile 13 yıl içinde; “Yünlü ve Pamuklu İplik ve Dokuma, Sungipek, Kağıt, Selüloz, Deri, Kundura, Çimento, Kiremit, Demir, Çelik gibi sanayi maddelerini yapan 54

³⁰ 1933’ün ilk yıllarında Meclis’in İlk raporunda şunlar belirtilmiş: “Ofis ve Sanayi Kredi Bankası kanunları yerine geçmek üzere bu kanlarla erişmek istediğimiz milli hedeflere daha müessir ve daha seri bir surette ulaştıracak esasları ihtiva eden bu kanun lâyihası hazırlanmıştır. Sümerbank’ın Ofis’den beklenen hizmetleri daha verimli ve ahenkli tarzda başarabilmesi için kuvvetli bir heyet ile teçhizine ehemmiyet verilmiştir. Bir an evvel sanayileşme gayesini güderken Sümerbank’ın memleket iktisadına uygun ve Devlet programında ilk önce kurulması istenilen sanayi şubelerinin tesisinde milli ve hususi teşebbüslerle beraber çalışılması esasına lâyihada yer verilmiştir” (Kuruç, 1999: 101).

esas işletme, 20 tali işletme, büyüklü küçüklü 16 kuvvet santrali, tamir atölyeleri ve yurdun farklı merkezlerinde 43 satış mağazası” (Sümerbank, ?: 1) kurarak Türkiye’de büyük bir sanayi topluluğunu oluşturmuştur. 1950’deki sayıya bakıldığında zaman 17 tane genel işletme, 37 tane ise tali işletme bulunmaktadır (Toprak, 1988: 147). Kurulduğu 1933’ten bu yana Türkiye’de hızlı bir şekilde sanayileşmenin artmasında etkili olan Sümerbank; 1989 yılındaki genel göstergelerine bakıldığında, sermayesini 500.000 milyona (TL) yükselmiştir. Fabrikalar ve ilgili şirketlerin sayısı ise 37; ancak 1982 yılında bu sayı 45’tir. 466 satış mağazası, 46 banka şubesi bulunmaktadır. 1933-1989 yılları arasında istihdam ettiği çalışanlara bakıldığında ise Tablo 3.1’de görüldüğü gibidir: (Toprak, 1988: 169).

Tablo 3.1. Sümerbank'ın Memur ve İşçilerin İstihdam Durumu (1933-1989)

	1933	1940	1950	1960	1970	1980	1989
Memur	100	1.264	3.879	4.579	4.361	7.932	7.373
İşçi	4.900	17.296	29.731	29.621	35.858	38.966	28.958
Toplam	5.000	18.560	33.610	34.200	40.219	46.898	36.358

Kaynak: Toprak, 1988: 169

Türkiye’de Cumhuriyetin kuruluşundan bu yana ülkede sanayileşmeyi geliştirmek en büyük hedefler arasında gösterilmektedir (Toprak, 1988: 1).

Sümerbank; 1980’li yıllardan 1989’a gelindiğinde sahip olduğu işletme sayısında düşüş yaşandığı görülmektedir. Bu durumun temel nedeni tüm dünyada olduğu gibi Türkiye’de giderek neoliberal politikaların uygulanmaya başlanmasıdır. 1980’li yıllarla birlikte Türkiye’de KİT’lerin (Kamu İktisadi Teşebbüsleri) özelleşmesi başlamış ve bu durum en çok tartışılan konulardan biri olma halini almıştır. Türkiye’de neoliberal politikalar ile birlikte yapılan özelleştirmeler aracılığıyla devletin ekonomik faaliyetleri alanında kendini geri çekmesi ile birlikte serbest piyasa ekonomisi için en uygun koşullar yaratılacağı düşünülmektedir. Yani bu anlayışa göre KİT’ler ekonomik faaliyeti olarak verimsiz görülmekte bunun yerini serbest piyasa ekonomisine bırakılabileceği düşünülmektedir (Suğur, Kasapoğlu ve Nichols, 1999: 2-3).

Cumhuriyetin kuruluşundan sonra özellikle sanayi ve ekonomi alanında büyük bir yıkımla devir alındığını belirten Toprak; ülke kaynağını kalkındırmak öncelikli hedefler arasına girdiğini belirtmektedir. Bu hedefi gerçekleştirmek için de öncelikle 1930’lu yıllarda “Sanayi ve Madenler Bankası” kurulmuş. Bu bankanın kurulması, Modern Türkiye’de sanayileşmenin gelişmesinde önemli adımlar arasında gösterilmiştir. 1933’e gelindiğinde ise bu bankanın yerini “Sümerbank” alır. Sümerbank; geleneksel bir yapı içinde dinamik ve çağdaş bir toplum haline getirilmesi için öncelikle gerekli teknik ve bilginin edinilmesi

açısından yapısal reformlar yaparak: köy (kırsal) tüketim mallarına öncelik verdi. Sümerbank'ın girişimleri köyü de piyasaya katması kentsel ve kırsal toplumlar arasında birlik oluşturması açısından önemli bir rol almıştır. Sümerbank kuruluşundan kısa bir süre sonra ise geniş bir dağıtım ağı kurarak ürettiği ürünlerin iç piyasada tüketimine de teşvik ettiği görülmektedir (Toprak, 1988: 1). Sümerbank; işletmelerin de ve diğer tesislerde gerekli teknik bilgi ve mesleki eğitimi almak amacıyla 1972 yılına kadar yurtdışına; ABD, İngiltere, Almanya, İsviçre, Fransa, Belçika ve Avusturya ülkelere öğrenci göndermiştir (Güçlü, 2015: 7). Böylece Sümerbank; Türkiye'de kurmuş olduğu fabrikaların günün koşullarına göre üretim yapılmasını önemseydiğini belirtilebilir. Sümerbank; 11.9.1987 gün ve 87/12184 sayılı Bakanlar kurulu kararı ile özelleştirilmesine karar verilir. 1988'de ise Sümerbank'ın adı Sümer Holding'e dönüştürülür. Bu tarihten sonra ise bankacılık birimi ayrılmıştır. Kuruluşundan özelleştirilmesine kadar ki olan 2001 yılına kadar; iç piyasada tüketim mallarını ürettiği gibi TSK ve Emniyet Genel Müdürlüğü'nün eğitim elbisesi, iç çamaşırı, postal, çadır, paraşüt, battaniye, havlu gibi tüm ihtiyaçlarını karşılamıştır. Yurt içinde olduğu gibi yurt dışında da Azerbaycan, Ürdün, Bosna Hersek, Arnavutluk gibi ülkelerinde ordu ve polisini de giydirmiştir (Güçlü, 2015: 8).

3.1.1. Sümerbank Fabrikaları

Sümerbank, Türkiye'nin farklı bölge ve kentlerinde birçok fabrika kurmakla kalmamış; bununla birlikte, ülkede kurulan bazı fabrikaların kurulmasında da girişimde bulunmuştur³¹. Pamuklu dokuma ve yünlü sanayi alanında kurulan fabrikaların kapasite açısından birbirinden farklı olduğu gözlemlenmiştir. Sümerbank'a ait fabrikalar, fabrikaların kurulduğu yerler ve özellikleri ise Tablo 3.2'de gösterildiği şekildedir.

³¹ Sümerbank Fabrikaların Yurt İçindeki Dağılımı Ek.3'te verilmiştir.

Tablo 3.2. Sümerbank Pamuklu Dokuma Fabrikaları ve Özellikleri

Fabrika Adı	Kurulduğu Yer ve Kuruluş Tarihi	Özellikleri
SümerbankBakırköy Pamuklu Sanayii Müessesesi	İstanbul, 1850 yılında kurulmuş, birkaç defa el değiştirmiş, 1933 yılında Sümerbank'a devir edilmiştir.	1933 yılında 3200 iğ, 60 adet tezgah bulunmaktaydı. 1950'de bu sayı, 29.904 iğ, 440 adet tezgah olmuştur. Sermayesi 35 milyon liraydı.
Sümerbank Kayseri Pamuklu Sanayii Müessesesi	Kayseri, 1934 yılında temeli atılmış, 16.09.1935 yılında işletmeye açılmıştır.	İplik ünitesinde 32.628 iğ bulunmakta, Dokuma ünitesinde 1028 tezgah bulunmaktaydı. sermayesi 60 milyon liraydı.
Sümerbank Ereğli Pamuklu Sanayii Müessesesi	Konya- Ereğli, 1934 tarihinde temeli atılmış, 1937 tarihinde işletmeye açılmıştır.	1934 yılında 330 adet dokuma tezgah olan fabrika , 1973 yılında bu sayı 394 çıkmıştır. İplik ünitesinde 32.612 iğ bulunmaktadır. Sermayesi 1962 yılında 16.1 milyon liraydı.
Sümerbank Nazilli Basma Müessesesi	Aydın-Nazilli, 1935 yılında temeli atılmış, 1937 yılında Mustafa Kemal Atatürk tarafından işletmeye açılmıştır.	28.236 iğ, 832 dokuma tezgahı bulunmaktaydı. Müessese 1962 yılına kadar 33.8 milyon yatırım yapılmıştır.
Sümerbank Kayseri Pamuklu Sanayii Müessesesi Adana Bez Fabrikası	1885 yılında "Tırpani Kardeşler" tarafından kurulmuş olan tekstil fabrikası, daha sonra 1927 yılında Ziraat Bankası'na devir edilmiştir. 1937 Yılında Malatya Bez ve İplik fabrikasına devir edilmiştir. 1946-1971 yılında Sümerbank tarafından işletilmiştir.	Dokuma ünitesinde 596 tezgah bulunurken, iplik ünitesinde 22.016 iğ bulunmaktaydı. 1973 yılında 48.5 milyon yatırım yapılması öngörülmüştür.
Sümerbank Malatya Pamuklu Sanayii Müessesesi	Malatya'da kurulan bu müessese; Sümerbank, Ziraat Bankası ve İş Bankası ortaklığı ile 1936 yılında kurulmuştur. 1946 yılında Sümerbank tarafından satın alınmıştır.	İlk tesis devresinde 10.000 iğ ve 438 tezgaha sahipken; modernizasyon sonrasında 83 adet vater makinesi ve 30.100 iğ'e yükseltilmiştir. 1973 yılında ise, 752 tezgah bulunmaktaydı.
Sümerbank Adana Pamuk Satınalma ve Çirçir Fabrikaları Müesseseleri	1949 tarihinde İplik ve Dokuma Fabrikaları Müesseselerinin kaldırılması üzerine,	Müessese 25 milyon TL'lik sermaye ile çalışmaktaydı.

	Sümerbank'a bağlı pamuklu fabrikalarının pamuk ihtiyacını karşılamak amacıyla Adana'da kurulmuştur.	
Sümerbank Kendir Sanayi Müessesesi	Müessese Taşköprü minşen kendir çubuklarını değerlendirmek amacıyla 1947 yılında kurulmuştur.	İplik ünitesinde 952 iğ, dokuma ünitesinde ise 2 tezgah bulunmaktaydı. Müesseseye tahsis edilen sermaye 15 milyon liraydı.
Sümerbank İzmir Basma Sanayii Müessesesi	1949 yılında İzmir'in Halkapınar mevkiinde temeli atılmıştır. İplik ve dokuma işletmeleri 1953 tarihinde, basma işletmesi ise 1955 tarihinde işletmeye açılmıştır.	Fabrikanın iplik ünitesinde 32.644 iğ, dokuma ünitesinde 972 tezgah bulunmaktaydı. sermayesi 90 milyon liraydı.
Sümerbank İzmir Basma Sanayii Müessesesi Denizli Bez Fabrikası	Fabrika 6 Kasım 1953 yılında "Denizli İplik Fabrikası" adı altında işletmeye açılmıştır. 1960 yılından sonra ise İzmir Basma Sanayii Müessesesi'ne bağlı olarak çalışmıştır.	İlk tesis yıllarında 15.080 iğ, 1973 yılında bu sayı 38.408'e yükselmiştir. 504 adet tezgah bulunmaktaydı. 1962 yılı sonlarına doğru sermayesi 40.4 milyon liraydı.
Sümerbank Malatya Pamuklu Sanayii Müessesesi Erzincan Bez Fabrikası	1949 yılında temeli atılan fabrika, 1954 yılında iplik kısmı, 1964 yılında da dokuma kısmı işletmeye açılmıştır.	İplik ünitesinde 15.080 iğ, dokuma ünitesinde 321 tezgah bulunmaktaydı. 1962 yılı sonlarında sermayesi 19.8 milyon liraydı.
Sümerbank Eskişehir Basma Sanayii Müessesesi	"Eskişehir Basma Sanayi Türk Anonim Şirketi" adı altında 1956 yılında 6 milyon sermaye ile kurulmuştur. 1968 yılında sermaye hisseleri Sümerbank tarafından satın alınmıştır.	1965 yılında iplik ünitesinde, 1966 yılında ise dokuma ünitesinde üretime başlamıştır. 22.400 iğ, 664 tezgah bulunmaktaydı. Sermayesi 110 liraydı.
Sümerbank Kayseri Pamuklu Sanayii Müessesesi Maraş Pamuklu Fabrikası	1955 yılında 4 milyon sermaye ile kurulmuştur. 1968 yılında Sümerbank'a bağlanmıştır.	Fabrikanın 13.008 iğ ve 192 tezgahı bulunmaktaydı. 22 milyon TL yatırım yapılmıştır.
Sümerbank Diyarbakır İplik Fabrikası	Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgesinin kalkınmasına katkıda bulunmak amacıyla 1972 yılında kurulmasına karar verilmiştir.	Fabrikanın iğ sayısı 25.000 olarak öngörülmüştür. 1973 yılı Haziran ayı sonlarında 3.143.000 TL'lik harcama yapılmıştır.

Bununla birlikte Sümerbank idare teşekkülüne ait Pamuklu Sanayi İştirakleri de bulunmaktadır. Bunlar: Bergama Pamuk İpliği ve Dokuma Sanayii T.A.Ş., Manisa Pamuklu Mensucat T.A.Ş., Antalya Pamuklu Dokuma Sanayii T.A.Ş., Adıyaman Pamuklu Dokuma T.A.Ş., Karaman İplik ve Pamuklu Mensucat T.A.Ş., ve Nevşehir Pamuklu Dokuma Sanayii T.A.Ş.'de bulunmaktadır (Sümerbank, 1973: 88-99).

Sümerbank, iplik ve pamuklu dokuma fabrikalarının yanında yünlü fabrikaları da bulunmaktadır. Bunlar: Sümerbank Yünlü Sanayii Müessesesi Defterdar Fabrikası, Sümerbank Yünlü Sanayii Müessesesi Hereke Fabrikası, Sümerbank Yünlü Sanayii Müessesesi Bünyan Fabrikası, Sümerbank Merinos Yünlü Sanayii Müessesesi, Sümerbank Halıcılık Müessesesi ve Sümerbank Yünlü Sanayii Müessesesi Diyarbakır Fabrikası'dır (Sümerbank, 1973: 113-137).

Sümerbank'ın ürettiği ürünleri bir şiirde şu şekilde aktarılmaktadır:

“Evimizin Tahtası, kiremidi, tuğlası,
Penceremizin perdesi, odamızın halısı,
Üstümüzün kumaşı, ayağımızın kundurası,
En iyisi sendedir, yaşasın Sümerbank³²”

Sümerbank'ın 1943 verilerine baktığımızda “İplik ve Dokuma Fabrikaları Müesseseleri” toplamda 10 iken (Sümerbank, 1943), 1973 yılına gelindiğinde bu sayının arttığını görmekteyiz. Sümerbank, sadece “İplik ve Pamuklu/Yünlü Dokuma Fabrikaları” bulunmamaktadır. Bunlarla birlikte; Selüloz, Kimya, Demir ve Çelik, Deri ve Kundura, Çimento ve Seramik fabrikaları da bulunmaktaydı (Sümerbank, 1943). Bu şekilde bakıldığında Sümerbank, hem tekstil ve giyim sanayisinde, hem selüloz sanayisinde hem de demir-çelik sanayisi ile seramik sanayisinde de fabrikalar kurarak bunların üretimi sağlanmıştır.

Sümerbank'ın bir diğer özelliği ise, Türkiye'nin farklı bölgelerinde satış mağazaları kurmasıydı. Böylece, en ücra bölgelere bile ürettiği ürünleri pazarlama imkanını sağlamıştır. 1973 yılı verilerine göre 228 adet satış mağazası bulunmaktaydı. Bu mağazalar Türkiye'nin 15 bölgesi içinde hizmet vermekteydi. Bu bölgeler; Adana (13), Ankara (25), Balıkesir (13), Bursa (7), Diyarbakır (19), Eskişehir (11), Erzurum (11), Gaziantep (10), İstanbul (39), İzmir (30), Kayseri (11), Konya (8), Trabzon (7), Samsun (14) ve Zonguldak'tır (10) (Sümerbank, 1973: 14-16).

Fabrikalarda üretilen ürünler ise genel olarak şunlardır: “ham bez, kaput bezi, dril, kazalina, patiska, goblen, döşemelik, yatak yüzü, jakar perdelik, masa örtüsü, pike, basma, pazen, saten, krep, divitin, ekose, poplin, askeri giyim eşyası ve trençkotluktur” (Sümerbank, 1973: 20).

³² Nejat Bahadır “Sümerbank” (Sümerbank Şiirleri Antolojisi, Sümerbank Dergisi İlave Eki: 28, 1971).

Sümerbank'ın, 1973 verilerine göre 22 tane Banka Şubesi de bulunmaktaydı. Banka Şubeleri de, fabrikalar ve satış mağazaları gibi Türkiye'nin farklı bölgelerinde faaliyet göstermekteydi (Sümerbank, 1973: 16).

3.1.2. Türkiye'de Tekstil Sanayisinde Sümerbank'ın Yeri

Sümerbank'ın kendi fabrikaları ile ortak olduğu diğer fabrikaların 1933-1972 yılları verilerine bakıldığı zaman toplamda 1152,1 Milyon TL tutarında yatırım yaptığı görülmektedir. 19 işletmesinde işgücüne bakıldığında, toplamda 22. 805 işçi ve 1255 memur istihdam etmiştir. Sümerbank'ın toplamda 427.024 iş³³i, 7.825 dokuma tezgâhı mevcuttu. Yılda, ortalama 55.756 ton pamuk ipliği ve 246 milyon metre pamuklu dokuma üretim gücüne sahipti. Türkiye'deki pamuklu sanayideki payı ise %26'dır. 1963-1972 verilerinde toplamda 406.811 ton pamuk ipliği ve 2.029.203 metre pamuklu dokuma üretmiştir. Ürettiği pamuk ipliği değeri 3.939.995 (Milyon TL) ve pamuklu dokumadaki değeri ise 6.476.637'dir (Milyon TL.) (Sümerbank, 1973: 19-21). Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı, Tekstil ve Giyim Sanayii Özel İhtisas Komisyonu Raporu'na(2001: 19, 199) göre,Türkiye dünyada 6. Büyük pamuk üreticisi durumunda olduğu belirtilmektedir. Rapora göre 1970'li yıllar pamuklu sanayisinin yapı taşlarının oturduğu yıllar olarak görülmüştür. Bu sektördeki gelişmenin büyük payı Sümer Holding'e ait olmakla beraber, 275 firmada faaliyet göstermiştir³⁴. Tekstil sanayisinin, sağladığı katma değer, istihdam ve özellikle ihracattaki payı ile Türk ekonomisinin en önemli sanayi dalı olduğu belirtilen raporda, kısa vadede tekstil sanayisinin acilen sağlığına kavuşturulması öngörülmektedir³⁵. Türkiye'de tekstil ve hazır giyim sektörünün gelişiminde kamunun büyük etkisi olduğu belirtilen Dokuzuncu Kalkınma Planı'nda, bu durumunun Sümerbank'ın kurulmasına borçlu olduğu vurgulanmaktadır³⁶.

3.1.3. Sümerbank'ın Özelleştirilmesi

Bir önceki bölümde Türkiye'nin kuruluş yıllarından günümüze doğru ekonomi politikalarına değinmiştik. “Özellikle 1980'lerden itibaren Türkiye'nin dünya sisteminin yeni ideolojik rüzgarına kapılmış ve yeni liberal ekonomik uygulamalar Özal iktidarı dönemi ile

³³Ağaçtan yapılmış, pamuk, yün ve benzeri şeyleri eğirmekte kullanılan, ortası şişkin, iki ucu sivri bir araç. İplik fabrikalarında yün, ipek, pamuk vb.den iplik üretmekte kullanılan, eğiren araç. <https://www.google.com.tr/search?q=dokuma+i%C4%9Fi+ne+demek&oq=dokuma+i%C4%9Fi+ne+demek&aq=s=chrome..69i57.6810j0j7&sourceid=chrome&ie=UTF-8#q=%C4%B0%C4%9F+ne+demek> (erişim tarihi: 30.06.2017).

³⁴<http://www.ormeci.com/arsiv/tekstilvegiyimisanayii.pdf> (erişim tarihi: 20.05.2017).

³⁵ <http://www.ormeci.com/arsiv/tekstilvegiyimisanayii.pdf> (erişim tarihi: 20.05.2017).

³⁶ T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı Dokuzuncu Kalkınma Planı, Tekstil, Deri ve Giyim Sanayii Özel İhtisas Raporu (2007: 186).

başlamıştır” (Sallan Gül, 2006: 260). Uygulanan ekonomi politikalardan biri de “KİT’lerin özelleştirme” politikasıydı. Özelleştirme, “kamu kuruluşların ve kamu iştiraklerindeki yönetim ve hisselerin kısmen, tamamen ve ya geçici olarak özel kesime devredilmesi olarak ifade edilmektedir (Albayrak, 1994: 77). Sönmez (1994: 43), özelleştirmenin; teorik ve ekonomik, ideolojik ve pragmatik olmak üzere üç genel amacı olduğunu belirtir. Sönmez, bu amaçları şu şekilde sıralar:

“Birinci grup amaçlar: “serbest piyasa” ekonomisinin ve serbest piyasa “ideolojisini” ve “fetişizm” ni yaygınlaştırmaya çalışmaktadır. İkinci amaç: Özelleştirme ile “sermayenin tabana yayılacağı” savı bir tür “halk kaptalizmi” ne gidileceği düşüncenin oluşturulması ve pekiştirmesi gündeme getirmiştir. Üçüncü amaç ise; pragmatik niteliğe sahiptir. Özelleştirmeden elde edilen gelirlerin kamu açıklarının finansmanında kullanılması söz konusudur”(Sönmez, 1994: 43).

Dodgson ise, özelleştirme kavramının değişik tanımları içerdiğini belirtir. Bunlar şu şekilde sıralar: “Birincisi; kamu varlıkların satışı, ikincisi; serbestleştirme, yani kamusal tekellerin kaldırılması, üçüncüsü; ihaleye çıkarma yöntemi” (Dodgson, 1993: 261).

Sümerbank, kalkınma Planı ve Yıllık Programları ile Devlet Planlama Teşkilatı tarafından kendisine verilen görevler çerçevesinde, yurt içinde kurduğu fabrika-banka-mağaza ile Türkiye Cumhuriyeti’nin en önemli kurumlardan biri olmuştur³⁷. Yukarıda da belirttiğimiz gibi Sümerbank; pamuklu-yünlü dokuma, toprak-seramik, demir-çelik, selüloz, deri-kundura gibi ara malların üretiminde büyük katkısı olmuştur. Sümerbank, yaptığı yatırımları, işletmeciliği, pazarlamacılığı ve hizmetleri ile Türkiye’nin her yöresinden ekonomik ve sosyal canlılık sağlamıştır. “Sümerbank, KİT’lerin Özelleştirme Hakkındaki Kanun çerçevesinde Bakanlar Kurulu’nun 11 Eylül 1987 tarih ve 12184 sayılı kararı gereğince özelleştirilmesine karar verilmiştir³⁸. KİT’lerin özelleştirme amaçları; “etkinlik, gelir dağılımında göreceli eşitliğin sağlanması ve makro ekonomik etkilerin elde edilmesi” (Sönmez, 1994: 43) olarak özetlenmektedir.

Sümerbank’ın özelleştirme faaliyetleri ise şu şekilde olmuştur: Mağaza ve Bölge Müdürlüklerinin Özelleştirilmesi; 2002 yıl sonu itibariyle 15 olan mağaza sayısı 2003 Aralık sonu itibariyle 7’ye düşmüştür. 1 Ocak 2004 itibariyle tüm bayilerin sözleşmeleri iptal edilmiştir. İşletmelerin bazıları satılmış bazıları bedelsiz olarak devir edilmiş bazıları da kapatılmıştır. Satılan işletmeler: Sakarya Traktör Sanayii İşletmesi (14.08.2003), Adıyaman Pamuklu Sanayii İşletmesi (29.12.2003), Malatya Pamuklu Sanayi İşletmesi (27.02.2004), TÜMOSAN İşletmesi (01.07.2004), Diyarbakır Pamuklu Sanayii İşletmesi (09.12.2004), Beykoz Deri ve Kundura İşletmesi (14.04.2005), Manisa Pamuklu Sanayii İşletmesi

³⁷http://www.sumerholding.gov.tr/files/faaliyet_raporlari/sumer_kurulus.pdf (s.1) (erişim tarihi: 20.05.2017).

³⁸http://www.sumerholding.gov.tr/files/faaliyet_raporlari/sumer_kurulus.pdf (s.2) (erişim tarihi: 20.05.2017).

(13.07.2005), Sarıkamış Ayakkabı İşletmesi (19.08.2005) ve Mazıdağı Fosfat Tesisleri'dir (28.07.2011). Bedelsiz olarak devredilen İşletmeler şunlardır: Nazilli Basma Sanayii İşletmesi (25.07.2003), İzmir Basma Sanayi İşletmesi (19.08.2003), Van Deri ve Kundura Sanayii İşletmesi (30.12.2004), Akdeniz Pamuklu Sanayi İşletmesi (17.02.2005), Merinos Yünlü Sanayi İşletmesi (15.07.2005), Bergama Pamuk İpliği ve Dokuma Sanayi T.A.Ş. (14.07.2005), Sivas Dokuma Sanayi A.Ş. (14.12.2005), Tercan Ayakkabı İşletmesi (02.03.2006), Isparta Halı Fabrikası (03.03.2010) ve Antalya Pamuklu Dokuma Sanayi T.A.Ş.³⁹ (10.02.2005). Antalya Pamuklu Dokuma Sanayii T.A.Ş. Antalya Kepez Belediyesi Başkanlığı'na devredilmiştir. Adana Çırçır İşletmesi ise ÖYK'nın 08.05.2003 tarih ve 2003722 sayılı kararı ile 31.05.2003 tarihinde fiilen kapatılmıştır.⁴⁰

³⁹ Antalya Pamuklu Dokuma Fabrikası T.A.Ş" dir. Fabrika ile ilgili detaylı bilgi sonraki bölümlerde detaylı verilecektir.

⁴⁰ Daha detaylı bilgi için http://www.sumerholding.gov.tr/files/faaliyet_raporlari/sumer_kurulus.pdf (erişim tarihi: 20.05.2017).

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

ARAŞTIRMA BÖLGESİ

4.1. Antalya'nın Genel Durumu: Sosyal, Ekonomik ve Kentleşme Yapısı

Araştırma bölgemiz Antalya ilinde bulunan “Antalya Pamuklu Dokuma Fabrikası T.A.Ş” olmasından dolayı Antalya ilinin tarihi, coğrafı, nüfusu, sosyo-ekonomik ve kültürel durumlarına ilişkin bilgilendirme yapmamız araştırmamız açısından faydalı olabileceği öngörülmektedir.

4.1.1. Tarih İçinde Antalya

Antalya'nın tarihine bakıldığında farklı tarihlerde farklı devletlerin egemenliğine girdiğini görebiliyoruz. “Milattan önce 188 yılında Antalya bölgesi Romalılar tarafından Bergama krallığına bırakılmış ve bu tarihten sonra Bergama kralı Attalos II tarafından zapt edilen şehir, sonradan onun adını almıştır” (Yalçın, 1958: 3). Antalya, Bizanslılar zamanında başlı başına bir eyalet olmuştur. Bu tarihlerde (M.S. 5. yüzyıldan sonra), deniz üssü ve ticaret limanına sahip olmuştur. 1207 de Selçuklu Sultanı Gıyasettin Keyhüsrev tarafından ikinci defa fetih edilmiştir. Antalya bu dönemde de üs vazifesini görmüş ve önemli liman şehirlerinden biri olmuştur. Antalya, bir süre sonra Anadolu Beylikleri'nden biri olan Hamitoğulları beyliği tarafından fetih edilmiştir. 1391 yılında ise Antalya, Osmanlıların eline egemenliğine geçmiştir (Yalçın, 1958: 3-5). Osmanlı İmparatorluğu'nun dağılmanın eşiğine geldiği son yıllarda Trablusgarp ile birlikte zengin maden ve ormanlarıyla ünlü olan Antalya bölgesini İtalyanlılar tarafından alınmak istenilmiştir (Erten, 2012: 15). Mondros mütarekesi hükümlerinden faydalanan İtalya, kısa bir sürede olsa 1919 yılında Antalya'yı işgal etmiş; ancak bu işgal kısa sürmüştür⁴¹. İtalyanlının kenti boşaltması⁴² ile birlikte Antalya, tekrardan Türkiye'nin eline geçmiştir (Yalçın, 1958: 6). Kısa bir süre İtalyanlının işgali altında olan Antalya; İtalyanlının bölgeyi boşaltması sonrasında, “9 Temmuz 1921 yılında Türkiye'nin bir ili olmuştur” (Dönmez, 1988: 8).

⁴¹“ İtalyanlılar daha I. Dünya savaşı içinde Antalya'da bazı yerlere yerleşmişlerdir; ancak İtalyanlının kesin olarak Antalya'da görüldüğü tarih 1919'dır” (Güçlü, 2008: XVII).

⁴² “Antalya'da buluna İtalyan kuvveti 5 Temmuz 1921 tarihinde Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti'nin 23 Mayıs 1921 tarihli uyarısı göz önüne alınarak bölgeden ayrılmışlardır(Harp Tarihi Vesikaları Dergisi, s.56: BI:1287'den aktaran Güçlü, 1997: 21).

4.1.2. Antalya Coğrafi Durumu

Antalya ilinin coğrafi durumuna bakıldığında; “Anadolu’nun güneybatısında 29° 20’-32° 35’ doğu boylamlar ile 36° 07’-37° 2’ kuzey enlemleri arasında yer alır. Toplam yüzölçümü 2051 km²’dir. Türkiye’nin yüzölçümü içerisindeki payı ise %2.6’sı kadardır” (Antalya İl Yıllığı, 2000: 1). “Akdeniz’e açılan Antalya Körfezi’nin en kuzeyindeki doğal liman kıyısında kurulan Antalya, Batı Torosların korunmasında, kuzey rüzgarlarına kapalı ılıman bir Akdeniz şehridir” (Büyük Ansiklopedi (AXİS), 1999: 284).

4.1.3. Antalya Nüfusu

Türkiye Cumhuriyeti’nin kuruluşundan günümüze doğru gelindiğinde, Antalya ilinin nüfusunda giderek artış olduğu gözlenmektedir. Tablo 4.1’de görüldüğü gibi ilk sayım yılında il nüfusu 206.270 iken 1985’lere gelindiğinde sürekli artmıştır.

Tablo 4.1. Antalya İl ve Şehir Nüfusu (1927-1985)

Sayım Yılı	İl Nüfusu	Şehir Nüfusu
1927	206.270	17.635
1935	242.609	22.993
1940	256.366	24.957
1945	278.178	25.037
1950	311.442	27.515
1955	355.687.	35.283
1960	416.130	50.980
1965	486.910	71.833
1970	577.334	95.616
1975	669.357	137.774
1980	748.706	173.501
1985	892.197	258.139

Kaynak: Uysal ve Uysal, 1986: 18

Türkiye’nin nüfusu en hızlı artan şehirlerden bir olan Antalya’nın yıllık ortalama nüfus artışı binde 70’i aşmakta olup, 1997 verilerine göre nüfusu 508.840’tır (Büyük Ansiklopedi (AXİS), 2000: 284). 1990 yılında nüfusu 1.132.211 ve 2000 yılında 1.719.571 olup nüfus artış hızı (1990-2000 yılları arasında) % 4,26 olarak görülmektedir⁴³. 2007-2016 yılları arasındaki nüfus verilerine bakıldığında Tablo 4.2’de görüldüğü gibidir.

⁴³<http://www.antalya.gov.tr/nufus> (erişim tarihi: 02.07.2017).

Tablo 4.2. Antalya Nüfusu (2007-2016)

Yıl	Nüfus
2007	1 127 634
2008	1273 940
2009	1131 743
2010	1 392 947
2011	1 450 209
2012	1 492 674
2013	2 158 265
2014	2222562
2015	2288456
2016	2328555

Kaynak: Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK): Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi, <https://biruni.tuik.gov.tr/medas/?kn=95&locale=tr> (erişim tarihi: 12.05.2017).

Her iki tabloda (Tablo 4.1 ve Tablo 4.2) da görüldüğü gibi 1927 yılından 2016 yılına geldiğini Antalya nüfusunun sürekli arttığı görülmektedir⁴⁴. Nüfusunun artmasında bazı faktörler etkili olmaktadır. Bu faktörlerden biri de burada kurulan sanayi tesisleri olarak görülebilir. Sanayi tesislerinden biri de “Antalya Pamuklu Dokuma Fabrikası” dır. Antalya’da dokuma fabrikasının kurulması ile birlikte fabrikada çalışmak amacıyla özellikle çevre illerden buraya göç edildiği görülmektedir. Katılımcılar fabrikadaki işçilerin geldikleri yerleri şu şekilde aktarmaktadırlar:

“Dokuma fabrikasında yaklaşık 1300 kişi çalışıyordu. Hepsi Antalyalı değildi. Konya Ereğli, Burdur, Afyon gibi illerden gelen çok kişi vardı. İşçilerin çoğu civar illerden gelmişlerdi” (G9. E. 66). Çalıştığım dönemde kimin nereli olduğunu pek bilmezdim ama emekli olduktan sonra Afyon, Burdur, Bucak, Isparta ve Korkuteli gibi yerlerden gelen çok kişi olduğunu gördüm” (G11. K. 67).

Dolayısıyla 1980⁴⁵ öncesinde Antalya’da nüfusun artmasında dokuma fabrikasının kurulmasının da etkili olduğu söylenebilir.

Antalya’da 1980-1990 dönemi nüfus artış hızının en yüksek olduğu dönem olarak görülmektedir. Bunun nedeni ise Antalya’nın turizm alanında gelişmesi ve turizmin bölge ekonomisine olan katkısı ile kentte yapılan göçleri hızlandırmasıdır (Güçlü, 2002: 43). Antalya kentinin ılıman iklimi, doğal ve kültürel yapısı, yaşam koşulları rahatlığı gibi özellikler de kentin göç almasına neden olmuştur. Kentte yaşanan hızlı nüfus artışı, sanayileşmenin gelişimi, teknoloji alanındaki ilerlemeler, turizm yatırımlarının hız kazanması,

⁴⁴ Konya Vilayeti Salnameleri’ne göre 1868 ile 1927 yılları arasında Antalya nüfusunun çok az değiştiği aktarılmıştır. 1868 yılında sayıma göre nüfusu (erkek nüfusu) 15.057’dir (H.128 Def’a I, s.86’dan aktaran Dayar, 2015: 12).

⁴⁵ 1975-1980 arası dönemde Antalya iline yapılan net göç 17.142’dir. Net göç hızı ise 26.5’tir <http://www.tuik.gov.tr/yillik/yillik.pdf> s. 57 (erişim tarihi: 29.06.2017).

konut sayısının artması gibi faktörler, Antalya'nın değişimine ve gelişmesine neden olduğu gözlemlenmiştir (Manavoğlu ve Kutlu, 2012: 175). Antalya'da turizm sektörünün gelişmesi ile birlikte ulusal gelirden aldığı payı artıran kentler arasında yerini almasını sağlamış ve Antalya'ya yapılan göçleri hızlandırmıştır. Metropolitenleşme süreci ile birlikte Antalya'da kentsel rant önem kazanmış ve sonuç olarak bazı verimli tarım alanlarının konut alanlarına dönüşmüştür (Güçlü, 2008: 384). Turizm yatırımlarından büyük pay alan Antalya kenti, nüfus artış hızı açısından %4.18 ile ilk sırada yer alan il olmuştur (Tunalı, 2004: 53).

4.1.4. Antalya'nın Kentleşme Durumu

Yukarıda da belirttiğimiz gibi Antalya nüfusu 1927 yılından 2016 yılına gelindiğinde hızla arttığını görmekteyiz. Nüfusun hızla artmasında neden olan bazı faktörlerin (ekonomik, sosyal, kültürel vs.) de olduğunu eklemiştik. Antalya nüfusunun hızla artması Antalya'nın kentleşme durumunu da etkilemiştir.

Antalya'nın kentleşme olgusuna geçmeden önce Türkiye'nin kentleşme sürecine kısa bir giriş yapmamız araştırmamız açısından yararlı olabilir. Nitekim Türkiye'nin kentleşme sürecinde yaşadığı dönüşümleri etkileyen öğelerin Antalya özelinde de etkili olduğu belirtilebilir.

Türkiye'nin kentleşme olgusuna bakıldığında, toplumsal ve ekonomik yapının kentleşme sürecini etkileyen temel öğelerden biri olarak görülmektedir. Bununla birlikte, tarımsal alandaki yapısal dönüşümler, sanayi alanındaki ilerlemeler, ulaşım alanındaki gelişmeler Türkiye'de kentleşme sürecini etkilemiştir (Kongar, 1998: 549). Türkiye'nin kentleşme olgusunu Şengül (2012: 410-411) üç dönemde incelemektedir. Şengül, bu dönemleri şu şekilde sıralamaktadır:

1. Dönem: Ulus-Devletin kentleşmesi (1927-1950),
2. Dönem: Emek gücünün kentleşmesi (1950-1980),
3. Dönem: Sermayenin kentleşmesi (1980 sonrası).

Şengül'e göre, Cumhuriyet sonrası ilk dönem kentleşme sürecini ulus-devletin kentleşmesi olarak görürken; 1950-1980 yılları arasındaki kentleşme sürecini emek gücünün etkilediğini belirtir. Özellikle bu dönemde yapılan içgöçlerin etkili olduğunu vurgular. Yazar, Türkiye'de 1980 sonrası dönemde, kentleşme sürecinin sermaye olgusuna işaret etmektedir (Şengül, 2012: 410-411). Güçlü'ye (2008: 374) göre ise, Türkiye'de kentleşme sürecine bir bütün olarak bakıldığında, kapitalist kentleşme deneyimine işaret etmektedir. Tatlıdil'e (2003: 349) göre ise, Türkiye'nin kentleşme süreciyle birlikte bazı problemler ortaya çıkmıştır. Yazar'a göre, en önemli problemlerden biri de "kentlerin işsizlik baskısı altında kalmasıdır". Bununla

birlikte, kırsal alandan kentsel alanlara yapılan göçler; istihdam, altyapı hizmetleri ve konut üretimi gibi sorunlar da ortaya çıkmıştır (Tatlídil, 2003: 349).

Türkiye'nin kentleşme sürecinde bazı faktörlerin neden olduğunu belirten Özer (2012: 326-327) ise, bunları iç ve dış etmenler olarak sıralar. İç etmenleri; demografik nedenler, tarımsal yapıdaki değişimler,iletici, çekici, siyasal, hukuksal ve sosyo- psikolojik nedenler olarak sıralarken; dış etmenleri ise; özellikle 2. Dünya Savaşı sonrası gelişmeler, ekonomik, toplumsal ve siyasal olgular olarak sıralar (Özer, 2012: 326-327).

Antalya'nın kentleşme sürecine bakıldığında Türkiye'nin kentleşme sürecinde geçirdiği dönüşümlerle paralel özellikler taşıdığı belirtilebilir. Ulus-devletin kentleşme sürecinde Antalya'da küçük ölçekli ve daha sonrasında da büyük ölçekli fabrikaların açılması olarak görülebilir. 1950'li yıllardan sonra kentlerde sanayileşmenin gelişmesi ve tarımda hızlı bir makineleşmenin⁴⁶ yaşanması göç olgusunu (iç göç) da etkilemiştir (Durugönül, 1997: 96). 1950'lilerden sonra Antalya'da büyük ve küçük ölçekli fabrikaların kuruması ile birlikte çevre illerden göç aldığı yaptığımız saha araştırmasında gözlemlenmiştir. Bu durum işgücünün kentleşmesi olarak görülebilir. Nitekim 1945-1950 yılları arasında Antalya nüfusu (ilçe, köy ve kazalarında) 55. 076 kişi artmıştır. Nüfus artış hızı ise %21.4 olarak görülmektedir⁴⁷. 1950-1980 yılları arasında büyük kentlere göçler yapılmaya başlamıştır. Antalya'ya her yıl yurt dışından ve yurt içinden göçle gelenler bulunmaktadır. Kentte yönelik mevsimlik karakterli göçler de yapılmaktadır (Arıbaş, 2008: 307). Özellikle turizm amaçlı yapılan göçler bunlara örnek verilebilir. 1950-1980 döneminde Antalya'ya yapılan nüfus sayımlarında yıllık artış hızının yükseldiği görülmektedir. 1955 yılında nüfusun yıllık artış hızı (merkez ilçelerinde) %34,30 iken 1980 yılında bu oran %56,54' yükselmiştir⁴⁸. Gerek Antalya'nın merkezine olsun gerekse de ilçelerine olsun diğer illerden gelenlerin sayısında bariz bir şekilde artış olmuştur (Arıbaş, 2008: 307). Güçlü'ye (2008: 381) göre, Antalya nüfusunun hızlı bir şekilde artışı ve Antalya'da hızlı büyüme sonucu tarımsal alanların bir kısmı konut alanı içine girmiştir. Yazara göre, bu süreç, Antalya'nın eski kent dokusunu da etkilemiştir. Antalya, eski kent dokusunu 1970'lere kadar yaşatabilmiştir (Güçlü, 2008: 381). Antalya nüfusunun seneden seneye veya aydan aya değil haftadan haftaya giderek arttığını belirten Onat (2000: 120), bu durumun kent dokusuna olan etkisini şu şekilde değerlendirir: "Antalya nüfusunun hızla artması beraberinde korkunç ve çirkin bir inşaat furyasına neden olmuştur". Yazar'a

⁴⁶ Özellikle Demokrat Parti Dönemi'nde Amerika'nın yardımıyla traktörlerin ithal edilmesi ve tarımda kullanılmaya başlanması göçün yaşanmasında etkili olmuştur. Bu dönemde kırsal kesimde yaşayanların bazıları tarım emekçiliğinde çalışırken bazıları da büyük kentlerin yolunu tutmuşlardır (Bahçe ve Eres, 2013: 35-36).

⁴⁷ 22 Ekim 1950 Umumi Nüfus Sayımı (1950'den aktaran Dinç, 2008: 369).

⁴⁸ DİE (1940-2006) verilerinde aktaran Arıbaş, 2008: 303.

göre, bu yerleşim faaliyetlerinde belediye kanunları ve şehircilik formalitelerinden ziyade, şahsi ve entrikalar rol oynadığını vurgular. “Pırlanta gibi olan şehir bir kuyumcunun eliyle işlemesi gerekirken, hoyrat ellerde güzelliğini ve şahsiyetini kaybetmektedir” (Onat, 2000: 120). 1950’lerden başlayıp, 1970’lerde hızlanan yoğun bir göç akımı ile karşı karşıya kalan Antalya; bu hızlı nüfus artışı kentin yapısında değişim yaşanmasına neden olmuştur (Adak, 2002: 214). Antalya iline göçlerin yapılması ile birlikte emek gücünün kentleşmesini etkilemiştir. 1980 sonrasında turizmin gelişimine bağlı olarak Antalya’da büyük otellerin açılması ve 2000’lerin başlarında büyük AVM’lerin açılması Antalya’da sermayenin kentleşme sürecini etkilemiştir.

Görüşme yaptığımız katılımcılar Antalya’nın kentleşmesinde önemli kurumlardan biri de 1960’lı yıllardan sonra buraya kurulan fabrikalar olduğunu aktarmışlardır. Katılımcılardan biri bu durumu şu şekilde aktarmaktadır:

“Ben 67’de geldiğimde orada bina olarak, Dokuma fabrikası vardı, Ferrokrom fabrikası vardı bir de Su işleri binası vardı bina olarak. Diğer şekilde gözünün gördüğü yere kadar Kepez’de bina yoktu. Gerisi ormandı. Atatürk Devlet Hastanesi’nin orda Orman ve Tarım binası vardı; oradan Kepez’in aşağısı hep boştu, fabrika binaları dışında. Ormanlıktı yani. Bölge olarak bir ismi bile yoktu. Şarampol, Meydan, Kızılelma ve Memurevleri mahalleleri vardı eskiden. Konyaaltı diye bir yer yoktu. Ben geldiğimde 68’de Antalya girişinde tabelasında 360.bin⁴⁹ bir şey yazardı” (G13, E. 70).

Dolayısıyla kentin bir bölgesinde kurulan fabrikalar bulunduğu bölgenin kentleşmesini de etkilemektedir. Görüşme yaptığımız katılımcılar, fabrikanın kurulduktan sonra Dokuma semtinin yerleşim alanına açıldığı belirtmişlerdir. Görüşmecilerden biri bu durumu şu şekilde aktarmıştır:

“Kepez semtinde oturuyordum hala da burada oturuyorum. Gecekonuda oturuyordum. Elektriğimiz, suyumuz yoktu. 1976’ya kadar ışıksızdık. 76’da elektriğimiz, suyumuz geldi. Bunları kendi çabamızda, mahalledekiler ile beraber yaptık. Bir mahalle oluşturduk ormanın içinde. Sonra birlik olduk. Birlikte hareket edersek bir şey kazanırız dedi aynen de öyle oldu. Şimdi kendi dairemde (aynı mahallede) oturuyorum. Apartman dairesinde”(G13, E. 70).

Fabrikalar, kurulduğu ilk yıllarda şehrin dışında kalmış olsa da özellikle fabrika çalışanlarının buralarda konutlar (gecekonular) inşa ederek bu bölgenin altyapı hizmetlerinin tamamlanmasıyla birer mahalle halini aldıklarını ifade etmişlerdir. Bu bağlamda düşünüldüğü zaman fabrikalar kurulduğu bölgelerin zamanla kentleşme durumunu da etkilemektedir.

⁴⁹ 1965 Türkiye nüfus sayımına göre Antalya nüfusu 357.253 olarak verilmiştir https://tr.wikipedia.org/wiki/1965_T%C3%BCrkiye_n%C3%BCfus_say%C4%B1m%C4%B1 (erişim tarihi: 11.04.2017)

4.1.5. Antalya'nın Sosyo-Ekonomik Durumu

Antalya'nın ekonomik yapısında tarım, ticaret ve turizm faaliyetleri etkili olmaktadır. 2000 Antalya İl Yıllığı'nda ekonomik yapısı tarım, ticaret ve turizm ile birlikte; sanayi, ulaşım, enerji ve maden kaynaklarında etkili olduğu belirtilir. Antalya'daki turizm faaliyetlerine bakıldığında farklı turizm çeşitleri bulunmaktadır. Bunlar: dağ turizmi, kongre turizmi, golf turizmi, gençlik ve öğrenci turizmi, inanç turizmi ve rafting turizmidir (Antalya İl Yıllığı, 2000: 195). Antalya gümrük kapıları turist girişleri 1999 yılı son ayına kadar toplamda 1.758.699 kişi giriş yaparken; 2000 yılı ağustos ayı sonlarında 2.046.560 turist giriş yapmıştır (Antalya İl Yıllığı, 2000: 200). 2016'nın Ocak-Aralık ayı verilerine göre ise Antalya'ya havalimanı gelen yolcu sayısı toplam 6.181.913'tür (Türkiye'nin diğer illerinden gelenler de eklenmiştir)⁵⁰. Antalya'nın ekonomik faaliyetlerinden biri de tarım ve hayvancılıktır⁵¹. Tarıma elverişli iklimi olmasıyla bu bölgede farklı tarım ürünleri yetişmektedir. Bu ürünlerden bazıları; Pamuk, tahıl, susam, muz, ve turuncgillerdir (Yalçın, 1958: 13). Toplam yüzölçümü 20.591010 dekar olan Antalya, 4.150.061 dekarı tarım alanları olduğu belirtilmektedir (Antalya İl Yıllığı, 2000: 203)⁵². Yalçın'ın aktardığına göre, 1950'li yıllarda Antalya'da bitki ıslahı denemeleri yapılmış ve başarı sonuçlar alınmıştır. Yazar'a göre, yakın gelecekte gelir kaynakları arasına girecek olan, çuval, halat ve ip endüstrisinin ham maddesi Antalya ovasında yetişecektir (Yalçın, 1958: 12). Nitekim Antalya'da dokuma fabrikasının kurulması burada pamuğun yetiştirilmesi etkili olmuştur. Katılımcılar kendi anlatılarında bunu sürekli vurgulamaktadır. Katılımcılardan bazıları bu durumu şu şekilde aktarmaktadır:

“Şimdi Antalya'da dokuma fabrikasının kurulmasının nedenlerinden biri burada Türkiye'nin en iyi pamuğu yetiştirilmesiydi” (G2. E. 58). “Pamuk tarımını değerlendirmek için Antalya'da dokuma fabrikası kuruldu”(G10. E. 67).

Dolayısıyla Antalya'da fabrikanın kurulması Antalya'da bir yandan istihdam alanı oluştururken bir yandan da yöre pamuğunu değerlendirilmiştir. Yani fabrikanın Antalya'da kurulması endüstriyel özelliğine bağlı olarak ham maddeye yakınlık etkili olmuştur.

“Yöre pamuğunu değerlendirmek için bu bölgede kuruldu. Onun ilk kuruluş amacı Sümerbank değildi. İlk kuruluşu yerli halkın yöre pamuğunu değerlendirmek içindi. Ondan sonra yerli halk şirket olarak başlıyorlar fabrikayı kurmaya. Sonra yurt dışından makineler sipariş verildi. 60'lı yıllarda bir devalüasyon oldu. Devalüasyonda makineler gümrükte kalıyor. Sermaye yetmiyor. İşte o yıllarda Sümerbank devreye giriyor. Sermaye veriyor Sümerbank. Fabrika öyle kuruluyor (G11. K. 67)”.

⁵⁰<http://www.atso.org.tr/yukleme/dosya/dab4a77daf74cb5ca3dddc033cdef1fa.pdf> (erişim tarihi: 13.05.2017).

⁵¹ İlin arazi yapısı nedeniyle yetiştirilen hayvan türleri; kıl keçisi, koyun ve süt sığırcılığıdır. Bunun yanında arıcılıkta yapılmaktadır (Antalya İl Yıllığı, 2000: 211).

⁵² Antalya'nın Tarımsal Üretim faaliyetleri: tarla bitkileri üretimi, sebze üretimi, meyve üretimi ve süs bitkileridir (Antalya İl Yıllığı, 2000: 205-211).

Antalya'nın ekonomik yapısında etkili olan faktörlerden biri de sanayi ve ticarettir. 1950 yılı öncesi küçük ölçekli sanayi işletmeleri bulunmaktaydı. “Bunlar bölgedeki tarım ürünlerini işleyen, un çeltik, yağ ile orman ürünlerini işleyen kereste ve mobilya gibi işyerleriydi (Uysal ve Uysal, 1986: 43). “Türkiye Cumhuriyeti Devlet Salnamesi”(1925-1926: 355) verileri ve “Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı” (1973: 3) verilerine göre, Cumhuriyetin ilk yıllarında Antalya’da bulunan sanayi kolları ve işletmelerin sayısı şu şekildedir: bir madeni eşya, 9 un fabrikası, bir konserve, bir buz ve bir tanede ziraat sanayi kolu bulunmaktadır (1973: 3’ten aktaran Güçlü, 1997: 66)⁵³. Çimrin’e (2012b: 289) göre, 1950’li yıllara kadar Antalya büyük ölçekli fabrikaların bulunmamasıyla birlikte mevcut işletmeleri şu şekilde sıralar: “2 buz fabrikası, 6 sabun fabrikası, 3 gazoz fabrikası, 1 şarap imalathanesi, 2 bombeli oto camı fabrikası ve 20’nin üzerinde de ambalaj sandığı imalathanesidir” (Çimrin, 2012b: 289). Yazara göre, 10 kişiden az işçi çalıştıran küçük ölçekli işletmelere fabrika sözcüğü kullanılmıştır. 1960’lara kadar 13 tanesi il merkezinde olmak üzere diğerleri Antalya’nın ilçelerinde farklı büyüklükte 17 çırçır ve prese fabrikası bulunmaktaydı. Bunlarla birlikte Çimrin, diğer önemli fabrikaları şu şekilde sıralar: un, yağ, bisküvi, konserve ve kereste fabrikalarıydı (Çimrin, 2012b: 289-290).

Sanayileşme göstergelerine bakıldığında ilk adımların 1950’li yıllarda atıldığı görülmektedir. 1950’lerin ikinci yarısında Antalya’da iki önemli fabrika kurulmuştur. Bunlardan bir tanesi Etibank’a bağlı “Antalya Elektrometalurji Sanayi Anonim Şirketi” nin Ferrokrom Fabrikası’dır (Uysal ve Uysal, 1986: 43). Etibank ve Fransız Perchiney Şirketi’nin sermayesiyle 15 Ekim 1957 yılında kurulmuştur. Ayrıca bu fabrika Türkiye’de kurulan ilk Ferrokrom fabrikasıdır⁵⁴ (Çimrin, 2012b: 291). Diğer önemli fabrika ise Antalya Pamuklu Dokuma Fabrikası T.A.Ş’ dir . Çimrin (2012b: 290-292), Antalya’da kurulan diğer fabrikaları şu şekilde sıralamaktadır: Antalya Kauçuk Fabrikası, Antbirik’ bağlı Fabrikalar: Yağ Sanayi Fabrikası ve İplik Fabrikası. Çalışmamızın örnekleme “Antalya Pamuklu Dokuma Fabrikası T.A.Ş” olduğundan aşağıda bu fabrika ile ilgili daha detaylı bilgilendirme yapılacaktır.

⁵³ Benzer şekilde 1927 yılı itibarıyla Antalya ilinde muhtelif alanlarda 317 sanayi kolu bulunmakta, bunlardan birinin yabancı olmak üzere toplamda 72 işveren işletildiği aktarılmaktadır (T.C. Başvekalet Merkez İstatistik Müdüriyeti Umumiyesi: 1927 Senesi Sanayii Tahriri Neticeleri, Ankara, 1928: 38, 88, 114, C.O. Tütengil 1980: 55-70 ve BİUM Sanayi İstatistikleri Ankara, 1936: 20, 82, 102, 178, 186-187, 214-215’ten aktaran M. Güçlü, 1997: 66).

⁵⁴ Özgür Bal-Uzun’una göre, mevcut kaynaklarda fabrikanın Fransız ortaklığı ile kurulduğu belirtilmiş olmakla birlikte sermaye sahipliği açısından nasıl bir dönüşüm geçirdiği ile ilgili bilgi yer almamaktadır. Yazar’a göre, Ferrokrom Fabrikası’nın kurulması, kent ekonomisine, kentsel büyümeye ve kentleşme sürecini etkilemişti. Bununla birlikte, iş imkanı sağlamış ve buna bağlı olarak kentte göçün yapılmasında etkili olmuştur (Bal-Uzun, 2008: 247-249).

4.2. Antalya Pamuklu Dokuma Fabrikası'nın Kuruluşu ve Fabrikanın Özellikleri

Yukarıda, Türkiye’de Cumhuriyet’in kuruluşundan günümüze doğru sanayileşmenin gelişimi ve uygulanan ekonomi politikaları hakkında bilgi vermiştik. Genel anlamda sanayileşme; “ulusal kaynakların büyük bir bölümü teknik yenileşmeye yönetilmiş ya da dönüştürülmüş ekonomik yapı, üretim araçları ve tüketim malları üreten, onlara sahip olan, ekonominin bütünü için yüksek bir gelişmeyi ve sosyal refahı sağlayabilen dinamik bir imalat sektörü ile karakterize”(Özyaba, 2004: 339) olan bir kalkınma süreci olarak tanımlanmaktadır. Türkiye’de, sanayileşmenin geliştirilmesi için farklı ekonomik politikaların uygulandığı görülmüştür. Cumhuriyetin ilanı ile birlikte uygulanan ekonomi politikaları bağlamında ülkede kurulan fabrikaların sayısı giderek artmıştır. Türkiye’de 1927’den önce 130 fabrika bulunurken bu sayı 1932’de 2200’e ulaşmıştır (Peri, 2006: 24). Türkiye Cumhuriyeti kurulduktan sonra ülkede sanayileşmenin geliştirilmesine yönelik bazı ekonomi politikaları uygulanmaya başlanmıştır. Uygulamalardan biri de ülkede Kamu İktisadi Teşebbüsleri (KİT) kurmaktır. KİT’ler, bir anlamda endüstri alanları ve yapılarını oluşturmaktadır. “Endüstri alanları ve yapıları, üretimi gerçekleştiren mekanik donanımları ve içinde yer aldıkları strüktürlerle birlikte, bir ülkenin sosyo-ekonomik geçmişin önemli göstergelerindendir” (Cengizkan, 2006: 9). Bu anlamda çalışmamızda ele alacağımız Antalya Pamuklu Dokuma Fabrikası da Antalya özelinde sosyo-ekonomi gelişiminde etkili olan göstergelerinden biri olarak görülebilir.

Türkiye’nin ekonomi alanında kalkınmaya yönelik bazı politikaların geliştirdiğini yukarıda değinmiştik. Ekonomik kalkınmada yerel sermayenin yetersiz olduğu durumlarda uluslararası alanda bazı dış yardımların da etkisi bulunmaktadır. Bu yardımlardan biri de ABD’nin 1947’de Truman Doktrini bağlamında yapılan Marshall Planı’dır. Türkiye’nin Marshall Planı’na alınmasının nedeni; Kepenek ve Yentürk’e göre, ülkenin Avrupa’nın yeniden inşasına, tarım ürünleri ve madencilik üretiminde katkıda bulunacağı düşünülmeydi. Bu nedenle de ABD tarafından Türkiye’ye inceleme yapmak amacıyla bu dönemde bazı uzmanlar gönderilmiştir (Kepenek ve Yentürk, 1995: 84). Dinç ve Bakırcılar’a (2012: 139) göre ise, “Marshall yardımından faydalanan kentlerden biri de Antalya ili olmuştur. Bu konuda organizasyon valilik makamı tarafından yürütülürken yardımlar kapsamında Antalya’da açılan en önemli tesis Antalya Pamuklu Dokuma Fabrikası olduğu belirtilmiştir (Dinç ve Bakırcılar, 2012: 139).

Antalya’da endüstrileşme alanında atılan adımlardan biri 1955’li yıllarda temeli atılan Pamuklu Dokuma İplik Fabrikası’dır. Fabrikanın kurulması için önceden bir şirket

kurulmuştur. Şirketin adı “Antalya Pamuklu Dokuma Sanayii Türk Anonim Şirketi”dir.

Kurulan Şirketin Amaç ve Konusu ise şu şekildedir:

1. “Pamuklu mensucat ve Çırçır fabrikaları tesis etmek ve işletmek, pamuk sanayisine yönelik tesislerin kurulmasını sağlamak,
2. Pamuklu sanayi alanında gerekli olan maddeleri yetiştirmek veya bu alanda ürün yetiştirenlere yardım sağlamak (parasal ve zirai araç bakımından) ve pamuklu sanayi etkileyen her türlü sanayi alanları geliştirmek,
3. Bu amaçlarla birlikte, doğrudan ve ya dolaylı olarak birbirleriyle ilişkili olan kamu maliyesi, ticari sanayi icra etmek, toptan ve perakende satış mağazaları kurmak ve işletmek, ajanslar veya mümessillikler ihdas etmek, bu işlerle iştigal eden diğer şirketlerini ve tahvillerini mübaysa ve bu şirketler tesis etmek ve müesses fabrikalar satış almak,
4. İştigal mevzuuna giren ve bunlarla alakalı olan bilumum iptidai madde, yarı mamul, mamul ve diğer kimyasal maddelerin ithalat ve ihracatlarını yapmaktır⁵⁵”.

Rapora göre, şirketin merkezi Antalya olup, müddetsiz olarak kurulmuştur. Şirket ortakları ise; Antbirlik, Sümerbank, T.C Ziraat Bankası, Türkiye İş Bankası ve Türk Ticaret Bankası ve diğer özel şahıslardır (şahıslar, her biri 5.000 lira değerinde olan hisse yatırmışlardır, bazı şahıslar birden fazla hisse aldığı raporda gözlemlenmiştir).

Şirketin kuruluş yılında genel durum raporu Tablo 4.3’te gösterildiği gibidir:

Tablo 4.3. Antalya Pamuklu Dokuma Fabrikası T.A.Ş. Raporu⁵⁶

Taahhüt Lira	Tediye Lira	Hissedar
4.450.000	1.112.000	Mukavele altında isimleri yazılan şahıslar
-	500.000	Antbirlik (Pamuk, Narenciye ve Muz Tarım, Satış Kooperatifleri Birliği)
1.000.000	250.000	T.C. Ziraat Bankası
1.000.000	250.000	Türkiye İş Bankası
2.050.000	512.500	Sümerbank
500.000	125.000	T. Ticaret Bankası
Toplam: 11.000.000	2.750.000	

Rapora göre;

“Antalya Pamuklu Dokuma Sanayii T.A.Ş.’nin teklifine icra Vekilleri Heyeti’nin 25.04.1955 tarihli, 4/4984 sayılı kararıyla izin verilmiştir. Buna dayanarak Esas mukavele İktisat ve Ticaret Vekaletince 28.05.1955 tarihinde tasdik olunmuştur. Antalya Asliye Hukuk Hakimliğince de 20.05. 1955 tarihinde

⁵⁵ Antalya Pamuklu Dokuma Fabrikası T.A.Ş. Raporu, 1955: s.2, Antalya ATSO Arşiv Belgeleri.

⁵⁶ Antalya Pamuklu Dokuma Fabrikası T.A.Ş. Raporu, 1955: 30, ATSO Antalya Dokuma Fabrikası ile ilgili arşiv belgeleri

tasdik ve tesciline karar verilerek 2/80 numara ile Ticaret Sanayi Odasına tevdi edilmiştir. Odanın 1921, 1114 adli siciline kaydedildikten sonra 17.06.1955 de İleri Gazetesinde neşir ve ilân olunmuştur⁵⁷”.

Genel olarak “şirketin sermayesi 11 milyon TL kıymetindedir. Bu sermaye her biri 5.000 TL kıymetinde 2.200 hisseye ayrılmıştır. Bu hisselerin 890’ı Antalyalı özel şahıs ve şirketlere, 400’ü Antbirlik şirketine, 410’u Sümerbank’a, 200’ü T.C. Ziraat Bankası’na, 200’ü Türkiye İş Bankası’na, 100’ü Türk Ticaret Bankası’na aittir. 2 Eylül 1959 tarihinde sermayesi 26 milyon liraya çıkarılmıştır. 15 Kasım 1962’de sermayesi 50 milyondan 80 milyona çıkarılmıştır (ATSO AR-GE Müdürlüğü; 2015: 26). “Bu sermayenin büyük bir bölümü ise (%82) Sümerbank’a, geri kalan kısmı Antbirlik, Ziraat Bankası, Türkiye İş Bankası ve Türk Ticaret Bankası ile özel şirket ve kişilere aitti” (Çimrin;2012a: 56). “Fabrika 1 Ekim 1961’de törenle üretime başlamıştır” (Çimrin;2012a: 57).

Günümüzde ekonomik işlevi bakımından “atıl” durumda olan fabrika; kurulduğu 1955’li yıllarda “sanayileşme” ve “ekonomi” bakımından Antalya kenti için en önemli merkezlerden biri olarak görülmekteydi. Fabrikanın kurulduğu yerleşke özelinde ele alındığında Antalya’nın kentleşmesine (kent yerleşiminin gelişmesine) katkıda bulunmuştur. Fabrika, kurulduktan sonra fabrika çevresinde yapılaşmanın artması bunun bir sonucudur. Görüşme yaptığımız katılımcılara göre, fabrikanın bölgede kurulduğu yıllarda bölgede herhangi bir yerleşim alanının olmadığını, yerleşim alanının daha çok, fabrikanın kuruluşundan sonra geliştiği belirtilmiştir.

Ekonomik işlevi bakımından düşünüldüğü zaman ise, Antalya ilinin kalkınmasında etkili olmuş bir kurum olarak görülebilir. Bunun yanında fabrikanın Antalya’da kurulması, modern anlamda sanayileşmenin temelleri atıldığı ilk kurumlardan biri olarak görülebilir. Antalya Pamuklu Dokuma Fabrikası, dönemin Cumhurbaşkanı ve Başbakanı tarafından temeli atıldığı belirtilmektedir. Milliyet Gazetesi’nin 06.01.1956⁵⁸ tarihinde “Antalya’da İplik fabrikası temelinin atılması münasebetiyle Bayar ve Menderes birer konuşma yaptı” başlığıyla verilmiştir. Çimrin, anılarında fabrikanın temeli atıldığı günü şu şekilde anlatmıştır:

“ 5 Ocak 1956 günü Antalya ve Antalyalılar için en önemli ve en sevinçli günlerinden birini yaşamıştır. İlkokula gittiğim yıllardı. 5 Ocak 1956 günü biz öğrencileri apar topar Cumhuriyet Meydanı’na dizdiler. Büyük halk yığınları da o gün yolun iki tarafında düzgün bir şekilde yerlerini almışlardı. Buraya getiriliş nedenimizi sonradan anladık; Cumhurbaşkanı Celal Bayar ile Başbakan Adnan Menderes Antalya Pamuklu Dokuma Fabrikası’nın temelini atmak üzere kentimize geliyorlardı”(Çimrin, 2012a:56-57).

⁵⁷ Antalya Pamuklu Dokuma Fabrikası T.A.Ş. Raporu, s.30, ATSO Antalya Dokuma Fabrikası ile ilgili arşiv belgeleri (Arşiv Belgelerine ATSO’dan ulaşılmıştır).

⁵⁸ http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/GununYayinlari/UamyGCPnQzIwsW5yLiDi8g_x3D_x3D_, (erişim tarihi: 24.02.2017).

Görüldüğü gibi fabrikanın temeli atıldığında Antalya'daki yerel halk tarafından heyecanla karşılanmıştır. Fabrika'nın kurulmasını sağlayan "ana sözleşme" şu şekilde verilmiştir:

"3 Nisan 1955 tarihinde Ziraat Bankası toplantı salonunda, Antalya Pamuklu Dokuma Sanayi Türk Anonim Şirketi'nin kuruluş Antalya mebuslarından Kenan Akmanlar, Burhanettin Onat, Atilla Konuk, Ziraat Bankası Umum Müdürü Mithat Dülge, Umum Müdür Muavini Sami Kurtulan, Sümerbank Umum Müdür Muavini Tarık Erdem, İş Bankası ve Türk Ticaret Bankası temsilcileriyle Antalya Ticaret Odası Başkanı, Borsa Reisi ve Antalya tüccarlarının huzuru ile Antalya Pamuklu Dokuma Sanayi Türk Anonim Şirketi'nin kuruluş ana mukavelesinin imza merasimi yapılmıştır".⁵⁹

İmza belgeleri ve ara sözleşme belgeleri tamamlandıktan sonra "26 Mayıs 1955 tarihinde Antalya Pamuklu Dokuma Sanayi Türk Anonim Şirketi'nin kuruluş tescili yapılarak; fabrikanın temelleri 5 Ocak 1956 yılında dönemin Cumhurbaşkanı Celal Bayar ve Başbakan Adnan Menderes tarafından atılmıştır"⁶⁰.

Ünal (1975: 20); Antalya Pamuklu Dokuma Fabrikası'nda "21.600 iğlik iplik kısmı, 360 düz, armürlü ve kasalı dokuma tezgâhı, komple iplik boyama ve terbiye tesisleri mevcut olduğu" belirtilmektedir. Bununla birlikte "Fabrika üçlü vardaya sistemi ile çalıştırıldığı, yılda 1650 ton pamuk kullanarak 1350 ton iplik yapmaktaydı. Yaptığı ipliğin 160 tonu satılmakta, geriye kalandaki bez imalatında kullanılmaktaydı. Yıllık (mamul) bez kapasitesi 6,5 milyon metre (Ünal, 1975: 20) üretilmiştir. Antalya Dokuma Fabrikası'nın genel kronolojisi⁶¹ ise şu şekilde verilmektedir: 3 Nisan 1955 tarihinde şirketin ana mukavelesi imzalanmış, 5 Ocak 1956 tarihinde ise temeli atılmıştır. 1959 yılında makinelerin montajı tamamlanmış, 1961'de fabrika üretime başlamıştır (ATSO, AR-GE Müdürlüğü, 2015: 26).

Fabrikanın kurulduğu dönemde mevcut sermaye yetersiz olunca Sümerbank'ın desteğiyle 1961'de açılır. Sermayesinin %81,3 Sümerbank'a ait olan kuruluş; 21.600 iğ, 360 dokuma tezgahı, boya, apre tesisleriyle komple bir tekstil sanayi müessesidir (Antalya, 1973: 236). Görüşme yaptığımız katılımcılardan biri Dokuma Fabrikası ile iş arasındaki ilişkiyi şu şekilde açıklamaktadır: "Bir fabrikanın iğ sayısı fabrikanın büyüklüğü hakkında bilgi vermektedir. Yani iğ sayısı ne kadar büyük olursa fabrikanın büyüklüğü de o kadar büyük olur. Yani o fabrikanın üretimi de o kadar büyük olur"(G24, E. 80).

Sümerbank, kurulduğu 1933'ten özelleştirilmesine karar verildiği 1987'ye (Güçlü, 2015: 8) kadar ülkede; özellikle dokuma sanayisinin geliştirilmesinde etkili olmuştur. Sümerbank'ın Türkiye genelinde kurduğu fabrika ve işletmeler genel olarak şu şekilde sıralanabilir:

⁵⁹ bkz. Ek'te. Antalya Pamuklu Dokuma Fabrikası T.A.Ş. İmza Belgesi- Ana Sözleşme Belgesi).

⁶⁰ ATSO AR-GE Müdürlüğü, Vizyon, Y.28. S.299.Ocak-Şubat2015,s: 23).

⁶¹ Bkz. Ek. 4. Antalya Dokuma Fabrikası'nın detaylı kronolojisi.

“Anadolu’nun genelinde dokuma sanayisi ağırlıkta olmak üzere birçok fabrika kurmuştur. Sümerbank, pamuklu sektöründe 20, yünlü ve halı sektöründe 1, deri ve kundura sektöründe 4, kimya sektöründe 4, araştırma ve geliştirme de 1, çimento sektöründe 1, kağıt sektöründe 3 ve demir çelik sektöründe 1 işletme olmak üzere toplam 56 işletme ve bankacılık sektöründe 49 banka şubesiyle hizmet etmiştir”(Güçlü, 2015: 8).

Bu şekilde bakıldığı zaman ülkede sanayi alanında gelişme sağlamak amacıyla ülkenin farklı yerlerinde fabrikalar kurulmuştur⁶². Sümerbank, “Cumhuriyetin sanayi okulu” olarak görülmüştür. Türkiye’nin sanayi okulu olan Sümerbank, tekstil ve giyim sanayisi yanı sıra imalat sanayisi, bankacılık ve işletme alanında da hizmet vermiştir (Kal, 2016: 102). Bu fabrikalardan birisinin de Antalya’da kurulma kararı alınmıştır. Görüşme yaptığımız katılımcılardan çoğu, Antalya’da Dokuma Fabrikası’nın kurulma amacının “hem bölgede hem de Antalya’da işsizliği azaltmak ve yöre pamuğu değerlendirmek” olduğunu belirtirler. Nitekim görüşme yaptığımız katılımcılar sadece Antalyalı olmayıp çevre illerden de istihdam edildiği görülmüştür.

Dokuma fabrikası genel olarak; “mendillik, ekosek, pijamalık, gömleklik, döşemelik, askeri ve resmi elbiselik, poplin ve iplik üretmektedir” (Antalya, 1973: 236). 1973 yılı verilerine göre Antalya Dokuma Fabrikası’nda 1200 işçi, 60 memur çalışmıştır. Genel olarak 15-20 milyon değerinde pamuk işlemiştir (Antalya, 1973: 236).Görüşme yaptığımız katılımcılar Dokuma Fabrikası’nın açılışından kapandığı döneme kadar yaklaşık 7000-7500 arasında işçi ve memur istihdam ettiğini belirtmişlerdir.

⁶² Yukarıda da değindiğimiz gibi, Sümerbank’ın desteğiyle kurulan fabrikalar şunlardır: Bakırköy Pamuklu Sanayi Müessesesi (1850 yılında kurulan ilk basmahane olup 1933 yılında Sümerbank’a devir edilmiştir), Kayseri Pamuklu Sanayi Müessesesi (1935), Ereğli Pamuklu Sanayi Müessesesi (1937), Nazilli Basma Sanayi Müessesesi (1937), Adana Bez Fabrikası (1949), Adıyaman Pamuklu Dokuma Sanayisi (1967), Denizli Pamuklu Dokuma Sanayi (Bez fabrikası) ve İplik Fabrikası (1953), Diyarbakır Pamuklu Dokuma Sanayisi (1978), Erzincan Pamuklu Dokuma Sanayisi (1954 iplik kısmı, 1964 dokuma kısmı), Eskişehir Pamuklu Dokuma Sanayi, İzmir Basma Sanayi (1953), Kahramanmaraş Pamuklu Dokuma Sanayi (1963), Karaman Pamuklu Dokuma Sanayi (1967), Bergama Pamuklu Dokuma Sanayi (1960), Manisa Pamuklu Dokuma Sanayi (1960), Kastamonu/Taşköprü Kendir Sanayi (1947), Isparta Halı Fabrikası (1924’te açıldı, 1943’te Sümerbank’a devir edildi), Hereke Yünlü Sanayi Fabrikası (1933’te Sümerbank’a devir edilmiştir), Defterdar Yünlü Sanayi (1933’te Sümerbank’a devir edilmiştir), Bünyan Yünlü Sanayi (1934’te Sümerbank’a devir edilmiştir), Bursa Merinos Yünlü Sanayi (1938), Tarsus Mensucat Boya Fabrikası (1966), Gemlik Sungipek ve Viskon Mamülleri Müessesesi (Kimya Sanayi) (1938), Beykoz Deri ve Kundura Sanayi (1933’te Sümerbank’a devir edilmiştir), Van Deri ve Kundura Sanayi (1982), Sarıkamış Ayakkabı Fabrikası (1982), Kütahya Seramik Fabrikası (1935 yılında Sümerbank satın almış), Tercan Ayakkabı Fabrikası (1983), Erzurum İspir Ayakkabı Fabrikası, Çanakkale Sentetik Deri Fabrikası (1982), Salihli Palamut ve Veleks Fabrikası (1955), Yıldız Porselen Çini İşletmesi (1957’de Sümerbank’a devir edilmiştir), Isparta Gülyağı Fabrikası (1934, sermayesini 2/3 Sümerbank’a aitti), Malatya Pamuklu Sanayi (1939), Sivas Çimento Fabrikası, Filyos Ateş Tuğla Sanayisi, Bolu Sun’i Tahta Sanayi (1962), Ordu Soya Sanayi (1957), Konya Krom Mağnezit Tuğla Sanayi (1955’te devir almış), Yarımca Porselen Seramik ve Çini Sanayi (1966), Bozüyük Seramik Fabrikası, Kelkit Ayakkabı Fabrikası, Gercüş Ayakkabı Fabrikası, Yalvaç Hazır Giyim Fabrikası, Sungurlu Konfeksiyon Fabrikası, Dumlu Yün İpliği Fabrikası ve Ereğli Pamuklu Sanayi Müessesesi (1937). Bunun yanında Sümerbank ortak olduğu bazı şirketler de bulunmaktadır. ayrıca Bankacılık sektöründe de önemli bir kuruluş olarak görülmektedir (Güçlü, 2015).

Fabrikanın, yıllar itibariyle genel üretim tutarının arttığı gözlemlenmektedir. Fabrikanın, 1966-1972 yılları genel üretim tutarı Tablo 4.4'te görüldüğü şekildedir.

Tablo 4.4. Antalya Pamuklu Dokuması Üretim Tutarı (1966-1972)

Yıllar	Milyon TL.
1966	37,7
1967	40,7
1968	42,5
1969	44,0
1970	49,7
1971	57,7
1972	72,7

Kaynak: Sümerbank, 1973: 92.

Yıllara itibariyle genel satış tutarı giderek arttığı gözlemlenmiştir. Fabrikanın satış durumu Tablo 4.5'te verildiği gibidir.

Tablo 4.5. Antalya Pamuklu Dokuma Fabrikası Yıllar İtibariyle Satış Tutarı (1966-1972)

Yıllar	Milyon TL.
1966	50,1
1967	46,9
1968	45,6
1969	50,9
1970	62,9
1971	64,7
1972	96,2

Kaynak: Sümerbank, 1973: 92.

Fabrikanın Türkiye'nin genel ekonomisine katkısı olmuştur. Genel ekonomiye olan katkısı ise Tablo 4.6'daki gibidir.

Tablo 4.6. Antalya Pamuklu Dokuma Fabrikası'nın Genel Ekonomiye Katkısı

Yıllar	Milyon TL.
1966	20,7
1967	22,4
1968	23,4
1969	24,2
1970	27,3
1971	31,7
1972	39,4

Kaynak: Sümerbank, 1973: 93.

Fabrika, 1972 yılı verilerine göre 1.225 kişi istihdam edilmiştir. 1966-1972 yılları arasında istihdam edilen işçi ve memur sayısı Tablo 4.7’de verildiği gibidir⁶³:

Tablo 4.7. Antalya Pamuklu Dokuma Fabrikası İstihdam Durumu (1966-1972)

Yıllar	Memur	İşçi
1965	70	1477
1966	68	1496
1967	67	1458
1968	65	1354
1979	62	1190
1970	63	1207
1971	60	1207
1972	60	1225

Kaynak: Sümerbank, 1973: 93.

Başbakanlık Yüksek Denetleme Kurulu, Antalya Pamuklu Dokuma Sanayi T.A.Ş. 1994 yılı raporunda, şirketin işgücü durumu şu şekilde verilmektedir:

“Şirket personelinden memur statüsünde çalışanların 657 sayılı kanun ile bu kanunun ek ve değişiklikleri, sözleşmeli personele Sümer Holding Sözleşmeli Personel Yönetmeliği, işçi statüsünde çalışanlara 1475 sayılı İş Kanunu, 2821 sayılı Sendikalar Kanunu, 2822 sayılı Toplu İş Sözleşmesi, Grev Lokavt Kanunu, 506 sayılı SKK Kanunu ile bu kanunların ek ve değişiklikleri, bu kanunlara istinaden çıkarılan tüzük, yönetmenlik ve toplu iş sözleşmesi hükümleri uygulanmaktadır⁶⁴”.

Yine aynı raporda (1995: 1) Şirketin yetkili organları şu şekilde sıralanmaktadır: “genel kurul, yönetim kurulu, denetçiler ve genel müdürlük ile genel müdürlüğe bağlı İmalat Pazarlama, Ticaret, Personel, Muhasebe, Üretim, Makine, Enerji ve Planlama Müdürlükleri”dir. Görüşme yaptığımız katılımcılar da, fabrikanın temel birimlerini bu şekilde aktardıkları gözlemlenmiştir.

Fabrika’nın 1993-1994 yıllarındaki personel kadro durumuna bakıldığında işgücü sayısında daha önceki yıllara göre düşüş yaşandığı gözlemlenmektedir. Fabrikanın 1993-1994 personel kadro durumu Tablo 4.8’de verildiği gibidir.

⁶³ Fabrikanın işgücü yapısı aşağıda daha detaylı incelenecektir.

⁶⁴ T.C. Başbakanlık Yüksek Denetleme Kurulu Antalya Pamuklu Dokuma Sanayi T.A.Ş. 1994 Yılı Raporu, Başbakanlık Yüksek Denetleme Kurulu , 1995: 1, Ankara.

Tablo 4.8. Antalya Pamuklu Dokuma Fabrikası Personel Kadro Durumu (1993-1994)

Personel	1993		1994			
	Çalışan personel		Norm	Program	çalışan personel	
	Ortalama kişi	Yıl sonu kişi	kadro	kadro sayısı	Ortala ma kişi	Yıl sonu kişi
A. Memurlar						
1. Genel İdare Hizmetleri	1	1		2	1	1
2. Teknik Hizmetler	4	5		5	5	5
3. Sağlık Hizmetleri	1	-		-	-	-
Toplam (A)	6	6		7	6	6
B. Sözleşmeliler						
1. 399 sayılı KHK'ye göre çalışanlar	-	-				
2. . 657 sayılı kanuna göre çalışanlar	-	-				
3. Diğer sözleşmeliler	54	55		55	53	53
Toplam (B)	54	55		55	53	53
Toplam (A+B)	60	61		62	59	59
C. İşçiler						
1. Sürekli işçiler						
a. Aylıklar						
b. Gündelikçiler						
-akort ücretliler	205	205	258	199	200	195
-saat ücretliler	355	332	500	276	312	302
2. Geçici İşçiler						
Toplam (C)	560	537	758	475	512	497
Genel Toplam	620	758	758	537	571	556

Kaynak: T.C. Başbakanlık Yüksek Denetleme Kurulu Antalya Pamuklu Dokuma Sanayi T.A.Ş. 1994 Yılı Raporu, Başbakanlık Yüksek Denetleme Kurulu , 1995:3.

Şirketin 23.02. 1968 Tarih ve 10/21 sayılı toplantısında, 1967 yılı raporları incenmiş ve ilk defa kar edildiği belirtilmiştir. Şirket raporunda şunlar belirtilmiştir:

“Şirket bilançosu ile kar-zara hesaplarının tetkikinde Sayın Umumî Hey’et Üyelerince de müşahade olunduğu gibi fabrikanın 1961 yılında işletmeye açılmasından bu yana ilk defa 1967 yılı faaliyeti 1.307.568.90 lira kar ile kapatılarak fabrika tarihinde mühim sayılabilecek bir merhaleye ulaşılmıştır.

1967 yılına kadar her yıl meydana gelen ve birbiri üzerine eklenen zararlar sonucu 29.476.510 lirayı bulan birikmiş zararlar bu seneki faaliyet sonucu meydana gelen kâr sebebiyle 28.168.971 liraya indirilebilmiştir⁶⁵.

Fabrikanın, “Geçici Müdürler Kurulu 1967 yılı Bilanço Raporu”na göre fabrika üretimi ve satış faaliyetleri şu şekilde verilmiştir: “İplik imalatı; 1.350,4 ton, ham dokuma imalatı; 5.979.908 metre, mamul dokuma; 5.634.958 metredir. Satış faaliyetleri ise; iplikte 5.091.100 TL, mamul dokumada 38.849.200’e erişilmiştir”⁶⁶.

Fabrikanın yapı alanı ve kapladığı alan ise Tablo 4.9’da görüldüğü gibidir.

Tablo 4.9. Fabrikanın Yapı Alanı ve Kapladığı Alan

Yapı	Metrekare
Misafirhane	998
Eğitim salonu	393
Yemekhane	1.200
Müdüriyet	818
Kreş	502
Atölye	640
Trafo binası	422
Kazan	498
Su kulesi	42
Pompa	426
Tuz ambarı	210
Bekçi kulübesi	4
Garaj	184
Arşiv	216
İnşaat bakım	98
Mamul ambarı	1.231
Pamuk ambarı	1.231
Kimya ambarı	496

Kaynak: <http://kepezdokuma.com/?p=Vaziyet-Plani> (erişim tarihi: 14.05.2017).

Şekil 4.1’de ise fabrikanın yerleşim alanı incelenebilir. Tablo 4.9 ve Şekil 4.1 incelendiği zaman fabrikanın yapı alanı içinde sosyal donatılara da yer verildiği gözlemlenmektedir.

⁶⁵ Antalya Pamuklu Dokuma Türk Anonim Şirketi 1967 Faaliyet yılı Murakıplar Raporu(ATSO arşiv belgeleri)

⁶⁶ Antalya Pamuklu Dokuma Türk Anonim Şirketi Geçici Müdürler Kurulu 1967 yılı Bilanço Raporu(ATSO arşiv belgeleri)

Tekeli ve Sisa (1970: 61) ise, sanayi yapılarının salt üretime yönelmiş makine parçaları gibi görmenin doğru olmadığını belirtir. Endüstriyel yapıların fonksiyonel bütün amaçlarını gerçekleştirmekle beraber, bu endüstriyel alanının içinde çalışan bireylere de hizmet etmesi gerekmektedir. Dolayısıyla, endüstriyel yapıların içinde çalışanların- ya da içinde yaşayacak insanları- gereksinimlerini karşılayacak bir yapıda inşa edilmesi gerektiğini vurgularlar (Tekeli ve Sisa, 1970: 61). Nitekim aşağıda da değineceğimiz gibi Sümerbank, kurduğu müesseselerde ve iştiraki olduğu diğer fabrikalarda, işgücünün ihtiyacına yönelik yapıları inşa ettiği görülmüştür.

Tekeli ve Sisa (1970: 61), bir arsa içinde bir sanayi kompleksinin nasıl kurulması gerektiği ile ilgili şunları belirtirler:

1. Ana üretim alanı (fabrika-atölye) arsa içinde fonksiyonuna en uygun şekilde yerleştirilmelidir,
2. Buna bağlı olarak idari ve sosyal tesislerin en yakın iç ulaşımın sağlayacak şekilde yerleştirilmelidir,
3. Bütün fonksiyonların kendi içinde genişleme olanaklarının sağlanmalıdır (işletme bölümü, idare, kafeterya, soyunma odaları),
4. Yük ve insan ulaşımının sağlanması ve bunların kontrol edilmesidir (Tekeli ve Sisa, 1970: 61).

Antalya Pamuklu Dokuma Fabrikası'nın kurulmasında yer seçimi üzerinde fabrikanın üretim tipi etkili olduğu söylenebilir. Özellikle Antalya bölgesinde pamuk tarımının giderek gelişmesi, burada bir "Pamuklu Dokuma Fabrikası" kurulmasını sağlamıştır.

1950'li yıllarda tarımsal teknolojinin gelişmesi ile birlikte Antalya'da modern pamuk tarımı yapılmaya başlanmıştır. Akşit'in (1967: 71-128, aktaran, Avcıoğlu, 1976: 645-647), Antalya köylerinde yaptığı bir araştırmaya göre, 1950'lerden sonra traktörlerin köylere gelmesiyle pamuk tarımını ve üretimini etkilemiştir. Özellikle traktörlerin köylere girmesiyle pamuk tarlalarının gelişmiş ve buna bağlı olarak pamuk üretimi artmıştır. Modern teknolojinin ithalinden önce, toprağın bol ve verimli olmasından dolayı Antalya'daki köylüler (Manavgat Çayı ve Serik yakınları) yarı yarıya ortakçılık yapmıştır ancak; modern pamuk tarımının yapılmasıyla birlikte köylülerin durumu da değişmiştir (Akşit, 1967: 71-128, Avcıoğlu, 1976: 645-647)⁶⁷.

⁶⁷ Kıray'a (2006: 365-366) göre, 1950'li yıllarda ilk olarak binlerce ve daha sonrasında yüz binlerce traktörün köylülerin hayatına girmesiyle köylülerin hem toplumsal yapısında hem de tarımsal üretim yapısında etkili olmuştur.

Yukarıda da değindiğimiz gibi 1950’li yıllarda Antalya’da “Pamuklu Dokuma” ile ilgili bir fabrika açılması planlanmıştır. Antalya’da çıkan Şelale Gazetesi’nin (S.1859, 1956: 2-3’ten aktaran Gönüllü, 2010: 471), Antalya Pamuklu Dokuma Fabrikası, Antalya’nın Kepezaltı Mevkii’ne kurulması kararlaştırılmıştır (Antalya’nın Büyükşehir olmadan önce kurulduğu için fabrikanın kurulduğu yer, Kepezaltı Mevkii olarak belirtilmiştir. Fabrikanın şimdiki konumu; Kepez İlçesi, Fabrikalar Mahallesi’dir). Fabrikanın kurulması ile birlikte Antalya’nın hem nüfusun artmasında hem de yerleşim alanının gelişmesinde etkili olmuştur. Antalya’nın 1950 yılındaki yerleşim alanının yayılma alanı 270 hektar ve nüfusu 27.515 kişi iken fabrikanın kurulmasından sonra 1960 yılına gelindiğinde kentin yayılma alanı 690 hektar olmuştur. 1960 yılına gelindiğinde Antalya nüfusu %85 oranında bir artış göstermiştir. 1960 yılında Antalya nüfusu 50. 980’ne yükselmiştir. Fabrikanın kapladığı alan ise 488 dönümdür⁶⁸.

4.2.2. Antalya Pamuklu Dokuma Fabrikası’nın Kapanması ve Günümüzdeki Durumu

Sümerbank’ın özelleştirilmesi ile birlikte, Sümerbank fabrikaları ve diğer kurumları (mağaza, bayii vs.) bazıları özelleştirilmiş, bazıları bedelsiz olarak başka kurumlara devir edilmiş ve bazıları da satılmıştır. “2003 yılı ve 2013 sonu itibariyle 11 işletme satılarak, 10 işletme devredilerek, 1 işletme kapatılmak suretiyle toplam 21 işletme, 16 Mağaza, 11 Bölge Müdürlüğü, 14 İştirak, 304 Bayi, 7 adet Tedarik Dağıtım ve Depo Müdürlüğü, 7 adet Bölge Şefliği özelleştirilmiştir”⁶⁹. Bedelsiz olarak devir edilen işletmelerden biri de Antalya Pamuklu Dokuma Fabrikası T.A.Ş.’dir. 1961 yılından beri üretimi devam eden Fabrika’nın, 13 Ocak 2003 tarihinde zarar ettiği gerekçesiyle üretimi durdurulmuştur. Fabrika’nın 2004 yılındaki şirket sermayesi 46.056.000 YTL’ye çıkartılmış ve şirketin unvanı değiştirilmiştir. Fabrika’nın eski adı “Antalya Pamuklu Dokuma Sanayi T.A.Ş.” iken; yeni adı, “Antalya Pamuklu Dokuma İnşaat Mühendislik Özel Eğitim ve Danışmanlık Hizmetleri İhtiyaç Maddeleri Turizm Ticaret Fabrika ve Sanayi A.Ş.” olmuştur⁷⁰. Fabrika, “ÖYK’ (Özelleştirme Yüksek Kurulu) nun 31.01.2005 tarih, 2005/19 sayılı kararı ile 10.02.2005 tarihinde Antalya Kepez Belediye Başkanlığı’na devredilmesi işlemleri gerçekleştirilmiştir”⁷¹. “2005 yılında yaklaşık 488 dönümden oluşan Dokuma İplik Fabrikası’nın “üst kullanım hakkı” 49 yıllığına ihalesiz olarak özel bir şirkete verilmiştir”⁷². Görüşme yaptığımız katılımcıların aktardığına göre, kesin olmamakla birlikte; Dokuma Fabrikası’nın Hollanda

⁶⁸<http://kepezdokuma.com/?p=Tarihce> (erişim tarihi: 14.05.2017).

⁶⁹http://www.sumerholding.gov.tr/files/faaliyet_raporlari/sumer_kurulus.pdf (erişim tarihi: 14.05.2017).

⁷⁰<http://kepezdokuma.com/?p=Tarihce> (erişim tarihi: 14.05.2017).

⁷¹http://www.sumerholding.gov.tr/files/faaliyet_raporlari/sumer_kurulus.pdf (erişim tarihi: 14.05.2017).

⁷²<http://kepezdokuma.com/?p=Tarihce> (erişim tarihi: 14.05.2017)

menşei bir şirkete devir edilmiştir. Üstün'ün bir gazete yazısında aktardığına göre, "Antalya Pamuklu Dokuma Fabrikası" 49 yıllığına ihalesiz; Hollanda merkezli MDC TurkMall firmasına devir edilmiştir. Ancak; ihalenin iptali için dava açıldığı aktarmaktadır⁷³. Fabrikanın faaliyetinin durdurulması, kapatılması ve daha sonrasında ihale ile 49 yıllığına, Hollanda merkezli TurkMall'a devir edilmesi hem halk tarafından hem de bazı STK'lar (Sivil Toplum Kuruluşu) tarafından tepkiyle karşılanmıştır⁷⁴. STK'lar davanın başvurusu için Antalya Barosu'na başvuruda bulunarak davanın iptalini istemişlerdir. Antalya Barosu, STK'ların başvurusu üzerine incelemede bulunmuş, "rekabet ortamı oluşturulmadan" ve "kamu yararı gözetilmeden" hukuka aykırı olarak yapılan Dokuma Fabrikası alanının devri ile ilgili "sözleşmenin iptali" ve "yürütmenin durdurulması" talebiyle iki ayrı dava⁷⁵ açmışlardır. "Söz konusu tahsisin iptali yolunda gerçekleştirilen girişimler sonucu 2012 yılının sonunda İdare Mahkemesi'nin tahsisin iptaliyle ilgili kararı Danıştay'ın verdiği karar kapsamında kesinleşmiştir⁷⁶". Davanın iptalinden sonra Dokuma Fabrikası ile ilgili farklı projeler geliştirildiği görülmektedir. Dokuma Fabrikası ile ilgili projelerden bazıları şunlardır:

Eğitim ve Bilim Hizmeti⁷⁷, Dokuma Kent Parkı⁷⁸, Oyuncak Müzesi⁷⁹, Kent ve Dokuma Belleği Müzesi, Minyatür Kent Parkı ve Dokuma Müzesi⁸⁰. Ayrıca, Dokuma Fabrikası'nda bazı sergi ve şenliklerde düzenlenmektedir⁸¹. Görüşme yaptığımız katılımcıların aktardığına göre; bu projelerin yanında, "Dokuma Fabrikası" ile ilgili başka

⁷³ Hasan Üstün (10 Kasım 2005, Bianet) "Dokuma Fabrikası Satışına İptal Davası" <http://bianet.org/bianet/print/70048dokumafabrikasisatisinaiptaldavasi> (erişim tarihi: 22.02.2017).

⁷⁴ Sumerbank fabrikalarının kapatılması ya da başka kurumlara devredilmesi, fabrikaların kurduğu bölgelerde tartışmalar neden olduğu ve sonuç olarak yargıya taşındığı görülmektedir. Antalya Pamuklu Dokuması Fabrikası'nın devredilmesi STK'lar tarafından tepkiyle karşılandığı gibi 2000'li yılların başına kadar üretimini sürdüren İzmir Basma Sanayii Müessesesi'nin kapatılması da yargıya taşınmıştır (Ö. Arıtan ve Y. Sayar, 2009: 22).

⁷⁵ <http://bianet.org/bianet/print/84485stklardokumadaheykelsempozyumunatepkili> (erişim tarihi: 22.02.2017).

⁷⁶ <http://kepezdokuma.com/?p=Tarihce> (erişim tarihi: 14.05.2017).

⁷⁷ Türkiye Bilimsel ve Teknolojik Araştırma Kurumu (TÜBİTAK) işbirliği ile Kepez'e bilim merkezi yapılması girişimleri olumlu netice verdi. Tütüncü, Kepez'e bilim merkezi kurulması amacıyla TÜBİTAK ile ön protokol imzaladıklarını açıkladı. Bilim merkezi de Antalya dinamiklerinin yer aldığı Dokuma Çalışma Grubu'nun, hazırladığı raporda 'bilim merkezi olsun' önerisini yaptığı Dokuma Fabrikası'na kuruluyor. Çok çalıştı ve bilim merkezini Kepez'e getirdi (<http://antalyaekspres.com.tr/haber/videohaber/183>, erişim tarihi: 22.02.2017).

⁷⁸ "Hürriyet'in haberine göre, Çalışmalar, belediye meclis kararı ile kurulan Dokuma Çalışma Grubu'nun hazırladığı rapora göre yapılıyor. Dokuma'da, ilk olarak 70 dönümlük koruluk alan, kent parkı olarak açılacak. Yapımı tamamlanan Dokuma Kent Parkı, bu ay sonunda Antalyalıların hizmetinde olacak" (<http://www.ensonhaber.com/tarihiantalyadokumafabrikasiparkolacak20151216>.

Html, erişim tarihi: 22.05.2017).

⁷⁹ Kepez Belediyesi'nin Antalyalılara armağan ettiği Dokuma Fabrikası bünyesinde kurulacak olan oyuncak müzesi, vatandaşların oyuncak bağışları ile şekillenecek. Kepez Belediyesi, bu konuyu üzerinde 'Müzemiz oyuncaklarınızı bekliyor' sloganı yazılı billboardlarla ve sosyal ve medya hesapları ile duyurmaya başladı" (<http://www.kepez-bld.gov.tr/news.php?id=5189/Kepezde-oyuncak-muzesi-kuruluyor>, erişim tarihi: 14.05.2017).

⁸⁰ <http://www.kepez-bld.gov.tr/news.php?id=5597/Dokuma-muzeler-kampusu-oluyor> (erişim tarihi: 14.05.2017).

⁸¹ Dokuma Fabrikası'nda kurulacak olan klasik otomobil koleksiyonu müzesinde, Devrim Otomobili ile birlikte Çiçek Abbas filmindeki kırmızı minibüs ve İstiklal Caddesi'nin sembolü nostaljik tramvayda sergilenenler (<http://www.kepez-bld.gov.tr/news.php?id=4068/Cicek-Abbas-da-Dokumada>, erişim tarihi: 14.05.2017).

projelerin de geliştirileceği ifade edilmektedir. Yetkililerin fabrika ile ilgili geliştirmek istedikleri projeleri “Dokuma Emeklileri”ne de danışıldığı aktarılmıştır.

BEŞİNCİ BÖLÜM

ARAŞTIRMA METODOLOJİSİ

5.1. Anlatı Araştırması ve Sözlü Tarih

Çalışmamız, nitel araştırma yöntemlerinden biri olan “anlatı araştırması” ile yapılmıştır. Anlatı araştırmasının çok sayıda uygulama biçimi bulunmaktadır. “Anlatı bir yöntem olarak ele alındığında, bireylerin anlattıkları öykülerden ve yaşadıklarını ifade ettikleri deneyimlerden başlar” (Creswell, 2013: 70). Anlatı araştırmasında araştırmacılar, ele aldıkları konu ile ilgili elde ettikleri verileri çeşitli yöntemlerle analiz etmektedirler. Anlatı araştırması çeşitli analitik süreçleri kullanmakta ve birbirinden farklı sosyal ve beşeri disiplinlere dayanmaktadır (Daiute ve Lightfoot, 2004’ten aktaran Creswell; 2013: 70). Patton’a (2014: 115) göre, “anlatıbilim veya anlatı analizi, derinlemesine mülakat transkripleri, yaşam hikâyeleri anlatıları, tarihi anıları ve yaratıcı kurgusal olmayan düz yazıları ekleyerek” metin fikrinin gelişimi sağlamaktadır. Anlatı araştırması “tarih, edebiyat, antropoloji, sosyoloji, toplumbilim ve diğer alanlardan kaynağını almasına bunların dışındaki diğer disiplinlerin kendi yaklaşımlarına uyarlanarak da kullanılabilirler” (Chase, 2005’ten aktaran Creswell, 2013: 71). Anlatıbilim terimini 1969 yılında kullanan Todorau’ya göre, amaç; yeni bir bilim nesnesi yapısını genişletmektir (Todoru’dan aktaran, Patton, 2014: 115). Creswell’a (2013: 73) göre, anlatı araştırmasının türleri genel olarak şu şekildedir: Biyografik çalışma, otoetnografi, yaşam öyküsü ve sözlü tarihtir. Biyografik çalışma; bir araştırmacının başka birinin deneyimleri kaydettiği ve yazdığı araştırma türü olarak görülür. Otoetnografi; araştırmaya konu olan bireyler tarafından yazılır ve kaydedilir (Ellis, 2004 ve Muncey, 2010’dan aktaran Creswell; 2013: 73). Yani otoetnografi çalışmasında araştırmacının kendi deneyimlerini aktarma durumu olarak görülebilir. Yaşam öyküsü; bireyin bütün yaşamını resmeden kişisel deneyimlere dayanır. Sözlü tarih ise “olaylar ve bu olaylara sebep ve sonuçlarına ilişkin bir ya da birkaç kişiden sağlanan kişisel düşünceleri içermektedir” (Plummer; 1983’ten aktaran Creswell; 2013: 73). Patton’a göre (2014: 115), anlatıbilim, “kişisel anlatılar, aile hikâyeleri, intihar notları, duvar yazıları, edebi kurgusal olmayan yazılar ve hayat hikâyeleri bireysel deneyimlere bakış açısı” sağlamaktadır. Böylece, anlatıbilim; “bireysel deneyimlere bakış açısı sağlayarak kültürel ve sosyal kalıpları ortaya” (Patton, 2014: 115) çıkartmaktadır.

Mıntzuri “İstanbul Anıları: 1879-1940” adlı çalışmasında, İstanbul’u ve İstanbul’u oluşturan semtleri ile birlikte dönemin toplumsal yapısını kişisel anılarından hareketler ele almıştır. Mıntzuri, anıları ile ilgili şunları belirtir: “Zaman veya isterseniz tarih diyeyim,

benim anlattığım her şeyi, yutup ve özümledi” (Mintzuri, 1998: 74). Mintzuri, çalışmasının amacını ise şu şekilde aktarmaktadır:

“... Ama her şeye karşın biz inanıyoruz ki, koşullar ne olursa olsun, burada veya başka yerlerde, büyük ve özgün bir yazarın geniş kapsamlı yapıtıyla ilgilenmek, onun yaşamış olduğu ve anlattığı dünyayı tanımak isteyen birileri her zaman bulunacaktır. Anlatılan o dünya tümüyle yitirilmiş bir dünyadır. Ayrıca, onu anımsayanların da giderek yok olması ile belleklerinden de silinmektedir. İşte bu kitapla, bu yitik dünyaya bir pencere daha açmış oluyor” (1998: 1).

Çalışmamızda “anlatı araştırmasının” türlerinden biri olan “sözlü tarih” yöntemi kullanılmıştır. Böylece “sözlü tarih” yöntemiyle “Antalya Pamuklu Dokuma Fabrikası T.A.Ş.” de bir süre çalışmış ve ya fabrikadan emekli olmuş çalışanların (yönetici, memur, işçi ve istihdamı yapılan diğer personeller: bekçi, kreş öğretmeni, revirdeki görevliler) sözlü tanıklığına başvurularak, fabrikanın; onlar için önemi, belleklerindeki yerinin ne olduğu ve onların sosyal ve kültürel yaşamlarını ne şekilde dönüştürdüğü ile ilgili “sözlü tanıklığına” başvurulmuştur. Bu şekilde bakıldığı zaman; endüstriyel bir mekânın ekonomik açıdan değerinin yanında toplumsal boyutu da incelenmiş olacaktır. Bu sayede fabrikanın sadece endüstriyel bir mekân olarak görülemeyeceği bunun yanında fabrika kompleksinin, fabrikada istihdam edilenler için; insan ilişkileri, örgüt içi ilişkileri, gündelik hayat ilişkileri, boş zaman ve tüketim ilişkilerinin dönüşmesinde etkili olan bir mekân olarak görülebilir. Aynı zamanda fabrika mekânının, çalışanların belleğindeki yeri, fabrikaya duydukları aidiyet hissi ele alınacaktır. Bütün bunlar bir arada düşündüğümüzde bu çalışmamızda “sözlü tarih” yöntemi kullanmamızda etkili olmuştur. Çünkü “sözlü tarih” ile birlikte fabrika kompleksinde bulunan bireylerin hem geçmişlerine doğru bir nostalji yolculuğu yapılacak hem de şimdiki durumları incelenmiş olacaktır. Hem nostalji yolculuğunda hem de günümüzdeki durumları ile ilgili düşüncelerini araştırmak için onların sözlü tanıklığına başvurulmuştur. Çalışmamızda, “sözlü tarih yöntemi” kullanarak, hem bireylerin iş deneyimleri hem de endüstriyel mekâna olan aidiyet durumlarına ışık tutulacaktır.

Özünde sözlü tarih “kişilerin kendilerine ve kendilerini toplum içerisinde nasıl nitelendirdiklerine dair görüşlerine yer veren bir saha araştırmasıdır” (Sallan Gül, 2013: 13). “Sözlü tarih bir değişim aracı olmak zorunda değildir; bu ne amaçla kullandığına bağlıdır. Bununla birlikte sözlü tarih pekala tarihin hem içeriğini hem de amacını dönüştüren bir araç olabilir” (Thompson, 1999: 2). Thompson (1999: 18) sözlü tarihi, insanlar etrafında kurulmuş bir tarih olarak görür. Yazara göre, “sözlü tarih çalışması her yerde yürütülebilir. Ülkenin herhangi bir bölgesinde, bir yerel sanayinin ya da zanaatın tarihinin incelenmesinde, belirli bir topluluktaki sosyal ilişkiler de, kültür ve lehçeler de, aile içindeki değişimler de, savaşların grevlerin sonuçlarında ve bunun gibi pek çok konularda sözlü tarih yöntemi kullanılabilir

(Thompson, 1999: 7). Bir sözlü tarih görüşmesi, diyalog yoluyla iki kişi tarafından oluşturulan bir anlatı olduğunu belirten Neyzi'ye (1999: 6) göre, “sözlü tarihçiler kendisiyle görüşme yapılan kişi arasında kurulan ilişki görüşmenin eksenini” oluşturmaktadır. Çalışma kapsamında yaptığımız görüşmelerin eksenini özelde “fabrikanın toplumsal hafızadaki yeri” oluşturmaktadır. Caunce, “sıradan insanların verdiği sözlü kanıtların küçük nostaljik etkinlikler değil, tarihimizi bir bütün olarak anlamada, sıradan insanlardan edinilen sözlü kanıtın temel bir unsur yönündeki inancını” (Caunce, 2001: 3) pekiştirdiğini belirtir. Caunce'ye (2001: 3) göre, herhangi bir müzede sergilenen eski eşya, araç veya gereçlerin açıklamaları olmadan anlamsızdır. Yazara göre, sadece bir grup bu açıklamaları bize sunabilir, onlar da, bu araç ve gereçleri kullananlardır (Caunce, 2001: 3).

Çalışmamızda, fabrikada istihdam edilen işgücünün “özyaşam öykülerinden” hareketle sözlü tanıklığına başvurulduğunu aktarmıştık. Neyzi'ye (1999: 2) göre, “özyaşamöyküsel anlatılar, yakın tarihimizin bastırılmış ve ya göz ardı edilmiş olayların (ve kimliklerine) işaret ettikleri kadar, tarihin bellek yoluyla nasıl anlamlandırıldığını, nasıl hatırladığını veya nasıl hatırlamadığını irdelemesini” sağlamaktadır. Çalışmamızda, fabrikada istihdam edilenlerin özyaşam-öykülerinden anlatılarla bir yandan, fabrikadaki işe nasıl girdikleri, mesleki deneyimleri, fabrikadaki üretim sistemi, boş zaman ve sosyo-kültürel etkinlikleri, sendikal faaliyetleri ve ekonomik durumları incelenirken; bir yandan da işgücünün, emeklilik deneyimleri ve sonrası gündelik ilişkileri incelenmiştir. Üzerinde durduğumuz bir diğer konu ise, fabrikanın mekânsal olarak hem işgücünün belleğindeki yeri hem de kent için olan önemi incelenmeye çalışılmıştır. Toplumsal bellek denilen şeyin tarihin yeniden kurulması olarak tanımlayan Connerton'a göre (2014: 27) “geçmişte gerçekleştirilen tüm insan etkinliklerinin bilgisi ancak onların bıraktığı izlerden yola çıkılarak edinilebilir”. Bu insan etkinliklerinin geçmiş deneyimleri ise daha çok “tarihçilerin” ve “sözlü tarihçilerin” ilgi alanlarını oluşturmaktadır. Ancak Connerton'na (2014: 29) göre, “tarihçiler” ve “sözlü tarihçiler” arasında bir farklılık olduğunu aktarmaktadır. Yazara göre “Tarihçiler topladıkları bulguları içinde kendilerine açıkça söylenen bir şeyi çıkarıp onun yerine olaylar hakkında kendi yorumlarını koyabilme becerisini gösterirler” (Connerton, 2014: 29). Yani tarihçiler topladıkları bulguyu sorgulama gereği duyarlar. “Ancak toplumsal bellekte bir olayın doğrudan tanıklığının bulunup saklandığı durumlarda bile tarihin yeniden kurulması gerekir” (Connerton, 2014: 29). Bu durumda daha çok resmi, yazılı tarihlerin üretilmesine varır. “Az çok resmi olmayan şekilde ifade edilen anlatıların ürünü olan tarihlerin üretilmesi karakteristik insan eylemlerinin saptanması yolunda temel bir etkinliğe dönüşür” (Connerton, 2014: 33). Ancak; sözlü tarihçiler “kişilerin yaşamöykülerinin derlenip toplanıp

kurulmasıyla, başka bir biçimde seslerini duyurmayacak, hatta izlerini bırakamayacak gruplarının tarihini dile getirilmesi yolunu izlediğini” (Connerton, 2014: 37) belirtir.

Çalışmamızda dokuma fabrikasında farklı tarihlerde bir süre çalışmış ya da emekli olmuş bireylerin sözlü tanıklığına başvurularak; fabrikanın onların belleklerindeki önemi incelenmiştir. Bu şekilde bakıldığı zaman “Antalya Pamuklu Dokuma Fabrikası” çalışanları ile farklı tarihlerde görüşmeler yapılarak onların fabrika mekânına ve üretim biçimine ilişkin anlatıları incelenmiştir. Böylece “yerel sözlü tarih” çalışması yapıldığı da belirtilebilir. Çünkü; bireylerin geçmişle olan ilişkileri belleklerini de etkilemektedir. Sancar’a (2010: 17) göre, her insanın ve her toplumun bir geçmişi vardır; bununla birlikte, her bireyin ve her toplumun geçmişle bir de ilişkisi bulunmaktadır. Yazara göre, “bireyler ya da toplumlar ya geçmişlerini hesaba katarak onunla ilişkilerini karşılıklı etkileşim içinde kendilerini biçimlendirirler ya da geçmiş kendisi harekete geçer, takip eder, bugünü işgal etmeye çalışır” (Sancar, 2010: 17).

Anlatı hikâyelerinde önemli olan bir diğer konu anlatılanların “kronolojik sıralamaya” tabi tutulmasıdır (Clandinin ve Connelly, 2000’den aktaran Creswell, 2013: 72). Buna göre, saha çalışmasında elde edilen “anlatı hikâyeleri” çeşitli şekillerde analiz edilmektedir.

Anlatı araştırmalarında “anlatı hikâyeleri” çeşitli veri toplama teknikleri kullanılarak elde edilebilmektedir. Bu teknikler; mülakat, gözlem, dokümanlar, resimler ve diğer nitel verilerdir (Creswell, 2013: 72). Çalışmamızda, sahadaki verileri daha iyi bir şekilde elde edebilmek için araştırma tekniklerinde biri olan “nitel araştırma tekniği” kullanılmıştır. “Nitel araştırmada insanların kendilerinin ve diğerleri ile olan ilişkilerinin incelenmesini sağlayan ve daha çok karşılıklı etkileşim gerektiren stratejiler kullanılmaktadır” (Demir, 2010: 290). “Nitel araştırma anlama ve yorumlamayı esas aldığı için içerden gözlemi, empati ile görüşmeyi ve yeniden inşa edilen bilginin araştırmacı tarafından yorumla zenginleştirilmesini öngörür” (Bal, 2013: 43). Bal’a göre (2013: 43) “nitel araştırma genel olarak; söylenmemişi, dikkate alınmayı, günlük hayatın içinde kaybolanı öne çıkartmayı ve anlamlı kılmayı amaçlar”. Nitel araştırmanın kendine göre bazı özellikleri olduğunu vurgulayan Bal, (bunları şu şekilde sıralamaktadır:

- ✓ “Algıların, anlamlandırmaların ortaya konması,
- ✓ Doğal ortama duyarlılık, doğal olanı geliştirme,
- ✓ Bütüncül yaklaşım, farklılıkları birlikte değerlendirme,
- ✓ Araştırma deseninde esneklik, dinamiklik,
- ✓ Araştırmacının katılımcı rolü, emik yaklaşım,
- ✓ Tümevarımcı analiz, parçadan bütüne ulaşma,
- ✓ Anlama, açıklama, deneyim sağlama,

✓ Kavram-kuram oluşturma”(Bal 2013: 44).

Nitel araştırma tekniğinde; araştırmacı ulaşmak istediği verileri elde edebilmek için genel olarak kullanılan yöntemler ise şunlardır: “görüşme, gözlem, odak grup görüşmesi ve içerik incelemesidir” (Demir, 2010: 290). Nitel araştırma tekniği çalışmalarında araştırmacı “araştırma desenini” oluşturduktan sonra; araştırma problemine ilişkin verileri elde etmek için çalışmaya uygun olan yöntemi kullanmaya başlamaktadır.

Yukarıda da değinildiği gibi bu çalışmamız nitel araştırma yaklaşımlardan biri olan “anlatı araştırması” ile yapılacağı belirtilmişti. Araştırmamızda daha sağlıklı verilere ulaşmak için ise nitel araştırma yöntemlerinin tekniklerinden olan “görüşme” tekniği kullanılmıştır. “Görüşme veya derinlemesine görüşme tekniği öncelikle antropoloji ve psikolojide, daha sonra sosyoloji ve diğer sosyal bilimlerde yaygın bir kullanım imkanına kavuşmuştur” (Bal, 2013: 71). Nitel araştırma yöntemlerinde en çok kullanılan tekniklerden biri de “görüşme” tekniğidir. Görüşmeyi, “önceden hazırlanmış soruların belli bir sistematik dahilinde görüşülene sorulması ve cevaplarının alınmasını öngören sosyal bir etkileşim olarak tarif edilebilir” (Rubin ve Rubin, 1995’ten aktaran Demir, 2010: 291). Bal (2013: 74-75); genel olarak görüşme türlerini “yapılandırılmış görüşme/derinlemesine görüşme” ve “yapılandırılmamış görüşme” olarak sıralamaktadır. Yapılandırılmış görüşmeyi “görüşme formu ile yapılan görüşme” olarak adlandırırken; yapılandırılmamış görüşmeyi ise “serbest görüşme” olarak adlandırır. Bununla birlikte Demir (2010: 291), “yarı yapılandırılmış görüşme” bir görüşme türü olduğunu belirtir. “Yapılandırılmış görüşme” veya “sorun merkezli görüşme”; görüşme formu/ görüşme cetveli” ile yapılan görüşme olarak adlandırılabilir (Mayring, 2011’den aktaran Bal, 2013: 74). Bal’a göre (2013: 74) “bu görüşme görüşülen kişilerle bir form çerçevesinde, yapılandırılmış sorularla gerçekleştirilir. Belirlenmiş bir konu/sorun odaklı bu görüşme önceden planlanır”. Yapılandırılmamış görüşme de (serbest görüşme) ise; “sohbet” ve “anlatı” şeklinde uygulanabileceği vurgulanmaktadır (Bal, 2013: 75). Yarı yapılandırılmış görüşme ise; “soruların açık uçlu sorulardan oluşması ve soruların görüşme kılavuzu takip edilerek yönetilmesidir. Ancak, her ne kadar açık uçlu olsalar da, sorular bir sistematik ve yapı çerçevesinde sorulmaktadır” (Demir, 2010: 291).

Bal (2013: 76-77); görüşme tekniğinin hem avantajının hem de sınırlıkları olduğunu belirtir. O’na göre; araştırmacı ile görüşme yapılan kişiler yüz yüze bir iletişim içinde olur. Bu sayede görüşülen kişilerin konu ile ilgili tepkilerini daha iyi gözlemleyebileceğini vurgular. Bunun yanında görüşme süreci başından sonuna kadar denetlendiği için verilerin güvenilirliği artmaktadır. Sınırlılıklarını ise şu şekilde açıklar; görüşme tekniğinin araştırmacı için sabır gerektiren bir teknik olup ancak araştırmanın maliyeti (zaman, para, enerji vb.) yüksek

olabileceğini vurgular. Görüşülen kişiler araştırmacının kişisel özelliklerinden rahatsızlık duyabilir (cinsiyet, giyim-kuşam, konuşma tarzı vb.). Saha çalışmasında, görüşülen kişiler kendileri açısından güvenli bir ortam sağlanmadığını düşündükleri zaman görüşmeler yapmayabilirler. Bu anlamda görüşme tekniği kullanacak araştırmacının bu sınırlılıkları aşabilmesi için belirli stratejiler geliştirmesi gerekmektedir. Görüşme sürecinin aşamalarını ise Bal (2013: 77-78) şu şekilde sıralamaktadır:

“Görüşme konusunun ve problemin belirlenmesi, görüşülen kişi ve kişilerin belirlenmesi, ön görüşme yapılması, soru cetvelinin oluşturulması, görüşülen kişiye konu hakkında bilgilendirilmesi, görüşmenin yapılması (not alma, cihaza kaydetme), görüşmenin deşifre edilmesi, düzenlenmesi, görüşmenin yorumlanması ve sonuçlarının yazılıp raporlaştırılması” (Bal, 2013: 77-78).

Bu bağlamda “Kent ve Bellek: Antalya Pamuklu Dokuma Fabrikası Örneği” tezimizde sahada görüşmeler yapılırken Bal’ın (2013: 77-78) belirttiği aşamalar takip edilmiştir.

5.1.1. Araştırma Deseni Bağlamında Görüşme Kılavuzunun Oluşturulması

Tez kapsamında konu ile ilgili katılımcılar ile görüşme yapılmak için sahaya gitmeden önce araştırma deseni ekseninde “görüşme kılavuzu” hazırlanmıştır. Görüşme kılavuzunda öncelikle konu hakkında genel bir bilgilendirme yapılmıştır. Katılımcıların demografik özellikleri ile ilgili bilgiler elde edildikten sonra araştırma deseni çerçevesinde görüşme kılavuzu dört ana kategoriden oluşturulmuştur. Birinci kategoride; katılımcıların genel anlamda fabrikadaki işe başlamadan önceki iş devingenliği incelenmeye çalışılmıştır. İkinci kategoride; katılımcıların fabrikadaki işe giriş süreci ve bu süreçteki durumları incelenmiştir. Üçüncü kategori; katılımcıların emeklilik sürecine ilişkin durumlarını kapsamaktadır. Dördüncü kategoride; fabrikanın toplumsal hafızadaki yeri üzerinde durulmuştur.

Görüşme kılavuzunun detaylı şekilde incelenmesi ise aşağıda incelendiği gibidir:

1. **Demografik özellikleri;** Yaş, cinsiyet, medeni durumu, eşin çalışma durumu, eğitim, fabrikadaki mesleği, statüsü, doğum yeri, sahip olduğu çocuk sayısı, çocukların eğitim durumu ve şimdiki istihdam durumu ile ilgili sorular hazırlanmıştır. Demografik özellikler arasında görüşmecinin doğum yerinin sorulmasının nedeni; “Pamuklu Dokuma Fabrikası”nda istihdam edilenlerin Antalya ili dışında istihdam edilip edilmediği öğrenilmeye çalışılmıştır. Bu amaçla fabrikanın; yerelde, bölgede ve genel olarak ülke ekonomisine etkisinin olup olmadığı araştırılmaya çalışılmıştır.
2. **İş devingenliği;** İş devingenliği ile görüşmecilerin fabrikada istihdam edilmeden önceki çalışma ilişkileri ile fabrikada istihdam edildikten sonraki çalışma ilişkileri ile ilgili durumları tartışılmıştır.

3. **Fabrikaya giriş süreci:** Fabrikaya giriş süreci ile ilgili bu bölümde; katılımcının, fabrikadaki işi nerden-kimlerden duydukları, fabrikadaki işe nasıl girdiği, kimlerin referans olduğu, fabrikaya giriş sürecinde hangi becerilerin gerekli olduğu, işe alım sürecinde nelere dikkat edildiği gibi konuları kapsamaktadır.
4. **Fabrikadaki iletişim:** Bu bölümünde; işgücünün fabrika içerisinde birbirleriyle nasıl iletişim kurdukları, herhangi bir basılı yayın yapıp yapmadıkları ya da fabrikanın herhangi bir basılı yayın yapıp yapmadığı, radyosu ve ya diğer iletişim araçlarının olup olmadığı ile ilgili konuları kapsamaktadır.
5. **Sosyal güvencesi:** Bu bölümünde, işgücünün sosyal güvencesi olup olmadığı, sosyal yardımların yapılıp yapılmadığı, herhangi bir sendika ile ilgili ilişkileri (üye olup – olmadığı), sendikal faaliyetleri, meslek hastalıkları, iş kazası ile ilgili konuları kapsamaktadır.
6. **Ekonomik durumu:** Bu bölümünde, fabrikanın kaç çalışanı olduğu (tahmini olarak kadın-erkek sayısı), fabrikadaki işgücünün ekonomik durumlarının ne olduğu, herhangi bir ekonomik kriz yaşanıp yaşanmadığı (daha sonrasında neler yapıldığı), ödemelerin ne şekilde yapıldığı ve tasarruf yapıp yapmadıkları gibi konuları kapsamaktadır.
7. **Fabrikanın fiziki yapısı:** Bu bölümünde, fabrikanın fiziki yapısı ile ilgili sorular hazırlanmıştır. Sosyal tesislerin neler olduğu, işgücünün fabrikaya ulaşımının ne şekilde yapıldığı gibi konuları kapsamaktadır.
8. **İskan durumu-lojman durumu:** Bu bölümde, işgücünün iskan durumu, fabrika lojmanlarının olup olmadığı, lojmanlarda kimlerin kaldığı ile ilgili soruları kapsamaktadır. İstihdam sürecinde ve sonrasında konut durumu, konut özellikleri ve komşuluk ilişkileri ile ilgili konuları kapsamaktadır.
9. **Fabrikadaki üretim süreci:** Bu bölümde pamuğun üretim sürecinde geçirdiği aşamaların neler olduğu ve fabrikada neler üretildiği ile ilgili soruları kapsamaktadır. Ayrıca işgücün herhangi bir iş elbisesi olup olmadığı sorulduğu gibi, bir çalışanın bir günlük iş deneyimi de sorulmuştur.
10. **Gündelik yaşam, boş zaman ve tüketim:** İşgücünün gerek fabrika kompleksinde gerekse de fabrika dışında boş zamanlarını nasıl değerlendirdikleri, etkinlik düzenleyip düzenleyemedikleri, tüketim alışkanlığı ile ilgili konuları kapsamaktadır.
11. **Sosyal refah:** Bu bölümde, Dokuma çalışanları ile diğer fabrika çalışanları arasındaki sosyal refahın nasıl kıyaslandığı, Dokuma çalışanlarının halk arasındaki

statüleri ve istihdam edilen dönem ile günümüzdeki çalışma koşulları ile ilgili konuları kapsamaktadır.

12. **Emeklilik süreci:** Ne zaman emekli oldukları, emeklilik ikramiyelerini nasıl değerlendirdikleri, şimdiki emeklilik maaşlarının durumu, çalışmanın ne ifade ettiği ve şimdiki konut durumu ile ilgili konuları kapsamaktadır.
13. **Fabrika ile ilgili kişisel hafıza:** Bu bölümde, katılımcıların fabrikanın hafızalarındaki yerinin ne olduğu, fabrika deyince neleri anımsadıkları, anı olarak yanlarında bir şeyler bulundurup bulundurmadıkları ile ilgili konuları kapsamaktadır.
14. **Fabrikanın günümüzdeki durumu:** Fabrikanın günümüzdeki durumuna ilişkin neler düşündükleri, imkan mahiyetinde fabrika ile ilgili neler yapmak istedikleri ile ilgili konuları kapsamaktadır.
15. **Fabrikanın sosyal ve ekonomik etkileri:** Bu bölümde fabrikanın Antalya'ya sosyal ve ekonomik etkileri tartışılmıştır.

Görüşme kılavuzu süreç içerisinde oluşturulmuştur. Çalışma konusu belirlendikten sonra, konu ile ilgili literatür taraması yapıp en son “pilot görüşme”yi uygulandıktan sonra görüşme kılavuzun tam hali oluşturulmuştur. Görüşme kılavuzunun her bölümünün belirli amaçları bulunmaktadır. Bunlar: Görüşmecileri daha iyi tanımak, çalışma ilişkilerini incelemek, fabrikadaki üretim süreci hakkında bilgi almak, işgücünün; ekonomik, sosyal, kültürel, boş zaman etkinlikleri, tüketim alışkanlıkları, sosyal etkinlikleri, sendikal faaliyetleri, çalışma ilişkileri hakkında bilgi almak, cinsiyet dağılımına göre işgücü özelliğini incelemek, konut durumlarını incelemek, emeklilik sürecine ilişkin deneyimleri ve fabrikanın belleklerindeki yerini anlamaya çalışmaktır.

5.1.2. Anlatı Araştırması Yürütülürken Takip Edilen Süreçler

Creswell (2013: 74-76), bir anlatı araştırmasında takip edilmesi gereken süreçleri şu şekilde sıralamaktadır:

Öncelikle araştırma probleminin anlatı araştırmasına uygun olup olmadığının belirlemesini öngörmektedir (Creswell, 2013: 74). Nitekim, araştırmamızın ana problemi “Antalya Pamuklu Dokuma Fabrikası’nın işgücünün belleğindeki yeri ve önemi nedir” olduğu için araştırma konumuzun anlatı araştırmasına uygunluğu öngörülmüştür.

İkinci aşama: “Bir hikâyesi ya da hayat tecrübeleriyle ilgili söyleyecek sözü olan bir ya da fazla kişi seçin ve çeşitli bilgileri alarak hikâyelerini öğrenmek için hatırı sayılır ölçüde zaman ayırın” (Creswell, 2013: 74). Araştırma kapsamında toplamda 30 kişi ile görüşülüp,

araştırma konusuyla ilgili (hem fabrikadaki yaşam öyküleri hem de fabrika dışındaki yaşam) öyküleri/deneyimleri dinlenmiştir. Görüşmecileri dinlemek için “hatırı sayılır” zaman ayrılmıştır. Bazı görüşmeler 120 dakikadan daha fazla sürerken bazı görüşmeler 45 dakika sürmüştür. Görüşmeler mümkün olduğu sürece araştırma deseni çerçevesinde yapılmıştır. Thompson (1999: 177), her görüşmede konuşulan insanların ilişkilerinin de etkisi olduğunu belirtir. Thompson bu durumu şu şekilde aktarmaktadır:

“Görüşme yapan kişilerin bazıları doğal olarak diğerlerine göre daha konuşkan oluyor ve görüştükleri kişiyi bu şekilde konuşturabiliyorlar. Aynı şekilde görüşülen kişilerde ya konuşkan olur, fazla soru sormak gerekmez, sadece yönlendirilip ara sıra da karanlık bir noktayı aydınlatmak için belirli bir soru sorulur ya da az konuşan, cesaretlendirmeye ve geniş, ucu açık sorularla, destekleyici sözlerle başta mümkün görünenden daha zengin anılar anlatabilirler (Thompson, 1999: 177).

Nitekim, bazı görüşmelerde katılımcılara çok az soru yönlendirilmiştir. Bu katılımcılar, muhabbet etme havasında kendi deneyimlerini aktardılar.

Üçüncü aşama: “Veri toplama ve verileri kaydetme işlemlerini farklı şekillerde nasıl yapılabileceğini düşünün” der Creswell (2013: 74). Araştırma kapsamında yaptığımız bütün görüşmeler, görüşmecinin rızası ile kayıt altına alınmıştır. Bununla birlikte, kısa ve hatırlatıcı notlar tutulmuştur. Özellikle “teknik kelimeler” ve “yabancı kelimeler” ve “önemli tarihler-olaylar” not edilmiştir.

Dördüncü aşama: “Bu hikâyelerin bağlamı ile ilgili bilgi toplayın. Anlatı araştırmacıları bireysel hikâyeleri katılımcıların kişisel deneyimleri (meslekleri, evleri), kültürleri, ve tarihsel bağlamları (zaman ve mekân) içerisinde ele” (Creswell, 2013: 74) alınmalıdır. Araştırmamızda bu aşamaya dikkat edilmiştir. Görüşmeler yapılmadan önce bir ön görüşme yapılmış ve randevu talebinde bulunmuştur. Görüşmeci kendisini tanıttıktan sonra görüşme yapılmıştır. Böylece daha sağlıklı bir iletişim kurulmaya çalışılmıştır.

Beşinci aşama: Elde edilen hikâyeleri analiz edildikten sonra elde edilen hikâyeleri “yeniden hikâyelerin⁸²” (Creswell, 2013: 74). Katılımcılar ile görüşmeler yapıldıktan sonra görüşme kayıtları dinlenerek deşifre edilmiştir. Deşifreler yapılırken, “anlatılar” kronolojik sıralamaya göre düzenlenmiştir.

Altıncı aşama: Anlatı araştırmaları yürütülürken katılımcıları da araştırmaya dahil ederek işbirliğinin yapılmasıdır (Clandinin ve Connelly, 2000’den aktaran Creswell, 2013: 76). Araştırmamız kapsamında katılımcıları araştırmaya dahil edilmeye çalışılmıştır. Örneğin katılımcılar, fabrika ile ilgili ellerinde bulunan materyalleri bizimle paylaşmışlardır. Aynı

⁸² “Yeniden hikâyeleme, kuramsal çerçevenin bazı genel çeşitleri kullanılarak hikâyelerin yeniden düzenleme sürecidir”(Creswell, 2013: 74-75).

şekilde, görüşme yaptığımız her katılımcı, bizi bir sonraki katılımcı ile iletişim kurmamızı sağlamıştır.

5.1.3. Alan Araştırmasında Görüşme Kılavuzunun Uygulama Süreci

Thompson (1999: 177), sözlü tarih çalışmalarında görüşmelerde uyulması gereken birkaç temel kural olduğunu belirtir. Thompson'a (1999: 177) göre, "sorular mümkün olduğunca basit ve dolaysız olmalıdır. Karmaşık ya da iki kısımdan oluşan sorular sorulmamalıdır". Çalışmamızda hem görüşme formumuzu oluştururken hem de görüşme soruları yönlendirirken dikkat ettiğimiz konulardan biri olmuştur. Thompson (1999: 177-178) diğer kuralları şu şekilde sıralar:

"Belirsiz bir cevap getirebilecek ifadelerden kaçının. Soruları düzenli bir üslupla sorun. Araştırma konusu hakkında bilgi toplayın. Tasvir ya da yorumlara dikkat edin. Açık uçlu soru tipini sormaya dikkat edin. Karşınızdaki konuşmacıyı cesaret edici anahtar kelimeleri kullanın. Yol gösterici soruların genelde sorulmaması gerekmektedir".

Araştırmamızda, görüşmeler yapılırken bu tür kurallara dikkat edilmiştir. Mümkün olduğunca; belirsiz cevaplar getirebilecek ifadelerden kaçınmış, sorular düzenli bir üslupla yönlendirilmiştir.

Görüşme kılavuzunda, öncelikle tez konusu hakkında genel bir bilgilendirme yapılmıştır. Görüşmeci, görüşmeye gönüllü olarak katıldığını belirttikten sonra katılımcı ile görüşme yapılmıştır. Neyzi'ye (1999: 6) göre, sözlü tarihçilerin birincil rolü, kendisiyle görüşme yapılan kişiye 'empatiyle' yaklaşarak onu 'konuşturmak' tır. Bununla birlikte bir diğer önemli hususlar, araştırmacının görüşmenin yapılabilmesi için gerekli olan ortamı oluşturmak, belirtilen konu ile ilgili soruları sormak ve en önemlisi; araştırmacının susmayı ve dinlemeyi bilmesidir (Neyzi, 1999: 6). Benzer şekilde, Bal'da (2013: 78-83) bir saha çalışmasında görüşme yapılırken, görüşmede dikkat edilmesi gereken noktalar olduğunu belirtir. Yazara göre, öncelikle görüşmeci/katılımcı ile araştırmacı arasında iletişim engelinin kaldırılması ya da en aza indirilmesi önemlidir. Bu bağlamda görüşmenin yapılacağı mekânın önemine değinmektedir. Çevresel olumsuz etkilerinin en aza indirilmesi gerektiğini belirtmektedir. Benzer şekilde araştırmacı, soruları katılımcının anlayabileceği şekilde sorulması ve soruların açık ve somut olması gerektiğini vurgular. Görüşme hazırlıkları tamamlandıktan sonra ise "pilot uygulama" yapılması çoğu zaman araştırma için faydalı olabileceğini vurgular.

Çalışmamızın araştırma örneği "Antalya Pamuklu Dokuma Fabrikası T.A.Ş." olduğu için hem fabrikayı hem de fabrikanın kurulduğu bölgeyi daha iyi tanımak amacıyla belirli

aralıklarla bölgeye ve fabrikaya ziyaretler yapılmıştır. Böylece, hem fabrikanın kurulduğu bölgenin hem de fabrika kompleksinin (yerleşkesinin) bir fizibilitesi yapılmıştır.

Fabrikadan emekli olan bireylerle ilk temasımız Kasım 2015 tarihinde, fabrikayı ziyaret ettiğimiz ilk gün olmuştur. Fabrikayı ziyaret ederken tanıştığımız fabrika emeklilerine çalışma konusu ile ilgili kısaca bilgilendirme yapılmıştır. Fabrikadan emekli olan H. Bey ve S. Hanım⁸³ fabrika hakkında bize kısaca bilgi verdikten sonra fabrikadan emekli olan katılımcıların büyük bir kısmına ulaşmamızı sağlar. Dolayısıyla, fabrikadan emekli olan diğer katılımcılara “kartopu örnekleme” ile ulaşılmaya çalışılmıştır. Kartopu örnekleminin kullanmamızın nedeni ise, Dokuma Fabrikası’nın 2003 yılından beri üretimin durdurulması ve dolayısıyla fabrikadan emekli olan katılımcılara ulaşmada güçlülüğü ortadan kaldırmayı amaçlanmıştır.

Kartopu örnekleme “ özellikle ulaşılması zor ve tanımlanması zor çalışma evrenlerini tanımlamak onlar hakkında ilk bulguları ortaya koymak amacıyla kullanılan bir yöntemdir” (Decorte, 2001; Hinchliff, 2001’den aktaran Böke, 2010: 129). Kartopu örnekleme metodu; “ilk önce ulaşılması güç olan o çalışma evreninin bir öğeye/bireye ulaşılır, sonra o ögenin/bireyin yardımı ile diğer bir öğeye, sonra onların yardımıyla başka öğelere ulaşarak, hedeflenen örnek büyüklüğüne ve çeşitliliğine ulaşılmaya çalışılır” (Böke, 2010: 129). Kartopu örnekleme, “aynı zamanda ağ, zincirleme gönderme ya da nama dayalı örnekleme olarak da” (Neuman, 2014: 325) adlandırılmaktadır. Çalışmamızda, kartopu örnekleme metoduyla fabrikadan emekli olan 28 kişi ve fabrika lojmanında büyüyen 2 kişiye ulaşılmıştır.

Çalışmamızda, araştırma konusu belirlendikten sonra “pilot uygulama” yapılmıştır. Pilot uygulama 24.12.2015 tarihinde “Pamuklu Dokuma Sanayi T.A.Ş” emeklilerinin Antalya Çakırlar’da düzenledikleri kahvaltı etkinliğe katılarak yapılmıştır. Çalışmanın ekler kısmında yer verilen iki fotoğraf ise pilot görüşmeyi yapmak için gittiğimiz kahvaltı etkinliğinde çekilmiştir.

5.1.4. Verilerinin Kayıt Edilmesi/Depolanması

Sözlü tarih araştırmalarında sahada elde edilen verilerin toplanması ve kaydedilmesi yapılacak olan çalışma için önemli konulardan biri olduğu görülmektedir (Creswell, 2013: 74). Çalışmamızda verileri toplayabilmek için; görüşmeler yapılırken katılımcıların izinleri alınıp ses kayıt cihazı kullanılmıştır. Bunun yanında görüşme esnasında, konu ile ilgili “hatırlayıcı kısa notlar” da alınmıştır. Böylelikle verilerin kaybolmasının önüne geçilmeye çalışılmıştır. Elde edilen veriler, daha sonrasında bilgisayar ortamında deşifre edilmiştir.

⁸³ Fabrikadan emekli olan H. Bey ve S. Hanıma farklı zamanlarda tekrardan görüşülmüştür.

Deşifre edilen ses kayıtları metin haline getirilmiştir. Ses kayıtlarının deşifreleri yapılırken bazı güçlüklerle karşılaşmıştır. Özellikle bazı ses kayıtlarında, anlamakta zorlandığımız teknik kelimeler olmuştur. Bu durumda bazı görüşmecilerle ikinci defa görüşülmüştür. Aynı katılımcı ile ikinci görüşmeler bazen yüz yüze bazen de telefonla gerçekleşmiştir. Böylece, anlamakta zorlandığımız kelimeler doğru şekliyle kaydedilmiştir. Sözlü tarih araştırmalarında katılımcıların anlatıları sadece bir anı ve hafıza çalışması olmadığını belirten Erginsoy (2006: 7), bununla birlikte, sözlü tarih içinde görüşmecinin paylaşmak ve sansür etmekle ilgili kararları olduğunu belirtir (Erginsoy, 2006: 7). Çalışmamızda, katılımcılarla görüşmeler yapılırken görüşmecilerin önerisi üzerine bazı durumlarda ses kaydı alınmamıştır. Görüşmeciler, özellikle “özel anılarını” aktarırken ses kaydının durdurmasını istemişlerdir. Her görüşmeden sonra görüşmecilerle anı olarak birer fotoğraf çekilmiştir.

5.1.5. Sahada Karşılaşılan Güçlükler

Anlatı araştırmalarında araştırmacının katılımcı ile ilgili yoğun veri toplamamsı gerektiğini belirten Creswell (2013: 76), katılımcının içinde yaşadığı ortamı çok iyi anlaşılması gerektiğini düşünmektedir. Yazara göre, “bireysel hikâyelerin toplanması, analiz edilmesi ve anlatılmasında birçok sorun ortaya çıkabilir” (Creswell, 2013: 76). Piennegar ve Daynes (2007’den aktaran Creswell, 2013: 76), bu sorunları şu şekilde sıralamaktadırlar: “Bu hikâyenin sahibi kimdir? Bu hikâyeyi kim anlatabilir? Kim değiştirebilir? Kimin yorumu daha inandırıcıdır? Anlatılar rekabet ederse ne olur? Bir topluluk olarak, hikâyeler aramızda ne yapar?” Görüşme yaptığımız katılımcılar, konu ile ilgili deneyimlerini aktardılar; ancak bazı katılımcılar bazı konularda “kendisinden başka biri bu konuyu daha iyi aktaramayacağını” belirttiler (özellikle fabrikanın teknik birimlerinde ve işletme bölümünde çalışanlar). Bunun dışında diğer problemlere karşılaşmıştır.

Connerton’a (2014: 33) göre, sözlü tarihçiler, kişilerin yaşamöykülerini araştırmak için yola koyuldukları zaman bazı sorunlarla karşılaşabilir. Özellikle kişilerin yaşamöykülerini araştırırken benimsedikleri sorgulama yöntemi bazen kendi niyetlerinin gerçekleştirmesini engellenebileceği düşünmektedir. Bu sorunun, “sözlü tarihçilerin” sık sık karşılaştıkları güçlüklerden biri olduğunu vurgular Connerton (2014. 37). Sahada karşılaştığımız güçlüklerden biri, görüşme için randevu yerinin neresi olacağıydı. Görüşmecilerin Antalya’nın farklı ilçe ve semtlerinde bulunmaları onlara ulaşmamızda bazı zorluklar yaşamamıza neden olmuştur. Görüşmeler yapılmadan önce, görüşmecilerle telefonla görüşülüp randevu istenilmiştir. Bazı görüşmeler, hava şartlarının olumsuz olmasından dolayı zorluklar yaşanmıştır. Özellikle yağmurlu günlerde bu zorluklarla

karşılanmıştır. Görüşmelerin tamamı, görüşmecilerin istedikleri mekânlarda yapılmıştır. Bazı mekânların gürültülü olmasından dolayı seslerin alınmasında zorluklar yaşanmıştır. Sahada karşılaştığımız güçlüklerden biri de gerek hava şartlarından dolayı gerekse de kişisel işlerinden dolayı bazı randevuların iptal edilmesiydi. Çalışma kapsamında sadece iki kişi görüşmeyi ret etmiştir. Bunun nedenleri ise, sağlık sorunları olduğu aktarılmıştır.

Neyzi'ye (2004: 11), “sözlü tarihin en önemli özelliklerinden biri de araştırmacı ile görüşmeci arasında kurulan ilişkidir”. Sözlü tarihçiler görüşme yaparken verimli bir sonuca ulaşmak elbette ki önemlidir. Verimli bir sonuca ulaşmak için, elde etmek istediği bulguları belirli bir kronolojik sıralamaya göre hazırlaması önemli stratejilerden biridir (Clandinin ve Connelly, 2000'dan aktaran Creswell, 2013: 72). Ancak biriyle görüşme yapılacağı zaman kronolojik sıralamaya göre takip etmek gerekemeyebilir. Sözlü tarihçi için önemli olan, elde ettiği bulguları kronolojik sıralamaya göre not etmesidir. Sözlü tarihçiler daha önceden (sahaya çıkmadan önce) görüşme yapmak istediği kişiye sormak istediklerini kronolojik sıralamaya göre sorduğu zaman; kendisi ile görüşme yapılacak kişi arasında iletişim güçlülüğünü artırabilir. Nitekim saha çalışması yapılırken karşılaştığımız sorunlardan biri de kronolojik bir sıralamaya göre soruları sormamızdı. Çünkü katılımcı ile verimli bir iletişim sağladıktan sonra görüşmenin doğal bir şekilde ilerlediğini gözlemledik. Sözlü tarihçiler “bilgi sağladıkları kimsenin söylemek zorunda oldukları şeyleri dikkatle dinlerken zamanı özel bir algılayış biçimini, doğrusal değil döngüsel bir zaman algısının varlığı keşfedilir. Döngü gündür, sonra hafta, ay, mevsim ve kuşak gelir” (Connerton, 2014: 39).

5.2. Türkiye’de Sözlü Tarih Çalışmalarının Bazı Örnekleri

5.2.1. Güliz Beşe Erginsoy, Adalılar: İmroz’dan Gökçeada’ya (2006)⁸⁴

Erginsoy, çalışmada İmroz’dan Gökçeada’ya doğru olan değişimi toplumsal hafıza çerçevesinde ele almaktadır. Nüfus mübadele sonucunda Adaya yerleştirilenler ve daha sonrasında İstanbul ve çevresinde Adaya yerleşenler ile bir dizi görüşmeler yaparak Ada’nın toplumsal yapısını incelemektedir. Erginsoy, çalışmasında belleğin toplumsal yaşamdaki önemine vurgu yapar. Ada’da yaşayanların kendilerini diğerlerinden ayırma ve özdeşleşmede kullandıkları ince bir dil olduğunu vurgular. Ada’dakilere göre İmrozlu olmak bir kimliktir. Kendilerini Yunanlardan ve Türklerden ayırıyorlar; bu algılama sadece birinci kuşakta değil diğer kuşaklara aktarıldığını belirtir. Adalılar araştırması Çanakkale Gökçeada ilçesi Bademli köyünde yaşları 39-91 arasında değişen 15 kişi ile “sözlü tarih yöntemi” ile derinlemesine görüşmeler yapmıştır. Görüşmeler 1989 yılında başladığını belirtmektedir (Erginsoy, 2006:

⁸⁴ Güliz Beşe ERGİNSOY, Adalılar İmroz’dan Gökçeada’ya, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2006, İstanbul

3). Erginsoy çalışmasında yöntem olarak “sözlü tarih” yöntemi kullanarak teknik olarak ise “kartopu örneğini” kullanmaktadır. Saha çalışmasında görsel materyaller ve belgelerden de faydalandığı görülmektedir. 1923-2006 yılları arasında yani 83 yılda dört kuşak adalı olduğunu belirten Erginsoy; görüşmeyi dört kuşak temelinde yapmayı planlamıştır (Erginsoy, 2006: 5). Çalışmada “sözlü tarih yöntemi” uygulayan Erginsoy bu durumu şu şekilde açıklar;

“Sözlü tarih daha adil ve alçakgönüllü bir yaklaşımın benimsenmesine olanak tanır; sıradan insanların ‘tanıklık’larına başvurur; geçmişin gerçekçi bir biçimde seslerini duyurmamış ve ya konuşmaları dinlenmemiş insanların da yardımı ile inşa edilmesini sağlarken, var olan tarihe bir anlamda meydan okuyarak, belli konularda açıklama yapmaya davet eder” Böylece sıradan insanların tanıklıklarına da başvurur. Sözlü tarih yaklaşımın beklide en çarpıcı özelliği aile tarihleri üzerindeki dönüşümü yaratma etkisidir. Böylece sözlü tarih yöntemi yazılı belgelerin olmadığı ya da ya da tek taraflı olduğu mevcut durumun aydınlatılmasını sağlar (2006: 70).

Erginsoy, sözlü tarih yaklaşımın en çarpıcı özelliği aile tarihleri üzerindeki dönüşüm yaratan etkisi olduğunu belirtir. O’n göre, “araştırmacılara toplumsal ve siyasi yaşam ile ilgili birçok ipucunu verecek olan, bir ailenin komşuları, akrabaları ile olan ilişkilerini ve aile içi ilişkileri sözlü tarih olmadan ortaya çıkarmak ve çözmek hemen hemen olanaksızdır” (2006: 70).

5.2.2. Songül Sallan Gül, Gönen Köy Enstitüsü Köy Enstitüsü Işığı⁸⁵

Bu çalışmada yazar; Cumhuriyetin modernleşme sürecinde eğitimin dönüştürücü rolünü Köy Enstitüleri⁸⁶ ve Gönen Köy Enstitüsü özelinde ele almaktadır. Yazar çalışmanın özünde sözlü tarih yöntemini uygulayarak; böylece kişilerin kendilerine ve kendilerini toplum içerisinde nasıl nitelendirdiklerine dair görüşlerine yer veren bir saha çalışması yaptığını belirtir (Sallan Gül, 2013: 13). Yerel sözlü tarih çalışmasının kullanımındaki amacı ise şu şekilde ifade etmektedir: “Araştırma grubunu oluşturan kişilerin içinde bulunduğu kültürel, sosyal, siyasi ve iktisadi doku hakkında bilgi elde etmektir. Her biri yaşayan bir değer olan Köy Enstitüleri biyografileri, onların belleklerinin verdiği izinle değerlendirmektedir”(Sallan Gül, 2013: 13). Yazar çalışmasında öncelikle Köy Enstitüleri ile ilgili mevcut olan literatür hakkında bilgilendirme yapmaktadır. Doğruda Gönen Köy Enstitüsünü ele alan çalışmaların olmadığını belirtmektedir.

Çalışmanın birinci bölümünde öncelikle “sözlü tarih” yöntemi ve Köy Enstitüleri hakkında bilgilendirme yapmaktadır. Yazar Köy Enstitülerini geçmişin yaşayan belleği olarak ifade etmektedir (Sallan Gül, 2013: 15). Yazara göre “sayıları 21’e ulaşan ve her biri

⁸⁵ Yeni Kuşak Köy Enstitüsü Derneği Yayınları, İzmir, 2013

⁸⁶ 1940 yılında açılmış olan Köy Enstitüleri, beş yıllık bir eğitim kurumu olarak tasarlanmış ve 1944 yılından itibaren ilk mezunlarını vermiştir 1952 yılında resmi olarak kapatılan Köy Enstitüleri toplamda 17.341 mezun öğrenci öğretmen olarak atanmıştır. 1954 isimleri tamamen kaldırılan Köy Enstitüleri daha sonra öğretmen okullarına devredilmiştir (Sallan Gül;2013: 12).

bulundukları bölgeye, şehre ve aslında tüm ülkeye çok önemli katkı yapan birer değerdir (Sallan Gül,2013: 15). Sözlü tarih yönteminin, geçmişî kişilerin belleklerinden sözlü ifadeleri ile toplandığını (İlyasoğlu ve Kayacan;2006’dan aktaran, Sallan Gül, 2013: 16) belirtir. Böylece yüz yüze yapılan derinlemesine görüşmeler sonucunda elde edilen bulguların analizi yapılmaktadır. Yazara göre sözlü tarih çalışmasının etkili bir şekilde uygulanabilmesi için bazı kurallara dikkat edilmesi gerektiğini ifade etmektedir. Öncelikler araştırmacı görüşme formuna katı bir şekilde bağlı kalmamalıdır, araştırmacıların önceden iyi bir eğitim almaları gerekmektedir, görüşme esnasında belleği harekete geçirmek için kişisel eşya ve fotoğraflardan faydalanabilir, sözlü tarihin bir amaç olarak değil bir araç olarak görüldüğünün farkına varmalıdır.

Yazar çalışmasını; 1940-1954 yılları arasında Gönen Köy Enstitüsü’nde eğitim görmüş öğrenciler ile yapmıştır. Zincirleme örnekleme yoluyla toplamda 43 katılımcı ile görüşme yapmaya planlanmıştır ancak 29 mezuna ulaşılabilmiştir. Katılımcıların sayısındaki düşüş; bazılarının adres değişikliği yapması, bazılarının sağlık sorunlarının olması ve bazılarının da Gönen Köy Enstitüsü mezunu olmaması neden olmuştur (Sallan Gül, 2013: 102). Görüşmeler toplamda 2 yıl sürmüştür. Yapılan görüşmeler çalışmada verilmiş olup; böylece Gönen Köy Enstitüleri mezunlarının belleklerinde ki “Köy Enstitüleri/Gönen” anlatılar ile verilmiştir. Anlatılarda dönemin eğitim kurumları, eğitim politikaları, dönemin koşulları, Köy Enstitülerindeki öğretmen ve öğrencilerin yaklaşımını, Enstitünün ders programını, meslek hayatları ve eğitime bakış açıları incelemeye çalışmıştır. Çalışmayı fotoğraflar ve belgelerle desteklemiştir.

5.2.3. Leyla Şimşek Rathke, “Dünden Kalanlar: Türkiye’de Hemşirelik ve GATA TSK Sağlık Meslek Lisesi Örneği”⁸⁷

Şimşek bu çalışmasını, GATA TSK Sağlık Meslek Lisesi mezunları ile hemşirelik yetiştiren diğer sağlık meslek okullarında mezun olan hemşirelerle derinlemesine görüşmeler yaparak tasarlamıştır. Kendisinde bir dönem hemşirelik (1985 yılından 1996 yılına kadar olan dönemde) yaptığını belirten Şimşek; kendisinin ve görüşmeye katılanların eğitim ve öğretim gördüğü yıllarda belleklerinde kalanları analiz etmektedir. GATA bünyesinde açılmış olan GATA TSK Sağlık Meslek Lisesi ile Sağlık Okulu mezunları ile yarı yapılandırılmış bir görüşme formu hazırlayarak bu iki okulda eğitim almış hemşireler ile görüşme yapmıştır (çalışma Marmara Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Komisyonu verdiği maddi destekle yapılmıştır. Proje No: SOS-A-030408-0084, 2008). 43 GATA TSK SML de mezuna

⁸⁷ İletişim Yayınları, İstanbul, 2011

ulaşırken 2 kişide Sağlık Okulu mezununa ulaşmıştır. Özellikle farklı tarihlerde mezun olanlara ulaşmaya çalışıp böylece okulun kurulduğundan günümüze doğru geçirdiği dönüşüm/değişimi ve bu dönüşümün eğitim alanlar üzerindeki etkisini analiz etmeye çalışmıştır. Bir sözlü tarih çalışması olarak planladığı bu araştırmasında öncelikle Dünya’da ve Türkiye’de hemşireliğin gelişimini ele almıştır. Yazar, çalışmasının ilerleyen bölümlerinde hemşirelik okullarına kayıt olan kadınların genel bir sosyo-ekonomik profilini açıklamaktadır. Kadınların neden bu mesleği seçtikleri, meslek seçimi sonrasında herhangi bir pişmanlık duyup duymadıklarının da üzerinde durmuştur. Ayrıca; kadın emeği ve hemşirelik mesleğini toplumsal cinsiyet bağlamında da incelemiştir. Genel olarak “hemşirelik deneyimi ile mesleğine dair izlenimleri” (Rathke, 201: 24) üzerine durarak; “hemşirelerin ağırlıklı olarak hangi gelir grubu ve ailelerden geldiği, neden ve nasıl bu mesleğe yönlendirildiği, ne tür bir eğitim sürecinden geçildiği, nasıl bir çalışma hayatı sürdürdüğü, ailesinin ve kendisinin sınıf hiyerarşisindeki hareketliği, iş hayatında cins kimliğinin rolü ve iş tatmininin ne düzeyde olduğu”(Rathke, 201: 24) araştırmanın temel sorularını oluşturmaktadır. Ayrıca hemşirelik mesleğinin geçmişten günümüze nasıl bir dönüşüm geçirdiğini görüşülen katılımcılar bu durumu ne şekilde yorumladıklarını da ele almıştır. Amaç olarak ta “hemşirelerin gözüyle, sağlık hizmetleri, sağlık politikaları, tıp alanındaki hakim hiyerarşiler, bakım emeğinin değeri, değersizliği ve gerçekleri hakkında” (Rathke,2011:24) bilgiler vermeye çalışmaktır. Çalışmadaki katılımcıların meslek öncesindeki eğitim dönemi nasıl algıladıkları, yaşadıklarını anlatırken ne ölçüde benzer anlatılar kurdukları, bu anlatılarda ne tür farklılıkların ortaya çıktığı ve bunların olası nedenlerini” (Rathke, 2011:25) analiz edilmek istemiştir. Görüşmelerdeki katılımcılar, genel olarak günümüzde hemşirelik okullarında eğitim gören öğrencilerin kendi dönemleriyle kıyaslandığında daha şanslı olduklarını belirtmişlerdir. Hemşirelik mesleğinde bireyin kendini geliştirme gibi durumu olmaması konusunda şikayetlerini dile getirmişlerdir. Eğitim-öğretim gördükleri okullarda dönemin zor şartlarına değinmişlerdir. Kadın emeğinin, ardı emek- geri hizmet olarak görülmesi eleştirilmiştir.

Diğer bazı sözlü tarih çalışmaları ise Elif Ekin Akşit (2005) “Kızların Sessizliği: Kız Enstitülerinin Uzun Tarihi” çalışması ve Leyla Neyzi (1999) “İstanbul’da Hatırlamak ve Unutmak: Birey, Bellek ve Aidiyet” adlı çalışmasıdır. Sözlü tarih yöntemi, tarihçilik mesleği ile insanların anılarının arasında birbirinden ayırık duran alan olarak tanımlayan Akşit (2005: 119) çalışmasında; “Kız Sanayi Mektepleri ve Kız Enstitülerinin birleşik tarihi üzerinde 19. yüzyılın sonu ve 20. yüzyılın başında kızların farklı eğitim siyasetlerindeki ve siyasi dönüşümlerindeki merkezi rolün” altını çizmektedir. Neyzi (1999: 7), araştırmasını 1995-1999 yılları arasında İstanbul’da yaptığı sözlü tarih çalışmalarından 37 yazı seçtiğini belirtir.

Yöntem olarak sözlü tarih kullanmaya başlaması ise 1988-89 yılları arasında Antalya’da Yörük kökenli sülalelerin yerleşmiş olduğu bir yörenin üç kuşak içerisinde Yörüklükten seracılığa, seracılıktan da turizme geçişini anlatan etnografik çalışmaya dayandığını belirtir.

ALTINCI BÖLÜM

ALAN ARAŞTIRMASINDA ELDE EDİLEN VERİLERİN DEĞERLENDİRİLMESİ

6.1. Katılımcıların Demografik Özellikleri⁸⁸

“Kent ve Bellek: Antalya Pamuklu Dokuma Fabrikası Örneği” adlı tezimiz kapsamında toplamda 30 kişi ile derinlemesine görüşmeler yapılmıştır. Bunlardan 28’i fabrikada bizzat çalışanlar arasında seçilirken diğer iki kişi fabrika lojmanlarında bir süre kalan çocuklardan seçilmiştir. Görüşmelerden bazıları gerçekleştirilirken katılımcılarla birlikte diğer fabrika emeklileri de bulunduğu için bazı konularda kendi deneyimlerini de aktarmışlardır. Bununla birlikte, gerek Dokuma Fabrikası’na yaptığımız ziyaretlerde olsun gerekse de Dokuma semtine yaptığımız ziyaretlerde olsun; bu iki yerde bulunan kişiler ile kısa görüşmeler yapıp, gözlemlerde bulunulmuştur. Görüşmecilerin demografik özellikleri genel olarak şu şekildedir:

Cinsiyet Dağılımı: Tez kapsamında toplamda 30⁸⁹ kişi ile görüşülmüştür. Görüşmecilerin cinsiyet dağılımı Tablo 6.1’deki gibidir. 30 görüşmeciden 20’si erkek 9’u kadındır. Katılımcılara göre işgücü içerisinde kadın çalışanların oranı genel olarak 3’te 1’ni kapsamaktadır. Böylece fabrikadaki işgücü dağılımına benzer bir orana ulaşılmaya çalışılmıştır.

Tablo 6.1. Cinsiyet Dağılımı

Kadın	9
Erkek	19
Toplam	28

Yaş Aralığı: Görüşme yaptığımız katılımcılar, farklı tarihlerde fabrikada istihdam edildikleri için yaş aralığının farklı olduğu gözlemlenmiştir. En küçüğü 56 yaşında en büyüğü 91 yaşındadır⁹⁰. Görüşmecilerin yaş aralığı Tablo 6.2’de görüldüğü gibidir.

⁸⁸ Görüşmecilerin demografik özellikleri ve görüşmelerin yapıldığı tarih Eklerde verilmiştir.

⁸⁹ Görüşme yaptığımız 2 kişi fabrikada bizzat çalışmadıkları için bilgileri tabloya eklenmemiştir. Bu iki kişi fabrikadan emekli olan katılımcı 1’in oğlu ve katılımcı 11’in kızıdır. Bu iki görüşmeci fabrikadaki çocukluk anıları ile ilgili deneyimlerini aktarmışlardır.

⁹⁰ Bununla birlikte öğrencilik döneminde fabrikada geçici süreyle çalışan biri ile (Katılımcı 8) de görüşülmüştür. Bu katılımcı babasının fabrikada çalışmasından dolayı fabrika lojmanlarında uzun süre kaldığını belirtilmiştir. Bu katılımcının yaşı ise 47’dir. Katılımcının yaşı tabloya eklenmemiştir.

Tablo 6.2. Görüşmecilerin Yaş Aralığı

55-64	12
65-74	12
75-84	2
85+	1
Toplam	27

Medeni Durumları: Görüşmecilerin tamamı en az bir evlilik yaptığını belirtirler; ancak bazı görüşmeciler eşlerinin vefat ettiğini ve daha sonrasında evlenmediklerini ifade ettiler. Eşi vefat edenlerin sayısı 6 kişidir. Bunların 3 tanesi erkek, 3 tanesi de kadındır. Eşi vefat edenler çocukları ile birlikte yaşadıklarını belirtirler.

Eğitim Durumları: Görüşmecilerin eğitim durumları birbirinden farklı olduğu gözlemlenmiştir. Fabrikada memur kadrosunda istihdam edilenlerin en az lise mezunu olduğu görülürken; işçi kadrosunda istihdam edilenlerin eğitim durumları en fazla lise seviyesinde olduğu gözlemlenmiştir. Görüşmecilerin eğitim durumu Tablo 6.3'te görüldüğü gibidir.

Tablo 6.3. Eğitim Durumu

	Kadın		Erkek		Toplam
	Memur	İşçi	Memur	İşçi	
İlkokul	-	1	-	4	5
Ortaokul	-	1	-		1
Lise	6	-	2	8	16
Ön lisans	-	-	-	-	-
Lisans +	1	-	4	1	6
Toplam	7	2	6	13	28

Eşlerinin İstihdam Durumu: Bazı katılımcılar eşleri ile birlikte aynı fabrikada çalıştıklarını belirtirken bazı katılımcılar ise eşlerinin başka kurumlarda çalıştığını ifade ettiler. Bununla birlikte eşleri çalışmayanlar da bulunmaktadır. Eşlerinin istihdam durumu ise Tablo 6.4'te gösterildiği gibidir.

Tablo 6.4. Eşlerin İstihdam Durumu

Eşi Çalışan	15	Aynı fabrikada Çalışan	8
		Başka bir kurumda Çalışan ⁹¹	7
Eşi Çalışmayan	13		

⁹¹ Kamu kurumu ve özel sektör çalışanları

Eşinin istihdam durumunu “çalışıyor” olarak belirten 15 görüşmeciden 8’si kadın, 7’si erkektir. Eşi çalışan kadın görüşmecilerin fabrikanın işgücü içerisindeki kadro durumuna bakıldığında ise; 7’si “memur” kadrosunda istihdam edilirken; 1 kişi de “işçi” kadrosunda istihdam edilmiştir. Benzer şekilde eşinin çalıştığını belirten erkek katılımcıların fabrikanın işgücü içerisindeki kadro durumuna bakıldığında bunlardan 1 kişisi “memur” kadrosunda istihdam edilirken; diğer 6’sı “işçi” kadrosunda istihdam edilmiştir.

Eşlerinin herhangi bir “ücretli emek” sürecinde istihdam edilmediğini belirtenlerin sayısı 13’tür. Eşinin çalışmadığını belirten görüşmecilerden yalnızca bir tanesi (G28) kadındır⁹², diğer 12’si erkek görüşmeciden oluşmaktadır. Eşlerinin çalışmadığını belirten 12 erkek görüşmecinin fabrikanın işgücü içerisindeki kadro durumu ise şu şekildedir: 1 kişisi “memur” kadrosunda istihdam edilirken diğer 11 görüşmeci “işçi” statüsünde istihdam edilmiştir.

Şimdiki İstihdam Durumu: Bazı görüşmeciler (G1, G7, G9, G10, G11, G12, G13, G18, G20, G22, G26 ve G27) emekli olduktan sonra bir süre özel sektörde çalıştıklarını belirttiler; ancak yaşlarının ilerlemesinden dolayı bir süre sonra çalıştıkları işi bıraktıklarını ifade ettiler. Görüşmecilere “emekli olduktan sonra çalışma nedenlerini” sorduğumuzda; genelde şu cevabı aldık; “emekli olduktan sonra kendimi büyük bir boşlukta hissettim”, bünyem çalışmaya alışık olduğu için çalıştım”, “bir süre daha çalışmak istedim”. Emekli olduktan sonra hiç çalışmayanlar da bulunmaktadır (G15, G16, G17, G23, G25 ve G28). Emekli olduktan sonra hiç çalışmayanların sayısı kadınlarda daha yüksek olduğu gözlemlenmiştir. Kadın görüşmeciler bunun nedenini genel olarak; “artık çocuklarım ve ailem ile ilgilenmek istiyordum”, “çocuklarıma yeterince zaman ayırmadım”, “aileme zaman ayırmak istedim” şeklinde açıklamışlardır. Katılımcılardan bazıları (G2, G3, G4, G5, G6, G19 ve G21) emekli olduktan sonrada başka iş kollarında çalıştıklarını belirtmişlerdir. Görüşmecilerin şimdiki istihdam durumu Tablo 6.5’te verildiği gibidir.

Tablo 6.5. Görüşmecilerin Şimdiki İstihdam Durumu

İstihdam Durumu	Kadın	Erkek	Toplam
Çalışıyor	1	7	8
Çalışmıyor	8	12	20
Toplam	9	19	28

⁹² Görüşme yaptığımız 28. Katılımcı eşinin erken yaşta vefat ettiği için çalışmadığını aktarmaktadır.

Tablo 6.5. incelendiğinde şu sonuç çıkmaktadır: 28 görüşmeciden 20’si çalışmıyor; bunlardan 8’i kadın diğer 12’si erkektir. Görüşme yaptığımız katılımcılardan 8 tanesi hala çalıştığını belirtirler⁹³.

Doğum yerleri: katılımcıların doğum yerleri incelendiği zaman Türkiye’nin farklı illerinden oldukları gözlemlenmiştir. Dolayısıyla fabrika hem Antalyalılar için hem de Türkiye’nin diğer illerinde yaşayan bireyler için istihdam alanı sağlamıştır. Katılımcıların doğum yerleri Tablo 6.6’daki gibidir.

Tablo 6.6. Doğum Yerleri

Doğum Yeri	Kadın	Erkek	Toplam
Antalya (ilçe ve köyleri)	4	12	16
Diğer İller	5	7	12
Toplam	9	19	28

Görüşme yaptığımız katılımcılarda 16’sı Antalya merkez, ilçe ve köylerinde doğduklarını ifade ettiler. Bunun dışında kalan 12 kişinin doğum yerleri ise şöyledir: Ağrı (1), Konya (2), Sivas (1), Malatya (1), Afyon (2), Burdur (1), Kırşehir (1), Çanakkale (1), Ankara (1) ve Nevşehir’dir (1)⁹⁴.

İşgücü İçerisindeki Statüleri: Görüşmecilerin işgücü içerisindeki statüleri Tablo 6.7’deki gibidir. Katılımcılardan 16 kişi “işçi” kadrosunda; diğer 12 görüşmeci “memur” kadrosunda istihdam edilmiştir. Fabrikanın işletim döneminde genel olarak 80 kişi memur kadrosunda ve 1000 kişiye yakın ise işçi kadrosunda istihdam edildiği belirtilmiştir.

Tablo 6.7. İşgücü İçerisindeki Statüleri

	Kadın	Erkek	Toplam
Memur	7	5	12
İşçi	2	14	16
Toplam	9	19	28

İşgücü İçerisindeki Mesleki Durumları: Görüşme yaptığımız katılımcıların işgücü içerisindeki faaliyetlerin farklı olmasına dikkat edilmeye çalışılmıştır. Böylece hem fabrika ile ilgili hem de işgücü faaliyetleri ile ilgili daha detaylı veri elde edilmeye çalışılmıştır. Görüşme yaptığımız katılımcıların fabrikadaki meslekleri aşağıdaki Tablo 6.8’deki gibidir.

⁹³ Görüşmecilerden bazıları emekli olduktan sonra bir süre çalıştıklarını; ancak daha sonra çalıştıkları işten ayrıldıklarını da belirtmişlerdir.

⁹⁴ Doğum yeri Antalya (ilçe ve köyleri) dışında olan görüşmecilerden 3 tanesi Sümerbank’ın diğer fabrikalarından transfer aracılığıyla geldiklerini belirtirken; 1 tanesi de kurumlar arası geçiş yatığını belirtmiştir.

Tablo 6.8. Fabrikanın İşgücü İçerisinde Mesleki Durumları

Görüşme No	Fabrikadaki Mesleği
1. Erkek	Planlama Memuru
2. Erkek	Teknik Resim
3. Erkek	Teknik Personel
4. Erkek	Ustabaşı-İnşaat Teknikeri
5. Erkek	Makine Bakım Ustası
6. Erkek	Makine Bakım Ustası
7. Erkek	Muhasebe
8. Erkek	Geçici Çalışan
9. Erkek	Aşçıbaşı
10. Erkek	Atölye Ustası
11. Kadın	Planlama-Muhasebe
12. Erkek	Mekik Tamiri-Puantör
13. Erkek	Dokuma Tezgahı Ustası
14. Erkek	İnşaat (1955-1956)
15. Kadın	Planlama-Akort İşleri
16. Kadın	Hemşire
17. Kadın	Planlama-Akort İşleri
18. Erkek	Enerji Bölümü
19. Erkek	Tahakkuk Kısmı
20. Kadın	Muhasebe
21. Kadın	Kısım Şefi
22. Erkek	Makine Enerji
23. Kadın	Muhasebe-Ticaret Bölümü
24. Erkek	Eğitmen
25. Kadın	Dokuma Kısmı
26. Erkek	Şoför
27. Erkek	Futbol Antrenörlüğü (Poplin Spor)
28. Kadın	Kalite Kontrol Eğitmeni

Bununla birlikte fabrikanın lojmanında büyüyen 2 kişi ile de görüşülmüştür. Bu katılımcılar (1 Kadın ve 1 Erkek), ebeveynlerinin fabrikada çalıştığı dönemde lojmanda kaldıklarını ve fabrika lojmanlarında büyüdüklerini ifade ettiler. Görüşülen bu kişilere de “Fabrikanın lojmanlarında çocuk olmak” ile ilgili sorular yönlendirilmiştir.

Hane Halkının Sahip Olduğu Çocuk Sayısı ve Çocukların Eğitim Durumu: Görüşme yaptığımız katılımcıların sahip olduğu çocuk sayısı en az 1 en fazla 4’tür. Ulaştığımız verilere göre bütün katılımcıların toplam çocuk sayısı 66’dır. Çocuklarının eğitim durumları da birbirinden farklı olduğu gözlemlenmiştir. Ayrıca bazı çocukların eğitimi devam etmektedir.

Memur kadrosunda çalışanların çocuklarının eğitim durumunun en az lise mezunu olduğu gözlemlenmiştir. Bu durumda kamuda kadrolu ve güvenceli çalışanların çocukların eğitimine önem verdiklerini ortaya koymaktadır. Ayrıca fabrikadaki gelirlerinden dolayı çocukların eğitimine yatırım yaptıklarını ifade etmişlerdir. Dolayısıyla fabrikanın istihdam edilen bireyler üzerinde etkisi olduğu gibi aileleri üzerinde de etkisi olmuştur. Fabrikadan elde ettikleri gelirle aileler daha iyi koşullarda yaşam sürdürdüklerini aktarılmışlardır. Tablo 6.9 incelendiğinde çocukların eğitim seviyesinin yüksek olduğu gözlemlenmektedir.

Tablo 6.9. Çocukların Eğitim Durumu

İlkokul	6
Ortaokul	2
Lise	16
Üniversite (ön lisans, lisans, lisans üstü)	42

Tablo 6. 9 incelendiğinde fabrikadan sadece istihdam edilen işgücünün faydalanmadığı bununla birlikte elde edilen gelirle ailenin diğer üyeleri de faydalandığı görülmektedir. Çalışanların kadrolu başka bir deyişle güvenceli bir meslekleri olması bununla birlikte “düzenli bir geliri” elde etmeleri bu durumun temel nedenleri arasında gösterilebilir.

6. 2. İş Devingenlikleri ve Fabrikadaki İşe Başlama Süreçleri

Katılımcıların “iş devingenliklerine” geçmeden önce ekonomik örgütlenme bağlamında, geçmişten günümüze doğru “iş” in, “emek” in, ve “çalışma” nın ne olduğu ile ilgili yaklaşımlara bakılabilir. Böylece katılımcıların “iş” ve “emek” süreçlerini ve iş devingenliklerini daha iyi analiz edebileceğimizi düşünebiliriz.

Hangi emeğin “iş” i oluşturduğu ile ilgili yaklaşımlar, endüstriyel öncesi dönemde ve endüstriyel sonrası dönemde birbirinden farklılık göstermektedir. Eröz’e (1982: 185’ten aktaran Güçlü, 2005: 105) göre “İnsan emeğinin her türlü üretimde bulunmak üzere harcanması, işi meydana getirir”. Standing’e (2014: 198) göre, “neyin iş olup neyin iş olmadığı konusunda her dönemin kendine özgü bir takım özellikleri olmuştur”. İş’e yüklenen anlamlar toplumdan topluma farklılık göstermiştir. Örneğin Antik Yunan’da iş hor görülür ve “Antik Yunan’da işler köleler ve vatandaş olmayanlar tarafından yapılırdı” (Standing, 2014: 198). Bu dönemdeki hakim düşünceye göre iş; bireyi aptallaştıran bir eylem olarak görülürdü. Yunanlılar ve Romalılar da “iş” (çalışma) olgusuna farklı şekilde yaklaşmışlardır. Bu toplumlara göre ise “iş, ızdırap, sıkıntı ve acı veren bir faaliyettir; iş köleler tarafından yerine

getirilir ve hem iş'i hem de iş'i yapanlar sosyal olarak hor görülürdür”(Sayın,1983: 46’dan aktaran Güçlü, 2005: 105).

Geleneksel toplumlarda ve modern toplumlarda “çalışma” olgusuna ilişkin farklı bakış açıları olmuştur. "Çalışma, modern öncesi toplumlarda daha çok 'serflik' biçimde kendini gösterir. Serfliğin en önemli özelliği 'ücret' oluşmadığı için emeğin karşılığını beslenme, barınma ve giyim gibi temel maddi gereksinimlerin karşılanması ile sınırlı olmasıdır" (Güzel, 2008: 20). Sanayi devrimi ile beraber teknolojik gelişmeye bağlı olarak bir dizi değişimler yaşanmıştır. Bu değişimler “emeğin dönüşmesine” de neden olmuştur. Başka bir deyişle “emeğin örgütlenmesine” yani “basit iş” bölümünden “karmaşık iş” bölümüne dönüşmesine neden olmuştur. Durkheim’in endüstri öncesi toplumlarda “mekanik dayanışma” görülürken endüstriyel sonrası toplumlarda yerini “organik dayanışmaya” bıraktığını belirtir (Coser, 2008: 129). Toplumdaki dayanışma tipleri kendini “iş bölümün” de de göstermiştir. “Organik dayanışma, bireyler arasındaki benzerliklerden çok, farklılıklardan kaynaklanır. İş bölümünün bir ürünüdür. Bir toplumdaki işlevsel farklılaşmanın artışı ile toplumun üyeleri arasındaki farklılıklar da artar” (Coser, 2008: 129). Bu şekilde bakıldığı zaman; endüstriyel öncesi toplumlarda iş bölümü daha çok basit iş bölümü (cinsiyete, yaş, güç, vb.) olarak görülürken endüstriyel sonrası toplumlarda “iş bölümü” yerini daha karmaşık bir yapı almıştır. Durkheim’e göre “iş bölümü, modern toplumlarda sosyal dayanışmanın ve bütünleşmenin kaynağı olduğunu” (Erkal, 2000: 138) belirtir. Mekanik dayanışma daha çok homojen bir yapıda olan, yani kırsal özellikteki toplumlarda görülürken; organik dayanışma, modern iş bölümünün, ekonomik ve kültürel bakımından dışa açık olduğu ortamlarda kendini göstermektedir (Erkal, 2000: 140).

Endüstrinin gelişmesiyle beraber "serfliğin" yerini "çalışan" almaktadır. Böylece iş "emek karşılığı çalışmaya" dönüşmektedir. Güzel (2008) bu durumu şu şekilde açıklanmaktadır: "Modern öncesi dönemde sadece 'fiziki gereksinimlerin yanı sıra 'sosyal gereksinimlerin' de karşılanmasını kapsar hale gelmiştir. 'İş'in, sosyal gereksinimleri de kapsar hale gelmesi, geçim sağlama amacını aşarak 'toplumsal boyut' kazanmaya başladığı en önemli gösterge"(Güzel, 2008: 20) olarak görmektedir. Endüstri devrimine gereksinimlerin karşılanmasına yönelik iken; modernleşme süreci ile birlikte, fiziki geçilmesiyle beraber “iş”in niteliği ve anlamında dönüşme yaşanmaktadır. Endüstri devrimin önemi, serflerin işgücü pazarına akın ederek ücretli iş gücüne dönüşmesinden ileri gelmektedir (Güzel, 2008: 20).

Tarihsel olarak her üretim sisteminin, kendisine kılavuzluk eden bir zaman kavramı olmuştur. Tarım toplumunda emek ve çalışma mevsimlerin ritmine ve hava koşullarına göre

ayarlandığı için düzenli çalışma diye bir eylem olmazdı. Ayrıca bu toplumlarda iş bölümü genel olarak "basit iş bölümü" olarak örgütlenirdi. "Basit iş bölümü; cinsiyet ve yaşa göre maharet ve ustalığa göre dini-mistik esaslara ve çeşitli imtiyazlara" (Eröz, 1982: 192'den aktaran Güçlü, 2005: 106). göre örgütlenirdi. Sanayileşmenin gelişmesiyle beraber "zaman"ın sıkı bir şekilde disiplin altına alınmaya başlanmaktadır (Standing, 2014: 195). Yani "emeğin örgütlenmesi" modern öncesi toplumlardaki basit bir şekilde değil (mevsimlerin ritmine göre değil) daha çok "zaman" ritmi içerisinde oluşmaya başladı. Yani, işgücüne katılan çalışanların "emek"i daha çok saat ve ya zaman ile disipline edilmeye başladı. Bauman (1999: 14), çalışanların saatle ya da zamanla disipline edilmeye başlaması "çalışma etiğinin" dönüşümüne neden olduğunu belirtir. O'na göre; "sanayileşmenin erken safhalarında köklü alışkanlıkları olan bireyler yeni cesur dünyanın en büyük engeli olarak görülmüştür" (Bauman, 1999: 14). Daha sonra şöyle devam eder: "kökü kazınmak istenen bu alışkanlık, fabrika istihdamın, ustabaşı, saat ve makine tarafından ayarlanan yaşam ritmine usul usul itaate direnmeye yönelikti" (Bauman, 1999: 14). Bu durumdan da ortaya "yeni bir sınıf" çıkmıştır. Ortaya çıkan yeni bir sınıf olan proletarya, saatle disipline edilmeye başlamaktadır(Thompson; 1967'den aktaran Standing, 2014: 195).

Tekeli, fabrikayı modernleşme projesinin en temel yapı araçlarından biri olarak görmektedir. Tekeli'ye göre, kapitalizm, endüstrileşme ve bilimsel rasyonalite ürünü olarak ortaya çıkan fabrika, moderniteyi oluşturan en temel özelliklerden birisidir (Tekeli, 2001: 9-35'ten aktaran Tuncer, 2011: 1). Modernlik, "17. yüzyılda Avrupa'da başlayan ve sorunları neredeyse bütün dünyayı etkisi altına alan toplumsal yaşam ve örgütlenme biçimlerine işaret" (Giddens, 2012: 9) etmektedir. "Avrupa'da oluşmuş bulunan toplumsal yaşam ve organizasyonlar biçimi, kendi içinde dünyaya yayılma mekanizmaları taşımaktadır" (Tekeli, 1995: 51). Bu oluşumları etkileyen ise modernitenin dört boyutu olan; "ekonomik", "bilgiye yaklaşım", "geçmişin yaşam biçimi ve modernleşme sonrasında ortaya çıkan yaşam biçimi" ve "kurumsal yapılar" ve bu boyutlar arasındaki gerilimlerden kavranabilir (Friedman, 1987: 51-87'den aktaran Tekeli, 1995: 51). Fabrika, içinde sadece üretimin yapıldığı bir bina olarak görülmemektedir. Bunun yanında fabrika, yeni bir yaşam biçiminin oluşturulduğu bir mekânı da temsil etmektedir (Tuncer, 2011: 1). Fabrika yerleşkesinde bulunan sosyal tesisler ve buna bağlı olan diğer birimler (fabrikanın yerleşkesi dışında fabrikaya ait Lara sahilinde bulunan Obalar gibi) fabrikanın endüstriyel bir yapı ile birlikte sosyal bir yapı özelliği de bulunmaktadır. Fabrika çalışanları özellikle öğle aralarında sosyal tesislerde zaman geçirdikleri gibi mesai dışında da burada zaman geçirdiklerini aktarmışlardır. Bununla birlikte çalışanlar belirli bazı etkinliklerini (düğün, nişan, sünnet düğünü, yılbaşı balosu, resmi ve dini

bayramlar gibi) fabrika yerleşkesinde düzenlediklerini aktarmışlardır. Katılımcılardan biri bu durumu şu şekilde aktarmaktadır:

“Etkinliklerimiz oldu. Yılbaşı geceleri etkinlikler düzenledi sosyal tesisler açıldığı zaman. Sanatçılar gelirdi özel geceler düzenlenirdi yılbaşlarında. Yemekler verilirdi. Çocukların sünnetleri, düğünleri olurdu. Düğünler ve nişanlar yapılırdı” (G15. K. 73). “O zamanlar dikiş kursuna gidiyorduk. Haftanın 3 günü işten çıktıktan sonra dikiş kursuna gidiyorduk. Halk eğitimi makine getirmişti işte. Orda vardiyalı çalışanlara da yıllarca sergiler yapıldı. Bizler lojmanda kalan diğer kadınlarla günler yapıyorduk, geziyorduk, eğleniyorduk (G11. K. 67).

Başka bir görüşmeci gerek dokuma fabrikası (Sümerbank) çalışanları arasındaki sosyal ilişkileri ile ilgili şunları aktarmaktadır:

“Bizim tayinimiz Karaman’a çıkınca gittiğimizde eskiden Dokuma fabrikasında Planlamada çalışan bir müdür de bizden önce tayini oraya çıkmıştı. Bizi görünce aileden birileri görmüş kadar mutlu oldum diyordu. Gerçekten de çok duygulanıyorsun. Kendi aileleri gibi bakar Sümerbanklılar birbirine. Mesela oraya gidince tanıdık hiç kimse yok; ama çok güzel arkadaşlıklarımız oldu. Evlerine gittik beraber. Yediğimiz içtiğimiz oldu beraber. Beni aralarına kabul ettiler. Orada da muhasebede çalıştım. Orada Karaman batırıklarını yedim. Karaman’da 5 yıl çalıştım. Hala da görüşürüz birbirimizle. Karaman’dan sonra Denizli’ye geldim. Denizli’de dokuma-bez fabrikasında çalıştım. Denizli’de de 5 yıl çalıştım. Sonra Kayseri’ye gittim çalışmaya. Orası da güzeldi. Çok güzel arkadaşlarım oldu orada da. Ben 23 yıl Sümerbank’ta çalıştım. En sonda tekrar Antalya’ya geldim” (G21. K. 56).

Bir sanayileşme ürünü olan fabrika, hem üretim sistemini etkilemekte hem de fabrikada istidam edilenlerin yaşam biçimlerini etkilemektedir. Mills’in da belirttiği gibi; toplumlar sanayileşmiş bir topluma geçince bireyde bazı dönüşümler meydana gelmektedir. Örneğin, köylü bireylerin yerini işçiler alırken; feodal bey ise ya silinip yok olmakta ya da iş adamı olabilmektedir (Milss, 1979: 7).

Görüşme yaptığımız katılımcılar fabrikanın farklı bölümlerinde istihdam edilenler arasında “memur”, “işçi” ve diğer çalışanlar (kreş öğretmeni, servis şoförü, aşçı vs.) ile yapılmıştır. Böylece görüşme yaptığımız katılımcıların anlatıları ışığında hafızanın hem kentsel ve mekânsal boyutu hem de hafızanın emek boyutunu incelemeye çalışacağız. Hafızanın “mekânsal boyutunda”, görüşmecilerin istihdam edildiği fabrika yerleşkesine ilişkin anıları oluştururken; görüşmecilerin istihdam sürecindeki çalışma deneyimleri ise “emek belleğini” oluşturmaktadır.

Yukarıda “iş”, “emek” ve “çalışma” kavramlarına kısaca değindik. Görüşme yaptığımız katılımcılar, fabrikada istihdam edilmeden önce enformel sektörlerde bir süre çalıştıkları gözlemlenmiştir. Bununla birlikte memur kadrosunda istihdam edilenlerin bazıları başka kurumlardan geçiş yapmıştır. Erkek görüşmeciler; daha çok “askerlik” görevini tamamladıktan sonra işe başladıklarını belirtirken, kadınlar; daha çok lise mezuniyetinden sonra fabrikada işe başladıklarını belirtirler. Ancak bunların yanında görüşmeciler arasında

“ilkokul ”, “ortaokul ” ve “üniversite” mezuniyetinden sonra işe başlayanlar da bulunmaktadır. Görüşmeciler resmi olarak işe başlama durumu “kamu sektörü” olarak görmekteler. Yani bir işte istihdam edilmiş olmak çalışılan işte “sigortalı çalışmak” ile eşdeğer görülmektedir. Bir başka deyişle katılımcılara göre “kamu kurumlarında” istihdam edilmek “güvenceli istihdam” demektir. Nichols ve Suğur’un çalışmasında⁹⁵ çalışanlar için, formel sektörde istihdam edilmenin “enformel sektörün her türlü güvencesizliğinden ve sefaletinden kurtulmak” (Nichols ve Suğur, 2005: 17) anlamına geldiği saptanmıştır. Görüşmeciler arasında ilk iş deneyimlerinin “fabrikadaki istihdamı” olarak görenler olmakla birlikte, daha önce bir “fırın”da çalışan, “berber” olan, sezonda “orman”da çalışan ve “servis şoförü” olanlar da bulunmaktadır. Ancak bu iş deneyimleri “enformel sektör” olarak değerlendirilmiştir.

Tablo 6.10 incelendiği zaman katılımcıların fabrikadaki işe giriş tarihleri birbirinden farklılık göstermektedir. Fabrikanın açıldığı ilk yıllarda istihdam edilenler olduğu gibi 1980’li yıllardan sonra da istihdam edilenler olmuştur. En son istihdam edilen ise 1983 yılındadır. 1980’li yılların ortalarında sonra fabrikanın gerek işçi kadrosunda olsun gerekse de memur kadrosunda olsun pek personel almadığı gözlemlenmektedir. Katılımcılara göre bu durumun temel nedeni özellikle 80’li yıllardan sonra Türkiye’de uygulanan neoliberal politikalar. Yukarıda da değindiğimiz gibi Özal dönemi birlikte 80’li yıllardan sonra Türkiye’de neoliberal politikalar uygulanmaya başlanmış ve bu politikalar “iş” ve “emek piyasası” da etkilenmiştir. Tablo 6.10 incelendiğinde 1981 öncesinde toplamda 24 kişi fabrikadaki işe başlamıştır.

Tablo 6.10 Katılımcıların Fabrikaya Giriş Tarihleri⁹⁶

1955-1960	3
1961-1966	4
1966-1971	5
1971-1976	2
1976-1981	10
1981-1986	3
Toplam	27

Fabrikanın açıldığı ilk yıllarda fabrika kendi işgücü ihtiyacını karşılamak amacıyla fabrika önünde bazı etkinlikleri düzenlendiği aktarılmıştır. Bunun temel nedeni 1960’lı yıllarda

⁹⁵ Nichols ve Suğur, 1999-2000 arasında, İzmit üçgeninde ve yakının bulunan 7 büyük ölçekli firmada alan araştırması yapmıştır. Araştırmada 356 kişi ile yüz yüze görüşülmüştür (Nichols ve Suğur, 2005: 15-16).

⁹⁶ Katılımcılardan bir tanesi sadece yaz tatillerinde çalıştığı için tabloya eklenmedi.

kalifiye elemanın yetersizliği olarak görülmüştür. Katılımcı 13 fabrikadaki işe başlamadan önce akrabalarının orada çalıştığını ifade ederken daha sonrasında şu şekilde devam etmiştir:

“Benden öncekiler çalışıyordu, amcalarım, akrabalarım çalışıyordu. Onların okuması yazması var mı diye hiç sormuyorlardı o zamanlar. Fabrika açıldığı zaman Dokumanın önünde davullar zurnalar çalışıyordu, işçi alımı var diye. İşçi alacak ya, öyle yapıyordu. Şimdi davul zurna çalışırsa oradan geçenler bakıyor du. Ne oluyor diye soruyorlardı. Fabrikaya işçi alınıyor diyorlardı. Çalışmak istersen gel çalış derlerdi. Dikkat çekmek için yaparlardı. Çalışmak isteyen, sabah gel işe başla derlerdi. Diplomayı, eğitimi sormazlardı o zamanlar. Yani fabrikanın açıldığı yıllarda öyleydi. Yani benim ağabeylerim, ablalarım, yengelerim hep böyle girdiler. Ama okuma yazma bilmeyenler de vardı”(G13. E. 70).

Bununla birlikte daha önce “özel sektörde” çalıştığını ve “özel sektörün” çalışma koşullarının ağırlığından dolayı fabrikadaki işe girdiğini belirtilenlerde olmuştur. Onlara göre,devlete ait bir fabrikada çalışmak (istihdam olmak) hem şartları açısından hem de iş güvencesi açısından daha avantajlı olduğunu belirttiler. Yani görüşmecilere göre, “fabrikada istihdam edilmek geleceğini güvence altına almak” demekti. Görüşmecilerden biri “özel sektör” ve “kamu kurumu”nda istihdam durumu ilişkisini şu şekilde ifade eder:

“Şimdi ben esasen Antalya Dokuma Fabrikasına İstanbul’dan geldim. Orada yünlü sanayide çalışıyordum. Tayinimi buraya istedim. Sağlık nedeniyle transferimi istedim. Doktor “İstanbul havasının bana alerji yaptığını” söyledi. Yani senin dedi “İstanbul havasına alerjin var”. İstanbul’u terk etmen gerekiyor dedi. Ben düşündüm İstanbul’u nasıl terk ederim şimdi. İşim burada, ailem burada. Yüksekokul mezunuyum. Dolayısıyla alternatiflerim var dedim. Daha az çalışabileceğim bir iş bulayım dedim. Öyle olunca; İstanbul’daki Feshane Fabrikasına girdim. Daha öncesinden de özel sektörde çalışıyordum. Ticaretle ilgileniyordum. Özel sektörden fabrikaya neden geçtim diye sorarsan; çünkü özel sektörde günde 16 saat çalışıyordum bazen. Daha sonra şunu düşündüm; eğer devlet işinde çalışırsam günde 8 saat çalışmış olurum. Belki sağlığıma iyi gelir diye düşündüm. Astım hastalığı vardı bende. Günde 8 saat çalışarak belki yenerim diye düşündüm . Daha yorucu oluyordu, sağlığımı da etkiliyordu özel sektörde çalışınca. Öyle geçtim fabrikaya”(G1. E. 70).

Kamu’ya ait Sümerbank’ın Türkiye’nin sanayi okulu olarak görülmektedir. Sümerbank’ın Türkiye’nin sanayi okulu ile ilgili görüşmeci şunları belirtmektedir:

“Ben şunu diyorum: Sümerbank var olduğu tarihleri arasında Türkiye’nin bir okuluydu. Neydi o okul? Sen makine bölümü okudun mesela ve ya tekstil okuyordun ve ya elektrik okuyordun. İşte öğrenciydin oraya staj yapmaya gelirdin...Mesela benim yanımda stajyerler çalışırdı. İşte mimarlar çalıştı filan. Hiç esirgemedik şeyi , yeter ki öğrensin. Hiç esirgemedik yani ilgiyi, hiçbir şey esirgemedik. Böyle . Sonra oradan gele gele, geçti” (G4.E. 59).

Sümerbank fabrikalarını kurduğu bazı bölgelerde çıraklık okulları da açmıştır. Kayseri ve Merinos (Bursa) fabrikalarındaki “çıraklık okulu” (Sümerbank, ?: 18) bunlara örnektir. Yani bir yandan, ülkenin farklı yerlerinde fabrikalar açarken diğer yandan da bu fabrikalarda istihdam edilmek üzere vasıflı eleman yetiştirmek için bazı girişimlerde bulunmuştur.

Bununla birlikte, Sümerbank kurduğu fabrikalarda öğrencilere (mesleki liselerin ve üniversitenin bazı bölümlerin öğrencileri) staj yapma imkanı da sağlamıştır. Görüşmeciler, bu durumu; “staj gören öğrenciler böylece mezuniyetlerinden sonra hazır bir işleri olacaktır” diye yorumlamaktalar. Sümerbank’ın yaptığı bir diğer hizmet ise görüşmecilere göre, “öğrencilere burs verme” imkanı sağlamasıdır.

Üniversite mezunu olduğunu belirten Görüşmeci, Sümerbank ile ilk temaslarını, Sümerbank’ın öğrencilere burs verme ve staj yaptırma durumunu şu şekilde anlatmaktadır:

“Daha ben 3. Sınıftayken Sümerbank fabrikasına staj yapmaya gittim. Kurumlar burs veriyordu. Sümerbank’ta burs veriyordu. Diğer kurumlarda burs veriyordu ama ben Sümerbank’a başvuru yaptım; çünkü Sümerbank’tan burs alan arkadaşlarım vardı. O zamanlar 300 lira mı öyle bir şey veriyordu. Bir de Sümerbank kendisi yapısı itibariyle giyecek veriyordu. Yani para vermiyordu. İşte takım elbise var, ayakkabı var, kumaş var vesaire vesaire, onlardan vereceği burs kadar alışveriş yapıyordunuz. Şimdi buna müracaat ettim. Bir takım belgeler istiyordu. Hakikaten müracaat eden kişinin gerçekten ihtiyacı var mı yok mu gibi araştırırlardı. Benim Sümerbank’tan burs almamın düşüncesi de şudur. ...ailemin durumu anlattım. Fakülteyi bitirdiğiniz zaman -şimdide öyle mezun olduğunuz bölümde işe girmek istersiniz- önemli olan iş bulmak. Şimdi Sümerbank burs veriyor ama hizmet karşılığı veriyor. Yani burs aldınız mecburi hizmet istiyordu. Yani burs verdiği öğrenciyi çalıştırıyordu. Öğrenciyken değil tabi. Öğrenciyken şunu yapıyordu: staj yaptırır size, kendi fabrikalarında, alım satım merkezlerinde staj yaptırırdı. Sümerbank’ın 45 tane fabrikası vardı. Yurt dışında alımlar da yapıyordu. Bunları organize etmek için alım satım merkezi vardı İstanbul’da orada staj yapabiliirdiniz ve ya fabrikalarda yapabiliirdiniz. Fabrikalarda değişik yerlerde vardı. İstanbul içinde Bakırköy’de vardı, Beykoz’da, Defterdarlık’ta, Yıldız’da, Merinos vardı. Yani birçok yerde fabrika vardı bunlarda staj yapıyordunuz. Yani okurken tatil döneminde yazın işte staj yapıyordunuz. Bizim bölümde staj zorunluydu zaten. Sümerbank kendisi de stajı zorunlu tutuyordu. Mesela yarın iş verecek ya staj yaparsanız yetişmiş işçi olacaksınız, alt yapınız olacaktı. Ben son sınıfta burs aldım Sümerbank’tan. Burs aldım tabi. Yaz döneminde okulum bittiği için de tayinim çıktı. Yani yaz döneminde staj yapmadan işe başladım ben. Şimdi bir yıl burs aldım. Mart ayında mıydı, yoksa daha sonra mıydı hatırlayamadım birikmiş halde verdi. Benim için paradan ziyade iş önemliydi. İşim garanti diyordum. Yani burs aldım. Mezun oldum mecburi hizmet yaptırarak ya bana e zaten bir kere girdiniz mi çık demiyor size. Tahsil yapmış eleman alıyordu Sümerbank” (G7.E. 68).

Görüşmecilerin anlatılarına göre Dokuma Fabrikası’nda işe alımların “sınavla yapıldığını” belirttiler. Sınavın hem sözlü hem de yazılı formatta yapıldığı gibi bunun yanında fabrikanın bazı birimlerinde (örneğin; Atölye Birimi) işçi alımlarında özel yetenek sınavlarının yapıldığı dile getirilmiştir. Sınavın uygulama süreci, fabrikanın kurulduğu ilk yıllarda Dokuma Fabrikası’nda yapılırken daha sonrasında ise Sümerbank’ın belirlemiş olduğu fabrikalarda yapıldığı belirtilmiştir. Örneğin Sümerbank Akdeniz Bölgesi sınav yeri Mersin’de bulunan Sümerbank Fabrikası’nda yapılmıştır. Görüşmeci Dokuma Fabrikası’nda işe başlamak için sınava giriş sürecini şu şekilde anlatmaktadır:

“Girdik sınav oldu, o zaman şimdi orda şeyde var, Manisa’da bir fabrikamız var, sınav yeri Manisa’ydı batı bölgelerinin. Manisa’ya gittik işte Antalya’dan da işte 10-15 arkadaş. Sınavı kazandık işte memur olarak atanmışız biz, memuriyet sınavına girmişiz”(G19.E. 63).

Görüşmecilerden biri Dokuma Fabrikası’na işe başlama serüvenini anlatırken; “referans durumunu” ile “insani ilişkiler” arasında ilişki kurmaktadır. Görüşmeciye göre; Sümerbank çalışanları kendi aralarında dayanışmacı bir yapıda olduğu vurgusu yapmaktadır. Nitekim katılımcılardan herhangi biri evlendiğinde ya da yeni bir eve çıktığında mesai arkadaşları tarafında imece usulüyle hediye aldıklarını belirtmişlerdir. Görüşmecilerden biri dokuma çalışanlarının kendi aralarındaki ilişkileri şu şekilde aktarmaktadır:

“...Sümerbank’ın ilişkiler yönünden bir şeyler anlatayım. O zamanlar bizim burs aldığımız bir ünite var. Bu işleri takip eden bir ünite var. Oraya gittim. İşte orada 3-4 tane memur var. O zamanlara için abla diyebileceğim yaşlı bir bayan var. Tabi oraya gidince sohbet ediyoruz, nerelisin, ne yapıyorsun gibi. Şimdi ben okulu bitirdim ya tek dersten kalırım diye yaz tatili boyunca ders çalıştım. Eylül ayında gittim baktım ki ben sınıfı geçmişim. Yani okulu bitirmişim. Stajı da Bursa’da istemişti okulu bitiremem diye. Fakat sonra öğrendim ki okulu bitirmişim. Tekrar bu üniteye gittim dedim ki stajımı iptal edin, ben okulu bitirdim işte. İşte daha önce konuştuğumuz abla ne yapacaksın diye sordu. Tayin isteyeceğim dedim. O zamanlar da Sümerbank’ı pek bilmiyorum tamam fabrikaları var ama nerde ne fabrikası var bilmiyorum. Antalya’da fabrikası olduğunu bile bilmiyordum neden bilmiyordum? Dokuma diye geçiyordu ismi. Adında Sümerbank geçmeyince Sümerbank fabrikası olduğunu bilmiyordum. Abla bana nerelisin dedi bende böyle böyle dedim. Antalyalıyım dedim. Tamam dedi. Bizim orada fabrikamız var dedi. O bayan dedi ki tayin Ankara’da çıkıyor. Ankara’ya git benim oranın müdürü var benim selamımı söyle Antalya’da boş kadro varsa senin tayinini oraya yapsın. Şimdi herhangi bir yere git böyle bir yardım, böyle bir ilgi yapmaz. Hangi kurumda olursa olsun adam burnundan kıl aldırılmaz. Oturmuş masada memur olmuş. Şimdi masanın öbür tarafına oturmuş burnundan kıl aldırılmıyorlar. Ben onlara şunu söylüyorum: ya yarın öbür gün sizde bu masanın öbür tarafına geçeceksiniz yapmayın. Yani insana insanca muamele edin. Neyse Ankara’daki duruma döneyim. Kalktım gittim Ankara’ya ablanın dediği kişiyi buldum. Bana çay ısmarladı daha 20 kusur yaşlardayım, öğrenciyim yani. Selam verdim bayanın ismini verdim işte. Antalya’daki fabrikada boş yer var mı dedim. Odasındaki zili çaldı odaya biri geldi. Antalya dosyası getir dedi bakalım Antalya ‘da boş kadro var mı diye. Baktı boş kadro var. Tamam dedi senin Antalya’daki kadroya aldık. Sen git işe başla. İlk defa memuriyete giriyorsunuz. Memuriyetin ne olduğunu bilmiyorsunuz. Ben de zan ediyorum ki tayinin çıktığına göre elime bir belge verecek. Acaba beni atlatıyor mu bilemiyorum ki. Aklıma o geldi işet. E bana herhangi bir belge falan da vermediler. Yani öğrenci kafası emin olmak istiyorsunuz. Adama dedim ki efendim dedim. Siz bana yazılı bir şey verecek misiniz? Yok dedi öyle olmaz. Biz postayla göndereceğiz Antalya’ya fabrikaya gidecek fabrika size ulaşacak. Oradan takip edeceksiniz. Şimdi bunu şunu için anlattım. Buradaki insani ilişkileri önemliydi. O bayanın bana yaptığı şeyler önemliydi. Tabi geldim 18 Eylül 1973’te işe başladım...”(G7.E.68).

Dokuma Fabrikası’nda çalışmak için başvurduğu sınavda başarılı olan bir görüşmeci, işe başlama serüvenini şu şekilde ifade etmektedir:

“Sümerbank Genel Müdürlüğü Ankara’da anlatmıştır arkadaşlar. Orada bitiyor bütün işler. Atamamız yapıldı bizi davet ettiler, sınavı kazandınız hadi gelin şu formları hazırlayın, işe başlayın dediler. Geldik işte şunu getir bunu getir; ikametgah getir, savcılıktan getir filan, uzatmayalım. H. Bey o zaman benden 3-4 ay önce başlamıştı, personelin alım yapılan bir ünitesi, personel kısmı var, alım şefi şimdi. O zaman memur orda o da yeni daha. Başımızda bir muamelat şefi G. ablamız var. Oturduk işlemleri yaptırдық. Sen de otur dediler oturduk. 2-3 saat oturduk onlar bize boyna çay ısmarlıyorlar, misafiriz filan yeni elemanız diye. Ben de dedim ki G. Hanım dedim; bir de öyle hanım var. daha ne kadar oturacağım ben burada dedim. “Ne var, yerinde” dedi o da bana. E ben geldim formları doldurdum, beni gönderin işletmeye ben çalışayım, yerimi öğreneyim dedim. “Ne işletmesi yavrum” dedi, “sen burada memur oldun”. İşte her gelen; ben personel kısmına alınmışım, öbür arkadaş ticaret kısmında, öbür arkadaş sosyal hizmetler , bir diğer arkadaş muhasebe kısmına dağılmışız. Ben personel kısmına düşmüşüm. “E sen bu ünite için alındın, herkes yerine gitti; sen de burada bu masada devam” dedi. ‘G. Abla, ben dedim teknik okul çıkışlıyım ben atölyede içerde çalışayım’ dedim. “Öyle yok dedi, bu tayin neyse orda çalışacaksın” dedi. “O zaman (işte anı diyorum) Sümerbank Genel Müdürlüğü’ne git sen” dedi , “ben, teknik okul çıkışlıyım, diplomandan onlar da biliyor zaten bu personel ünitesinde memur olarak değil de işletmede bir eleman, teknisyen diyorlar kendine kadro getir”. Şimdi ben Sümerbank’ı bilmem, şimdi kimseyi tanımam, ben nere gideyim. Ben bir defa üniversiteye giderken İstanbul’a sınava gitmiştim. O zamanlar sınav merkezleri Ankara, İstanbul, İzmir; öyle her yerde yok. “O zaman oturacaksın, devam edeceksin. Bu senin masan bu da sandalyen”. Ben teknik bir işte çalışayım istiyordum; ama meğer ben memurluk sınavına girmişim ” (G18. E. 59).

Görüşmecilerden bazıları ise daha önce öğretmenlik yaptığını ve sonrasında fabrikadaki işe girdiğini belirtmektedir. Görüşmeciler, fabrikadaki işe giriş sürecini şu şekilde anlatmaktadır:

“Ben 18 yaşında öğretmenliği bırakıp köylere gitmeyeyim diye işe başladım. Sümerbank’ın Müdürü ilk montaj döneminde amcamın arkadaşıydı. Onun vasıtasıyla ben oraya müdüriyete girdim. Haberleşme bölümüne girdim. 1961 senesinde işe başladım. O zaman montaj işleri vardı. Yani bir şey yoktu. Öğretmenliği bıraktım öyle çalışmaya başladım. Büyükler köye gitmeyeyim diye bırakmamı istediler. Memnundum ama işe başladığımda fabrikada daha işletme açılmamıştı. Montaj halindeydi, makineler yeni yeni kuruluyordu. Eleman yoktu, işçi yoktu. Ne sosyal yemekhanesi vardı, ne sosyal bir yeri vardı. Hiç bir şeyi yoktu. Sadece müdüriyet ve üç beş tane de işçi arkadaş vardı montajda çalışan. Yani işletmeyi faaliyete geçirecek elemanlar vardı ben işe başladığım zaman” (G15. K. 73).

Aynı şekilde bir diğer görüşmeci de daha önce “ücretli öğretmenlik” yaptığını ve daha sonrasında fabrikada çalışmaya başladığını belirtmektedir. Fabrikada işe ilk girişte “işçi” kadrosuna girdiğini daha sonrasında ise “memur” kadrosuna geçtiğini belirtmektedir. Fabrikada çalışanlar “işçi” ve “memur” statüsünde olanların farklı statüleri olduğu ifade ettikten sonra fabrikaya giriş serüvenini şu şekilde anlatmaktadır:

“Mezun olduktan sonra vekil öğretmenlik yaptım. Yani olmayan raporlu olan öğretmenlerin yerine ben çalıştım. Milli eğitim müdürlüğüne dilekçe verdim. Orda bir kış herhalde çalıştım. O arada benim annem vefat değildi o zaman. Yani onların mahallesinde oturuyordum tabi ben o zaman bekarım. Bizim komşumuz vardı. Bizim komşumuzun oğlu Ömer diye bir çocuk, fabrikada çalışıyordu, atölyede. O fabrikada çalışıyordu o, ben de vekil öğretmenlik yapıyordum ama çok samimiyiz komşuyla, anne-kız gibiyiz. (Ömer’in annesi) Ömer’ e söylemiş, ben de hep bir ay çalışıyorum mesela, asil öğretmen gelince bana yol görünüyor. İşte “..? hanım 2. Sınıflara falanca şey (öğretmen) geldi” tabi ben ayrılmak zorunda kalıyorum. Bu arada çocuklara alışıyorum, çocuklar bana alışıyor. Küçük küçük ortaokul çocukları. Yeni öğretmen, asil öğretmen geldiği zaman tanıtmaya başlıyorum işte ‘Benim yerime bu arkadaş geldi bundan sonra size öğretmenlik bu arkadaş yapacak”. Bunlar da çocuk değil mi başlıyordu ağlamaya. Çocuklar “istemiyoruz öğretmenim, sen kal. Öğretmen istemiyoruz” bilmem ne. Onlarla beraber ben de gözyaşı döküyordum. Eve geliyordum; annem rahmetli “Sen deli misin, böyle iş yerine batsın! Gözyaşı ile 3-5 gün çalışıp tekrar eve mi geleceksin! Bırak bu işi! Aç mısın açık mısın? İşte baban var başımızda Allah’a şükür”. Annem hiç istemedi vekil öğretmenlik yapmamı. Ben Antalya İsmet İnönü Kız Meslek Lisesi mezunuyum. Yıkıldı şimdi orası tabi. ... Bu arada işçi alınacakmış fabrikaya. Ömer, işçi alınacakmış fabrikaya dedi. Bunun annesi de beni biliyor tabi rahmetli. ...? dedi bak dedi fabrikaya işçi alınacakmış dedi eleman dedi. Seni dedi oraya gönderelim dedi. Şey yap dedi. Oraya başvur dedi. O zaman da oraya araba, otobüs hiçbir şey gitmiyor; 64’te 65’te. Neyse bir arkadaşı ayarladım. Anneme babamgile bile söylemeden, Hanife Hanım dedim arkadaşşıma. Bana şu servisler nerden kalkıyorlarsa oraya gidelim dedim ben müracaat edeceğim dedim. Fabrikada çalışmak istiyorum, eleman alıyorlarmış. Bu vesileyle ben gittim, müracaat ettim. Ben işçi olarak oraya katıldım. 64’ün müydü neyse artık. Ondan sonra ben işçi olarak kart basıyordum işçilerle beraber. Ama büroda çalışıyordum, personelde çalışıyordum. Daha sonra benim kardeşim, kız kardeşim evlendi. Biz de onunla aramız çok az, ikiz gibiydik. O evlendi diye benim üzüldüğümü düşünerek , Ömer’in annesi göğüs kanseriymiş, Ankara’ya geliyordu. Bu arada “..?’ı da götürceğim” dedi anneme, işte yalnız kaldım diye üzülüyor. Annemde “seni üzer o, araba tutuyor ...?’ı götürme” diye ısrar etti. Hayatım o zaman değişti. Ömer’in annesi “ilaç alırsın dedi araba tutmaz” dedi gideriz. İşte 60 kaçtı, 65’te. Yok 65 miydi? Evet 65’te işçi olarak çalışıyordum. İzin aldım Şaheste hanım teyze ile Ankara’ya gittim ilk defa. İşte ben işçi olarak girdim, 1 seneydi herhalde 1 sene sonra ben Ankara’ya gittiğimde Ankara Sümerbank Genel Müdürlüğünde M. D diye bir müdür muavini varmış. O gittiğim evin beyinin çok samimi arkadaşımıymış. Evin beyi sordu: “Sen dedi çalışıyor musun? Ne iş yapıyorsun?” Şöyle şöyle dedim anlattım. “Rahatsızlık duyuyorsundur mutlaka” dedi. Bende “Evet duyuyorum” dedim. İşçi olarak gidiyorum geliyorum, mesai saatlerimiz uygun değil dedim. Bunu anlattım sıkıntılarımı. Ben seni dedi Muzaffer Beyle tanıştırayım dedi. Seni dedi oraya dedi lise mezunusun madem dedi memur olarak çalıştırılalım, öyle dedi sıkıntılar yaşama, ayrıcalık tanıtalım, memurla işçiler arasında. Götürdü beni o Sümerbank Genel Müdürlüğü Yücel ağabeyim. Allah bin kere razı olsun, Allah ömür versin. Gittik oraya çekine çekine. Beni orda zor durumda bırakmayalım dedim. Onlar da “Hayır hayır ne münasebet senin istikbalin önemli” dedi. Seni dedi “personel müdürü düşünmez, baban bile düşünmez yürü” dedi. Bu adam sayesinde M. D. ile tanıştım. Ben daha bankadan gelmeden M. D. hemen yazı yazıyor, memur

olarak çalıştırılırsın diyor. İşte ne deniliyorsa, ondan sonra ben başladım işte memur olarak başladım. 64 ün 22 eylülünde” (G17.K.73).

Görüşmeciler, fabrikanın açıldığı ilk yıllarda yani 1960’larda eleman ihtiyacını duyurmak için fabrikanın giriş kapısına ilan verildiğini belirttiler. Bazı görüşmeciler fabrikanın giriş kapısına asılan ilanı gördükten sonra fabrikaya başvurduğunu ifade ederken bazıları da; fabrikada çalışan “aile üyelerinden”, “akrabalarından” , “arkadaşlarından” veya “komşularından” haberi duyduklarını ifade ettiler. Yani fabrikada istihdam edilme süreçlerinde “enformel ilişkiler” de etkili olmuştur.

Görüşmecilerden elde edilen bulgulara göre fabrikada istihdam sürecinde bazı faktörlerin etkili olduğu görülmüştür. Bu faktörlerden biri de enformel ilişkilerdir. Enformel ilişkiler sayesinde fabrikadaki iş ilanından haberdar olduklarını belirtenler olduğu gibi fabrikadaki işe giriş sürecinde sosyal çevrelerinde ilişki kurdukları bireylerin referansların da etkili olduğunu belirtenler olmuştur. Özellikle fabrikada daha önce çalışan “akrabalar” ve hemşeriler, fabrikaya yeni alınacak akrabaları ya da hemşerileri için referans oldukları görülmüştür. Yani, akrabalık ve hemşerilik bağları çalışanların işe giriş sürecinde etkili olan bir faktördür. Benzer durumun Güçlü’nün (1991: 106) “Soma Örneği” çalışmasında da görülmüştür. Güçlü’ye göre, işçilerin maden ocağına doğrudan girmede akrabalık ve hemşerilik bağlarının etkisi ile maden ocağındaki işi bulanların oranı %17 iken babaları çalıştığı için maden ocağına girdiğini belirtenlerin oranı ise %6 olarak verilmiştir (Güçlü, 1991: 106). Bunun yanında diğer toplumsal süreçte elde edilen ilişkiler de; komşuluk, arkadaşlık vb. ilişkilerin de çalışanların fabrikada istihdam sürecinde etkili olmuştur. Görüşmecilerden bazıları fabrikada çalışan akrabası olmadığını belirtirken bazıları da birden fazla akrabası ile birlikte fabrikada çalıştıklarını belirtmişlerdir. Fabrikada, kendileriyle birlikte başka akrabası olanlar genelde işçi statüsünde çalışanlar arasında görülmüştür. Memur statüsünde çalışan görüşmecilere göre, memurlar arasında akraba olanların sayısı daha az olduğu belirtmişlerdir. İşe girişlerinde sınava tabi tutulduğunu; ancak fabrikada bir akrabanın çalışması; bir sonraki akrabaların işe alımında etkili olduğu belirtilmiştir. Yani, daha önce fabrikada çalışan akrabaların kendilerini yönlendirilmesiyle iş başvurusunda bulunduklarını ifade etmişlerdir. Bu durumda, fabrikada işe alımda enformel olarak kurulan ilişkiler etkili olduğu söylenebilir. Görüşmecilerden bazıları daha sonra “ eğer fabrika kapanmamış olsaydı çocuklarımın da çalışmasını isterdim” diye belirtmişlerdir. Bu şekilde açıklama yapan görüşmeci daha öncesinde babasının da fabrikada çalıştığı ve fabrikadan emekli olduğunu ifade etmiştir. Görüşme yaptığımız katılımcıların fabrikadaki işi bulma durumu Tablo 6.11’de verildiği gibidir.

Tablo 6.11. Görüşmecilerin Fabrikadaki İşi Bulma Durumu

Aile üyelerinden birinin aracılığıyla ⁹⁷	6
Hemşerilik, arkadaş, komşu vs.	10
Sümerbank Kurumu (Burs aracılığıyla)	1
İş ilanı, transfer, kurumlar arası geçiş vs.	11
Toplam	28

“Eşim çalışıyordu. Eşimle de fabrikada tanıştık. Benim amcam Sümerbank’ta çok eskiden çalışmıştı. Defterdar ve Merinos fabrikasında çalıştı. Amcam işçi kadrosunda çalıştı. Biz Sümerbank’la o zamanlar tanıştık öğrendik yani”(G11. K. 67).

Bazı görüşmeciler, anne ve babalarının da daha önce fabrikada çalıştığını belirtirken bazı görüşmeciler ise eşleri ile birlikte çalıştıklarını belirtmişlerdir. Eşleri ile birlikte fabrikada çalışanlar, eşleri ile fabrikada çalışırken tanıştıklarını ifade etmişlerdir. Bu şekilde bakıldığı zaman fabrikanın çalışanların sosyal ilişkilerinde de etkili olduğu söylenebilir. Eşi ile fabrikada tanıştıklarını belirtenler; fabrikayı ; “evliliğe adım atılan yuva” olarak gördüklerini ifade etmişlerdir. Bazı görüşmeciler (G11, G18, G21) eşleri ile fabrikada çalıştıkları dönemde tanıştıklarını ifade etmişlerdir.

6.2.1. Fabrikanın İşgücü Alımı İçin Yaptığı Sınavlar

Antalya Pamuklu Dokuma Fabrikası; personel ve işçi istihdam etmek için belirli sınavların yapıldığı belirtilmiştir. Bazı görüşmeciler, fabrikanın açıldığı ilk yıllarda, fabrikada istihdam edilmek için bu sınavların “formalite icabı” olduğunu belirtirler. Bunun nedenini ise; fabrikanın kurulduğu ilk yıllarda “kalifiye elemana” olan ihtiyacından kaynaklandığını ifade ettiler. Bunun yanında çalışanların, fabrikaya alımında “referans” ın önemli olduğu da belirtilmiştir. Bazı görüşmeciler “işe alımda” fabrikada çalışan akrabaların, arkadaşların ya da komşuların “referans” olduklarını ifade ettiler. Ancak; daha sonraki yıllarda “formalite icabı” olarak yapıldığı belirtilen “sınavların” , çalışanların işe alımlarında geçerliliğinden bahsettiler. Bunun nedeni ise; gün geçtikçe yerel halkın, çevre il ve ilçelerinden olan halkın; fabrikada istihdam etmek için talebin artması olarak ifade edilmektedir. Görüşmecilere göre; çalışanların fabrikada istihdam sürecinde “referans” olgusunun her ne kadar etkili olsa da daha sonraki yıllarda “İş ve İşçi Bulma” kurumunun aracılığıyla fabrikada iş başvurusunda

⁹⁷ Akrabaları aracılığıyla işe girdiğini belirtenler, fabrikada daha önce aile üyelerinden en az birinin çalışıldığını belirtmiştir.

bulunduklarını belirttiler. Özellikle 70’li yıllardan sonra “İş ve İşçi Bulma” kurumuna başvurular olmuştur.

Görüşmeciler, fabrikanın açıldığı ilk yıllarda yani 1960’larda eleman ihtiyacını duyurmak için fabrikanın giriş kapısına ilan verildiğini belirttiler. Bazı görüşmeciler fabrikanın giriş kapısına asılan ilanı gördükten sonra fabrikaya başvurduğunu ifade ederken bazıları da; fabrikada çalışan “aile üyelerinden”, “akrabalarından” , “arkadaşlarından” veya “komşularından” haberi duyduklarını ifade ettiler. Yani fabrikada istihdam edilme süreçlerinde “enformel ilişkiler” de etkili olmuştur.

Ailesinin yoksul olduğu için eğitimini liseden sonra devam ettirmediğini belirten bir görüşmeci ise Dokuma Fabrikası’nda istihdam sürecinde yapılan “özel yetenek sınavların” titiz bir şekilde yapıldığını belirtmektedir:

“Komşumuz vardı. Rahmetli oldu. Gel dedi seni götüreyim seni atölyeye alayım. Gittik sınav var dediler. Sınava girdim kazandım. Olay öyle başladı. Daha 18 yaşındaydım. Teknik resim soruyorlardı. Çizim yapıyorduk. O zamanlar bir yedek parça verdiler bana; bunun imalat resmini çiz dediler. İmalat resmini çizdim; gerçekten o resme göre imalat edilebilir mi diye kontrol ediyordum. Toleranslarıyla, vidalarıyla, cıvatalarıyla kontrol ediyordum. Üç boyutlu dediğin eğitim. İmalat resmi farklıydı. Çizdiğinde onunla imalat yapabiliirdin bazı parçaların. Ben ilk girdiğim zaman sanat okulu mezunu olduğum için tahsil zammı da vererek 216 kuruş saat ücretim vardı” (G10. E. 67).

Görüşmeciler genel olarak; fabrikanın bir sanayi okulu olduğunu ifade etmekte. Özellikle istihdam sürecinde verilen eğitimlerin ve bu eğitimler sonucunda istihdam edilen kişide bir vasfın geliştirilmesi bu durumun temel nedeni olarak görmekte. Fabrika, çalışanlarını işe aldıktan sonra çalışanların istihdam edildiği bölümde yapacakları işi öğretmek için bir aylık “deneme süresi” uygulaması yapmaktadır. “Deneme süresi” nin uygulandığı birimler ise daha çok fabrikanın “işletme, enerji ve atölye bölümlerinde istihdam edilenler olduğu belirtilmektedir.

“Fabrikaya başlamadan önce okuyordum. Sanat okulunu okuyordum. Sanat okulunu bitirdim 1977 yılında fabrikada işe girdim. 13 ekim 1977 yılında işe girdim. Herhangi bir işte çalışmadım. Normal sınavla girdim ben. Zaten o dönemde 5 kişi alınıyordu. Ben ve şimdiki arkadaşlarım başvuru yaptık. Planlama bölümünde sınav yapıldı. normal güncel sorulardan oluşuyordu. Sonra mülakat oldu. Bir aylık bir deneme süresi vardı. Biz zaten yetişiyorduk. Her gelen işçi bir ay deneme süresi vardı. Ben mesela torna atölye bölümünde torna tesviye olarak geçtim iki sene çalıştım aynı bölümde. O zaman tezgahlar eskiydi. Yani atölyede döküm atölyesi vardı. Akdeniz bölgesine hitap edecek şekilde büyük bir döküm atölyesi. Fabrikanın bütün döküm aksanları orada yapıyorduk. Daha sonra özel yetenek sınavı vardı. Ona girdik. İşte çizim falan yapıyordun. Kendi alanıyla ilgili işler yaptırıyorlardı” (G2.E.58).

Fabrikanın, işçi alımlarında uyguladığı deneme süresini görüşmeci şu şekilde anlatmaktadır:

“Tabi belli bir deneme süresi oluyordu. Kurs veriliyordu deneme süresinde. Sınavda yapılıyordu ama daha çok maharetine bakıyorlardı. Sınavda bir de şimdiki Legolar var onları koyuyorlardı yerleştirin diyorlardı. Yani bizim sınavlar yetenek sınavlarıydı (atölye bölümünde çalışanların). Çünkü dokuma kısmına giriyorsun orda pratik önemli; orda düğüm bağlama ve çözme önemli. Zamanında yerli yerine bağlaman önemli düğümleri. Onun içinde sınavla giriyordun. Parmak becerileri önemli yani. Yani yazılı sınavda yapılıyordu. Bu yetenek sınavı ayrı. Özel yetenek sınavdan sonra sözlü sınav yapılıyordu. Sonra sözlü sınava girdik. Ondan sonra da işe girdik” (G3.E.63) .

Fabrikanın eleman istihdamı sürecinde yaptığı sınavlarda çıkan soruları ise bir görüşmeci şu şekilde anlatmaktadır:

“Yazılı sınav oldu, sonra mülakat oldu, mülakatı da kazandık öyle girdim. Önce mekik tamiri yapıyordum. Sonra puantörde çalıştım. Yazılıda özellikle Atatürk içerikli sorular vardı, içeride çalışmanız var mı diye soruyorlar, askerliğini nerde yaptın, görevin neydi gibi sorular soruyorlardı. Nereli olduğumu sordular” (G12.E.72).

Görüşmecilerden biri ise “yazılı sınav” ile “özel yetenek sınavları” nda farklı soru tiplerin olduğu belirtmektedir. Her bir işçi hangi birimde istihdam edilecekse, yetenek sınavlarında, o birim ile ilgili soruların sorulduğu belirtmektedir:

“Yazılı sınav da vardı, mülakatta vardı. Yazılı sınavdan güncel konular soruluyordu. Ne bileyim; işte Antalya’nın nüfusu kaçtır, ilçeleri nelerdi. Çevresinde hangi iller var gibi konulardı. Bunların yanında o zamanlarda güncel olan konular sorulurdu. Özel yetenek sınavında matematik soruları sorarlardı. Bide bizim meslek ile ilgili olduğu için bizim yetenek ile ilgili sorular sorulurdu. Daha sonra atölyede mülakata bize bir şeyler verirlerdi; bunları çizin derdi. Cıvata falan gibi. İşte mil (değnek şeklinde ince uzun demir) verdiler. İşte bu mile diş çek derlerdi. O mile diş takılır, ona falta çekilir, altına kılavuz çektik. Yani yetenek ile ilgili bir sınav da oldu” (G6. E. 60).

Katılımcılara göre, fabrika yönetimi, fabrikanın diğer departmanlarındaki işe alımlarında da “yetenek sınavları” yapılmıştır. Örneğin fabrikanın yemekhanesine işe alımındaki süreci görüşmeci şu şekilde anlatmaktadır:

“Ben eğitim almadım. Çünkü işletmede makine başında çalışmadım. Ama aşçı olarak çalışmaya başladığımda imtihan oldu. Aşçılık imtihanında bir müdür muavinimiz vardı. Sosyal şefi M. bey ile konuşmuşlar. Demişler ki biz bu çocuğu aşçı yapalım diye. Diyorlar ki bu çocuğun eğitim buna uygun değil; turizmi bitirmiş 4-5 tane çocuklar var. Benden büyük de ağabeylerim vardı orda. E nasıl alacağız dediler: o zaman alım şartlarına 5 yıl yemekhanede çalışmış olacak diye şart koyacağız. Diğerleri daha yeni gelmişti. Ben de imtihana girdim. Çeşitli yemek yaptırdılar. En çok irmik helvası yaptırdılar. Ondan sonra pirinç pilavı yaptırdılar. En sonrada biz imtihanı kazandık. Şimdi bir belge olması lazım: dokuma da çalışıyorsun ama bir belge lazım dediler. O zamanlarda çıraklık eğitimi almak gerekir dediler. Sanayide çıraklık okulu vardı o zamanlar. Akşamları giderdik o okula. İmtihanlara giderdik. O imtihanları da kazandım. Aşçılar başkanı bana şunu sordu: patlıcandan kaç çeşit yemek yaparsın dedi. Bende dedim ki her yörenin bir yemek tarzı vardır. bizim burada yaptıklarımızı başka yerde başka şekilde yapıyorlardır. İşte patlıcan kızartması, musakkası, patlıcan kebabı öyle öyle saydım yine . O zamanlar imtihanlara vali muavinleri de giriyorlardı. Vali muavini bu çocuk temiz. Aradığımız bir çocuk dediler. Sosyalde çalışmak daha iyiydi” (G9. E. 66).

Fabrika, işçi alımında daha çok sınav yapıldığı, memur alımı ise daha çok tayin ile yapıldığı belirtilmektedir:

“Tabi işe başlarken sağlık raporu çıkartıyorsunuz. İşte nerede staj yapıldığına bakıyordu, burs alıp almadığına gibi şeylere bakardı. Ben sana dediğim şekilde geldim. Yani burs almıştım öyle geldim; ama işçilerde sınav olurdu” (G7.E. 68).

Fabrikanın memur kadrosu daha çok merkezi atamalar/transferler ile gelenler oluştururken; işçi kadrosu ise daha çok yerel halk ve bölgeye yakın bulunan diğer il ve ilçelerden buluna bireyler oluşturmuştur. Fabrika işgücü ihtiyacını karşılamak amacıyla ilk yıllarda pek kriter aramazken daha sonraki yıllarda özellikle 1970’li yıllardan sonra yaş, eğitim, cinsiyet ve sabıka kaydı gibi kriterlere dikkat edildiği görülmektedir.

6.2.2. Fabrikanın Kalifiye Eleman İhtiyacını Karşılama

Fabrikanın kurulduğu ilk yıllarda, teknik personel ve vasıflı eleman bulma konusunda güçlükler yaşandığı belirtilmiştir. Fabrika, kurulduğu ilk yıllarda vasıflı eleman ihtiyacını karşılamak için Sümerbank’ın diğer fabrikalarından deneyimli personeller ve vasıflı işçilerin “transferi” aracılığıyla karşılanmaya çalışılmıştır.

“Şimdi fabrika kurulduğu zaman Antalya’da tekstil üzerine herhangi bir yetişmiş eleman yoktu. Konya Ereğli, Denizli Sarayköy, Denizli Babadağ, Denizli Buldan o taraftan işçi getirmişler öyle çalıştırmışlar fabrikayı. Dinarlı vardı, Afyonlu vardı, Isparta çevresinde vardı çalışanlar. Ondan sonra bir arkadaşımız vardı; fabrikada işçileri yetiştirmek için bir kadar eğitim veriyordu. Ustabaşları gelmişti yanı bu eğitimi vermek için” (G12.72.E).

Deneyimli personel ve vasıflı elemanlar bir yandan “eğitici” görevi üstlenirken diğer yandan da “ustabaşı” konumunda görev yapmışlardır. Örneğin görüşmecilerden biri Antalya Dokuma Fabrikası’na transfer sürecini şu şekilde anlatmıştır:

“Ben 1946 yılında Konya Ereğli Fabrikası’na girdim. 1961 yılında (fabrikanın faaliyete başladığı tarih) buraya (Antalya Dokuma’ya) geldim. Benim Ereğli’deki şefim buraya müdür olarak geldi, beni de buraya tayinimi istedi. Ben buraya fabrikaya öğretmen olarak geldim. Kalite kontrol yapıyordum (G28. K. 91).

Fabrikadaki işe başka kurumdan geçiş yaptığını belirten de olmuştur. Görüşmeci bu durumu şu şekilde ifade etmiştir:

“...Antalya Dokuma fabrikasında çalışmaya başlamadan önce 1 sene de Ankara’da PTT’de çalıştım. Sonra buraya nakil tayinle geldim. Şimdi o zamanlar bu kamu kuruluşlarının devlet memurlarından bir artısı vardı. Kamu İktisadi Teşebbüs’leri diye geçiyordu sanırım o yıllarda. KİT’ler olarak geçiyordu. KİT’lerde çalışmak maaşlarda da bir artı oluyordu. İki ikramiyemiz vardı işte” (G11. K. 67).

Fabrika, Antalya’da kurulduğu yıllarda burada kalifiye elemanın yetersiz olduğu belirtmiştir. Fabrika vasıflı işgücü ihtiyacını karşılamak amacıyla daha çok Sümerbank’ın

diğer fabrikalarında istihdam edilenlerle karşılaşmıştır. KİT’ler kapsamında olan Sümerbank fabrikalarında çalışmanın avantajlı olduğu belirtilmiştir. Buna bağlı olarak bazı kurumlardan işgücü transferleri yapılmıştır.

6.2.3. Fabrikanın İstihdam Sürecinde Aradığı Kriterler

Yukarıda da değinildiği gibi görüşmecilere göre fabrikanın açıldığı ilk yıllarda istihdam sürecinde pek bir kriter aranmazken daha sonraki yıllarda hem iş müracaatlarındaki artış hem de belirli bir kalifiye eleman ihtiyacının karşılanması sonucunda “işçi alımlarında” bazı kriterler belirlenmiştir. Görüşmecilere göre en önemli kriter “eğitim”dir. Görüşmeciler, genel olarak, fabrikaya işçi alımında en önemli kriterin eğitim olduğunu belirtmekle beraber, diğer kriterleri şu şekilde sıralamışlardır; “yaş”, “cinsiyet”, “parmak becerileri”, “el yatkınlığı”, “sağlık durumu” ve “adli sicil kaydı”nın etkili olduğu belirtilmişlerdir. İlk yıllarda; eğitim, yaş ve cinsiyete bakılırken daha sonraki yıllarda parmak ve el becerileri ve alacağı elemanın vasıflı olup olmadığına dikkat edilmiştir. Yani katılımcılara göre ilk yıllarda; “işçi, yapacağı işi çalıştığı birimde öğreniyordu”. Başka bir deyişle “çalışanlar, işi işte öğreniyordu”.

Fabrikanın hem işçi kadrosu hem de memur kadrosu bulunmaktadır. İşçi kadrosunda istihdam edilenler ile memur kadrosunda istihdam edilenlerde aranan kriterler birbirinden farklılık gösterdiği belirtilmektedir. Örneğin işçi kadrosunda işe alımda etkili olan kriterler; yaş, cinsiyet, teknik beceri, özel yetenek, sağlık durumu, vs. gibi özellikler etkili olurken, memur kadrosunda ise işe alımda; eğitim en önemli kriter olarak görülmekteydi. Yani işçi kadrolarında istihdam edilenlerin eğitimi en az “ilkokul”, ortaokul” ve “lise” mezunları oluştururken, memur kadrosu, eğitimleri en az lise ve üzeri okullardan mezunlar tarafından oluşturulmuştur.

Görüşmeciler, fabrikanın personel alımında aradığı kriterleri şu şekilde anlatmışlardır:

“İstanbul’da başladığımda beni tanırlardı. Sınav ya da mülakat yoktu. Zaten yükseköğrenim mezunuydum. Kriterim iyiydi” (G1.E. 69).

Benzer şekilde fabrikanın “kadınlar” ve “erkekler” için belirlemiş olduğu kriterlerin birbirinden farklılık gösterdiğini de belirtenler bulunmaktadır. Görüşmeciler bu durumu şu şekilde anlatmaktadırlar:

“Şimdi teknik konularda ağır işlerde erkekleri tercih ederlerdi. Bayanlar genellikle dokumada iplik üzerine olan veyahut iplik ünitesinde çalışırdı. Ham kumaş kontrolde bayanlar alınıyordu... Mesela teknik bölümünde çalışacak olanlarda genellikle sanat okulu mezunları istiyorlardı. Şimdi mesela torna tesviye de mecburen istiyordu ya da kaynakçı bölümünde ya da klima bölümünde çalışması için okumuş olması gerekiyordu. Klima bölümü ağır bir iş bölümü, kazan dairesi ağır teknik isteyen bir

birim. Arızalarda sürekli olacağı için cahil olmayacak yani. Ben sanat okulun torna tesviye bölümünde mezun oldum. Tesviye orijinal şekline getirmek anlamına gelir” (G2.E.58).

Fabrika, faaliyete geçtiği ilk yıllarda işgücü alımlarında pek fazla kriterin aranmadığı görülürken daha sonraki yıllarda işgücü alımlarında bazı kriterleri önemsenmiştir. İşgücü alımlarında kriterlerin önemsenmesi özellikle 1970’li yılların sonları ve 80’lerin başlarında görülmüştür. İşgücü alımlarında en önemli kriterler; yaş, cinsiyet, eğitim, adli sicil kaydı olurken işgücünün çalıştığı departmanlardaki dağılımında daha çok “el ve parmak becerisi”, cinsiyet ve okul türü etkili olmuştur. Örneğin işe alınan kadınlar el ve parmak becerilerine bağlı olarak iplik bölümünde istihdam edilirken atölye bölümünde endüstri meslek lisesi mezunu olan erkekler istihdam edilmiştir.

6.2.4. Fabrikada Hizmetiçi Eğitim, Seminer ve Kurs Durumları

Sümerbank Genel Müdürlüğü İkinci Personel İşleri Semineri’nde (1965: 2), fabrikalardaki üretim sisteminin “aşırı ihtisaslaşma” ve “süratle eskime, demode olma” gibi iki önemli durumla karşı karşıya olduğunu belirtmiş ve bu amaçla da işgücünün “hizmet-içi eğitimi”nin önemine vurgu yapılmıştır. Böylece, işgücünün teknik bakımından güncelleşmesini sağlamak ve üretim kalitesinin artırılması amaçlanmıştır. Hizmet-içi eğitim, “fiilen çalışmakta olan personel için idareleri tarafından uygulanan ve kişileri hizmetin gerektirdiği bilgi, maharet ve davranış niteliklerine ulaştırmak amacıyla yapılan eğitimidir⁹⁸”.

Sümerbank Genel Müdürlüğü İkinci Personel İşleri Semineri, 4 Ekim -9 Kasım 1965, Seminer’inde (4- 5) Hizmet içi eğitimin özellikleri şu şekilde sıralanmaktadır:

1. “İhtiyaca dayalıdır,
2. Bir amaç değil, istenilen gayeye ulaşmak için bir araçtır,
3. Bir yetişkinler eğitimidir,
4. Devamlı bir ameliyedir (sürekli),
5. Endirekt bir faaliyettir,
6. Amirin sorumluluğudur”.

Antalya Pamuklu Dokuma Fabrikası; çalışanları işe aldıktan sonra çalışanların “iş deneyimi” elde edebilmeleri için bir takım kurs ve seminerlerin verildiğini belirtmektedir. Bu kurslar fabrikanın eğitim faaliyetleri olarak görülmektedir. Bu kurs ve seminerler, fabrikanın sadece belli bir bölümünde değil de diğer bütün bölümlerinde de verildiği ifade edilmiştir. Kurslar ve seminerler bazen fabrikanın kendi bünyesinde verilirken, gerekli görüldüğü zaman genel müdürlüğe bağlı diğer fabrikalarda da verilmiştir. Atölye bölümündeki kurslar ve

⁹⁸Sümerbank Genel Müdürlüğü İkinci Personel İşleri Semineri, 4 Ekim -9 Kasım 1965, Seminer Notları, s.2, Ankara.

seminerlerin verilmesi genelde yeni “makine” ve “teçhizat” geldikten sonra verilirken, diğer birimlerde de örneğin; fabrikanın işletme bölümünde, “makine kullanımı” ile ilgili eğitim verilmektedir. Yani kursların ve seminerlerin verilmesi daha çok makinelerin teknolojik bakımından güncellenmesi durumunda verildiği belirtilmiştir. Bunların yanında fabrikanın çalışanlarına; “acil durumlarda” ve “iş sağlığı - iş güvenliği” konusunda da seminerlerin ve kursların verildiği belirtilmiştir.

Sümerbank’ın, kendi bünyesindeki diğer fabrikalarında da eğitim faaliyetleri görülmektedir. Bunun nedeni ise işgücü kalitesini artırmak ve kalite isteminin bir gereği olarak görülmüştür (Öreroğlu, 2004: 115). Sümerbank Nazilli Basma Fabrikası’nın eğitim faaliyetleri şu şekildedir:

1. “İşe hazırlamak,
2. İş başı eğitim,
3. Geliştirme eğitimi,
4. Uyum eğitimi,
5. Yükselme eğitimi,
6. Özel eğitim,
7. İş güvenliği ve işçi sağlığı eğitimi” (Öreroğlu, 2004: 116).

Görüşmecilerden biri bir işçinin fabrikaya giriş sürecinde aldığı eğitimi şu şekilde ifade etmişlerdir:

“Eğitimi işe başlarken almadık ama zaman zaman eğitim aldık. Bizim bölümde değil de; hane biz teknik elemandık ya bize pek eğitim verilmedi. Zaten sınavda onların istediği elemanlar olarak işe başlamıştık. Ama bir dokumacıya baya bir kurs veriyorlardı. Şimdi ne yapıyordu: işte iplik bağlamasını öğreniyordu, el becerisini öğreniyordu. Bize de zaman içerisinde makineler ile ilgili kurslar veriliyordu. Bakımı ile ilgili kurslar veriliyordu. İşte makinenin bakımı nasıl yapılır, nasıl çalışır gibi konularda kurs veriliyordu. Yani makinenin özelliği geliştikçe bizde ona göre kurs alıyorduk. Hem makine ile ilgili hem iş güvenliği ile ilgili çeşitli kurslar verildi” (G6. E. 58).

Sümerbank, kendi fabrikalarında istihdam ettiği işgücünün hizmetiçi eğitimine önem verildiği vurgulanmaktadır. İşgücünün mesleki eğitimi verilmesi amacıyla Türkiye’nin farklı bölgelerinde (İstanbul, Bursa, Mersin gibi) merkezler açmıştır. İşgücü belirli aralıklarla bu merkezlere giderek hizmetiçi eğitimini almışlardır. Bununla birlikte işgücünün istihdam edildiği fabrikalarda da eğitim ve seminerler verilmiştir. Benzer durumun Dokuma Fabrikası’nda da görülmektedir.

6.3. Fabrikadaki İşte Çalışma Nedenleri: “İş Güvencesi”

Fabrikadaki işe giriş süreçlerinde en önemli faktörün fabrikanın kamu sektörüne ait olması etkili olmaktadır. Katılımcılar “kamu sektörü” eşittir “güvenceli iş” olarak

görmektedirler. Genel olarak işsiz oldukları için fabrikadaki işe başvuruda bulunduklarını belirten görüşmeciler; bunun nedenlerini ise “iş güvencesi”, “dolgun ücret”, “sosyal güvencesinin olması” ve “çalışma şartlarının iyi olması” gibi faktörler olarak sıraladılar. “Güvenceli iş”, yani geleceği olan “iş”in ise devlet kurumlarında istihdam edilenlerde olduğu, başka bir deyişle “devlet işi” olduğu için fabrikadaki işe girdiklerini belirtirler.

Görüşme yaptığımız katılımcılardan biri daha önce Dokuma Fabrikası’nın yanında bulunan Yağ Fabrikası’nda çalıştığını ve daha sonrasında “Yağ Fabrikası”nın kapanabileceği endişesiyle, daha güvenceli bir iş olacağı düşüncesiyle, Dokuma Fabrikası’na girdiğini belirtmektedir.

“Hemen şimdi dokuma fabrikasının bir altında Kipa diye bir süpermarket var ya orda yağ fabrikası vardı. Stajımı da orda yaptığım için orda iş bulmam kolay oldu. Orda işe başladım ben, 1972 yılında staj yaptım, ertesi yıl 73’te okul bittiğinde tekrar orda bize dediler ki herhalde benim yorumum memnun kaldılar ki ‘okul bitince çalışmak isterseniz gelin dediler’ tabi biz okul bitti üniversiteyi de kazanamayınca da askerliğe kadar çalışalım dedik. Gittik sağ olsunlar işe başladık. Askere gidinceye kadar orda çalıştım ben. 73 yılında tekrar başladım, 75 yılının Kasım ayına kadar askere gidinceye kadar çalıştım orda. Askerden döndüm, tekrar orda işe başladım; biz askerden geldik, çalışmak istiyoruz , dedik.77 yılında birkaç ay daha çalıştım orda. Sonra baktım ki buraya eleman alınacak Dokuma Fabrikası’na. Alım var dediler, alım var derken ben zannettim ki biz teknik okul çıkışlıyız ya kendimize göre fabrikada makinelerde çalışacağız, atölyede çalışacağız, işletme bölümünde çalışacağımızı düşünüyorduk... Şimdi çalıştığımız o fabrikanın sonucu şey geleceği pek garanti değildi, Yağ fabrikasının. İşler çok iyi gitmiyordu. Sanki her an kapanacakmış gibi bir hava vardı. Biz de dedik ki daha sağlam, devamlı olan bir iş bulalım. Burayı duyduk sınava girdik, kazanmışız; atamamız yapıldı”(G18. E. 59).

Fabrikada istihdam edilmeyi,“düzenli bir iş” olarak görülmektedir. Yani “çalışma koşullarının”, “işe giriş-çıkışlarının”, “maaş ödemelerinin” ve “tatil günlerinin” günümüz çalışma koşullarından farklı olduğunu daha önceki çalışma koşullarının, hem daha avantajlı hem daha düzenli olarak görülmektedir. Görüşmeci bu durumu şu şekilde ifade etmektedir:

“Düzenli bir işin oluyordu, düzenli bir hayatın oluyordu. Şimdi bu zamanda yaşadığımızı o zamanlarda yaşayamıyorduk. Neden yaşayamıyorduk? Fabrikada saat 8’de gidiyordun 5’te çıkıyordun. Cumartesi, pazarın tatildi. İstedğin gibi gezebiliyordun mesai dışında, yani zamanın vardı. Ama şimdi burada kendi işimde bunu yapamıyorum. Sabah geliyorsun akşam bilmem saat kaçta eve gidiyorsun. Mesela biz fabrikada çalışırken her pazar pikniğe giderdik. Bu işe başladıktan sonra pikniğe gittiğimi hatırlamıyorum. Burası bizim işimiz sadece Pazar günü kapalı. Bide yaş ilerledi, yorgunluk başladı belki. Çabuk yoruluyoruz bilmiyorum. Şimdi akşam eve gidince yemeği yiyip bi bakıyorsun uykun geliyor yatıyoruz. Eskiden aile ziyaretlerine giderdik, akşamları dışarı çıkardık. Şimdi hiçbirini yapamıyoruz. O zamanlarda düzenli bir maaş vardı, düzenli bir mesai saati vardı, sendika vardı yani. E şimdi böyle değil”(G6.E.58).

Kamu sektöründe çalışmak gerek ekonomik şartlarından dolayı olsun gerekse de sosyal ve güvenlik haklarından dolayı olsun özel sektör ve enformel sektörde çalışmaya göre daha avantajlı görülmektedir. Bu nedenle de Dokuma Fabrikası'nda çalışmayı güvenceli bir iş olarak görülmüştür. Bazı görüşmeciler (G14, G15 ve G19 gibi) daha önce farklı kurumlarda çalıştıkları halde iş güvencesi olmadığı gerekçesiyle fabrikaya başvurdukları görülmüştür.

6.4. Fabrikanın Etkileri

Fabrikalar, kurulduğu bölgelerde bazı durumları da etkilemektedir. Kurulan bölgede/kentte sosyal, kültürel, ekonomik gibi etkileri olduğu gibi bölgenin yapılaşmasında/kentleşmesinde de etkili olmaktadır. Fabrikalar, kurulduğu gölgelere bir diğer etkisi de kurulduğu bölgelerde “iş imkanı” sağlamaktadır⁹⁹. Bazı fabrikalar üretim özelliklerine bağlı olarak kadınların istihdam sürecine dahil edilmesinde de katkı sağlamaktadırlar. Dokuma fabrikasının da kurulduğu bölgede bazı etkileri olduğu gözlemlenmiştir. Bu etkiler sosyal, kültürel ve ekonomik olduğu gibi fabrikanın kurulduğu bölgenin yapılaşmasına da etkili olmuştur. Benzer şekilde fabrikanın pamuklu dokuma olmasından dolayı kadın istihdamına etkisi olmuştur. Aynı zamanda işgücünün bir vasfın geliştirmesi üzerinde de etkili olmuştur.

6.4.1. Fabrikanın Sosyal ve Ekonomik Etkileri

Kentlerin ortaya çıkması ve kentte ilişkin yapılan tanımlara daha önceki bölümlerde yer verilmişti. Kentlerin ortaya çıkmasında bazı faktörler etkili olurken süreç içerisinde ortaya çıkan bazı kurumların da kentlerin ekonomik, sosyal ve kültürel özelliklerine etkisi olabilmektedir. Kentlerde kurulan kurumlardan biri de fabrikalar olarak gösterilebilir. Kente kurulan bu kurumların, süreç içerisinde kurulduğu bölgede sosyal ve ekonomik etkileri zaman içerisinde hissedilmektedir. Sosyal kuruların bulunduğu bölgeye etkisini inceleyen çalışmalardan biri de Kıray'ın 1964 yılında yayınladığı Ereğli çalışmasıdır. Kıray (1985: 11), Ereğli çalışmasının temel problemini şu şekilde özetler: “ Ereğli Kasabası'nda sosyal kurumların insan ilişkilerinin ve değerler sisteminin 1962 yılında meydana getirdiği fonksiyonel bütünü belirtmektir”. Modern sanayi ile birlikte Bir sahil kasabası olan Ereğli'de Demir- Çelik Sanayi Fabrikası'nın kurulması ve buna bağlı bazı kurumların; “kömür ocakları, demiryolu inşaatları, artan ulaşım ve haberleşme olanakları Ereğli'yi Türkiye'nin aynı büyüklükteki başka kasabalarından daha fazla değiştirmiştir” (Kıray, 1985: 18).

⁹⁹ Dokuma Fabrikası'nın Antalya'da ekonomik etkileri iş imkanı sağladığı gibi Bal-Uzun'un (2008: 249) yaptığı çalışmada Ferrkrom Fabrikası'nın da benzer etkileri olduğu belirtilmektedir.

Kentte gelişen endüstrileşmenin bir diğer etkisi “aile yaşamı” üzerinde meydana gelen değişimdir. Güçlü’nün 1991 yılında yayınladığı “*Sanayi Kasabasında Yaşam Biçimi ve Aile Yapısında Meydana Gelen Değişimler: Soma Örneği*” çalışması buna örnek verilebilir. Güçlü (1991: 2), endüstriyel gelişmenin aile üzerinde etkisi olduğunu vurgular. Soma’da bulunan linyit kömürü maden ocağında yaptığı çalışmasında Güçlü, genel olarak şunları belirtir:

“Madencilğin işgücü kaynağının kırsal tarımsal olması ve meslek olarak diğer endüstri dallarından farklı özgün niteliklerine ve gelişmekte olan toplumlarda kırdan kentte göç eden ailelerin kırsal yörenin ekonomik, kültürel ve ideolojik özellikleri ile kentin ekonomik, kültürel ideolojik özelliklerinin bir sentezini oluşturduğuna değinmekte, madenci ailesinde eklenmiş bir örüntünün olduğu belirtilmektedir” (1991: 2).

Fabrikanın Antalya merkez, ilçe ve çevre il-içlerine olan katısı görüşmeci şu şekilde değerlendirmektedir:

“Ya Dokum fabrikası başlı başına herkesin iş yeri idi. Şimdi Antalya’nın eski halini düşünecek olursanız 100-150 bin nüfuslu bir yerde 1500 kişi çalışıyor. Çoğu da buralı değil zaten. Denizli’den gelme, Dinar’dan gelme, Afyon’dan gelme” (G3.E.63).

Fabrikada istihdam edilenlerin çocukların eğitimi hakkında görüşmeci şunları belirtir:

“Dokuma fabrikasının çocukları genellikle hepsi okumuştur. Arkasında hep şey vardır: oradaki nakit gelecek ya, belli bir şey gelecek. Para gelecek onun için çocuğunu dershaneye gönderebilirsin. Arkasında o güven var yani. Bir çevren var. İşte arkadaştan alırım, oradan alırım, buradan isterim dersin. Ondan sonra okuma olarak oraya gelmiştir. İşin içinde, temelinde dokumadan gelecek güven vardır. En sonda konuşuyoruz bunları Allah bu fabrikayı kuranlardan razı olsun” (G4. E. 59).

Fabrikanın Antalya için bir “akciğer” görevi gördüğünü belirten görüşmeci bu durumu şu şekilde ifade etmiştir:

“Şimdi Antalya için Kırkgöz neyse; hane kanaldan gelen su Kırkgöz suyudur, bir Akdeniz neyse Dokuma Fabrikası Antalya için odur. Dokuma genelinden Kırkgöz suyundan bahçe sularsın istifade edersin değil mi? Akdeniz’in havasından istifade edersin, bende şu anda havamı, oksijenimi, suyum dokuma fabrikasından aldığımı düşünüyorum. Yani benim bakış açım o. Bir yeşilliktir (G4. E. 59).

Fabrika’da sadece istihdam edilenlerin ekonomik etkilerinden faydalanmadığı bunun yanında istihdam edilen bireyin ailesinin de faydalandığını, benzer şekilde kentte bulunan diğer kurumlarında faydalandığını belirtmektedir:

“Düşünün 1500 kişi çalışmış burada. 1500 kişinin 4 kişi nüfusla çarpın 6000 bin kişi yapar. Diyelim ki 60-2000 yılına kadar çalıştı 40 yıl olur. Burada sirkülasyon oldu. “Bu sirkülasyonu düşünün yani. E sadece orda çalışanlar değil şimdi orda yemekhane çalışıyor. E buradaki ley piyasadaki esnaftan almıyor. Sadece bu değil fabrikanın bütün ihtiyaçları piyasadan, esnaftan karşılanıyor e bu da bir katkı. Pamuk alıyorduk. Çırçır kiralardık pamuk alıyorduk. Çiftçiye katkısı olurdu” (G7. E. 68).

Bir diğer görüşmeci ise fabrikanın Antalya’da kurulma amacının kar elde etme olmadığı daha çok yörede istihdam sağlamak amacıyla kurulduğunu belirten görüşmeci şunları belirtir:

“Müthiş bir istihdam sahasıydı. O nüfusa göre çok iyiydi. Herkes oradan emekli. Bak bir sürü emeklisi var şu anda o fabrikanın. Şu anda oradan çalışmış emekli olmuş binlerce insan ekmek yemiştir o fabrikadan. Fabrikanın amacı da şuymuş; Atatürk döneminde Sümerbank kuruldu zaten. Amacı şeymiş: ticari bir kâr elde etmek değilmiş. Tekelciliği önlemekmiş. Mesela tekstilde kumaş fabrikası olsun, özel sektörde tekelciliği önlemek için, bir çimento fabrikası olsun tekelleşmeyi önlemek için. Birde sanayileşmeyi Anadolu’ya yaymak. Bugün özel sektörde Koç’u, Sabancı’yı Adıyaman’a götüremiyorsun. Ama Adıyaman’a fabrika kurmuş Sümerbank. O zamanların şartlarında özel sektör İzmit’in dışına çıkmıyor ki. Mesela özel sektör kâra bakıyor. Lojistik imkan nerede iyiye oraya bakıyor. Denizin kenarı, liman arıyor. Ama o (Sümerbank) fabrikasını Malatya’ya kurmuştur, Sivas’a, Adıyaman, Karaman’a, Nazilli ilçesine, Diyarbakır’a kurmuştur. Bütün Anadolu’nun her bölgesine kurulmuş. O dönemin büyük projeleriydi aslında” (G8. E. 47).

Fabrikanın ekonomik etkileri, fabrikada istihdam edilenlerin tüketim ilişkilerine göre değerlendirenlerde bulunmaktadır. Yani fabrikada istihdam edilmekle beraber belli bir ekonomik geliri olduğu ve bunun da tüketim ilişkilerine yansıdığını belirtmiştir:

“Antalya’nın geliri tarıma bağlıydı. Narenciye ve pamuk vardı. Su yok, elektrik kıt kanaat. Benim babam suculuk yapmış. Daha sonra gelişti. Elektrik santrali kuruldu, su şebekesi yapıldı. Ben ilk çalıştığımda servisle gidip geliyordum. Askerden sonra motosiklet aldım; motosikletten sonra 86’da evlendim araba aldım. Arabayı iki sene sonra değiştirdi; bir üst modelini aldım. Daha sonra bir üst model daha. Bu ne demek oluyor? Yani gelirin yavaş yavaş artıyor; konumun yükseliyor. Gelirin artıyor ki yatırımlarını başka şeylerde değerlendiriyorsunuz” (G10.E. 66).

Fabrikanın Antalya’ya olan etkisini katılımcı tarafından şu şekilde aktarılmaktadır:

“Antalya’ya çok etkisi oldu. Civar yerlere de etkisi çok oldu. Antalya toprak zengini olanların olduğu yerdir. Pek işçi bulunmaz Antalya’da. Antalya’da işçi bulunamayınca ne yapacak önüne gelen yaşlı, genci, aldılar; ilk yıllarda işçileri doldurdular. Bunlardan fabrika zarar gördü. Dolayısıyla gittiler Konya Ereğli’den Denizli’den buraya kalifiye işçi getirdiler. Bu işçilere otelde yer verdiler. Fabrika tarafından verildi tabi. Antalya işçi bölgesi değildi. Tarım bölgesiydi, zengin bölgesiydi. Pek işçi bulamayınca yabancıları getirdiler buraya. 63’lerde Konya Ereğli’de, Isparta’dan, Denizli’den Sümerbank fabrikalarından tecrübeli işçi getirdiler. Bu işçiler uzun müddet fabrikada eğitim verdiler. Bizim işçilere eğitim verdiler. Yani bizim fabrikada çalışanlar vasıfsız işçilerdi” (G24. E. 80).

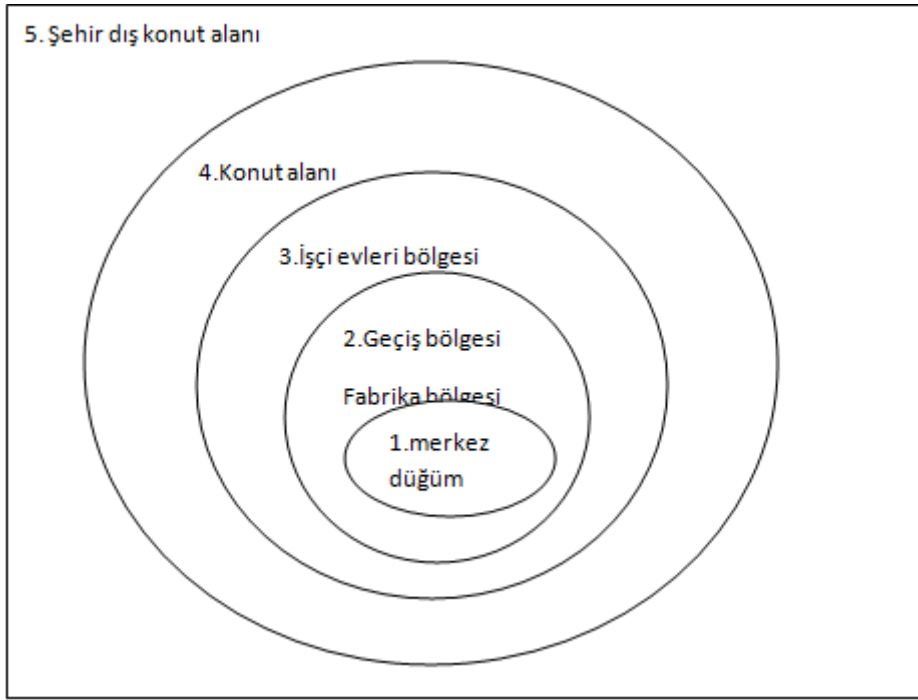
Çalışma kapsamında katılımcılar ile yaptığımız görüşmelere göre Antalya’da kurulan Pamuklu dokuma Fabrikası’nın, özel de hem Antalya ili ve çevresine hem de çevre il ve ilçelere bir dizi etkileri olduğu belirtilmiştir. Yani, Dokuma Fabrikası’nda sadece Antalyalılar istihdam edilmediği bunun yanında çevre illerden; özellikle, Burdur, Isparta, Afyon, Denizli ve çevre illerin ilçelerinden; de bireylerin istihdam edildiği görülmüştür. Dolayısıyla fabrika, bölgede istihdam olanağı sağlayarak işsizliği bir nebze de olsa azaltmıştır. En önemli etkisi “istihdam alanında yaptığı etki” olarak görülürken diğer etkileri ise genel olarak şu şekilde özetlenebilir: fabrika; “hem kente hem de çevresine ekonomik kalkınmada etkili olduğu”, “fabrikada istihdam edilenlerin aileleri üzerinde etkileri olduğu; örneğin fabrika çalışanları çocuklarının eğitime önem verilmesi gibi”, “fabrikada kadınların istihdamı ile birlikte

kadınların ekonomik özgürlüklerini elde ettikleri”, “sosyal refahlarının yükseldiği”, “tüketim alışkanlıklarını etkilediği”, “boş zamanlarını değerlendirilmede ve yeni sosyal aktiviteleri üzerinde etkili olduğu”, “sosyal çevrelerinde saygınlık kazanıldığı”, “yeni toplumsal ilişkilerin kurulmasında etkili olduğu”, “Antalya’nın kentleşmesine katkısı olduğu” ve “yerel esnafın ekonomik kalkınmasında etkili olduğu” gibi katkıları olduğu ifade edilmiştir.

6.4.2. Antalya’nın Kentleşmesine Etkisi

Görüşme yaptığımız katılımcılar, fabrikanın sosyal ve ekonomik etkileri yanında Antalya’nın kentleşmesine de etkili olduğunu ifade ettiler. Kentleşme, “belirli bir zamana ve ülkeye göre, kent olarak kabul edilen yerleşme birimlerinde nüfusun yoğunlaşma hızı veya oranını vermektedir. Bu nüfusun değişimi ile birlikte görülen ekonomik ve toplumsal değişmeyi de belirleyen bir süreçtir” (Tatlıdil, 1989: 4’ten aktaran Bal, 2006: 61). Özellikle fabrikanın Antalya’da kurulması ile birlikte, çevre il, ilçe ve kırsal yörelerinden göç alındığı ve bu göç edenlerin daha çok fabrika çevresinde konutlar inşa ettiği belirtilmiştir. Bu yapılar daha inşa edildikleri ilk yıllarda “gecekondu” özelliğini yansıttığı zamanla yerini apartmanlara bıraktığı ifade edilmiştir. “Türkiye’de son elli yıldaki bir tarım toplumundan sanayi toplumuna geçme macerası içinde, iç göç hareketlerinin ana eksenini, kırdan kente göç, bir başka deyişle kentleşme oluşturmuştur” (Tekeli, 2008: 172). Kentleşme, “geniş anlamda, ekonomik gelişmeye koşut olarak, toplum yapısında iş bölümü, uzmanlaşma ve örgütlenmeyi arttıran, insanların dünya görüşlerinde, değer sistemlerinde ve davranışlarında köklü değişimlere yol açan bir toplumsal gösterge olarak ele alanlarda bulunmaktadır” (Keleş ve Unsal, 1982: 25).

Fabrikanın, şehrin gelişmesinde ve yapılaşmasında etkili olduğunu belirten görüşmeciler; özellikle fabrikanın kurulduğu bölgenin daha önce “yerleşim alanı” açısından bir ismi olmadığını, fabrikanın bölgede kurulmasıyla birlikte adının “Dokuma” olarak anıldığını kent yerleşimi açısından önemine vurgu yapmışlardır. Görüşmecilerin anlatılarına göre, fabrikanın Antalya’da kurulması şehrin yapılaşmasında en etkili faktördür. Fabrikanın kurulmasıyla birlikte yeni yerleşim sahası oluşturulmuş ve sahanın yapılaşmasına katkıda bulunmuştur. Şehrin yerleşimi ile ilgili Burgess’ın (2015: 93) geliştirdiği şemada; görüşmecilerin anlatılarını destekler nitelikte olduğu söylenebilir.

Şekil 6.1. Şehrin Gelişimi

Kaynak: Burgess, 2015: 93

Burgess, şemayı şu şekilde değerlendirir: ilk önce merkez düğüm noktasının olduğu ve merkez düğüm noktasına bağlı olarak şehrin yapılaşmasının yayıldığını ifade eder. Burgess'e göre ana ticaret bölgesi olarak adlandırdığı “düğüm” noktasından çevreye doğru yayılma eğilimi gösterdiğini belirtir. Düğüm noktasından sonra imalat bölgesi olduğu ve bu nokta “geçiş bölgesi” işlevini görmektedir. Üçüncü bölgede ise, “işçi evleri bölgesi” olarak adlandırmaktadır. Yani işçilerin, işçilerin istihdam edildiği bölgeye yakın bir alana yayıldığını belirtir. Dördüncü bölgeyi ise, merkezi ticaret bölgesinde belli bir mesafede uzak duran “yerleşim alanı” olarak ifade etmektedir (Burgess, 2015: 92-93).

Fabrikanın Antalya’da kurulmadan önce, fabrikanın kurulduğu bölgenin çalılık olduğu, o dönemde o bölgede tilkilerin gezdiği ve “Tilkili” olarak adlandırıldığı da belirtilmiştir. Bölgenin yapılaşmasında Dokuma Fabrikası’nın etkili olduğu ifade edilmiştir. “Fabrika kurulmadan önce buralara dokuma bölgesine Tilkili derlerdi. Çünkü çalı, çırpı, ormanlık alandı burası. Orman Bölge Müdürlüğü’nden gerisinden hiçbir şey yoktu. Yani ev falan yoktu. Tilkiler bile buralarda dolaşırdı”(G14. E. 76) .

Fabrikanın kurulmasından sonra Antalya’nın kentleşmesine etkisi olduğunu belirten görüşmeci ise bu durumu şu şekilde ifade etmiştir: “Antalya’nın kentleşmesine etkisi oldu. biz geldiğimizde orası bomboştu. Kentleşme oradan başladı yani. Antalya’nın ilk sanayi yeriydi fabrika. Ondan sonra diğer fabrikalar kuruldu” (G20. K.57).

Benzer şekilde, Antalya’nın Kepez bölgesinde fabrikanın kurulmasından sonra kentleşmenin giderek geliştiğini belirten bir katılımcı bunun nedeni olarak da, işgücünün yolda zaman

kaybetmeden fabrikadaki işine yetişmek için fabrikanın bölgesinde konut inşa etmesi olarak görmektedir.

“Kentleşmesinde, şöyle olmuştu mesela dokumada çalışan kişiler daha ziyade o çevrede ev sahibi olmaya en azından yolda zaman kaybetmemek için filan düşüncesiyle öyle bir faydası olmuştu ama bu tabi ki dokumaya has bir şey değil şehirleşme diğer kuruluşlar da var onlar da etkili. Mümkün olduğu kadar mesela dışarıdan gelen arkadaşlar dokumanın çevresinden ev edinmeye çalışırlardı. Çarşıda filan oturmaktansa Değirmenönü dediğimiz mahalleden ilerilerinden işe gelen arkadaşlar olurdu. Bizden 1 saat 1.5 saat yola çıkmak zorunda kalıyorlar ya mesela yolda zaman kaybına uğruyorlar. Onun için dışarıdan gelip de böyle kendi sabit evi olmayan kişiler o çevreden ev sahibi olmaya kira oturacaksa oradan ev bulmaya gayret ederlerdi” (G19. E. 63).

Katılımcılardan biri Kepez ilçesinin fabrikalar bölgesi, eskiden “üretim mekânı” olduğu daha sonrasında ise bu bölgenin “tüketim mekânına” dönüştüğünü belirtmektedir.

“...O fabrika üretime devam etseydi. Tek sorun üretememek. Şuanda tüketim ekonomisi ile yaşıyoruz. O bölge yani dokuma bölgesi “fabrikalar bölgesi” olarak biliniyordu. Yani üretim bandıydı orası. Şimdi tüketim bandına dönüştü. Fabrikanın bulunduğu yer “Fabrikalar Mahallesi” diye geçiyor. Fabrikalar mahallesi şimdi ne oldu; “marketler mahallesi” “AVM’ler Mahallesi” oldu. Özdilek, Kipa açıldı şimdi orda. Eskiden yağ fabrikası vardı orada” (G8. E. 47).

Fabrikanın kurulması Antalya’ya etkisi olduğunu vurgulayan katılımcılar bu durumu şu şekilde aktarmaktadır:

“Antalya’ya fabrikanın açılmasıyla birlikte Antalya’da sosyal etkinlikler arttı. Şehirleşmeyi, apartmanlaşmayı beraberinde getirdi. Kooperatifleşme oluştur. Daha önce böyle bir şey yoktu. Neden yoktu; Antalya küçük yer, tarım kenti, o zamanlar da turizm de yok; ama şehir varlıklı bir şehirdi. Halk toprak zengindir, fazla çalışmayı sevmez” (G24. E. 80).

Fabrikanın kurulduğu Kepez bölgesinde zamanla başka fabrikaların (Ferrokrom, Yağ fabrikası ve Pil fabrikası gibi) kurulmasıyla özellikle işgücünün bu bölgede gecekondular inşa edildiği ve daha sonrasında buraya yolların yapıldığı altyapı hizmetlerinin geliştirildiği görülmektedir. Zamanla bu fabrikalardan bazılarının kapanması eleştirilmiştir. Fabrikaların kurulduğu bölge ilk yıllarda “üretim mekânları” olarak görülürken günümüzde bu bölgede AVM’lerin (Özdilek ve Errasta) açılmasıyla “tüketim bölgesi” haline geldiği ifade edilmiştir

6.4.3. Kadın İstihdamına Etkisi

Bu bölüme giriş yapmadan önceka dınının emek sürecindeki yerini kısaca değerlendirmeye çalışacağız. Çünkü “Osmanlı İmparatorluğu ile Cumhuriyet Türkiye’si arasında, birçok alanda olduğu gibi kadının çalışma yaşamındaki yeri açısından da süreklilikler ve geçişlilikler mevcut olmuştur” (Makal, 2012: 40).Dünyadaki emek tarihi çalışmalarında kadın emeği özellikle ücretli kadın emeğine duyulan ilginin marjinal boyutta olduğu ve “emek tarihi” de diğer tarihlerde olduğu gibi daha çok “erkek emekçilerin” tarihi olduğu vurgulanır. Her ne kadar son yıllarda “kadın emeği” çalışmalarına ilgi duyulmuşsa da

bu çalışmalar yetersiz kalmıştır. Bu yetersizlik, dünyada olduğu gibi benzer durumunun Türkiye’de de görülmektedir (Makal, 2010: 13).

Kadın emeğinin tarihine bakıldığı zaman; Osmanlı toplumunda kadının emek sürecindeki yeri daha çok tarım ve evde çalışma iken; 19. yüzyılın sonlarında kadın önce atölyelerde daha sonrasında da fabrika niteliğindeki işletmelerde ücretli olarak çalışma yaşamına dahil oldu (Makal, 2010: 13). Bu şekilde bakıldığı zaman “ücretli emek” belli bir kurumda istihdam edilme süreci olarak görülebilir. Nitekim Kıray’ın 1962 yılında yaptığı çalışmasında kadınlar, “iş” olarak görülen çalışmanın daha çok ücretli olarak çalışıldığı atölye ve fabrika işlerinin olduğu belirtilmiştir. Kadın ve çocuklar az gelirli toplumlarda her zaman bahçe ve tarımda çalıştıkları halde “iş olarak” görülmemektedir (Kıray, 1985: 85).

Osmanlı toplumunda II Meşrutiyet’ten önce kadınların işçi olarak çalışıldığı alan kırsal kesimde halı dokumak ve tarlada çalışmak gibi örnekleri bulunurken; Balkan Savaşı ile birlikte kadınlar sanayide çalışma hayatına girmişlerdir¹⁰⁰. Ancak, Osmanlı toplumunda kadın işçilerin fabrikalarda çalışması etnik köken itibarıyla farklılık göstermiştir (Makal, 2012: 41). Rumeli’deki kadınların fabrikalarda çalışması 1840’larda başlarken Müslüman kadınların fabrikalarda çalışması 1860’lardan sonra (Palairat, 2000: 324-325, Sencer, 1969: 93-94’ten aktaran Makal, 2012: 41) görülmektedir. Sussitzki (1966: 120’den aktaran Makal, 2012: 41) ise, Birinci Dünya Savaşı’na kadar Müslüman kesimi dışındaki kadınlar fabrikada çalışmaya başlarken, Müslüman kesimdeki kadınların yerine erkekler fabrikada çalışmıştır.

Osmanlı toplumunda kadınlar kamusal alana ilk defa öğretmenlik mesleğiyle girmiştir. Özellikle 1870 yılında açılan “Kız Öğretmen Okulu”nun ilk mezunlarını vermesiyle kadın öğretmenler hem kamusal alanda hem de eğitim alanındaki yerini almışlardır¹⁰¹ (Erdem ve Yiğit, 2010: 110). Osmanlı toplumun son dönemlerinde dokumacılık alanı dışında sanayi alanında çalışan kadın sayısı gittikçe artmıştır. Örneğin 1897 yılında İstanbul Kibrit Fabrikası’nın 201 işçisinden 121’i kadın çalışandan oluşmaktaydı (Caporal, 1982: 136-137; Kurnaz, 1996: 125’ten aktaran Erdem ve Yiğit, 2010: 124).

Cumhuriyet Döneminde kadınların işgücü içerisindeki oranı 1927 Sanayi Sayımı sonuçlarına göre şu şekildedir: 14 yaşından büyükler itibarıyla toplam 124 444 işçiden 29 533’ü kadındır. Bu dönemde toplam işgücü içerisinde kadınların oranı %23.73’tür. 14 yaşından küçük olan kadınların işgücü içerisindeki sayısı ise (toplam 22 684 işçiden) 8

¹⁰⁰ Savaş’tan sonra özellikle erkek nüfusunun azalması kadınların sanayide çalıştırılmasına ihtiyaç duyulduğu ifade edilmiştir. Daha önce de kadınların memur kadrolarına alınmalarındaki toplumsal gerekçeler kadınların sanayide çalışılmasına ihtiyaç duyulduğu belirtilmiştir (Erdem ve Yiğit, 2010: 122).

¹⁰¹ Osmanlı İmparatorluğu’nda II. Meşrutiyet’ten sonra Kadınların istihdam edildiği diğer kurumlar; kolculuk ve gardiyanlık, Dersaadet Telefon Anonim Şirketi-i Osmaniye, İstanbul Postanesi, Maliye memurları ve Osmanlı Bankası’dır (Erdem ve Yiğit, 2010: 113-118)

107'dir. Toplam işgücü içerisindeki oranı ise %35.74'tür. Her iki kategori birlikte değerlendirildiğinde ise toplam 147 128 işçiden 37 640'sı kadındır. Toplam işgücü içerisindeki oranı %25.58'dir (Makal, 2012: 47¹⁰²). Teşvik-i Sanayi Kanunu kapsamına giren iş kuruluşları içerisinde kadın işçilerin sayısı ise Tökin' göre (Tökin'den aktaran Makal, 2012: 48) şu şekildedir: 1932 yılında; 14 yaşından büyük kadın işçi sayısı 12 713, 14 yaşından küçük kadın işçi oranı 761, 1933 yılında; 14 (+) 13 052, 14(-) 1 476, 1934 yılında ise; 14(+) 15 579, 14(-) 919. Yaş aralığına göre oranlarının farklılık göstermesinin birinci nedeni, işgücünü faaliyet alanlarının farklılığından kaynaklanmaktadır. Özellikle dokumacılık alanında genel olarak kadın işçiler istihdam edilmektedir (Tökin, 1946: 58'den aktaran Makal, 2012: 48). Bir diğer neden ise kadın ve çocukların çalıştırıldığı tütün ve mensucat kuruluşların büyük ölçekli sayılmasıdır (Makal, 2002: 198'den aktaran Makal, 2012: 49). Makal'a (2012: 49-58) göre, bu dönem içerisinde kadınların iktisadi faaliyeti daha çok tarımsal sanayi ve dokumacılık sanayisidir. Kadın istihdamının yöresel dağılımı ise büyük bir oranda İzmir ve İstanbul kentlerinde yoğunlaştığı belirtilmektedir. Bunun nedeni ise her iki kentte tarımsal sanayi ve dokuma sanayi alanında işletmelerin yoğun olması olarak belirtmektedir.

Erken cumhuriyet döneminde kurulan Kamu İktisadi Teşekkülleri (KİT) de kadınların iktisadi yaşama girmesinde önemli bir rol oynamıştır. Yukarıda da değindiğimiz gibi kadınların iktisadi yaşama girdiği faaliyet alanlarından biri de dokumacılıktır (halı dokuma, ip bükme, pamuk dokuma vs.). KİT'lerden biri olan Sümerbank'ın dokumacılık alanında kurduğu fabrika sayısının fazla olması ve bu fabrikaların Anadolu'nun farklı yerlerinde kurulması iki sonucu doğurmuştur. Bunlardan biri; kadın istihdamındaki artışı sağlarken, bir diğeri de Anadolu'nun diğer kentlerinde de kadınların istihdamında rol oynamasıdır. Sümerbank'ın bazı fabrikalarında istihdam ettiği kadın ve erkek sayısı Tablo 6.12'deki gibidir.

Tablo 6.12.Sümerbank Fabrikalarında Kadın ve Erkek İstihdamı

Fabrika	Kadın	Erkek	Toplam
Bakırköy Bez Fabrikası	700	800	1500
Bursa Merinos: Yünlü	1000	1200	2200
Defterdar Fabrikası: Yünlü	500	1000	1500
Ereğli Fabrikası: Pamuklu	700	1100	1800
Gemlik Sungipek Fabrikası	150	200	350
Hereke Fabrikası: Yünlü	300	700	1000
Kayseri Fabrikası: Pamuklu	400	2500	2900

¹⁰² Ahmet Makal bu verileri BİGM, 1932: 216, verilerden hesaplamıştır.

Nazilli Fabrikası: Pamuklu	1000	2000	3000
Toplam	4750	9500	14250

Kaynak: Sümerbank, 1999-14. Kadın ve erkek sayısı ortalama olarak verilmiştir. Yukarıdaki tablo verileri Sümerbank 1946 yılı verilerden derlenmiştir.

Tablo 6.11 incelendiği zaman, Sümerbank fabrikalarındaki toplam işgücü içerisinde kadın çalışan sayısı %33.33'e denk gelmektedir. Dolayısıyla Sümerbank'ın toplam işgücü içerisindeki kadın çalışan sayısı gözle görülür bir oranda olduğu söylenebilir. 1942 verilerine göre Sümerbank'ta toplam 21 000 kişi istihdam edildiği görülmektedir. Bunun 6000'ni kadın işgücünden oluşmaktadır. Nitekim 1933 verilerine göre 500 kadın 2500 erkek istihdam edilmişti (Sümerbank, 1943: 258). KİT'lerde istihdam rakamları değerlendirdiğinde istihdam rakamları içerisinde kadın oranlarının giderek arttığını belirtmektedir. Kadın istihdamının giderek artış göstermesi ile birlikte kadınların ekonomik hayata katılmasını sağlamıştır (Makal, 1999: 258).

Görüşme yaptığımız katılımcıların sözlü tanıklığına göre fabrikanın işletmeye açıldığı 1961 yılından, faaliyeti durdurulduğu 2003 yılına kadar en az 7000 kişinin fabrikada istihdam edildiği belirtilmiştir¹⁰³. Fabrikada, Mart ayı 1965 yılında çalışan işçi sayısı 1765¹⁰⁴, 1985 yılında toplamda 1025 işçi ve 73 memur çalışmıştır. 1998 yılında ise 320 işçi ve 49 memur çalışmıştır (ATSO, 2015: 26).

Sümerbank müesseselerinde (iştiraki olduğu diğer kurumlarda dahil olmak üzere) 1970 yılı itibariyle toplamda 3786 memur, 414'ü yevmiyeli teknik personel ve işçi statüsünde 36607 olmak üzere toplamda 40807 kişi istihdam edilmiştir (Sümerbank, 1971:13).

Antalya Pamuklu Dokuma Fabrikası'nın 1965-1972 yılları arasındaki istihdam durumu Tablo 6.13'deki gibidir.

Tablo 6.13. 1965-1972 Yılları Antalya Dokuma Fabrikası İstihdam Durumu

Yıllar	Memur	İşçi	Toplam
1965	70	1477	1547
1966	68	1496	1564
1967	67	1458	1524
1968	65	1354	1419
1969	62	1190	1252
1970	63	1207	1270

¹⁰³ Fabrikada, yarım asır boyunca 7000'ne yakın kişinin istihdam edildiği Kepez Belediyesi Başkanı Hakan Tütüncü tarafından da belirtilmektedir (bkz: <http://www.kepezdokuma.com/?p=Basinda-Kepez-> erişim tarihi: 21.04.2017).

¹⁰⁴ <http://www.kepezdokuma.com/?p=Tarihce> (erişim tarihi: 21.04.2017).

1971	60	1207	1267
1972	60	1225	1285

Kaynak: Cumhuriyet'in 50. Yılında Sümerbank: 1933-1973: 93

Bu şekilde bakıldığı zaman 1965 yılından 1998 yılına gelindiğinde istihdam edilen işgücü sayısında hızlı bir düşüş meydana gelmiştir. Görüşme yaptığımız katılımcılar, fabrikada istihdam edilenlerin en az 3/1'nin kadınlardan, diğerlerinin ise erkeklerden oluştuğunu belirtmiştir. Kadınların, çalışma hayatına girmesinde Sümerbank fabrikalarının önemli bir katkısı olduğu ifade edilmiştir.

Görüşme yaptığımız kadınlara göre, kadınların fabrikada çalışmalarıyla birlikte kadınlar açısından bir takım olumlu etkileri olmuştur. Görüşmecilere göre, kadınların fabrikada istihdam edilmesiyle birlikte “ekonomik özgürlüklerini” elde ettiklerini, çalıştığı dönemde kendilerini “güvende hissettiklerini”, emeklilik sürecinden sonra geleceklerini “güvence altına” aldıklarını belirtmişlerdir. Bunların yanında, kadınların fabrikada çalışmaları ile birlikte, evi geçindirmede bir katkı sağladığı ifade edilmiştir. Görüşmecilerin anlatılarına göre kadınların iktisadi yaşama katılması sonucunda iki önemli sonuç üzerinde büyük bir rol oynamıştır; birincisi ailenin sosyal refahı artarken; ikincisi ise çocukların daha sağlıklı şartlarda büyüdüğü ve daha iyi bir eğitim olanağı elde etmişlerdir.

“Fabrika denilince önce işe girip para kazanmak, geçimini kazanmak gelir. Fabrikada çalışırken çocukların oldu, onları okuttum. Evi geçindirmede katkım oldu. Ekonomik durumumuz biraz daha iyi oldu. Şimdi emekli maaşımı alıyorum. Fabrikadan hala faydalanıyoruz yani” (G25. K. 60). “Ben çalıştığım yıllarda 82 memur vardı. İlk işe girdiğim de 1556 lira alıyordum. Maaş bordroları hala elimde. O zamanlar tasarruf yapabiliyorduk, şimdi yapamıyoruz. Şimdi her şeyi taksitle alıyoruz. O zamanlar tasarruf yapabiliyorduk, geziyorduk, tozuyorduk, güzeldi” (G20. K. 56).

Sümerbank fabrikalarının, toplam işgücü içerisinde kadın istihdamına yer verilme durumu büyük bir memnuniyetle karşılandığını belirten görüşmeciler (özellikle kadın görüşmeciler); ev yaşamından sanayi faaliyetine atılan ilk adım olarak görülmüştür. Keleş'e (2012: 129) göre, sanayinin kentlerde gelişmesi sonucunda kadınların dış dünyaya açılması sağlanmıştır.

Kadınların fabrikada istihdam edilmeden önce ücretli emeğe dâhil olmadıklarını (kurumlar arası geçiş ile gelenler ve ücretli öğretmenlik yapanlar dışında) ifade etmişlerdir. Memur statüsünde çalışan kadınların eğitim durumu daha çok lise ve üzeri olurken; işçi statüsünde çalışan kadınların eğitim durumu ise daha çok ilkokul ve ortaokul mezunlarından oluşmaktadır. Bu şekilde bakıldığı zaman eğitim seviyesinin fabrikadaki kadro statüsünde etkili olduğu söylenebilir. Fabrikanın açıldığı ilk yıllarda kadınların istihdam durumunun

yerel halk tarafından hoşgörü ile karşılanmadığı ifade edilmiştir. Ancak bu durumun zaman içerisinde önemini kaybettiği belirtilmiştir. Bunun temel nedeni ise, istihdam sürecinde ekonomik getirisinin yüksek olmasından kaynaklanması olarak görmekteler. Görüşmecilerin anlatılarına göre fabrikada çalışan kadınlar için “ideal eş adayı” olarak görülmüştür. Görüşmeci bu durumu şu şekilde ifade etmiştir:

“İşçilerin ekonomik durumları iyiydi. Seneyi doldurdular mı zam alıyorlardı. Belli bir konumu vardı çalışanların. Mesela bana soruyorlardı yanında çalışan kızlar var mı, bekar var mı?” (G28. K. 91).

Fabrikanın açıldığı ilk yıllarda yerel halk tarafından kadınların çalışması hoşgörü ile karşılanmadığını belirten katılımcı ise durumu şu şekilde açıklamıştır:

“Kadın istihdamına etkisi olmaz olur mu? Mesela şimdi oranın (daha önce Nevşehir’de çalıştığı Sümerbank Fabrikası) müdürü geldiğinde fabrika açılacak ama işçi bulamıyor, işçi yok. Köy köy kasaba kasaba işçi toplamaya gitti. Fabrikada memurlar var ama işletmenin içinde işçi yok. Buradan Antalya’dan filan usta getirdiler hani işçilere öğretmek için hatırlıyorum orda. Sonra işte bir fabrika adı olunca, fabrika adı hep kötü olmuştur hep insanlar üzerinde; işte biz fabrikada mı çalışacağız? O zaman öyleydi ya neden o duyguyu yaşadılar o insanlar, bilemiyorum fabrikada” (G23. K. 68).

Fabrikanın işgücü içerisinde, kadınların istihdam edildiği iş faaliyeti ile erkeklerin istihdam edildiği iş faaliyeti birbirinden farklı olduğu ifade edilmiştir. Kadınların daha çok “el ve parmak becerisi” gerektiren iş kollarında çalıştığını belirtirken; erkeklerin ise daha çok “kol gücüne dayalı olarak” ağır işlerde çalıştığı ifade edilmiştir. Yani kadınlar daha çok “iplik kısmı ve dokuma kısmında” çalışırken; erkekler ise daha çok “enerji ve atölye” bölümlerinde çalışmaktalar. Bunun yanında tezgah başında olan kadınların ürettiği ürününün erkekler tarafından toplandığı ifade edilmiştir. Görüşmecilerin anlatılarına göre kadın ve erkeklerin istihdam edildiği birimler ve yaptıkları işler şu şekildedir:

“Mesela iplik kısmına daha çok kadınlar alınıyordu; çünkü el becerileri daha yatkındı. Ama erkekler atölyeye işte makine başına alınıyordu. Yani genelde ağır olan işlerde erkekler çalışırdı: ambar, atölye, taşıma işinde erkekler alınırdı. Mesela makine başında kadın çalışır işte ip üretilir ama üretilen iplerin kaldırılması ağır olurdu onun yerine erkek taşırdı. Ama erkekte ipi bağlama gibi becerisi pek olmazdı, eli yatkın değildi o zaman da erkekte farklı bölümde çalışırdı. Yani herkesi kapasitesine göre iş verilirdi (G6.E.58).

Bir diğer görüşmeci ise kadın ve erkek işçilerin istihdam edilen birimler hakkında şunları belirtmektedir:

“Şöyle kadın erkek diye pek bir ayrım olmazdı işe alımında ama özellikle kadınların tercih edildiği bölümler vardı; katlama bölümü, şimdi bayanların eli daha yatkın, ütü bölümü, kalite kontrol bölümü vardı. Bayanlar daha seçici gözle bakabildiği için oraya verilirdi. Mesela erkeklerin de verildiği yerleri de söyleyeyim; ambarlar var, şimdi yük kaldırması gerekiyor, yük indirmesi gerekiyor; bayanlar burada çalışamaz, atölye bölümü; yani makinelerin bakımı vesaire burada da erkekler çalışırdı, bayan yoktu. Kreş bölümü vardı orada bayanlar çalışıyordu. Kreşte çalışan memurların ve işçilerin çocukları

mesaiye başlarken bırakıyorlar mesai bitince alıyorlar. Şimdi oradaki çocuk sayısına göre kreşin kadrosu tespit edilirdi. Oradaki çocuk sayısı önemliydi” (G7.E. 68).

Bu şekilde bakıldığı zaman, kadın ve erkek istihdamında birimler ve iş kolları daha çok “fiziksel güç” ve “kişisel beceri” ilişkisi içerisinde yapılmıştır. Fabrikada kadın ve erkek arasındaki iş bölümü bir görüşmeci şu şekilde açıklamaktadır:

“Şimdi şöyle söyleyeyim. Atölyede erkekler çalışırdı mesela. Neden biliyor musun? Orda makine bakım yardımcı işletmeler diye bir bölüm vardı. Bir de esas işletmeler vardı. Yardımcı işletmeler normal işletmenin eksiklerini tamamlardı. Ne yapar? Makine bozulur, makine parçasını tamir ederdi. Cıvata ünitesi, marangoz atölyesi, her işi bir yerde yaptırtmıyordu. Her işi kendi bünyesinde yapıyordu. Parçasını gönderiyor atölye yapıyordu. Tabi bunlar ağır işler. Dökümdü, kaynaktı, marangozdu tabi ki bunlar erkeklerin yapabileceği şeylerdi. Kadınlar genellikle fabrikanın içinde makine başlarında olurdu. Mesela bobin makinesi, iplik makinesi. Dokuma tezgahlarında da genelde erkekler çalışıyordu hatırladığım kadarıyla. Kadınlar çok çalışmıyordu. İşte kalite kontrolde kadınlar çalışırdı” (G11. K. 67).

Türkiye Cumhuriyeti kurulduktan sonra kadınların da istihdam sürecine dahil edilmesine önem verildiği görülmektedir. Gerek fabrikaların üretim özellikleri (ağırlıklı olarak pamuk ve yün fabrikaları olmaları) olsun gerekse de cumhuriyet ideolojisinin etkisi olsun Sümerbank’ın kurulduğu fabrikalarda kadın istihdamına önemli bir etkisi olmuştur.

6.4.4. Fabrikanın İşgücü Üzerindeki Etkisi: “Fabrikada Bir Süre Çalıştıysan Bir Vafın Olurdu”

Görüşmecilerin sözlü tanıklığına göre, Dokuma Fabrikası ya da Sümerbank fabrikaları, istihdam ettikleri işçi-memur üzerinde bazı etkileri olmaktadır. Genel olarak, “devlet terbiyesinin”, “sosyal dayanışmayı” artırdığı, “sosyal refahı” yükselttiği ve “yeni sosyal ilişkilerin” kurulduğu belirtilmiştir. Ancak bunların yanında fabrikanın en önemli etkisinin “istihdam edilen bireyde belli bir vafın” kazanmasına katkı sağlaması olarak görülmüştür. Görüşmecilere göre bir Dokuma çalışanı ya da Sümerbank çalışanı emekli olduktan sonra mutlaka “bir vafı” edinmiştir. Çünkü fabrika “sanayi okulu” olarak görülmektedir. Nitekim, görüşmecilerden bazıları emekli olduktan sonra bazı iş kollarında çalıştıklarını ifade etmişlerdir. Çalıştıkları yeni iş yerlerinde, yaptıkları iş ise genel olarak fabrikada istihdam sürecinde geliştirdikleri vafı ile paralellik göstermektedir. Görüşmecilerden bazıları “bir fabrika emeklisinin istediği zaman iş bulabileceğini”, emekli olanlar (ya da belli bir süre çalışanlar) isterlerse asla “işsiz kalamayacağını” ifade etmişlerdir. Örneğin, görüşme yaptığımız bazı katılımcılar (G2, G3 G4, G5, G6) daha önce fabrikanın atölye bölümünde çalıştıklarını ve fabrikadan emekli olduktan sonra kendi aralarında Antalya’nın sanayi bölgesinde yeni iş yeri açtıklarını ifade etmişlerdir. Bir görüşmeci (G11)

ise daha önce fabrikanın muhasebe bölümünde çalıştığı ve emekli olduktan sonra başka bir işte yani muhasebe bölümünde çalıştığını belirtmiştir.

Fabrikanın, çalışanlar üzerindeki etkilerini görüşme yaptığımız katılımcı şu şekilde özetlemektedir:

“Ama işçisini fabrikasında eğitirdi. Yani kalifiye elemanı vasıflı hale gelirdi. Bir meslek edinirlerdi. Fabrikadan ayrıldıktan sonra edindiğin meslekle istediğin yerde iş bulabiliyordun. Dokuma fabrikasını çok severdim; çünkü devlet ile burada tanıştım. Devlet terbiyesi, yetkini ve sorumluluğunu öğreten kurumdur. Artı bunu yaşayarak öğreniyorsun. Yaşam tarzıyla ilgili olsun, komşuluk ilişkileri ile olsun, sosyal ilişkileri ile olsun birçok ilişkilerinde kuralları dolaylı yoldan konduğu bir terbiyeydi. Fabrika işçilere çok şey vermiş yani; maddi yönlerin yanında manevi yönden de çok şey vermiş. İlişkileri, yardımlaşmayı, görgü kurallarını, elindeki maddi varlığı en iyi şekilde değerlendirmeyi bütün bunları vermiş fabrika” (G22. E. 64).

Fabrikanın ekonomik, sosyal ve kültürel etkileri olduğu gibi istihdam edilen işgücü üzerinde de etkisi bulunmaktadır. Gerek memur kadrosunda olsun gerekse de işçi kadrosunda olsun istihdam sürecinden sonra bir fabrikadaki görevlerine bağlı olarak bir meslek edindikleri görülmüştür. Çalışanlar emekli olduktan sonra da fabrikadan elde ettikleri meslek ile istedikleri zaman başka kurumlarda/işyerlerinde çalışabildiklerini belirtmişlerdir.

6.5. Fabrikada Kullanılan Araçlar ve Makineler¹⁰⁵

Geçmişten günümüze doğru pamuğun dokuma sürecine bakıldığı zaman farklı yöntemlerin kullanıldığı görülmektedir. “Hammaddenin iplik haline getirilmesi ve dokunması, makinelerin kullanılmasından önce işçilerin kendi evlerinde ” (Engels, 2013: 44) yaparken dokuma makinesinin icadıyla hammaddenin iplik haline getirilmesinde makinelerin kullanıldığı görülmektedir. Thompson (2004: 335), 18. yüzyılda İngiltere¹⁰⁶,’de dört farklı dokumacı-işveren ilişkisi olduğunu belirtmektedir. İlki, müşteri-dokumacı ilişkisi; köyde ya da sipariş üzerine iş yapanlar, ikincisi; daha yüksek zanaatkarlar statüsüne sahip olanlar, üçüncüsü; dokumacı kalfası olanlar ve sonuncusu; çiftçi ya da küçük mal sahibi dokumacılar (Thompson, 2004: 335). Sanayi devrimiyle birlikte dokuma alanındaki teknolojinin gelişimiyle birlikte seri üretime başlanmıştır.

Günümüzde dokumacılık alanında kullanılan tekstil makineleri iki ana grupta toplandığı belirtilmektedir. Bunlar; mekikli dokuma tezgahları ve mekiksiz dokuma tezgahlarıdır. Mekikli dokuma tezgahları eskiden kullanılan bir tezgah olup verimliği düşük olarak görülmektedir. Mekikli dokuma tezgahında; kumaş oluşturmak için atkı iplikleri,

¹⁰⁵ Ek.7’de Dokuma Fabrikası Makine Parkı verilmiştir.

¹⁰⁶ Deane’ye göre, “İngiltere’yi ‘dünyanın iş merkezi’ haline getiren teknoloji ve ekonomik organizasyon alanındaki ilk inkılapçı değişimleri diğerlerinden daha fazla ilk elde yaşayan iki sanayi bulunmaktaydı. Bunlar pamuklu ve demirdir” (Deane, 1994: 76).

      ipliklerinin   m    oldu   a  zlık arasına mekik aracılığıyla verilmektedir. Bu tür tezgahlar verimliği d      oldu   için günümüzde büyük ölçüde kullanımı terk edilmiştir. Ancak; mekiksiz dokuma tezgahları, modern teknoloji ürünü olup, son derece hızlı   retim yapan tezgahlar olarak görülmektedir. Mekiksiz dokuma tezgahlarında atkı ipliği, a  zlık içinden, mekik dışından başka bir teknoloji vasıtasıyla atılmaktadır. Dolayısıyla mekiksiz dokuma tezgahlarında modern teknolojinin ilerlemesi sonucunda hem zaman hem de i    c   maliyeti açısından daha fazla tasarruf sağlamaktadır (Atik, 2001: 4)¹⁰⁷. Görüşmecilerin sözlü tanıklığına göre, Antalya Pamuklu Dokuma Fabrikası, 1985 yılında dokuma tezgahlarında revizyon yapıldığı belirtilmiştir. Fabrikanın ilk tezgahları olan Alman markası Dornier tezgahları s  k  lerek yerine 1985 yılında   svi  re markalı Sulzerruti tezgahları getirilmiştir. 1985 yılına kadar 360 tezgahı olan fabrika, 1985'ten sonra tezgah sayısı 90'na düştüğü belirtilmiştir. Bazı katılımcıların aktardığına göre Fabrika'daki i    c   sayısının giderek d    mesi "dokuma tezgahlarında yapılan yenilenmenin etkisi" olduğu belirtilmiştir.

Bazı görüşmeciler; dokuma tezgahlarında yapılan bu yenileme sonucunda, işçi sayısının d    mesine neden oldu  ununu belirtirken, bazı görüşmeciler ise; fabrikadaki işçi sayısının d    mesini "  zelle  tirme" politikalarıyla ilişkilendirmektedir.     i statüsünde çalışanlar; genel olarak dokuma tezgahları ve atölyedeki makineler hakkında bilgi veridiler. Memur statüsünde çalışanlar; daha çok masa başında olduklarını ve personel i  lerine baktıklarını belirtirler. Endüstri meslek lisesi mezunu oldu  ununu belirten bir görüşmeci, Dokuma Fabrikası'na alındıktan sonra kullandığı makine ile ilgili şunları belirtmektedir:

"Ben zanaat (Endüstri Meslek Lisesi) okulunda okudu  u  mda metal işleri bölümünü bitirdim; kaynak yaparım, bir şey yaparım, makine tamir ederim, cıvata sıkarım. Ben   yle i   istiyorum. Ben memuriyeti bilmem, o zamanlar bunlar yok da (bilgisayar) hesap makineleri var, daktilolar var. Fasit dediğimiz bir hesap makinesi,   ık   ık   ık, tık tık tık ; onu sonradan öğrendik.   yle başladık   yle kaldık. Kaldık çalıştık işte, o zamanlar beni yandaki, biraz el yazım d  z  n olsa gerek, öbür odadaki arkadaşlar beni aldılar. Tabi daha iyi demeyelim personel müdürlüğünün bir giriş muamelat kısmı   efli  i var, alım kısmı var, bir de tahakkuk kısmı var. Oraya aldılar, bana isim yazdırıyorlar, bordro yapıyoruz bu facitları orda     rendik. Tahakkuk kısmı memuru oldum. Oradaki görevim işçilerin memurların maaşını yapmak, böyle yapıyoruz , bordro dediğimiz şeyler bordrolarımız var ciltler halinde. O zamanlar bilgisayar bilmem ne yok.   te adı soyadı kimdir nerde çalışıyor, maaşı ne kadardır vergi ne kesilir, sigorta ne kesilir ne   denecek. Bu kadar uzun bir bordro d    n  n"(G18. E. 59).

Fabrikanın belirli dönem içerisinde makineler ile ilgili bazı revizyonların yapıldığını belirten bir katılımcı durumu şu şekilde aktarmaktadır:

¹⁰⁷ "Dokuma makinelerinde gözlemlenen gelişmeler, atkı atma sistemleri temel alınarak sınıflandırıldığında, ortaya şöyle bir tablo çıkmaktadır: mekikcikli dokuma makineler, kancalı dokuma makineler, hava jetli dokuma makineleri, su jetli dokuma makineleri ve çok fazla dokuma makineleridir" (Atik, 2001: 5-8).

“Ben dokuma tezgahların bakımını yapıyordum. Şimdi periyodik revizyonlarımız vardı; 6 ayda bir, 3 yıl da bir. Genelde 6 ayda bir bakımı yaparsın makinelerin. Onun dışında küçük arızaların bakımını işletmedekiler yapardı. İşletmede de komple ustaları vardı. Şimdi işletmede makine enerjiye bağlıydı. Yardımcı işletme vardır hane bizim gibi makine bakımlar bir de direk işletme vardır. Yani onu çalıştıran, onların da ustaları vardı. İşte her birimin komple ustaları vardı. Diyelim ki 24 tezgah bir usta verilirdi. Eskiden 360 tezgah vardı sonra 96 tezgaha düştü. 1985’te tezgahlar yenilendi. Eski tezgahlar 60 model tezgahlardı. Eski tezgahlarda Almanya’dan sökülüp gelmiş. Yani ikinci el gelmiş 1960’ta. Ondan sonra İsviçre’den 85 model tezgahlar geldi. O zaman da eski model dört makinenin yaptığını bir makine yapıyordu. İşçi sayısı bundan da azaldı ama daha çok özelleştirmelerden azaldı işçi sayısı” (G6.E.58).

Fabrikanın işletme bölümünde bulunan makineleri ve diğer araçları kullananlar olduğu gibi fabrikanın ürettiği ürünlerin kalite kontrolünü yapanlarda bulunmaktadır. Katılımcılardan biri bu durumu şu şekilde aktarmaktadır:

“Ben ilk önce planlama servisinde çalışıyordum. Ondan sonra planlamada bir kütüphane vardı. Oranın düzenlemesini verdiler bana. Bütün kitapları gözden geçirdim. İstifledim. Onları kayda aldım. Yani fabrikanın kütüphanesi de vardı. Ondan sonra da planlamada aylık raporları falan düzenliyorduk. İşçilerin yaptığı işe karşılık ücretleri hesaplıyorduk. Bizde saat başı üretimi hesaplıyorduk. Ona göre işçinin ne kadar iş yaptığını hesaplıyorduk. Her işçinin dokuduğu kumaşın kenarında kendi numarasını yazardı. Ondan sonra o kumaş kalite kontrol servisine giderdi. O servisten kaliteden geçerken, kim ne hata yapmış, kendi hatası mı, makine hatası mı onlar tespit edilir. Komisyona girer. O komisyonda değerlendirme yapılır. Eğer işçinin hatasıysa onların maaşından kesilirdi. Daha sonra bu sistemi kaldırdılar. Aslında kalite yönünden Sümerbank’ın ürünleri ondan kaynaklanıyor. Çok titiz çalışırdık her zaman, her aşamada” (G11. K. 67).

Fabrikanın işletmeye açıldığı ilk yıllarda 360 dokuma tezgahı olduğu daha sonra (1985 yılında) 90’a düştüğü belirtilmiştir. Yeni makineler ise İsviçre’den getirilmiştir. Fabrikanın makine parkının yenileme sürecini katılımcı şu şekilde aktarmaktadır:

“Fabrika makineleri yenilemek için, yeni makine aldı. Makineleri tanımak için de fabrika bizi gönderdi İsviçre’ye. 9 kişilik bir ekiptik. Suzer Ruti markası makine aldık 96 tane. Bu fabrika; suzer ruti fabrikası dünyanın üçüncü büyük fabrikasıydı. Suzer ile ruti ayrı ayrı ekipmanken ikisi de birleşmişler, ikisi ayrı firmaydı. Bize gelen makinelerin üstünde “suzer ruti” yazardı. Daha önceki 360 tezgah vardı. 360 tezgah Doğu Alman teksima markasıydı. Teksima markası 150 devirdi, Suzer ruti 300 devirdi. Şimdi devir az oldu mu makine ağır işler. Biz buradaki yani teksima markası makineleri biliyoruz ya, oradakini görünce şaşırdık. O zamanlar, 400 devir olanlarda 800 devir olanlar da vardı ama Sümerbank 300 devir olan makine için anlaşılmış. Biz 300 devir olanları çalıştırdığımız zaman baktık su gibi akıyor. Yani kumaş makinede su gibi akıyor. Hane saatlerde saniyeler su gibi işler ya, yelkovan ve akrep daha az döner, makinede böyle akıyordu, 300 devir olanlar. Biz daha diğer 400, 800 devirleri görmedik bile. Biz orada Manilaları söktürdük, ayarladık, bir ay boyunca ekiple orda kaldık. Teknik müdürü ve şefimiz başımızda diğer 7 kişi teknik eleman ile gittik. Birde tercüman vardı genel merkez görevlendirmişti” (G13. E. 70).

Fabrikanın makine parkının yenilenmesi işgücü alımını da etkilediği görülmektedir. Katılımcı makine parkının yenilenme durumu ile işçi sayısındaki ilişkiyi şu şekilde aktarmaktadır:

“Ben 73’te girdiğimde yanlış hatırlamıyorsam 2000-2500 işçi çalışıyordu. Sonrada bu 1500’ze düştü. Bide şöyle; ben 73’te girdiğimde tezgah olarak söylüyorum. 1973’te 360 tezgah vardı. Yalnız daren tezgahı diye tabir ettiğimiz 80 cm miydi, öyle bir şeydi darenler. Sonra fabrika yenilenmeye girdi. 85’li yıllardı. Tezgah sayısı 90’na düştü; fakat enli tezgahı bunlar. Buna paralel olarak da işçi sayısı düştü. Tabi makineler modernleşiyor, eski tezgahlar yen, tezgahlar gibi olmuyor. İşçi sayısı bu vesileyle de azaldı” (G7. E. 68).

Fabrika kurulduğundan kapandığı güne kadar genel anlamda bir defa makineleri yenilediği görülmektedir. Bu yenilenme 1985 yılında yapılmıştır. Özellikle dokuma alanındaki makinelerde yaşanan teknolojik gelişme işletme bölümündeki makinelerin revizyonu yapılmıştır. 1985’ten sonra getiriline makinelerin daha seri olduğu dolayısıyla daha az makineyle daha fazla üretim yapıldığı ifade edilmiştir. Fabrikadaki makine parkının yenilenmesi işgücü alımın etkilediği görülmektedir. Makinelerin yenilenmesinden sonra işgücü alımında azalma olmuştur.

6.6. Fabrikada İstihdam Edilenler Arasındaki İletişimin Sağlanması

Görüşme yaptığımız katılımcılar, fabrikada çalışanlar arasındaki iletişimi şu şekilde ifade etmişlerdir: Fabrikanın her ünitesinde ustabaşlarının olduğu ve ustabaşlarının idareden aldığı herhangi bir bilgiyi o bölümde istihdam edilenler ile paylaştığı belirtilmiştir. Memur statüsünde çalışanlar ise daha çok telefon ile iletişim kurduklarını ifade etmişlerdir. Görüşmeciler, Sümerbank ile ilgili gelişmeleri de takip ettiklerini, bunun da “Sümerbank Dergisi” ni takip ederek yaptıklarını belirtirler. Sümerbank Genel Müdürlüğü tarafından yayınlanan derginin belirli aralıklarla fabrikaya gönderildiği belirtilmiştir. Görüşmecilere göre; fabrika çalışanları, Sümerbank dergilerinde genel olarak; “herhangi bir yerde bir fabrikanın açılıp açılmadığı, yeni makinelerin getirilip getirilmediği ya da ücretler ile ilgili bilgileri etmekteydiler.

Bazı görüşmeciler, fabrikanın çalışanlara duyurmak istediği herhangi bir konu olduğunda, fabrika yönetimi fabrika girişinde bulunan panoya (ilan panosu diyenler de bulunmaktadır) duyuru metninin asıldığını belirtirken bazıları da İşçi ve memur yemekhanesinde hoparlörlerle duyurulduğu belirtilmiştir. Bunların yanında “el ilanları” ile duyuru yapıldığını belirtenlerde bulunmaktadır “Mikrofonlar vardı. Mikrofonlar işçi yemekhanesine takılıydı. Oradan duyuru yapılırdı” (G1. E. 69)

Fabrika işletmelerinde çalışan makinelerin gürültüsünden dolayı merkezi bir ses sisteminin olmadığını belirten görüşmeciler işçiler arasındaki iletişim şu şekilde sağlandığını belirtir:

“İlan tahtası vardı. Bir ilan oldu mu kulaktan kulağa iki dakikada duyarsın. Merkezi bir ses sistemi yoktu. Zaten gürültüden dolayı yanındaki kişiyi bile duyamazsın” (G6. E. 60). “Basılı el ilanları şeklinde yapıyordu. Veyahut da ilgili bölümlerin amirlerine, şeflerine, ustalarına aktarırlar. Ustalar işçilere aktarırdı” (G7.E. 68)

İlan panosuna asılan diğer duyuruları ise şu şekilde açıklanmıştır:

“İlan panosu vardı. Bir duyuru varsa ilan panosuna asılıyordu. İşte diyelim ki bugün Sümerbank’ın kuruluş yıldönümü veyahut bir arkadaşım mı vefat etmiştir, bu gibi şeyler asılıyordu. Bir aylık yemek listesi çıkartılır işçiye duyurulur. Bir aylık yemek menüsü vardı. O, işçiye duyurulurdu. Ha değişeceği zaman biz tekrardan liste hazırlardık” (G9. E. 66).

Herhangi bir sendikaya üye olanlar sendikaları aracılığıyla duyuruları diğer mesai arkadaşlarına duyurduklarını belirtmişlerdir. Bu görüşmecilerden biri bu durumu şu şekilde açıklamaktadır:

“Kapıda tüm işçilere el ilanları verilirdi. İlanı bütün Antalya duyardı. Broşürlerimiz vardı, sendikanın; onları dağıtırdık. Mesela bir grev olacaksa bir şey yapılacaksa şehrin her tarafına asardık. Mesela bir ben yemek grevini yaptım. Sözleşmemize göre yemekte ayran görülüyordu genel müdür ile müdür muavini Ankara’ya gitmişti. Buradaki görevli de dedi ki “ben ayranı veremem”. Telefon açın dedim. “açamam” dedi. Öğlen yemeğinin de verilmesi lazım. Haziran’ın 1’inde çıktım dışarıya protesto ettim” (G12. E. 72).

Fabrikadaki işçiler arasında iletişimin sağlanması genel olarak üniteye bulunan amir, şef ve ustabaşları aracılığıyla sağlandığını ve işletme idaresinin ilan panosuna astığı duyuru ile yapıldığı belirtilmiştir. Bunların yanında bazı görüşmeciler ise (işçi statüsünde çalışanlar) üye oldukları sendika aracılığıyla da duyuru yaptıkları görülmüştür.

6.7. Fabrikadaki İşgücünün Sosyal Güvencesi

Kamu İktisadi Teşebbüsleri’nde istihdam edilenlerde bir takım olanaklar sağlanılmıştır. Bunlar: Sosyal harcamalar, iskân olanakları, parasız yemek olanakları, sağlık olanakları, ekonomlar¹⁰⁸, eğitim ve kültür olanakları, spor olanakları, ve sosyal güvenlik olanaklarıdır (Makal, 1999: 262-277). İşgücünün faydalandığı bazı olanakları aşağıda da değineceğiz. Bu bölümde, işgücünün istihdam edildiği fabrikada faydalandığı olanaklardan biri olan “sosyal güvence” konusuna değineceğiz. Öncelikle belirtmek gerekir ki; katılımcıların tamamı, fabrikada istihdam edilmenin en önemli faydalarından biri “fabrikadaki iş’inin güvenceli bir meslek olarak görmesiydi”. Dolayısıyla katılımcılar fabrikadaki işlerini

¹⁰⁸ “Birçok kamu kuruluşunda, çalışanların gerekli tüketim maddelerini piyasanın altında fiyatlarla elde etmesi amacıyla, “ekonomlar” kurulmuştur”(Makal, 1999: 272).

“sosyal güvencesi olan” bir meslek olarak gördüklerini ifade ettiler. “Sosyal güvence” ile ilgili sorusunu yönlendirdiğimizde, katılımcılar genel olarak; “sigortalarının tam olarak yatırıldığı, emekli sandığına tabi olduklarını ve emeklilik ikramiyelerini alabildiklerini” ifade ettiler. Katılımcıların hepsinin sosyal güvencesi olduğu belirtilmiştir. Memur statüsünde istihdam edilenler ise “657 Devlet Memurları Kanunu¹⁰⁹” kapsamında olduklarını belirtir.

6.7.1. Fabrikanın Sosyal Harcamaları

Sümerbank açıldığı ilk yıllardan (1933) 1945 yıllarına kadar öğretim alanında çalışmalarına hız vermiştir. Yedi fabrikasında ilkokul, bir özel ortaokulu, dört fabrikasında çırak okulu bulunmaktaydı. Her fabrikada gerek okuma yazma, gerek teknik görgü ve bilgiyi arttıran meslek kursları bulunmaktaydı. Halk evleri, halk odaları, kulüpleri, her türlü spor teşkilatı işçiyi fikri ve bedeni sahada geliştirmeye hizmet ettiği belirtilmektedir (Sümerbank, ? : 65). Görüşmecilerden biri, aldığı ücret dışında fabrikanın yaptığı diğer harcamaları şu sıralamaktadır: “Şimdi maaşımız dışında ikramiye veriyordu. Primi vardı. Giyim yardımı veriyordu. 6 ayda bir giyim yardımı yapıyordu. Yani çalıştığımız iş elbiseleri veriyordu. Mesela sabundur, havludur, ayakkabı veriyordu 6 ayda bir” (G2.58. E).

Sümerbank, yurtiçinde ve yurtdışında öğrenci okutmaktaydı. 1945 verilerine göre yurtiçinde yüksek okullarda ve orta sanat (endüstri) okullarında 209, yurtdışı okullarında 141 öğrencisi bulunmaktaydı (Sümerbank, ? : 65). Sümerbank kurulduktan 13 yıl sonraki sosyal harcamaları tablo 6.14’te verilmiştir. Tablo incelendiği zaman Sümerbank’ın kuruluşunun ilk on yılında bile sosyal harcamalara önem verdiği görülmektedir. Sümerbank’ın ilk on yılındaki sosyal harcamaları Tablo 6.14’te verildiği gibidir.

Tablo 6.14. Sümerbank’ın Sosyal Harcamaları

Hasta ve kaza işçi ücretleri	177.091
İzinli işçi ücretleri	221.771
İşçi primleri	1.442.469
İşçi tazminatı	23.165
İşçilere, çocuklara, evlenme, ölüm ve doğum yardımları	705.449
İçtimai müessese ve maksatlara yardım	34.568
Sağlık koruma teşkilatı ve işçi tedavi masrafları	950.420
İşçi okutma (kurs ve okul) masrafları	233.615
İşçi yiyecek masrafları	3.971.732
Giyecek masrafları	454.911

¹⁰⁹ “657 Devlet Memuru Kanunu” hakkında daha detaylı bilgi için bkz. <http://www.tkhk.gov.tr/Dosyalar/46540f3991884688ae991f668fba40e9.pdf> (erişim tarihi: 22.03.2017).

Spor sahaları	1.438.097
Toplam	9.653.288 TL

Kaynak: Sümerbank, ? : 67.

Sümerbank, istihdam ettiği işgücüne yönelik yaptığı sosyal harcamaların yıllar içerisinde giderek arttığı gözlemlenmektedir. 1967, 1968 ve 1969 verilerine göre sırasıyla yapılan sosyal ödemeler şu şekildedir: 47. 999.184, 47.390.760 ve 59.565.000 liradır (Sümerbank, 1971: 13).

Fabrikanın, yaptığı bir diğer yardım da istihdam ettiği bazı işçilere lojman tahsis etmesi olarak görülmektedir. Lojmanlar daha çok memur kadrosunda ve önemli teknik birimlerde istihdam edilenlere tahsis edildiği de belirtilmektedir. Lojman tahsisine aşağıda daha detaylı inceleyeceğiz. Görüşme yaptığımız katılımcılardan biri fabrikada bulunan lojmanları ve lojmanların konforu ile ilgili şunları belirtmektedir:

“Lojmanlarımız vardı. Lojmanlara yakacak alınır fakat çok ucuz, elektrik, su faturanı siz öderdiniz. Yakacağı da biz ödüyorduk. Yakacak şöyle zaten fabrikada buhar üretildiği için oradan çekilmiş kalorifer sistemi ile çalışırdı. İşçilerde belli kişilere mesela kreştekilere orda çalışan kişilere göre giysiler verilir. İçerde çalışan, işletmede çalışan işçilere fabrikanın iş kıyafeti verilirdi (G7.E. 68).

Sümerbank’ın işçi ve memurlara yönelik sosyal yardımları şu şekilde verilmektedir. Sümerbank, fabrikalarında çalışan memur ve işçilerin sosyal ve sağlık durumlarına ayrı bir önem verildiği belirtilmektedir. İşçi sosyal yardım talimatnamesi bu konuda bankanın örnek bir hamlesi olarak görülmektedir. Banka (Sümerbank), işçisine parasız olarak her çalışma gününde ekmeğiyle birlikte bir öğün yemek vermektedir (Fabrikada çıkan yemek ile ilgili detayları aşağıda değerlendireceğiz). Banka çalışanlarına yılda iki defa iş elbisesi vermektedir. Devamlı işçiye her yıl ücretli mezuniyet hakkı (ücretli izin) vermektedir. Bununla birlikte Sümerbank, işçinin evlenmesinde, çocuğun doğmasında hatta çocuğun evlenmesinde özel bir yardım sistemi uygulamakta, çocuklu işçilere her ay çocuk zammı vermektedir. Devlet memurlarına harp devrelerinde ucuz gıda maddelerinden işçiler de yararlanmaktaydı. Benzer şekilde Sümerbank, çalışanların tıbbi yardımı da sağlanmaktaydı. Sümerbank’ın açmış olduğu hastanelerde (İstanbul ve Ankara) işçi ve aileleri de faydalanmaktaydı. Ayrıca Sümerbank, analık yardımı da yapmaktaydı (Sümerbank, ? : 65).

6.8. Sendika ve Dernek Üyelikleri

Sendika ile ilgili tanımlama şu şekilde yapılmaktadır. “Sendika, çalışanların, emek piyasasında bireysel pazarlıkların yerine toplu pazarlık uygulamasına geçirmek ya da geçirmeye çalışmak için kurulan bir örgüttür”(Marshall, 2009: 649). Sendikacılık kavramının pek çok dilde yer almakla birlikte Latince’deki “syndic” sözcüğünden türetilmiştir (Mahiroğulları, 2011: 1). Demir’e göre (1999: 3’ten aktaran Mahiroğulları, 2011: 1) “Syndic’

in ilkçağlarda Roma ve Yunan Hukuk Sistemi'nde "site"nin (şehir devleti) yönetimlerinde temsilcilik görevi yapan kişi/ kişiler anlamında kullanılmıştır". Daha sonrasında ise, sendika sözcüğü, "belli bir konuda bir topluluğun yararını gözetmek için seçilen temsilci olarak görülmüştür" (Robert, 1978: 1906'dan aktaran Mahiroğulları, 2011: 1). Sendikaları, onları oluşturan unsurlara göre ayırt edildiğini belirten Marshall (2009: 649), bunları şu şekilde sıralamaktadır: "usta sendikaları, mesleki sendikalar, endüstriyel sendikalar, genel sendikalar ve iş yeri sendikalarıdır". Bu şekilde bakıldığı zaman sendikanın işçiler tarafından oluşturulduğu görülmektedir. Sendika sözcüğünün, ilk başlarda genel anlamda bir topluluğun çıkarlarını savunma amaçlı olarak görülürken, Sanayi Devrimi sonrasında sanayi iş kollarında istihdam edilen işçiler arasında ortak menfaatlerin korunması amacıyla örgütlendikleri kuruluşlara verilen ad olarak görülmüştür (Mahiroğulları, 2011: 1).

Türkiye'deki sendikacılık alanındaki faaliyetlerin Osmanlı İmparatorluğu dönemine kadar gittiği belirtilmektedir (Makal, 2010a: 19). "Türkiye'de modern anlamda ilk işçi hareketlerinin başlangıcı 1908 olarak kabul edilmektedir. İkinci Meşrutiyet'in ilanı ile birlikte işçi hareketlerinde önemli bir sıçrama yaşanmış, yaygın grevler ve işçi örgütlenmeleri ortaya çıkmıştır" (Çelik, 2010: 71). Osmanlı döneminde 1908 öncesinde sendikacılık yok denecek kadar az bulunmaktadır. 1908 öncesi kurulan sendikalar "işçi örgütü" olmaktan çok bir nevi hayır işlevi gören cemiyetler olarak görülmekteydi (Karakışla, 1998: 38). Osmanlı toplumunda 1908 öncesi kurulan sendikalara; "İtalya Opera Derneği (1866), Emek Dostları (1866), Yunan Derneği" (Sencer, 1969: 104-105'ten aktaran Karakışla, 1998: 38) ve "Ameleperver Cemiyeti" (1871) (Gülmez, 1985: 794'ten aktaran Karakışla, 1998: 38) örnek verilebilir. Bunların yanında sendika şeklinde olmayan başka işçi kurumları da olduğunu belirten Karakışla, bu işçi kurumlarını şu şekilde sıralamaktadır: "Fırıncılar, tramvay işçileri, pamuk bükümcüleri, İmalat-ı Harbiye İşçileri, tütün rejisi işçileri, sigara kağıdı işçileri, matbaa işçileri, garsonlar, Adakapı metal işçileri, marangozlar, jüt bükümcüleri, Şark Demiryolları çalışanları, ayakkabıcılar, Selanik terzileri, hamallar, İzmir'deki terzi ve ayakkabıcılar" (Sencer, 1969: 227-228'den aktaran Karakışla, 1998: 41).

Görüşme yaptığımız katılımcılardan memur kadrosunda olanlar herhangi bir sendikaya üyeliğinin olmadığını belirtirken, işçi statüsünde çalışanların çoğu sendika üyeliklerinin olduğunu belirttiler. Sendikaya üye olmalarının nedenini genel olarak; "sendikaya üye olarak sosyal ve güvenlik haklarının korunması", "bazı sosyal hakların ve sosyal yardımların alınmasını sağlanması", "sendika üyelerinin yerine işçilerin bağlı olduğu sendikanın, işveren ile bir araya gelerek çalışma koşullarının iyileştirilmesi konusunda muhatap olup uzlaşması" ve "maaş ve ikramiyelerin artırılması" vb. gibi faktörler olarak sıralamaktadırlar.

Görüşmecilerin üye olduğu sendikalar ise Türk-İş'e bağlı TEKSİF Sendikası ve DİSK'e bağlı TEKSTİL sendikasıdır. Görüşmeciler, her iki sendikanın farklı bir yapısı olduğu belirtmektedirler. Görüşmecilere göre Sendikaya üye olanlar yıllık belli bir aidat ödediklerini belirttiler. Bu aidatın ise yılda bir iş günü (bir vardiya) yevmiye (ücreti) olduğu belirtilmiştir.

Türkdoğan,Türk-İş (Türkiye İşçi Sendikaları Konfederasyonu) sendikası için “kapitalist sendika modeli” olarak değerlendirirken, DİSK (Türkiye Devrimci İşçi Sendikaları Konfederasyonu) için ise; “sosyalist sendika modeli” olarak değerlendirmektedir (Türkdoğan, 2009: 538-549). Bazı görüşmeciler sadece sendikaya üye olduğunu, sendikal faaliyetlere katılmadığını belirtirken bazıları da sendikal faaliyetlerde aktif olduğunu ve yöneticilik yaptığını da belirtmişlerdir. Bunun yanında, fabrikada memur statüsünde çalışan görüşmecilerden bazıları “Sümerbank Genel Müdürlüğü” çalışanları tarafından kurulan derneğe üye olduklarını belirttiler. Bunun nedeni ise; derneğin bazı faaliyetlerinin etkili olduğunu ifade ettiler. Bunlar; derneğe bağlı bazı sosyal tesislerin olması, derneğin üyelerine olan ayrıcalıkları ve benzeri durumlar olarak görülmektedir. Görüşmeciler sendika üyeliği ile ilgili durumlarını şu şekilde belirtmişlerdir;

“sendika tabi vardı. Genellikle Türk –İş, 80 öncesi olaylardan sonra bir iki sene DİSK yönetimi ele aldı ama ondan sonra sürekli Türk-İş'e bağlı TEKSİF (Türkiye Tekstil, Örme ve Giyim Sanayii İşçileri Sendikası) sendikasına bağlıydık. Normal şartlarda sendika çalışıyordu. Sözleşmeye imzalıyorduk”(G2. E. 58).

Görüşmecilerden bazıları, üye olunan sendikanın zaman içerisinde değiştiğini bunun nedeninin ise dönemin siyasal politikalarının etkili olduğunu belirtmektedir. Daha önce TEKSİF sendikasına üye olduğunu sonrasında ise TEKSTİL sendikasına üye olduğunu belirtmiştir. Görüşmeci sendika üyeliğini ve sendika faaliyetleri ile ilgili şunları belirtmektedir:

“Sosyal güvencemiz vardı. TEKSİF diye sendikamız vardı. Türk-İş'e bağlıydı. Şimdi sendika olayları şöyledir; -sonradan onun cılkını çıkartılar- siyasi sendika görüşleri var; KESK, DİSK, HALK-İŞ vs... Birisi hükümetten yana, birisi sağ görüşlü konfederasyon, birisi sol görüşlü konfederasyon. Bu konfederasyonlara bağlı onların yavruları vardır, enikleri vardır. Bizim ki Türk-İş TEKSİF sendikasıydı. O zamanlara diğer sendikalar yoktu. Tekstil iş koluna bağlı bir TEKSİF vardı. Sendika bize toplu sözleşme zamanları gider işverenle yani Sümerbank'la masada oturan yetkili bir kişiydi, kurumdu. Bize pazarlığımızı yapıyordu; işte 2 yıllık, 3 yıllık, kaç kuruş verelim, kaç para verelim, prim oranlarını ne yapalım diye düzenleniyordu. Bizde mecbur sendikalı oluyorduk. Çünkü işveren; sen sendikasızsın, ben sana zam yapmam diyebilirdi. Biz o korkuyla biz oraya (sendikaya) gidip üye oluyorduk. 1980'li, yıllarda 80'ne gelmeden evvel, olaylar yaşanırken DİSK diye bir konfederasyon kuruldu. Ona bağlı TEKSİL sendikası kuruldu. TEKSİL sendikası sağ-sol olayları yüzünden olaylar çıktı. Bazıları TEKSTİL e üye oldular. TEKSİF ten ayrıldılar yani. Arabalar yakıldı, yıkıldı, bir tane ileri görüşlü aşırı bir çocuk öldürdüler. Yani oralara geldik biz” (G10. E. 67).

Sendikanın en önemli özelliğinin işçi ile işveren arasında arabuluculuk yaptığını belirtenlerde bulunmaktadır. Görüşmeci Sendika üyeliği ile ilgili şunları belirtmektedir:

“TEKSİF sendikası vardı. TEKSİF sendikası 1979’da TEKSTİL sendikası oldu. DİSK’e geçtik. Türkiye’de tek Antalya Dokuma Fabrikası şubesi olduk¹¹⁰. Sendika neden önemli biliyor musun. Sözleşmeyi harfiyen uyguluyordu. Sözleşmede bir hak verilmişse işveren onu uygulamazsa sendika devreye girerdi. TEKSTİL sendikası sözleşmedeki uygulamaları iyi uyguluyordu. Sendika işçi işveren arasındaki arabuluculuğu yapıyordu. İşçi muhatap olmazdı işverenle. Antalya Dokum Fabrikası sendikası üyeleri arasında güçlü bir bağ vardı. Dünyada örnekti yani. Sendika çalışmalarına katılıyordum, faaliyetlerine katılıyordum” (G13. E. 70).

Sendikanın kendisine bağlı olduğu üyeler ile ilgili herhangi bir karar almak için belirli aralıklarla toplantı yaptığını ve sendikaya üye olan işçilerin isteklerinin derlenip işverene sunulduğu belirtilmiştir. Sendikanın ne şekilde karar alacağını ise görüşmeci şu şekilde açıklamıştır:

“Öneriler getirildik işçi olarak. İşveren bizim önerilerimizi kabul etti. Şimdi bir form vardı, işçilere bu form dağıtıldı, herkes önerilerini yazdı. Diyelim ki 1200 kişi ardı, hepsini değerlendirirdi en çok istenile önerileri kabul ettiler. Örneğin iki kalıp sabun isteyen kaç kişi vardır 1200 kişiden 1000 kişiye ona göre kabul edilirdi. Öneriler şöyleydi; iki kalıp sabun vardı, bir takım banyo havlusu yılda iki defa verilsin, ayakkabı bir çift yılda, öyle yani. Fabrika hemen kabul etti. Biz sendikaya aidat ödüyorduk yıllık bir yevmiye ödüyorduk” (G13. E. 70).

İşgücünün, herhangi bir sendikaya üye olma durumunun gerekliliğine de vurgu yapılmaktadır. Bunun nedeni ise; hem ücret konusunda bir katkı yaptığı hem de iş güvencesi açısından katkı sağlamakta olduğunu aktardılar. Katılımcı bu durumu şu şekilde aktarmaktadır:

“Ücretlerde katkısı oldu, mevcut olan bazı şeyler vardı. Ücret konusunda sendikayla aşıldı. Mesela iki tane sendika ikramiyesi vardı. 4 tane normal devlet ikramiyesi vardı. 13 yevmiye de bir ikramiye verilirdi. 2 tane 30 yevmiye de sendika ikramiye verirdi. Sendikanın aldığı bir karardı. Zaten 2 yılda bir sözleşme yenilenirdi. Yani sendikanın baya bir etkisi oluyordu. Şimdi sendika diye bir şey kalmadı. Bitirdiler sendikayı. Mesela şimdi asgari ücret üstünde maaş alan var mı? Genel de yok. Yani özel sektörde, AVM ‘de çalışanlar asgari ücret alıyor. Diğer kurumlarda çalışanlar yine öyle. Sendika mutlaka sosyal haklarda olsun ne bileyim diğer şeylerde olsun mutlaka farklı oluyor. Mesela şimdi sen git çıplak bir yerde çalış; çıplak dediğim sendika olmayan bir yer. Birde sen git sendika olan bir yerde çalış. Mutlaka arada bir fark oluyor. Gerçi bizim o zamanlarda İplik Fabrikası vardı. Antbirlik’ge bağlıydı orası. Aksu’daydı. Orası da bizim sendikaya bağlıydı. O fabrika da kapandı. Birde Anteks vardı. Şimdi bu fabrika bizim sendikaya bağlı değildi ama sendikaya bağlı olan diğer fabrikalar işçilere ne kadar verilseydi burası da o karara göre maaşı endekslerdi” (G6. E. 60).

İşgücünün bir sendikaya üye olma durumu işgücünün sosyal ve ekonomik açıdan avantajlar elde etmede katkı sağladığı gibi çalışma koşullarının iyileştirilmesinde de katkı

¹¹⁰ Türkiye İşçileri Sendikası Antalya Şubesi kuruluş tarihi 1965, Başkanı Mehmet Ali Keleşoğlu (Antalya İl Yıllığı 1967: 19).

sağlamaktadır. Sendika üyeliği ile ilgili “o zaman herkes üye olduğu için üye olduğunu belirten de bulunmaktadır “1950 yılında sigortalı oldum. 11 sene sigortalı çalıştıktan sonra buradaki fabrikaya geldim. Sendikaya üyeydim ben. TEKSİF sendikasına üyeydim. O zamanlar herkes oluyordu” (G28. K. 91). Çalışanların sendikaya üye olmasının nedenini yukarda belirttik; bunun yanında görüşmecilerin de belirttiği gibi çalışanlar, üye oldukları sendikayı zaman içerisinde değiştirmişlerdir. Bunun nedeni ise genel olarak iş koluna bağlı olarak farklı sendikal örgütlenmelerin ortaya çıkmasıydı. Daha önce Türk-İş’e bağlı TEKSİF sendikası bulunurken, sonrasında DİSK’e bağlı TEKSTİL sendikasına geçenler olmuştur. Benzer bir durumunun diğer fabrikalarda yaşandığı görülmektedir. Örneğin, Paşabahçe Şişe Cam Fabrikası kurulduğu 1947 yılından itibaren farklı sendikal örgütlere üye olanlar bulunmaktadır. İş kolundaki sendikalar tarih boyunca hem isim değiştirmiş hem de bu süreçte farklı rakip sendikal örgütlemeler ortaya çıkmıştır (Koçak, 2014: 27).

6.9. Fabrika Çalışanlarında Görülen Meslek Hastalıkları ve Yaşanan İş Kazaları

Antalya Pamuklu Dokuma Fabrikası bir anlamda tekstil sanayisi içerisinde değerlendirilebilir. Tekstil sanayisinde istihdam edilenlerin; istihdam sürecinde bazı meslek hastalıkları görüldüğü belirtilmektedir. Tekstil sanayinin belli başlı zararlarının, çalışma ortamına bağlı olarak mevcut toz ve çalışma esnasında ortaya çıkan gürültü olduğu belirtilmektedir (Ertem, 1995: 1). Tekstil sanayide çalışmanın zararlı etkenlerinin bunlarla sınırlandırılmayacağını belirten Ertem (1995: 1), bunların yanında; ortam neminin yüksek olması, vardiya çalışma sistemine bağlı olarak işçilerin uzun süre ayakta kalması, bazı fabrikalarda kimyasal maddelerin kullanılması gibi durumlarda etkili olmuştur. Sümerbank, iş kazaları ve işçinin ölümü sonucunda ailesine yardım, bu konudaki mevzuattan evvel Sümerbank’ta uygulanmaktadır (Sümerbank, ? : 65). İşçi statüsünde çalışan görüşmecilere göre fabrikanın işletme bölümünde ve atölye bölümünde çalışanlarda bazı meslek hastalıkları görüldüğü belirmiştir. Örneğin yüksek gürültüden dolayı işitme rahatsızlıkları bunlardan biridir.

“Ben 25 sene doldurdum fabrikada çok gürültü vardı ama rahatsızlığım olmadı bende, olan arkadaşlar oldu. işçilere kulaklık verdiler. O da sendika tarafından önerilmişti” (G13. E. 70). “Çok gürültülü bir yerde çalışıyorsa zaman içinde işitmede sıkıntı çekebiliyordu” (G1.E. 69).

İşletme bölümünün makinelerin çalışırken çok ses çıkarttığı gürültü olduğu ve bunda dolayı da bazı çalışanlarda işitme ile ilgili rahatsızlıkların olduğu belirtilmiştir. Fabrika yönetimi bu sorunu çözmek için işçilere kulaklık verildiğini ifade etmiştir: “İlk zamanlarda ses ve gürültü fazlaymış ama işçilere kulaklık veriliyordu. Ondan dolayı işitme ile ilgili pek şikayet olmadı” (G16. K. 69).

Bunun yanında fabrikanın bazı departmanlarında istihdam edilenlerde, iş kazasının meydana geldiği belirtilmiştir. Görüşmeciler; fabrikanın bazı ünitelerinde; özellikle işletme ve atölye bölümünde, istihdam edilen çalışanların, “bazen ellerini ve ya parmaklarını makineye kaptıranların” olduğunu belirtirken bazen de “bir cismin çalışanların üzerine düşebildiğini” belirtmişlerdir. İş kazalarında fabrika yöneticilerin gerekli soruşturmayı başlattığı ve gerekli tazminatın verildiği belirtilmiştir. Herhangi bir iş kazasında ilk müdahalenin fabrika revirinde yapıldığı ve durumun ciddiyetine bağlı olarak şehir hastanesine gönderildiği belirtilmiştir. Görüşmeciler, fabrika çalışanlarında görülen “meslek hastalıkları” ve “iş kazaları” ile ilgili şunları belirtmişlerdir:

“Zaman zaman kazalar oldu. Yani işçilerde oluyordu. Valla tezgah kullandığı için dikkatsizlikten kaynaklanan kazalar olurdu. Tabi tazminatlarını alıyorlardı. Soruşturma da açılırdı. Yani nerden kaynaklandığı araştırılıyordu” (G1.E.69).

Görüşmecilere göre, fabrikada yaşanan “iş kazalarından” sonra tutanak tutulmaktaydı. Gerekli görüldüğü durumlarda müfettişlerin de geldiğini belirtmişlerdir.

“Karşılaştım tabi. Şimdi mesel ben resimhane ile tornadaki çalışanlara tornadaki kazalarda arkadaşları hastaneye ben götürdüm. Mesela ayna bölümüne elini kısırdı arkadaş. Parmak şey oldu hasar gördü, hemen hastaneye yetiştirdik. İş kazasında işte rapor tutuluyordu. Rapora göre gerekirse müfettiş gelirdi. Soruşturma raporuna göre. Yani sen kusurluysan ona göre işlem yapılıyordu. Teknik kusur varsa ona göre işlem yapıyordu”(G2. E. 58).

Görüşmecilerin belirttiğine göre fabrika reviri bulunmaktadır. Böylece, çalışanların sağlık sorunları olduğunda fabrika revirine gidebileceklerini belirtmişlerdir. Bunun yanında, fabrikada yaşanan herhangi bir iş kazasında da ilk yardımın da fabrika revirinde yapıldığı ifade edilmiştir.

Fabrikanın hem revirinde hem de kreş yönetiminde çalıştığını belirten fabrika hemşiresi fabrikadaki görevini şu şekilde ifade etmiştir:

“Ben kreşte çalışan, çocuklara bakan bayanların sorumlusuydum. Kontrol ediyordum. Çocukların yemesi, içmesi ve tedavisi ile ilgileniyordum. Sadece çocukların değil tabi. İşçi ve memurlardan da sorumluydum. Onların mesela tansiyon, baş ağrısı gibi rahatsızlıklarında ilaç yazıyorduk. Pansuman yapılacak bir yer varsa pansuman yapıyorduk. Bazı işçiler elini makineye kaptırıyor geliyor pansuman ediyordum. Fabrikada ilk yarımı yapıyorduk yani ilk müdahale yapıyorduk. Doktorla birlikte muayenelerini yapıyorduk” (G16. K. 69).

Fabrika yönetimi, acil durumlarda müdahale ile ilgili bilgilendirme yapıldığını ifade etmiştir. Dolayısıyla, fabrika yönetimi fabrikada istihdam edilen çalışanlarına, “acil durumlarda müdahale ” ile ilgili ilk yardım eğitimi verildiğini de belirtmiştir.

“O zamanlar ilk yardım eğitimi verdim işçilere bu ara. Yani diyelim ki elini kesti, bayıldı ne yapması gerektiği ile ilgili ilk yardım eğitimi veriyordum. Suni teneffüs nasıl yapılıyor, bunlarla ilgili eğitim veriyorduk. Yani ilk yardım hakkında her şeyi veriyorduk”(G16. K. 69).

Sümerbank'ın, kendi bünyesinde istihdam ettiği çalışanlar için İstanbul'da bir hastanesinin olduğu ve bu hastanede ameliyatların yapıldığı da belirtilmektedir.

E. Hanım: (Misafir; Sümerbank Genel Müdürlüğünde emekli) ben İstanbul'da çalıştım. Bizim dişçimiz vardı. Bizim Bakırköy'de hastanemiz vardı. Poliklinikler vardı oraya gidiyorduk. Ameliyatlar bile yapıyorlardı orda. Sadece Sümerbanklılara yapılıyordu bu hizmet¹¹¹.

Fabrika, “iş sağlığı” ve “iş güvenliği” konusunda bazı tedbirler alınmaktadır. Bunun nedeni ise fabrikanın kamuya ait olması olarak görülmektedir. Bununla birlikte çalışanların sendikali olması da onların “sosyal ve güvenlik haklarının” korunmasında katkı sağlamaktadır.

6.10. Fabrikanın Mesai Saatleri

Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasından sonra sanayi işgücünün çalışma hayatında bazı düzenlemeler yapılmıştır. Bu düzenlemeler, çalışma saatleri, hafta tatilleri ve işgücüne dahil olma durumunun yasal çerçevesi belirlenmiştir (Yavuz, 1998: 161-162). Yavuz'un “sanayideki işgücünün durum:1923-1940” çalışmasında; işgücünün çalışma hayatındaki yasal çerçevesini düzenleyen maddeleri şu şekilde özetlemektedir:

“Çalışma hayatındaki akdi ilişkilerini düzenleyen ve kaynağını büyük oranda İslam şeriatından alan Mecelle, 1876'dan sonra yürürlüğe girmiş ve Medeni Kanun ile onun tamamlayıcısı olan Borçlar Kanunu'nun kabul edilmesiyle 1926 yılında yürürlükten kaldırılmıştır. Borçlar Kanunu işçi veya onun bağlı olduğu kuruluşla akdedilecek iş sözleşmelerinde geçen ve işverenin yükümlülükleri, günlük normal mesai süresi, izinler, koruyucu önlemler ve sözleşmenin feshi halinde ihbar süresi gibi maddeleri” (Yavuz, 1998: 161-162) içermektedir.

Ancak, 1936'da İş Kanunu'nun kabulüne kadar, belli başlı iş kollarındaki çalışma ilişkilerini düzenleyen özel kanunlar dışında kapsamlı bir iş kanununun mevcut” (Yavuz, 1998: 162) olmadığı belirtilmiştir. 8 Haziran 1936 yılında 3008 sayılı İş Kanunu kabul edilip 1937 yılında yürürlüğe girmiştir. Bu kanunla birlikte bireysel iş akitlerinden, uyuşmazlıklara, grev ve lokavtlarından çalışma hayatının her yönünü düzenlemeyi amaçlamış ancak yine de bu uygulama asgari işçi sayısının¹⁰ olduğu işletmelerle sınırlandırılmıştır (Yavuz, 1998: 165).

Fabrika, genel olarak dört vardiya sistemi ile çalışılmaktadır. Bunlardan biri sürekli gündüz vardiyası olmaktadır. Diğer üç vardiya ise; sabah saat: 8-15 arası, 15-23 saatleri arası ve 23-8 saatleri arası olarak bölünmüştür. Bunların yanında fabrika yönetiminin mesai saatleri konusunda, bazı durumlarda esnek davrandığı da belirtilmiştir. Örneğin “resmi ve dini bayramlarda” ve Cuma günlerinde mesai saatlerinde esneklik yapıldığı belirtilmiştir.

“İşçiler için üç vardiya sistemi vardı. Biz memurlar için vardiya sistemi yoktu. Sabah gider mesai bitimi yani akşam çıkardık. Molalarında yemeklerini yerler. Bayram günlerinde değişiklik olurdu.

¹¹¹ E. Hanım, 12. görüşmeci yaptığımızda konu ile ilgili arada görüşlerini belirtmiştir.

Namaza gidenler varsa namaza giderlerdi. Cuma günleri mesela işletmemizin içindeki camiye giderlerdi. Bizim burada cami de vardı. Cami hocamızda vardı”(G1.E. 69).

Görüşmeciler, fabrikadaki memur ve işçilerin fabrikada 8 saat çalıştıklarını ifade ettiler. Bunun nedenini ise; memurların 657 sayılı iş kanuna bağlı olarak çalışması görülürken; işçilerin ise sendika üyeliklerinden dolayı bu uygulamaya tabi olduğu belirtilmiştir. Dolayısıyla, fabrikada “esnek çalışma” sisteminin bulunmadığı ve herkesin işe giriş-çıkış saatlerinin belli olduğu vurgulanmıştır. Görüşmeci fabrikada sabit gündüzcüler bulunmakla birlikte bunların yanında 3 vardiya olduğunu belirttikten sonra şunları aktarmıştır:

“Mesela –şimdi tam olarak saatlerini bilmiyorum fakat sendikalı oldukları için 8 saatten fazla çalıştırılmazdı, şimdiki gibi değildi çalışma saatleri. Şimdi çalışma saatleri istismar ediliyor. Esnek çalışma diyor, esnek dedi mi artık 12 saat çalıştırabildiği kadar çalıştır. İlanlara bak hep esnek çalışma diyor. Esnek ne demek ise artık. Konu belli de (gülerek) ama kibar yazıyorlar, esnek diyorlar. Ben esnek çalışmayı istismar olarak tanımlarım. Esnek, istismarın kibar hali. Saati belli değil esnek bu demek... Esnek demek ... lastiği gibi demek. Lastik çektikçe uzar doğru mu? Evet. Esnekte bu, lastik gibidir. Çektikçe genişler. Patrona göre çalışma saati değişir” (G7. E. 68).

Katılımcıların anlatılarında da görüldüğü gibi kamuya ait işyerlerinde özel sektör ve diğer enformel sektörlere göre çalışma saatlerin belli olduğu buna bağlı olarak da belli bir kontrol mekanizması bulunmaktadır. Fabrikada vardiya sistemi bulunsu bile işgücünün mesai saatleri standart olmaktadır. İşgücü bu durumdan daha memnun olduğu vurgusu yapılmaktadır. Bu durumda esnek çalışma ilişkilerine eleştirel bir gözle bakılmıştır.

6.11. Fabrika Yemekhanesinde Çıkan Yemekler

Sümerbank, işçisine parasız olarak her çalışma gününde ekmeğiyle birlikte bir öğün yemek vermektedir (Sümerbank, ? : 65). Görüşmeciler, fabrikada her öğün en az 4 çeşit yemek çıktığını ifade etmişlerdir. Fabrikanın açıldığı ilk yıllarda yemekhanesinin olmadığını daha sonraki süreçte yemekhanesinin yapıldığını ifade etmişlerdir. Fabrikada çıkan yemeklerin kaliteli olduğu ve dönemin şartlarına göre çevrede bulunan restoranlardan daha hesaplı olduğu ifade edilmiştir. Bazı görüşmecilerin sözlü tanıklığına göre işçi statüsünde çalışanlar ile memur statüsünde çalışanların farklı yemekhanelerde yemek yedikleri belirtilmiştir. Ancak işçilere servis edilen yemeklerin aynı kazanda pişirildiği ifade edilmiştir. Görüşme yaptığımız katılımcılara yönlendirdiğim “fabrikada çıkan yemekler nasıldı?” sorusuna ilişkin düşünceleri birbirine paralellik göstermektedir. Görüşmeciler, fabrikada çıkan yemekler ile ilgili şunları belirtmişlerdir:

“Fabrika kurulduğu zaman, -diyelim ki ben 1973’te geldim, fabrika 1961’lerde açılmış- ilk zamanlarda herhalde yemekhane yokmuş ki herkes evinden yemek getirirdi. Daha sonra işçi yemekhanesi ile memur yemekhanesi açıldı. Yemekhaneler ayrı fakat kazanlar aynıydı. Yalnız memur bölümünde sabah kahvaltı verilirdi. Sadece öğle yemeğinde memurlara ücretsizdi, akşam yemeği yine

ücrete mukabildi; tabldot vardı, alakart vardı. Şimdi ayrıca fabrikanın misafirhanesi vardı. Ben 73'te işe başladığımda ben ve benim gibi olanlar orada misafirhane de kalırdı. Onların sabah kahvaltısı var, akşam yemekleri de vardı. Bunlar da ücrete mukabildi. Yani günde bir öğün ücretsiz verilirdi. Diğer yemekler ücrete mukabildi; ama çarşıdaki gibi değildi. Ücreti daha uygun olurdu ve kalite olarak, hijyenik olarak dışarıdan daha sağlıklıydı. Çünkü orda fabrikanın müdürü de aynı yemeği yedi, işçi de memur da aynı yemeği yedi. Yani o yönüyle hijyene dikkat edilirdi. Mesela diyelim ki çorba çıkardı, tas kebabı çıkardı. Tatlı çıkardı, aşureyi muhallebi, tulumba da olabilir. Efendim dışarıdan alınırdı bazen. Baklava da çıkardı. Yani şimdiki gibi değil. Ben şimdi de görüyorum özel sektörde çalıştım öyle değildi. Sendika olduğun için müşterek yapıldı, kalori hesabı yapıldı. Yani kaliteliydi yemekhanedeki yemekler. Zaman zaman balık çıkardı" (G7.E. 68).

Benzer şekilde fabrikanın temelleri atıldığı zaman fabrikanın yemekhanesi olmadığı için çalışanlar, yemek ihtiyacını kendilerinin karşıladıklarını belirtenlerde bulunmaktadır.

"Ben yıllar önce Dokuma Fabrikası'nın temelinde çalıştım. Ben daha 17 yaşındaydım ama 18 yaş olarak gösterdiler. Çünkü 18 yaş altında işçi almıyorlardı o zamanlar. 4 ay boyunca çalıştım, 1957 yazın çalıştım. Soğuk demirciydim... O zamanlar fabrikanın temelinde çalışanlara yemek çıkmazdı. Amele gibiydik. Yemeğimizi evde hazırlardık kendimizle beraber getirirdik. O zamanlar Vita yağını alırdık. Vita diye bir marka vardı, onu alırdık. Vita yağını ekmeğe sürerdik. Yoksulduk o zamanlar başka bir şey alamıyorduk. Her gün vita yağıyla karnımızı doyururduk" (G14.E.76).

Fabrika yemekhanesinde çıkan yemeklerin çok beğendiğini belirten bir görüşmeci ise bu durumu şu şekilde ifade etmektedir:

"Mesela kadı budu köfte çıkar. Dana rosto çıkar. Biz o zamana kadar yememiştik bu yemekleri. Biz köylü takımıyız. Ne görürsün; kuru fasulye, bulgur, tarhana. Ama yemekhanede her çeşit yemek çıkardı. Karnı baharı ilk defa dokumada yedim. Dışarıdan yemeğe gelirlerdi mesela polisler falan. Yemeği güzeldi" (G3.E. 63).

Fabrika yönetimi fabrikada çıkan yemeklerin rutin kontrollerinin yapıldığı ifade etmiştir.

"Şöyle söyleyelim, o ünitenin bir şefi var, aşçıları var usta aşçıları yemeği pişiriyor, Haydar Abi var mesela o postanın gündüz devamlı bütün aşçıların başıydı. 3 vardiyada da her bir tane aşçı vardı. Yemek pişer sabah, doktorumuz vardı fabrikada, doktora gelir doktor zaten aylık listesi var. Yemek pişer o sabah gelir 9 da , 10.30- 11 e kadar kalır. Hasta varsa muayene eder yoksa gider muayenehanesine gider. Kontrol eder yemeği listeye göre kontrol eder ha kontrol ederken ne yapabilir; damak zevkiyle filan kontrol eder. Ondan sonra doktordan sonra fabrika müdürüne gider ikinci rapor, o da onu kontrol eder. Tamam sıkıntı yok ama bunların böyle damakla kontrol etmesi bir sıkıntı yaratır mı yaratmaz mı dersene şöyle oldu; tavuk pişti bir defa kreşteki çocuklara öncelikli onlar daha önce acıktığı için kreşimiz vardı çalışanların çocukları orda bakılırdı. Çocuklara yemeğini vermişler başta çocuklarda hemen zehirlenme belirtileri fark ettiler. O zaman ne yapıyor tamam yemeği dağıtmayın hemen stop, yani doktor kontrol ediyor" (G19. E. 63).

Gün içerisinde çıkan yemekte herhangi bir sorun yaşandığında ise şöyle bir stratejinin geliştirildiği ifade edilmiştir:

"Yemekte bir sorun çıkarsa eğer, o gün o insanları ne ile doyurabilirler en kısa yoldan işte saat 10.30- 11 de bu oluyor 12 de yemeğe gelmeye başlanacak; arkadaşlar bugün yemeğe 12 de değil de 12.30 da

gelin yarımşar saat kaydırın baştan yemek yapacağız, pratikten ne yapabilir aşçılar, o gün onu çözüyorlar yani” (G19. E. 63).

Sonuç olarak fabrikada çıkan yemekler işgücünün “mutfak kültürünü” de etkilemiştir. Çalışanlar fabrikadan çıkan yemeklerin bazılarını ilk defa burada tükettiklerini ve daha sonrasında da evde de tüketmeye başladıklarını aktarmışlardır. Bu durumda çalışanların tüketim alışkanlığını da etkilediği belirtilebilir.

6.12. Fabrikadaki İşgücünün Ekonomik Durumu

Ekonomi her toplumda var olan temel kurumlardan biri olarak görülmektedir. Bu kurum, mallar ile hizmetlerin; üretimi, dağıtımı ve tüketimi örgütler (Bozkurt, 2003: 203). Fabrikada istihdam edilenlerin ekonomik durumu “alım gücü” üzerinden değerlendirilmiştir. Görüşmecilere, fabrikada istihdam edildiği dönemde ekonomik durumları sorulduğunda görüşmeciler, genel olarak “tasarruf yapabildiklerini”, dönemin şartlarına göre “alım gücünün orta” olduğunu belirtmişlerdir. Ancak Antalya’da kurulan diğer fabrikalarda istihdam edilenlerden daha düşük ücret aldıklarını ifade etmişlerdir. Bunun yanında, Dokuma Fabrikası’nın “sosyal harcamaları”, “ikramiye” durumları ile fabrikanın, işçilere yönelik olumlu tavırları ve fabrika çalışanlarının kendi aralarındaki sosyal dayanışmanın olması bir avantaj olarak görülmüştür. Görüşmecilere göre, Dokuma Fabrikası’nda istihdam edilenler, zaman içerisinde ücretlerine yapılan zamlar ile alım gücünü arttırdığı ifade edilmiştir. Görüşmecilerden biri günümüzdeki işçilerin alım gücünün giderek düştüğünü belirtti. Görüşmeciye göre, kendilerinin istihdam edildiği dönemde fabrika çalışanlarının alım gücünün daha yüksek olduğu ifade etmiştir.

“160 liraydı aylık. İki senede bir sözleşme oluyordu öyle maaşlar artıyordu. İşten çıktığımda 800 lira alıyordum. Ben arsa aldım. 160 lirayı bitiremiyorduk. Şimdi bir işçi aldığı maaşı yettiremiyor(G12. E. 72).

Görüşmecilerden bazıları alım gücünü “konut edinme” üzerinde değerlendirmektedir. Ona göre, bir fabrika çalışan en az bir ev kredisi ödeyebilecek ekonomik şartlara sahipti.

“Bir maaşla bir ev kredisi ödeyebiliyordunuz o zamanlar. İkramiyenizle, gecekonduda olsa bir ev alabiliyordunuz; ama şimdi almanız imkansız” (G22. E. 64).

Çalıştığı dönemde tasarruf yapabildiğini ifade eden bir görüşmeci ise ekonomik durumunu şu şekilde değerlendirmektedir:

“Ben tasarruf yapabiliyordum. Ben ev eşyası, gayrimenkul alabiliyordum. Bana yetiyordu maaşım. Ben üzerimdeki elbiseyle geldim. Kooperatife girdim, oradan aldığımı sattım öyle geliştirdim. O zamanki para bana yetip arttı bile. İlk maaşım 515 lira ile başladım. O parayı yerdik, kasaptan ayda dört seferde et alırdık” (G9. E. 66).

Bazı görüşmeciler (özellikle işçi statüsünde çalışanlar) aldıkları ücretin ev eşyası almada yetersiz olduğunu ifade etmiştir.

“Bir maaşla ben soba aldım. O zamanlar malzeme pahalıydı. Bir televizyon alırdın 24 ay taksitle alırdınız. Bir televizyon almak aşağı yukarı 5 maaşa denk geliyordu. Şimdi bir maaşla da bir televizyon alabilirsin” (G6. E. 60).

Benzer şekilde başka bir görüşmeci de kendi dönemlerinde ev eşyalarının çok pahalı olduğu ve dolayısıyla alım gücünün düşük olduğu ifade etmiştir:

“Valla ben size bir şey söyleyeyim mi: ilk çalıştığım zamanlarda mesela bir buzdolabı alacaksınız değil mi? Evin demirbaşı, çamaşır makinesi, televizyon, ha evlenirken diyelim ki oturma grubu almışsın ne ala, yoksa sandalyede otursun, divanda oturusun. Benim hatırladığım şeydu: bir televizyon ya da bir buzdolabı aldığın zaman 12 ay boyunca başka bir şey almazdın. Onun taksiti bitince diğer eşyaları alabiliyordunuz. Ama şimdi yatak odasından diğer takımlara kadar hepsini 5 bin TL alabiliyorsunuz. O zamanlar beyaz eşya, ev eşyaları çok pahalıydı” (G1. E. 69).

Fabrika çalışanlarının fabrikadaki statüsüne göre ekonomik durumlarını etkilendiği ifade edilmiştir. Çalışanın fabrikadaki statüsüne bağlı olarak aldığı ücretin yüksek olduğu belirtilmiştir.

“Ondan sonra işletmede unvana göre maaş alıyorlardı. Mesela ustabaşı ise daha fazla para veriliyordu. Maaşı daha yüksekti. Artı onların o yıllarda ev kredisi çekme imkanı vardı. Bize yoktu ev kredisi çekme imkanı. Onun için aralarında kooperatif kuruyorlardı. Kaç tanesi öyle ev sahibi oldu. Ondan sonra kredi çekiyorlardı. Çoğunun kendi vardı. Ve inan memurların arabası yokken onların arabaları vardı” (G11. K. 67).

Görüşmecilerin anlatılarına göre, bazı çalışanların tasarruf yapabildiğini bazılarının da tasarruf yapamadıklarını ifade edilmiştir. Bu durumunun temel nedeni ise iki şekilde açıklanmaktadır: Çalışanları “tüketim alışkanlığı” ve “yaşam standartlarının” farklı olması olarak görülmüştür. Bazı çalışanlar yaptıkları tasarruflarla gayrimenkule yatırım yaparken, bazıları da “motorlu araç”a yatırım yapmıştır. Bunun yanında fabrikada istihdam edilenlerin bazıları kendi tasarruflarıyla ev eşyası aldıklarını ve çocuklarının eğitimi ve onların evliliği için harcadıklarını ifade etmişlerdir.

Katılımcılar, Dokuma Fabrikası’nda istihdam edilenlerin ekonomik durumunun genel olarak “orta seviye” de olduğunu aktarılmışlardır. Bununla birlikte fabrika çalışanlarının; yerel halk arasında belli bir statüsü olduğunu, yerel esnaflarca fabrikanın işgücüne daha toleranslı davrandığını da belirtmişlerdir. Herhangi bir ekonomik kriz yaşanması durumunda ise ücretlerin ödendiği aktarılmıştır. Katılımcılara göre, fabrikada istihdam edilenlerin ekonomik durumları iyi olduğundan dolayı kendi çocuklarının eğitimine katkılarının yüksek olmuştur. Fabrika çalışanları elde ettikleri gelirle ailenin diğer üyeleri de faydalanmıştır. Çalışanların, çocukların eğitimine verdikleri önem buna örnek verilebilir. Katılımcılardan biri Dokuma Fabrikası’nın çalışanları çocuklarının eğitim durumunu şu şekilde aktarmaktadır:

“Dokuma fabrikasının çocukları genellikle hepsi okumuştur. Arkasında hep şey vardır: orda ki nakit gelecek ya, belli bir şey gelecek. Para gelecek onun için çocuğunu dershaneye gönderebilirsin. Arkasında o güven var yani. Bir çevren var. İşte arkadaştan alırım, oradan alırım, buradan isterim dersin. Ondan sonra okuma olarak oraya gelmiştir. İşin içinde, temelinde dokumadan gelecek güven vardır. En sonda konuşuyoruz bunları Allah bu fabrikayı kuranlardan razı olsun” (G4. E. 59).

Katılımcılara göre, fabrikada istihdam edilenlerin belli bir işi/mesleği ve sabit bir geliri olduğu için onların evlilik durumunu da etkilemiştir. Örneğin, fabrikada istihdam edilen bekar kız ve erkekler “evlenilecek ideal eş” olarak görüldüğü aktarılmıştır. Katılımcılardan biri bu durumu şu şekilde aktarmaktadır:

“İşçilerin ekonomik durumları iyiydi. Seneyi doldurdular mı zam alıyorlardı. Belli bir konumu vardı çalışanların. Mesela bana soruyorlardı yanında çalışan kızlar var mı, bekar var mı?” (G28. K. 91).

Bir diğer katılımcı ise herhangi bir işte çalışan bireylerin evlilik için daha çok tercih edildiği ifade etmektedir: “O dönemde çalışmak güzel bir şey. Herkes çalışmıyordu. Para sıkıntısı vardı zaten. Çalışanlar, evlilik için daha çok tercih edilirdi” (G15. K. 73). Bir işte çalışmayı ile sosyal statü arasında bir ilişki olduğu vurgulanmıştır. “...Çalışanın insanın her zaman bir statüsü vardı. Bir yere gittiğinde değer görürdün. Kız istemeye gittiğinde kendine güvenirdin. İşin nedir diye sordukları zaman dokumda çalışıyorum diyordun” (G12. E. 72). Bazı katılımcılar alışverişlerini yaparken peşin ödeme yaptığını aktarmıştır. “Normal peşin yapıyorduk ödemelerimizi. Eğer fabrikada çalıştığınızı biliyorsa oradan tanıdığı birileri varsa toleranslı davranırlardı bazen” (G18. E. 59).

Fabrika çalışanları istihdam dönemlerinde kendi alışverişlerinin bir yandan fabrikadaki kooperatifte yaparken diğer yandan da kentteki yerel semt pazarlarında ve dükkanlarında yaptıkları görülmüştür.

“Alışverişlerimizi genelde sebze yemeği pazarda, kooperatifin sattığı ürünleri de kooperatiften alırdım. Birde karşıda market vardı bazen de orada alışveriş yapardım. Esnaf şöyle davranıyordu; çünkü para garanti derlerdi. Esnaf bunu göz önüne alırdı... Özel fabrika çalışanlarına göre sosyal refahları daha iyiydi. Toplu sözleşmesi olan işçilerin özel sektörde çalışan işçilere göre daha iyiydi. Diğer fabrikalar ile hemen hemen aynıydı. Halk arasında saygın bir yeri vardı. Orada çalışmak bir ayrıcalıktı” (G22. E. 64).

Çalışanların (özellikle lojmanda kalanların) genel anlamda tasarruf yapabilmişlerdir. Lojmanda kalanlar işçilerin/memurların tasarruf yapma durumu diğer çalışanlara göre daha yüksek olduğu gözlemlenmiştir. Bunun nedeni ise “fabrikada barınmanın¹¹²” getirdiği ayrıcalık olarak görülmüştür. Katılımcılardan biri fabrikada barınanların (fabrika lojmanında kalanlar) tasarruf durumunu şu şekilde aktarmaktadır:

¹¹² Ali Cengizkan’ın derlediği “Fabrikada Barınmak: Erken Cumhuriyet Dönemi’nde Türkiye’de İşçi Konutları: Yaşam, Mekân ve Kent” çalışmasına gönderme yapılmıştır.

“Şimdi Sümerbank’ta çalışmanız veya kapalı bir yerde –kapalı dediğim şimdi lojmanlarda kalıyorsunuz, lokali var, bide biraz şehrin dışında, şehrin merkezinde değilsiniz. Şehirde ne oldu, şehir nasıl geliyor, şehir de ne dümenler dönüyor, bunları pek göremiyorsunuz. Yatırım yapabiliydik. Yapmadık. İki tane çocuğumu yetiştirdim, araba aldım. Bir maaşla rahat yaşıyordum. Tabi benim eşim de öğretmendi. Benim maaşım bana yeterdi. Ev eşyası falan rahatlıkla alabiliyordum. Efendim klima da alabiliyordum, çamaşır makinesini de, fırını da, televizyonu da alabiliyordum. Bu bir arada çalışmanın sadece Dokuma’ya mahsus değil ama biz Dokuma’nın içinde yaşadığımız için bunu gördük. Mesela tüketim kooperatifimiz vardı. Tüketim kooperatifi şöyle; herkes belli bir sermaye koymuş, çok büyük bir sermaye değil bunlar, oraya bir tüketim kooperatifi kurmuş. İsmi de Tüketim Kooperatifiydi. Sümerbank’ta tekstil üzerine ya, diğer fabrikalardan kumaş getirirlerdi, bu kumaşlar satılıyordu, tüketim malzemesi satılıyordu. Kârdan ziyade ucuz alıyorduk. Bide bakkala gidiyorsun peşin alışveriş yapıyorsun ya peşin alışveriş diyelim buna. Fabrikada çalıştığınız için maaşınızdan kesilirdi. Takip ediyor, muhasebesi var. İşçinin de işine geliyor, memurunda işine geliyor. Neden? İşçi alışverişini yapıyor, akşamüstü servisle evine gidiyor ya kendisiyle götürüyordu. Tekrar markete, bakkala gitmesine gerek yoktu. Her şey vardı, yağdır, aklına gelecek bütün tüketim malzemesi vardı. Fabrikanın giriş kapısına taksi durağı var taksi durağın orada tek katlı bir yerdı” (G7. E. 68).

Düzenli bir “ekonomik gelir” ile “alım gücü” birbirine paralel bir şekilde olduğu vurgusu yapılmıştır. Bu durumda ekonomik gelir yükseldiğinde işgücünün alım gücünü de etkilemektedir.

“O zaman herkes birbirini tanıyordu, kredi karı falan yoktu. güvencesi siz oluyordunuz esnafın. Dokumada çalışıyorsa bir işçi; esnafın yanında bir kredisi vardı yani. Atıyorum ben mesela ben bir esnafa göndereceğim, sen benim ismimi veriyorsun. Sen o esnaftan istediğin kadar alışveriş yapardın. Güven vardı. Ve onu sadece deftere yazardı. Senet falan da yoktu. ne zaman ödersin diye söylerdi; şu tarihte şu kadarını öderim derdin o kadar. Ödemediğin taktirde gecikirsin gelip senin yakana yapışmazdı” (G12. E. 72).

İşgücün sosyal güvencesi ve düzenli bir ekonomik gelir kişinin toplum içerisinde saygınlığının artmasında etkili olduğu vurgusu yapılmıştır. Çalışanlar, fabrikada istihdam edildikleri için sosyal çevre içerisinde bir statüsü olduğu gibi çevrede bulunan esnaflarca toleranslı davranılan bir kesimi oluşturmaktadır. Böylece işgücünün ekonomik durumu sosyal ilişkilerini de etkilemektedir.

6.12.1. İşgücü Ücretlerin Ödenmesi

Katılımcılara göre işgücünün ücreti elden ödenmektedir. Bu durumun ise dönemin koşullarından kaynaklandığı ifade edilmiştir. İşgücünün ücretlerinin elde ödenmesi “emeğin karşılığı somut olarak alındığı” ifade edilmiştir. Yani “ emek sonrası gelen bir mutluluk” olarak görülmüştür.

İşgücü ücretlerin ödenme durumu şu şekilde aktarılmıştır:

“Elden veriliyordu, o zaman ATM yok, şu banka kartı yok, kredi kartı yok. Veznedarımız vardı, kaç para dağılacaksa o gün gider bankadan çeker gelirdi o gün kimler maaş alacak belli zaten. 6-7 tane ünite var düşünün 1200 kişi. Bunların hepsine adam elden para verecek, açık vermemesi lazım, verilse kendinden gider. Bugün şu birinci kısım alıyor, yarın öbür ikinci kısım alıyor, diğer gün üçüncü kısım alıyor. Haftanın 6 günü böyle birer gün arayla herkes maaş alırdı. Kuyruğa geçer vezneye, veznedar oraya bakar biz ne hesaplamışız o zamanın parasıyla atıyorum, 800 lira. Yanında imza yeri var klasik bordro formları. İmzasını atan 800 lirayı sayar parasını verir gider yani sistem öyleydi” (G19. E. 63).

Fabrikanın kurulduğu dönem nedeniyle işgücü ücretleri elden ödendiği görülmektedir. İşgücü ücretlerini hesaplayan muhasebe bölümü olduğu ve bu hesaplamanın yapılması zaman alan bir süreç olarak görülmektedir. Genel anlamda ücretlerin elden ödenmesi maddi emek sonrası gelen mutluluk olarak görülmektedir. Katılımcılar, fabrikada yaptıkları işleri tanımlarken de “somut bir ürün ürettiyorduk” “...Mendil ürettiyorduk, ekose gömleklik, askeri kumaş, kaba kumaş ürettiyorduk... Ürettiğimizi görüyorduk... Pamuk gelir fabrikaya ürün olarak çıkardı” (G1. E. 69) vurgusu yapmışlardır.

6.13. Fabrikanın Yerleşkesinde Bulunan Sosyal Tesisler

Sümerbank, kurduğu fabrikalarda gösterdiği titizliği fabrikalardaki işgücün faydalanabilmesi için sosyal tesislerin kurmasına da göstermiştir. Bu bağlamda fabrikalar, sadece üretimin yapıldığı yerler olarak görülmemekte bunun yanında işgücünün sosyal ve kültürel alanda gelişimine katkı sağlamayı amaçlamıştır. Sümerbank fabrikaları, ülkede ekonomik kalkınmaya katkısı olan önemli bir kurum olarak görülmektedir. Nitekim, Şevket Süreyya Aydemir, Cumhuriyet’in 50. yılı kutlamaları çerçevesinde Sümerbank fabrikaları ile ilgili şunları belirtir:

“Beyler, hanımefendiler; Cumhuriyet döneminde bir fabrika yaptığımız zaman o, kalkınmanın tohumuydu. Ekonomik kalkınmanın, sosyal kalkınmanın, kültürel kalkınmanın bir tohumuydu. Ama beyler, hanımefendiler, şimdi dört duvar dikip içine iki demir parçası koyduğumuz zaman buna fabrika diyorsunuz, ayıp!” dedi (İnce, 2016: 98).

Aydemir’in de belirttiği gibi Sümerbank kurumu, ülkede ekonomik kalkınmanın yanında sosyal ve kültürel kalkınmada da önemli işlevler üstlenmiştir. Sümerbank, kurduğu fabrika kompleksinde sadece üretim yapılan binalar inşa etmemiştir. Bunun yanında fabrika kompleksinde sosyal tesislerde (sinema salonu, spor sahaları, kütüphane, kreş, farklı kademelerde eğitim veren okul¹¹³, lojman, pavyon¹¹⁴ vb.) inşa etmiştir. Fabrika

¹¹³ Sümerbank’ın açtığı okullardan biri “İzmit Sümer Okulu” dur. Sümerbank tarafından İzmit Kağıt Fabrikası amele mahallesinde yaptırılan bu ilk okul basit ve maksada uygun bir şekilde kurulduğu belirtilmektedir. Bir koridor üzerinde dizilmiş olan dershaneler oryantasyon nazarı dikkate alınarak tertip edilmiştir (Sümerbank Fen Kurulu Heyeti, 1947: 119).

¹¹⁴ Sümerbank, İzmir Fuarı’nda da bir pavyon açmıştır. Sümerbank “İzmir Fuar binası, Lozan kapısının Fuar Gazinosuna bağlayan esas mihver üzerindeki pavyonlar sırasının nihayetini ve oradaki meydanın en geniş sathını

kompleksinde kurulan bu sosyal tesisler işgücünün, sosyalleşmesinde etkili olduğu gibi kültürel gelişimleri üzerinde de katkı sağlamıştır. Fabrika kompleksinde (üretim alanı) kurulan sosyal tesislerinin bazılarında (sinema salonu, düğün salonu olarak kullanılan yemekhaneler gibi) sadece işgücünün faydalanmadığı işgücü ile birlikte yerel halk da faydalanmıştır. Nitekim, Arıtan (2009: 208), Sümerbank'ın kurduğu fabrikaların yerleşkeleri ile ilgili şunları belirtmektedir:

“Üretim alanı içinde sinema, memur yemekhanesi, lokal mekânlarını mutlak biçimde içeren sosyal merkez ve diğer soysa/rekreatif mekânlar ise yerleşkelerin tamamında hem fabrika alanına hem de ana yola yakın noktalarda yer alır. Böylelikle çalışanların öğle saatlerinde kentlilerin de günün belirli zamanlarında sosyal mekânlara ulaşımı (reel ya da görsel) kolaylaşır”(Arıtan, 2009: 208).

Cengiz'in (2013: 127), yaptığı çalışmada yerel halkın (Kayserililerin) Sümerbank'ın sosyal tesislerinden olan sinema salonlarından faydalandığı ifade edilmektedir. Cengiz'in yerel halk ile yaptığı görüşmelerde, 50 yaş ve üstündeki kişilerin çoğu hayatlarında sinemaya ilk defa Sümerbank Bez Fabrikası'nın (Kayseri) sinema salonunda izlediklerini belirtmişlerdir (Cengiz, 2013: 127).

1970 yılı verilerine göre, Sümerbank'ın fabrikalarında bulunan sosyal tesisler ve özellikleri Tablo 6.15'te incelenebilir:

Tablo 6.15. Sümerbank Sosyal Tesisleri (1970)

Hastane, revir, kreş, emzirme odası	1066 Yatak
Çocuk bahçesi, voleybol, futbol, ve basketbol sahası, tenis kortu ve yüzme havuzu	72 adet
Lojmanlar	1125 daire
Sinema salonu	20 adet (8.556 kişilik)
Yemek salonu	39 adet (17410 kişilik)
Okul	4 adet (2410 kişilik)
Kurs Binası	13 adet (820 kişilik)

Kaynak: Sümerbank:Bankacılık, Sınai İşletmecilik, Mağazacılık. DSİ Matbaası, Ankara, 1971: 13

Dokuma Fabrikası'nda da bazı sosyal tesislerin kurulduğu belirtilmiştir. Fabrikada kurulan sosyal tesisler genel olarak şunlardır: spor sahası, kreş, lojman, bekar misafirhanesi ve çatı olarak adlandırılan bir lokaldir. Bunun yanında, özellikle memur statüsünde çalışanların faydalanabilmesi amacıyla Lara'da deniz kenarında fabrikaya ait obalar da kurulmuştur. Fabrikada bir tane de camii bulunmaktadır. Dokuma fabrikasının yemekhanesinde bazı

teşkil etmektedir. Ön taraftan pavyona gire halk muhtelif Sümerbank mamullerinin teşhir edildiği esas salonu gezerek geniş ve yayvan bir merdivenden, mezkur teşhir holünü çevreleyen galeriye çıkar. Burada Sümerbank ait grafik ve istatistik malûmat veren tabloları görmekle beraber salonun umumî ve son bir nazar atfeder. Halk, rengarenk elbiseleriyle bu terastan geçerken pavyonun geniş fasadını canlandırır” (Kırımlı, Türkmen ve Giray, 1948: 155-159).

günlerde film gösterimi yapıldığı ifade edilmiştir. Bunun yanında fabrika yemekhanesi bazı günlerde “düğün salonu” olarak da kullanılmıştır. Yemekhane sadece işgücü tarafında “düğün salonu” olarak kullanılmadığı, bunun yanında yerel halk tarafından da kullanıldığı ifade edilmiştir. Görüşmecilere göre, yemekhanenin düğün salonu olarak kullanılması yerel halkın, düğün salonu ihtiyacını da bir nebze de olsa karşılamıştır¹¹⁵.

Katılımcılardan biri fabrika kompleksinde bulunan sosyal tesisleri ve sosyal tesislerdeki aktiviteleri şu şekilde aktarmaktadır:

“Lojmanımız vardı, sonradan camii yapıldı, kütüphanemiz vardı, sonradan spor sahası, yapıldı. Sinema salonu vardı. Fabrikanın çatısı vardı (çatı; çalışanların dinlemek için zaman geçirdikleri mekân), yemekhanemiz vardı. Film makinesi vardı. O film makinesinde bazen eğitim veriliyordu. Sonrada o lojmanlarda oturanlar Perşembe günleri yazın bahçede çağırılıyordu film gösterimi yapılıyordu. O zamanlar şehre uzaktı fabrika. O filmleri eşim oynatırdı” (G11. K. 67).

Görüşme yaptığımız katılımcılar fabrikada bulunan lojman dışındaki diğer sosyal tesislerin yeterli olduğu ifade etmişlerdir. Görüşmeciler, fabrikada bulunan sosyal tesisleri genel olarak şu şekilde sıralamışlardır: spor sahası, kreş, lojman, lokal ve misafirhane vs. Bunların yanında fabrikanın içinde bir camii de bulunmaktadır.

Görüşme yaptığımız katılımcı fabrikada bulunan sosyal tesisler ile ilgili şunları belirtmiştir:

“Spor salonu vardı, lojmanlarımız vardı, misafirhanemiz vardı, kreşimiz vardı, camimiz vardı. Ama lojmanlarda memurlar kalırdı. Yani memurlar ve üst kademedeki yöneticiler kalırdı. Bizim burada genel müdürün lojmanı farklıydı. Bunun yapılışı, kaç metrekare olduğu Sümerbank’ın genel olarak tespit ettiği bir şeydi. Onun yapmış olduğu proje neyse bütün fabrikalarda aynısını uygulardı. Yani Nazilli’deki fabrikanın lojmanı da aynı, diğer fabrikaların lojmanları da aynıdır. Sümerbank’ın kendi genel politikası çerçevesinde yapılırdı. Bizim lojmanlarımız 80 metrekareden başlar 90 metrekare civarına kadar değişir. Ama sadece memurlar ve üst kademedeki yöneticiler kalırdı. Esasında önceden bir kooperatif kurmayı düşünmüşler işçiler ama sonra da olmadı. Hatta fabrikanın arka tarafında onlara yer yapılacaktı. Yani lojman değil de senin kendi özel evin olacaktı. Fakat anlaşılmadılar” (G1. 69. E).

Sosyal tesislerden biri de kreştir. Kreşin açılmasının nedeni; kadın çalışanların kendi çocuklarını bırakmasını sağlamaktır. Görüşme yaptığımız kadınların çoğu kendi çocuklarının kreşte kaldığını ifade etmişlerdir. Çocuğunu kreşe bırakmayanlar ise, genelde geniş ailede yaşayanlardır. Çocuğunu kreşte bırakmayanlar, çocuklarına ailenin diğer üyelerinden biri tarafından bakıldığını ifade etmiştir. Bunlar ise genelde çalışan kadınların anneleri ve kayınvalideleridir.

Çocuklarının ikisinin de kreşte büyüdüğünü belirten bir görüşmeci durumu şekilde anlatmaktadır:

¹¹⁵ 14. Görüşmeyi yaptığımızda yan masamızda yaşları 70-80 arası değişen 3 erkekte Antalya’nın ilk düğünü salonu Dokuma Fabrikası’nda bulunan düğün salonu olduğu belirtilmiştir.

“Kreşimiz vardı. Benim çocuklar kreşte büyüdüler. Ondan sonra kreşimizde ne yediklerine ne de içtiklerine karıştırdık hesabı. Pek bir şeylerine karışmazdık yani. Çocukların mamaları pişiyordu işte. Önceleri yemekhanesi yoktu kreşimizin. Bir gün bir müfettiş geldi. Müfettişin odasında bir şeyler konuşuyorduk. O sırada çocuklar yemekhaneye gidiyorlardı. Çocukların üstünde fabrikanın poplinlerinde vardı işte. O çocuklar birbirilerinin arkasında tutarak yemekhaneye gidiyorlardı. Kreş ile yemekhane arasında baya mesafe vardı tabi. Kışın gitmek zor oluyordu. Çocuklar hazır buradan geçiyorlar dedim bir de üşüyorlardı. Müfettiş gördü. Çocuklar yemekhaneye gidiyorlar dedim. Kreşin yemekhanesi yok dedim. Bunu herhalde müfettiş rapor yazmış o seneden sonra kreşe yemekhane yapıldı. Kreşteki çocuklar beraber büyüdüler. 40 günlük, 60 günlük çocuklar bile vardı” (G11. K.67).

Sümerbank’ın sosyal tesislerin bir diğer özelliği; kendi bünyesinde istihdam ettiği işgücünün diğer fabrikaların sosyal tesislerinden faydalanma imkanı sunmasıdır. Sosyal tesislerden herhangi bir eğitim veya seminerin verildiği durumlarda faydalanıla bilindiği gibi istihdam edilen personelin yıllık izinlerinde de faydalanılabileceği belirtilmektedir. Bazı görüşmeciler Türkiye’nin farklı illerine tatil-gezi amaçlı olarak gittiklerini ve gittikleri illerde Sümerbank’a ait sosyal tesislerde kaldıklarını ifade ettiler. Görüşmecilerden biri Dokuma Fabrikası’nda bulunan sosyal tesisleri ve Sümerbank’ın diğer sosyal tesisleri ile ilgili şunları belirtmektedir:

“Lojmanı vardı, kreş vardı, lokal vardı, memur yemekhanesi, işçi yemekhanesi, bekar pavyonu vardı – Bekar pavyonu misafirhane gibi düşün, daha önce burada bekar işçilerde kalıyormuş. - Memurların kaldığı misafirhane kısmında yerler vardı. Bir de Sümerbank’ta şöyle bir şey vardı. Zaman zaman seminerler verirdi memurlara bazen bunları fabrikalar düzenlenirdi veyahut da ben gezmeye gideceğim Nevşehir’e ve ya Adıyaman’a gideceğim, oraya gittiğin zaman fabrikanın misafirhanesi rahatlıkla kalabiliyordunuz. Oranın sosyal tesislerinde rahatlıkla kalabiliyordunuz. Ücrete mukabil ama oteldeki gibi değil. Yani bu imkanları vardı. Sosyal tesisleri yeterliydi”(G7. E. 68).

Fabrikalar genel anlamda endüstriyel yerleşkeler olarak tanımlansa da özellikle Erken Cumhuriyet Dönemi’nde kurulan KİT müesseselerinde sosyal tesislerin/donatılar kurulmasına önem verilmiştir. Bu sosyal donatılar bir yandan işgücünün sosyo-kültürel gelişimine katkı sağlarken (sinema gösterimleri, kütüphane vb.) bir yandan da yerel halkın bazı ihtiyaçlarına da katkı sağlamaktadır. Örneğin fabrika yerleşkesinde bulunan işçi yemekhanesi özellikle hafta sonlarında düğün salonu olarak kullanılmış ve yerel halk fabrikada çalışanların referansı ile buradan faydalanabilmektedir.

6.14. İşgücünün Şehir İçi Ulaşımları

Görüşmecilere göre fabrika lojmanları dışında kalanlar, ilk yıllarda servis aracı olarak traktörleri kullanmışlardır. Daha sonrasında kamyon ve otobüsler servis aracı olarak kullanıldığı belirtilmiştir. Fabrikadaki işçi servis araçlarının Antalya’nın belirli mahallerine

gidildiği ve gidilen mahallede oturan işçileri aldıkları ifade edilmiştir. Bunun yanında fabrikaya yakın mesafede oturanlar işe yürüyerek gittiklerini ifade etmişlerdir.

Fabrikanın, istihdam ettiği işgücü için servis araçlarını temin etme durumu şu şekilde açıklanmıştır:

“Şimdi işçiler de memur da -işçiler daha uzaktan geliyorlardı, memurlar daha çok fabrikanın etrafından gelirdi, tabi hepsi değil de- işçiler varoş, gecekondu semtlerinden gelirdi. Buralarda tespit edilir. İşte anket yapılır, veyahut da işçiler müracaat ederlerdi, işçinin ulaşımı servislerle sağlanıyordu. O bölgelerden servis geçiyordu. Tabi onlara yakın yerlerden geçiyordu hane şimdiki şehir içi dolmuşları evimizin önünden geçmiyor biraz yürüyorsun onlar da biraz yürüyor tabi. Memurların da aynı şekilde servisi vardı. Şimdi ben orda kaldığım dönemlerde dolmuş ve otobüsler vardı veyahut da diyelim ki işçi servisi vardı o saatte mesela saat 3'te (15:00) işçi servisi vardı ya o servise binebiliyordunuz. Ayrıca çocuklarımız şehir merkezinde okuyordu bunlara servis çıkarıyordu. Okula giderken de dönüşte de” (G7. E. 68).

Fabrikada çalışmaya başladığı ilk yıllarda yürüyerek gittiğini ve yolların yapılmasından sonra motosiklet ile işe gittiğini belirten görüşmecisi durumu şu şekilde ifade etmektedir:

“İşçiler servisle geliyordu, ben yaya ile gidip geliyordum 20 dakikaya yetişiyordum ama hızlı ilerliyordum sonra sokaklar yapınca motosiklet ile gitmeye başladım. Sonra bir ara motorum bozuldu, bozulduğu yere bıraktım, ben 20 dakikaya giderim dedim 2 saatte ancak vardım. 2 saat mesaiden kesildi. Çünkü ilk zamanlar direk fabrikaya gidiyordum. Sonra yollar yapınca yolları takip ettim, öyle geç kaldım” (G13. E. 70).

Fabrikanın servis araçları dönüşümü, araç teknolojisine bağlı olarak değiştiği görülmektedir. Servis araçlarının dönüşümü şu şekilde aktarılmıştır:

“İki tane ford silindir kamyonlar vardı. Arkası tenteli, iki tane de hizmet alımı otobüs eskiydi. Onlarla gidip geliniyordu. Sonradan servisler oldu. biz şimdi nokiadan akıllı telefonlara geçiyoruz ya; servisler otobüslere geçti, sonra daha kibar otobüsler geldi, sonra magirus servis araçlarına geçildi, sonra servis araçlarına geçildi” (G10. E. 67).

Fabrikanın servis araçları işçileri ikamet ettikleri mahalle ya da muhitte belli noktalardan alındığı-bırakıldığı belirtilmiştir.

“O zamanlar ilk şehir dışındayken fabrikanın kendi servis araçları vardı. Çalışanları servislerden topluyordu, vardiya bittiği zaman ya da gündüzünün işi bittiği zaman yine servisle en yakın ikametne diyelim; evin kapısına değil de belli duraklar, hala sistem öyledir, belli duraklara bırakılıp gönderiliyordu” (G19. E. 63).

Fabrika, hem üretim sisteminin aksamasını önlemek hem de işgücünün enerji kaybını önlemek amacıyla servis araçları tutmuştur. Servisler ilk yıllarda traktörler ile yapılırken daha sonra kamyon, otobüs ve minibüs araçları kullanılmıştır. Bu durumda ulaşım araçlarında gelişen teknolojiye bağlı olarak bir dönüşüm olduğu görülmektedir. Servis araçları belirtilen muhitlerde duraklardan çalışanları toplamaktadır. Burada değinilmesi gereken bir nokta da

fabrikanın işgücü dışındaki diğer kent sakinleri üzerinde de bir katkı sağlamasıdır. Örneğin servis araçların bakımı/onarımı kentte bulunan tamir dükkanlarında yapılmaktadır.

6.15. Fabrikada İşgücünün Üretim Sistemi ve Pamuğun Dokuma Süreci

Planlı dönemde, dokuma ve giyim sanayi, imalât sanayi içinde hızla gelişen sektörlerden biri olmuştur. İkinci plan dönemine bakıldığında; büyük ihracat olanaklarına ulaşan sektörlerden biri olduğu görülmektedir. Dokuma ve giyim sektörünün en büyük hammadde ürünü olan pamuk ipliğinin iş sayısının¹¹⁶ da kurulan fabrikalarda giderek arttığı gözlemlenmektedir (Sümerbank, 1973: 258). Fabrika, istihdam ettiği işgücünün belirli bir asgari ücretin mevcut olduğu ancak bununla birlikte “akort sistemi” denilen performansa dayalı bir üretim sisteminin de mevcut olduğu aktarılmıştır. Performansa dayalı üretim sistemi ise daha çok işletme bölümünde istihdam edilenler arasında görülmektedir. Katılımcı akort sistemini şu şekilde aktarmaktadır:

“Akort büro işlem diye bir ünite var. Herkes kaç metre dokuduysa akşam başlayıp da bıraktığı zaman zaten ustaları onu takip ediyor. 100 metre dokuduysa işte Erol 100 metre dokudu, Hasan 80 metre dokudu, ona göre yaptığı işe göre prim alıyorlardı. Sabit maaşı yok da belli bir şeyin üzerine çıktıktan sonra maaşı yükseltiyor kendisi. O işletme kısmında makinede çalışan kişilere mahsus bu işçilere ait. Biz memur olduk. Çalışmaya dayalı, performansa dayalı, çok yap çok kazan. O gün çok yapamadıysan belli bir yerde kaldıysan da az yaptın paran düştü yok belli bir asgari bir ücret var zaten. Artısı var ona göre onlar o akort büro dediğimiz ünite hazırlıyor onu herkesin günlük çalışma raporunu işliyor. 1, 2, 3, 4 .. 30 gün işliyor. 30 gün sonunda topluyor bu adamın şu kadar brüt maaş hesaplayacaksınız diye bize geliyor. Atıyorum o zaman işte 1200 işçi varsa 900 tanesi bu sisteme göre çalışıyor, diğerleri sabit yevmiye ile çalışıyor; işçe ambarda tamir tahliye işçisi, bekçisi var, itfaiyecisi var, temizlikçisi var; onlar sabit ücretli. Bu dediğimiz akort çalışıyor dediklerimiz grup, oradan bize geliyor, hesaplıyor 30 gün fazla çalışmalarını bu adama brüt şu kadar ücret ödemelisiniz, ödenmesi gerekiyor diyorlar, biz onu vergilendiririz vergi %15 vergi, %14 sigorta filan filan bu geçerli bordroyu hazırlıyoruz biz de bizim işimiz de orda bitiyor, muhasebe servisine gönderiyoruz bordroları. Orda açıyor bordroyu ona göre temin ediyor; kime ne ödenecekse ne gün ödeniyor. Atıyorum ayın 3’ünde, o zaman ayın 1’i ile 30’uydu ödeme çalışma şeyleri kamu kesiminde. Daha sonra ayın 15 inden 15 ine ödenmeye başlandı(G19. E. 63).

Sümerbank, zaman ve akort sistemi dışında 1968 yılından itibaren bazı işyerlerinde “saat ücreti” ile çalışma sistemini uygulamıştır. Bu sistemle çalışan işçilerin, hem kazancını artırıldığı hem de iş verimi artırıldığı belirtilmektedir (Sümerbank, 1973: 256).

¹¹⁶ İş sayısı; Birinci Planlı Dönem’de %3.4, İkinci Planlı Dönem’de %29.8’e yükselmiştir. 1972 yılında ise iş sayısı 1.5 milyona yakın olmuştur. Buna yönelik dokuma üretiminde de artış gözlemlenmiştir. Birinci Beş Yıllık Planlı Dönem’de 136 bin ton, İkinci Beş Yıllık Dönem’de 207 bin tona ulaşmıştır (Sümerbank, 1973: 258).

Dokuma Fabrikasının ana ham maddesi pamuk olarak görülmektedir. Sümerbank'ın pamuklu dokuma alanında birden çok işletmeye sahip olduğu ülkede bulunan pamuğunun fiyat endeksinin de belirtildiği ifade edilmiştir. Görüşmeci bu durumu şu şekilde açıklamaktadır:

“Şimdi pamuk direk tarladan bize gelmezdi. Biz ne yapardık gidiyorduk bunları yani pamuğu yerinde tespit ediyorduk. Mesela bir tüccar almış bol miktarda almış. Bize de fiyatı soruyor. Mesela biz pamuk fiyatlarını çıkardığımız zaman özel sektör pamuk fiyatlarının P'sni bilmezdi. Biz değerlendiririz bölge pamuğunu. Ve o seneki üretimde kaç liraya tekabül ettiğini buluruz. Biz ilk fiyatını belirleriz tüccara. Ondan sonra piyasa onu duyar pamuğun fiyatını ona göre değerlendirilirdi. Yani Sümerbank çok miktarda pamuk alan bir kurum. Bizim ham maddemiz pamuk çünkü. Bunu gider yerinden alırız. Eksperliğini yaparız. Ondan sonra fabrikaya getiririz. Fabrikaya getirdikten sonra Ticaret Sanayi'ye bildiririz: “biz şuradan şu kadar ton pamuk aldık. Şu fiyattan aldık, kaydını yaptırırız. Tescilini yaptırıyoruz. Çünkü ham maddemiz. Borsada tescilini yapardık yani”(G1. E. 67).

Tekstil sektöründe kullanılan ana girdi olan pamuğun dokuma sürecini Atik, şu şekilde sıralamaktadır: ilk önce “harman-hallaç” sürecidir. Bu süreçte pamuk harmanlanır ve temizlenir, daha sonra “tarak” sürecine girmektedir; burada vatka, kalın tarak (kard) makinesinden geçirilir, pamuk temizlenir ve iplik üretimi için şeritler haline getirilerek kovalarda toplanır, ince iplik üretilmek istenirse; pamuk ince taraktan da geçirilir. Üçüncü aşama “cer” işlemidir; temizleniş ve taraktan geçen pamuk liflerin birbirine olan uygunluğu temin edilir. Dördüncü aşama “fitil” işlemidir; cer şeritleri fitil ünitesinden geçirilerek üretilmek istenilen inceliğe ulaştırılır. Beşinci aşama iplik sürecidir. Bu aşamada iki işlem yapılmaktadır. Bunlar: Ring Sistemi ve open-end sistemidir. Birincisinde fitil makinelerinde çıkan şeritler vater makinelerinde istenilen inceliğe göre çekilir ve bükülür; ikinci aşamada ise, fitil ünitesi olmayıp, çıkan şeritler bobinleşmiş iplik olarak çıkmaktadır. Daha sonraki aşama “dokumadır”. Bu aşamada iplikler dokunarak kumaş elde edilir. En son aşamada ise “apreleme ve bitiş” işlemidir. Bu aşamada kumaş yıkanır, apreleme işleminden geçirilerek piyasaya sunulacak hale getirilir (Atik, 2001: 2).

Görüşmecilerden biri fabrikada pamuğun dokuma süreci şu şekilde aktarmıştır:

“Diyelim ki pamuk fabrikaya geldi. Bize 400 kiloluk balyalar halinde gelirdi pamuk. Ondan sonra işletme ihtiyacı olan pamuğu çeker. “ne üretecekse ona göre pamuk çekerdi. Pamuk bize çekirdeksiz gelirdi. Ama yinede bize gelem pamuk bir elden geçerdi. Harmanlanır. Pamuk harmanlamada temizlenir. Ondan sonra ipliğe gider. Bükülür. Bir 8 numara yapmazdık, kalın olduğu için yapmazdık. Bizim ince tür üretmemiz gerekirdi. Çünkü bölge pamuğu ince türe müsait bir pamuktur. Yani Antalya'nın pamuğu iyi pamuktur. İnce tür yaptığımız için yani 10 numara ve sonrası için diyorum, 24 numara, 28 numaraya kadar giderdi. İpin inceliğine göre numaralandırırdık. 8 numara kalındır mesela 10 numara daha incedir. Yani sayı büyüdükçe pamuğun inceliği artar. Ondan sonra da iplik çıkar. Çıkan iplik güzelce istiflenir. Biz kendi üretebileceğimiz miktarı belirleriz. Planlama müdürlüğü

yıllık programını hazırlardı çünkü. Genel olarak ne kadar işleneceği az çok bilinirdi. Siparişe göre ne kadar ne üreteceğini bilindiği için ne kadar pamuk bize lazım olacak ve ya ip lazım olacak onun muadili onları dikkate alır. Ve iplik üretimini yapar. Fazlasını ne yaparız? Diğer fabrikalardaki ihtiyaca göre transfer ederiz, satarız fazla olanı” (G1. E. 69).

Görüşme yaptığımız katılımcılar, fabrikadaki pamuğun dokuma sürecini genel olarak benzer şekilde aktarmışlardır. Görüşmecilerin pamuğun dokuma sürecinde en çok vurguladıkları konu şu olmuştur: “Pamuk fabrikaya ham gelir, fabrikadan bir ürün olarak çıkar. Bu ürünler; ekose gömleklik, mendil, askeri kumaş, kaba bez, kumaş vb. gibi ürünlerdir” .

“Pamuk şuradan girer (başlangıç noktası olarak masanın başı gösterilir) şuraya dökülürdü, harman hallaç vardı, harman hallaç çamaşır makinesi gibi pamuğu karıştırırdı. Orada tozları falan temizlenirdi. Alırlar yumak yaparlardı, sonra fitil yaparlardı sonra büküm dairesine gelirdi. Katlamadan sonra zaten bobin haline gelmiştir. 2 kilo, yarım kilo,öyle bobin halinde satışı yapılırdı. Yani öyle de satılırdı” (G12. E. 72).

Dokuma Fabrikası’na gelen ham pamuğunun işleme geçilmeden önce fabrikanın depolarında bekletildiği daha sonrasında ise üretim ihtiyacına göre işletme bölümüne alındığını belirtilmiştir. Pamuktan mamul sürecine geçiş sürecini görüşmeci şu şekilde aktarmıştır:

“Şimdi pamuğun alımı ilk yıllarda –gerçi sonra da oldu; çünkü Sümerbank sadece dokuma da değil de Adana’da Çırçır fabrikası vardı, fabrikaların ihtiyacına göre üretirlerdi-kendi arasında da satış yapıyordu. Pamuğu satıyor. Veyahut da dışarıdan pamuk alınırdı. Pamuğu alır ambarlarımız vardı, - pamuk ambarı, malzeme ambarı, kumaş ambarı vardı ayrı ayrı- onları depo ederdi, istif ederdi. Pamuk alındı o gün iplik üretimi için ne kadar iplik çekilecekse pamuk harmanlamaya gönderilir, pamuk temizlenir vesaire. Sonra iplik üretim safhasına geçer. Eğer iplik katlanacaksa katlanır, katlanmayacaksa bobinlere sarılır. Dokumada bobine sarılmadan kumaş üretemezsiniz. Ham olarak ip üretilir. Önce çözgü, o çözgülere göre atkı tezgahları vardı ve kumaş üretilir. Kumaşlarda düz –düz dediğim o safhada beyaz olarak üretiyorsun- daha ileriki safhalarda o kumaş boyanır. Renkli hale gelir. İplik haline geldiği zaman kumaş renkli çıkacaksa ipliğin bir kısmı boyanması gerekir. O iplik boyanır boyanması gereken renklere tespit edilir o renklere göre boyanır. Haşırdan geçilir ipler düzgün hale gelmesi için apreleniyor sonra dokumadan geçiriliyor. Kumaş boyanacaksa boyanıyor ondan sonra da katlama safhası var. İşte kaliteden geçiriliyor. Hem hamken hem de mamul hale geldikten sonra tekrar kaliteden geçiriyor, metrajlanıyor. Askerlikler (askeri kumaş) balya yapılıyordu kumaşları. Diğerleri ambalaj yapılıyordu. Sandık ambalajlarda mağazalara gönderiliyordu” (G7. E. 68).

Görüşme yaptığımız katılımcılar pamuğun dokuma sürecini neredeyse aynı işlemlerden geçtiğini anlatmışlardır. İşletme bölümünde istihdam edilen işçiler pamuğun dokuma sürecini daha iyi hatırladıkları görülmüştür. Fabrikada pamuğun dokuma sürecini anlatan görüşmeciler “sanki şu anda orada çalışıyorum gibi”, “makinelerin sesini duyar gibiyim” gibi ifadeler kullanmıştır. Dolayısıyla, fabrikada çalışanlar “pamuğun dokuma sürecini” hiç unutmadıklarını ve hafızalarının bir köşesinde yer edindiği belirtilmiştir.

6.16. Fabrikada Üretilen Ürünler ve Ürünlerin Tüketimi

1961 yılında işletmeye açılan Antalya Pamuklu Dokuma Fabrikası'nda üretilen ürünlerin belli başlı olanları şunlardır: “çekmez poplinler, fantezi ropluklar, poplin pijamalıklar, çeşitli ekoseler ve pamuk ipliğidir¹¹⁷”. Görüşme yaptığımız katılımcılar Antalya Dokuma Fabrikası'nda üretilen ürünleri genel olarak şu şekilde sıralamışlardır: mendillik, ekose kumaş, er yazlık (askeri kumaş), pijamalık, gömleklik, poplin, kaba kumaş vs. Sümerbank, Pamuklu Dokuma Fabrikalarında genel olarak üretilen ürünlerin bunlar olduğu aktarılmıştır. Diğer fabrikalarında ise fabrikanın özelliğine göre farklı ürünler üretildiği belirtilmiştir. Örneğin; Isparta Fabrikası (Yünlü), halı ipliği üretimi, Gemlik Sungipek Fabrikası, sungipek üretimi ve İzmir Fabrikası (Çırçır), kütlü çırçır yapmak için kurulmuştur (Sümerbank, ? : 12-13)¹¹⁸.

Görüşmecilerin sözlü tanıklığına göre Sümerbank'ın ürettiği ürünlerinin en önemli özelliği çok kaliteli ürünler olması ve bunların ucuz olmasıdır. Genel olarak vurgulanan nokta şudur: “Sümerbank Türkiye'yi giydiren bir bankadır.”. Benzer şekilde Sümerbank'ın en önemli özelliği, üretilen ürünlerin halkın tüketimine sunmasındaki başarısı olarak görülmüştür. Sümerbank, kendi fabrikalarında ürettiği ürünleri pazara sunmak için Türkiye'nin farklı yerlerinde, kendi bünyesinde satış mağazaları kurmuştur. Sümerbank kuruluşundan 13 yıl sonraki verilerine göre Sümerbank Satış Mağazaları'nın sayısı 43'tür. Bu mağazalardan biri yalnız toptan, 28 tanesi toptan ve perakende, 14 tanesi sadece perakende olarak satış yapmaktadır. Bunların kurulduğu yerler ise: Adana, Adapazarı, Afyon, Ankara, Antakya, Antalya, Balıkesir, Bursa, Çorum, Diyarbakır, Edirne, Elazığ, Erzurum, Konya, Eskişehir, Gaziantep, İstanbul (10 şube), İzmir (3 şube), İzmit, Karabük, Kayseri, Kars, Kütahya, Konya (Ereğli), Malatya, Mersin, Nazilli, Samsun, Sivas, Trabzon ve Zonguldak'tır(Sümerbank, ? : 55). Sümerbank'ın yıllar içerisinde perakende satış yaptığı mağazaların sayısı ise şu şekildedir: 1960 yılında 143, 1970 yılında 194, 1980 yılında 458 ve 1989 yılında toplamda 466 tanedir (Toprak, 1988: 167). Sümerbank aynı zamanda her

¹¹⁷ Cumhuriyet'in 50. Yılında Sümerbank, s. 91

¹¹⁸ Sümerbank Fabrikaları'nın kurulduğu bölge ve ürettiği ürünler ile ilgili daha detaylı bilgi için; bkz: Sümerbank (?) ve Z.Toprak. (1988). Sümerbank Holding A.Ş. Creative Yayıncılık. Bununla birlikte, Sümerbank sadece pamuk ve yün dokuma ile ilgili fabrikalar kurmamıştır. Bunların yanında; Çimento ve Toprak Fabrikası (Sivas Fabrikası; 1943 yılında faaliyete geçmiş), Selüloz Fabrikaları (İzmit Fabrikası, 1934 yılında kurulmuş), Deri ve Kundura Fabrikası (Beykoz Fabrikası) ve Demir ve Çelik Fabrikaları da (Kok fabrikası, Boru Fabrikası gibi) kurmuştur (Sümerbank, ?). Benzer şekilde, 1892 yılında kurulan ve 1957 yılında Sümerbank'a devredilen Sümerbank'ın Yıldız Çini Fabrikası'nın kurulma amacı hem Sarayın özel porselen ürünlerinin, kendi imkanlarıyla elde etme isteği, hem de değerli porselen ürünlerinin elde etme isteğidir (Küçükerman, 1987: 62-63). Yıldız Çini Fabrikası Sümerbank'a devir edildikten sonra da benzer ürünleri üretmeye devam etmiştir. Ayrıca görüşmecilerin aktardığına göre, Sümerbank; emekli olan personellerine Yıldız Çini Fabrikası'nda üretilen abajur, vazo, tabak gibi ürünleri hatıra olarak hediye etmiştir.

fabrikada “Tüketim Kooperatifi” kurarak hem Sümerbank ürünleri hem de ihtiyaca göre diğer tüketim ürünlerinin satışını yapmıştır. Fabrikada istihdam edilenler genelde bu kooperatiflerden alışveriş yaptıklarını belirtmişlerdir.

Sümerbank fabrikalarında, özellikle giyim ihtiyacını gidermek amacıyla her türlü ürünlerin üretildiği ifade edilmiştir. Bu durumun Sümerbank’ın kendi özelliği olduğunu aktaran görüşmeci durumu şu şekilde aktarmıştır:

“Sümerbank diyor ki; bir insanı, bir adamı baştan aşağı giydireceğim. Bu ne demek oluyor? E şimdi bir insan neler kullanıyor: ilk başta başında şapka oluyor; şapka üretir, takım elbise, kravat, gömlek, kemer, pantolon, ayakkabı, mendil ve tabi iç çamaşırları, pijama takımları kullanılır. Sümerbank bütün bunları üretiyor ve halkına dağıtmak için de mağazalarında satıyor. Türkiye’de toplamda 456 tane satış mağazası vardı; Türkiye’nin her yerinde açılmıştı bunlar. Sümerbank bununla da kalmıyor. Diyelim ki Sümerbank’ın ürettiği ve dağıttığı üründen başka ihtiyacı mı var halkın, o zaman Sümerbank gider ihtiyaç olan ürünü üreten fabrikaya. O malı alır, maliyetine satış mağazalarında satar” (G22. E. 64).

Benzer şekilde yukarda da değindiğimiz gibi Sümerbank ürünleri ile ilgili görüşmecilerin vurguladıkları noktalardan biri de üretilen ürünlerinin kaliteli olmasıdır. Fabrikada üretilen ürünlerin boya konusunda renk vermediği, üretilen ürünün uzun süre kullanılabilirliği ifade edilmiştir. Bazı görüşmeciler, Sümerbank’ta üretilen pijamaları, gömlekleri, mendilleri vs. gibi ürünleri hala kullandıklarını ifade ettiler.

6.17. İşgücünün Fabrikadaki “Bir İşgünü”

Görüşme yaptığımız katılımcılar, fabrikanın farklı ünitelerinde istihdam edildikleri için işgünü içerisindeki bir günlük iş deneyimlerinin de birbirinden farklı olduğu görülmüştür. Fabrikada genel olarak 8 saat çalıştıklarını ifade etmişlerdir. Ancak bazı durumlarda mesaiye kalanlarda bulunmaktaydı. Katılımcıların tamamının, işgünü içerisindeki bir gününü hala hatırladıkları gözlemlenmiştir. Fabrikanın işgücü içerisindeki faaliyetlerine göre her katılımcı kendi iş deneyimini unutmadığını ve fabrikada geçirdiği günleri özlediğini ifade etmişlerdir.

Görüşme yaptığımız memur statüsünde istihdam edilen katılımcılardan biri, işgünü içerisindeki bir günlük deneyimini genel olarak şu şekilde aktarmıştır:

“Bize gelince benim vaktim; 8 saat çalışıyorsunuz. Öğle yemek yiyorsunuz. İsterseniz evinize gidersiniz. İsterseniz lokale gidersiniz. Akşam çıktığınız zaman da lokale gidebiliyorsunuz. Yaz kış açık kapalı yeri var. Saat gece 11’e kadar açık. Burada bilardo, okey oynayabilirsiniz veyahut sohbet edebilirsiniz. Hane bu tür şeyler vardı. Genelde bunlar yapıldı. Sizi engelleyen bir şey yok mesai bitince isterseniz çarşıya gidersiniz, arkadaş ziyaretine gidersini” (G7.E.68).

İşçi statüsünde istihdam edilen katılımcılardan biri, işgünü içerisindeki bir günü şu şekilde aktarmıştır:

“Sabah fabrikaya giriş yaptık diyelim; puantöre kartı bastık; kimi ne kadar çalıştığı, kimin ne zaman izin aldığını yazıyorduk. Birilerinin bir ailesi işçiye ararsa bizi arardı öyle haber verirdik; acil bir şey varsa. Puantajı yapardık işçinin; maaş alacağı hesaplardık işçinin” (G12. E. 72)

Fabrikanın muhasebe bölümünde istihdam edilen görüşmecilerden biri, bir işgünü şu şekilde aktarmıştır:

“Sabah işe geliyorduk, odalarımıza girdik mi oturuyorduk alıyorduk fasitleri, işçilerden gelen, puantörlerden gelen dokümanları, işçilerin dokuduğu bezler. Açıyorduk önümüzdeki değerleri hesabını yapıyorduk. Aylık maaşını hesap ediyorduk. 150 işçiye ben bakıyordum, 150 işçiye diğer arkadaşım bakıyordu. Paylaştık işleri kendi aramızda” (G15. K. 73).

Fabrikanın atölye bölümünde istihdam edilen görüşmecilerden biri, bir işgününü şu şekilde aktarmaktadır:

“Sabahleyin giderdim, ilk zamanlar tabi servisle gidiyorduk sonra motosikletle giderdim işe yaz kış. Puantöre kart basardım 7:48-7:53, ayda 3 sefer geç kalma hakkımız vardı. 3 sefer geçince yarım saatini keserlerdi. Ondan sonra biz işimize giderdik. Bütün fabrikanın işletme binası eni 82 metre 60 cm, 196 metre boyu vardı. 33 tane şef vardı üstünde. İçerinin gün ışından faydalanmak için yapıldı bu mimari yapı. Tabi bu terbiye bölümü boya bölümü, dokuma, dokuma hisar, harman hallaç, iplik, vater, bölümlerden bize yüzlerce tamir tadilat gelirdi. İmalat gelirdi. Biz nefes almadan bütün bölümleri dolaşırdık -her dairenin ustası vardı ustaların başında ben vardı, benim başımda da teknisyen vardı, onun üstünde atölye ustası vardı, onun üstünde makine enerji vardı- biz hemen dolaşır kim ne yapacak iş planlaması yapardık. Zaten çalışanlarımız teknik çıkışlıydı; atölye grubu” (G10. E. 67).

Görüşmeciler, fabrikada istihdam edildikleri departmanlara bağlı olarak işgünü içerisindeki anlatıları da farklılaşmaktadır. Görüşmeciler, kendi iş deneyimlerine bağlı olarak deneyimlerini aktarmışlardır. Fabrikadaki makineleri, pamuğun üretim sürecinde geçtiği aşamaları, sosyal tesislerdeki faaliyetlerini, mesai arkadaşları ile kurduğu ilişkileri ve etkinlikler, yemekhanede çıkan yemekler de işgünü içerisinde anlatılanlar arasındadır.

6.18. İşgücünün İskân Durumu: Lojman ve Diğer Konutlar

Cumhuriyet’in erken döneminde sanayi alanında önemli adımlar atılmış; ancak bu adımlar beraberinde bazı sorunları da getirmiştir. Özellikle sanayinin geliştiği kentlere yapılan göç sonucunda fabrikalarda istihdam edilen işgücü ve diğer ücretli çalışanların barınma sorunu ortaya çıkmıştır (Makal, 1999: 264). İşgücünün barınma sorununa çözüm getirmek amacıyla fabrika komplekslerinde lojmanlar kurulmuştur. Özellikle devletçi sanayi atılımları başladıktan sonra, yeni kurulan fabrikalar da bu durumun görüldüğü belirtilmektedir. Fabrikalarda lojmanların kurulmasının başka nedenleri de bulanmaktaydı. Bu nedenlerden bazıları; fabrikaların büyük bölümü kent dışında (yerleşim alanı dışında) kurulması ve fabrikaların kurulduğu dönemde ulaşım olanaklarının sınırlı olması da işgücünün barınma

sorununu ortaya çıkartmıştır (Makal, 1999: 265). Cumhuriyetin ilanından sonra ülke hem siyasal hem de kültürel olarak yeniden yapılanma içerisine girmiş ve toplumun çağdaşlaşması açısından mekânsal hareketlerle desteklenmiştir (Asiliskender, 2009: 111). Kamu İktisadi Teşebbüsü olan Sümerbank, kurduğu fabrikalarda lojmanların yapılmasını da önem vermiştir. “Dolayısıyla devlet eliyle kurulan fabrikalar, sadece endüstri yapıları olarak planlanmamıştır. Fabrikalar aynı zamanda Türkiye’nin modernleşme ideolojisinin uygulama” (Asiliskender, 2009: 112) mekânları olarak görülmüştür. Fabrika komplekslerinde yapılan spor tesisleri, sinema salonları, kütüphane gibi yapılar bunların bir göstergesidir. Sümerbank, işçi/memur evlerinin yapımı ile ilgili şunları belirtmektedir: “İşçinin iskânı hususunda Sümerbank kuvvetli adımlar atmıştır. Hemen her fabrikada her türlü sağlık ve temizlik tesisatını havi bekar pavyonları vardır. büyük fabrika civarında şef ve ustalar için mahalleler inşa etmiştir” (Sümerbank, ? : 67). Sümerbank’ın işgücünün iskan sorununu çözmek amacıyla attığı adımlardan biri de fabrikada çalışanlara uzun vadeli kredi çekme imkanı sunmasıydı. “İşçiye ev sahibi edebilmek için uzun vadeli ve çok müsait faizli hatta muntazam tediye takdirinde faizden bonifikasyon hükümlerini muhtevi bankaca bir sistem kabul edilmiştir” (Sümerbank, ? : 67).

Sümerbank, kurduğu fabrikalarda genel olarak lojmanları kurmakla birlikte kurulan diğer tesisler de fabrikanın özelliğine göre farklılık göstermektedir. Bu özellikler fabrikanın kapasitesi ve fabrikanın üretim yaptığı ürünlere göre değişebilmektedir. Örneğin, demir çelik fabrikalarında işçi evleri, ilkokul, soyunma-yıkama yerleri, akaryakıt depoları kurulurken; Hereke Yünlü Fabrikası’nda işçi evleri, ürün depoları, erkek ve kadın işçi pavyonları; Kayseri Bez Fabrikası’nda işçi evleri ile birlikte bir fırın; Nazilli Basma Fabrikası’nda diğer bazı tesislerle birlikte spor sahası; Bakırköy Yünlü Fabrikası’nda revir; Kayseri Pamuklu Fabrikası’nda çırak okulu; Bünyan Yünlü Fabrikası’nda memur evleri; Hereke Yünlü Fabrikası’nda hastane kurmuştur (Sümerbank, 1943: 211-215).

Sümerbank, fabrikalarında çalışan işgücü için dönemin koşullarına göre konforlu lojmanların kurulduğu belirtilmektedir. Kurulan fabrikalarda lojmanların inşa etmesinin bazı faydaları da bulunduğu ifade edilmektedir. Sümerbank İnşaat ve Fen Heyeti’nin “Sümerbank Amele Evleri ve Mahalleleri” ile ilgili 1944 yılı raporda lojmanların faydaları ile ilgili şunlar belirtilir:

“Fabrikada çalışan işçilerin iş yeri civarında sıhhi ve konforlu evlerde barınması neticesinde aşağıdaki faydaların temin edildiği yapılan tecrübelerle tespit edilmiş bulunmaktadır.

1. İşçilerin uzak mesafelerden gelerek yorgun bir halde çalışmaya başlamamaları dolayısıyla hasıl olan randıman düşüklüğünün önüne geçilmiştir.

2. Evlerde bütün ihtiyacı karşılayacak sıhhi tesisat bulunduğu cihetle(-dan dolayı) işçi aileleri daha temiz ve rahat bir şekilde yaşamakta ve bu vaziyet sıhhi durumları üzerine müspet (olumlu) tesir hasıl etmektedir.
3. Her evin kendisine ait asgari 250 metrekaarelik bahçesi bulunduğundan dolayı, işçilerin boş zamanlarında toprakla meşgul olmak suretiyle hem iktisadi hem de bedeni istifadeleri imkan verilmektedir.
4. Evlerin dahili ve harici temizlik ve güzellikleri ile haiz oldukları işçi ailelerine temiz mobilya kullanmak zevkini vermekte bu suretle işçi ailelerinin içtimai seviyeleri gün geçtikçe düzelmektedir.
5. Fabrikalara ait spor sahaları, toplanma ve sinema salonları gibi içtimai tesisat işçi ailelerinin yaşamlarında çok faydalı değişiklikler vücuda getirmektedir” (Sümerbank İnşaat ve Fen Heyeti, 1944: 9).

Fabrika lojmanlarının yukarıda saydığımız bazı özellikleri kapsıyor olması hem işgücü hem de işveren için olumlu katkılar sağladığı belirtilmektedir. 1944 yılındaki raporda durum şu şekilde izah edilmiştir:

“Netice itibariyle aynı fabrikaya mensup işçilerin bir arada ve her nevi medeni şartları ihtiva eden yeni mahallelerde oturmaları sonunda işçiler arasında tam bir ahenk teessüs etmekte ve bu suretle bir işçi çok mühim bir sebep olmadıkça mensup olduğu fabrikadan ayrılmayı hatırına bile getirmemektedir” (Sümerbank İnşaat ve Fen Heyeti 1944: 9).

İşgücünün lojmanlarda iskan edilmesiyle yeni bir topluluk oluşturduğu, bunun sonucu olarak yeni sosyal ilişkilerin geliştirildiği belirtilebilir. İşveren açısından düşünüldüğü zaman, fabrika lojmanlarının olması üretimin sürekliliğini sağlamada katkı sağladığı ifade edilmektedir. Yani, işgücünün önemli bir sebep olmadığı sürece işgücü içerisindeki faaliyetinden ayrılmayarak, fabrikadaki üretimin aksamamasının önüne geçilmiş bulunmaktadır.

Raporda dönemin zor koşullarına rağmen, Sümerbank’ın ; işçi ve memur lojmanların yapımına önem verildiği ve bunların belirli bir plan ile projelendirildiği ifade edilmiştir. İnşa edilen lojmanların hem yapı malzemesine hem de inşa edilecek zeminin özelliğine önem verilmiştir. Rapora göre fabrikanın işçi mahallerinde genellikle inşa edilen yapılar şunlardır:

1. “İşçi evleri,
2. Kadın ve erkek bekar pavyonları,
3. İlkokul,
4. Hal¹¹⁹,
5. Kreş ve çocuk bahçesi,
6. Zaruri ahvalde umumi banyo,
7. Amele pavyonları” (Sümerbank İnşaat ve Fen Heyeti, 1944: 9-10).

¹¹⁹ İşçi ailelerin iase ve giyim ihtiyaçları için uzak mesafedeki şehir pazarlarına gitmek külfetinden kurtarmak aynı zamanda ucuz ve temiz malzeme temini bakımından işçi mahallelerinde birer hal binası inşası edilmiştir (Sümerbank İnşaat ve Fen Heyeti, 1944: 11).

Bununla birlikte Sümerbank'ın inşa ettiği lojmanlarda işgücünün iskân durumu işgücünün fabrikadaki konumuna göre yapıldığı belirtilmektedir. İşçi evlerinin oturtuluşunda işçi sınıfları arasındaki fark nazarı itibara alınmaktadır. Mahallenin en iyi kısmına usta başılar; bundan sonra sırasıyla -mütehassıs işçiler, birinci, ikinci ve üçüncü sınıf işçilere ait evler sıralanmaktadır”(Sümerbank İnşaat ve Fen Heyeti, 1944: 10).Memur ve işçi evleri dizilime ve m²'lere dayalı bir hiyerarşinin mevcut olmasına rağmen konutların mekân, strüktür ve malzeme kalitesi açısından pek büyük farklılıklar içermemektedir (Arıtan, 2009: 184). Nitekim görüşme yaptığımız katılımcılar da fabrikanın lojmanlarında iskân edilenlerin daha çok “istihdam edilenin” işgücü içerisindeki konumuna göre yapıldığı belirtilmiştir. Ancak bazı durumlarda fabrika lojmanlarında “işçi statüsünde” istihdam edilenlerin de lojmanlarda kaldığı belirtilmiştir. Bu durumda etkili olan faktör ise “işgücü içerisindeki” iş kolunun fabrika için önceliği etkili olduğu ifade edilmiştir. İşgücünün fabrika lojmanlarına yerleştirilme durumu şu şekilde aktarılmıştır:

“Fabrikaların şöyle bir politikaları vardır; atıyorum 40 tane lojman vardır. 50 tane 60 tane memur vardır. Bunun görev sırasına göre, görevin önemine göre yetkili olan işletme müdürü, fabrika müdürü verir. İçinde de çok önemli olan elektrik ustabaşısı, kazan ustabaşısı, makine bakım ustabaşısını gibi ustabaşlarına da lojman tahsil edilenler yerler de vardı ve doğrusu da oydu. Elektrik ustabaşı, atıyorum kazan ustabaşısı, bakım ustabaşısı gibi memur statüsünde olmasa bile işçi statüsünde de olsa bunlar kalifiye eleman kabul edilirdi. Bunların bazı memurlardan da önceliği vardı. İhtiyaca göre lojmana alınırdı; yani içerdeki arıza veyahut içerdeki istifade edilen duruma göre alınırdı. Mesela Karaman'da elektrik ustabaşısı lojmanda kalırdı” (G22. E. 64).

Sümerbank fabrikalarının ülkenin farklı yerlerinde kurulması ve fabrikaların kurulduğu bölgelerde konut sorunun olmasından dolayı “işgücünün barınma” durumuna önem verilmiştir. Bundan dolayı da “ işçilerin muhtelif yerlerindeki sanayi bölgelerine aileleriyle birlikte yerleştirilmesi” (Sümerbank, 1973: 255) amaçlanmıştır. Böylece “ elemanların iş yerlerine bağlılıklarının temini, elverişli şartlarda ihdas etmek suretiyle sıhhi ve sosyal faydalar göz önünde tutularak tatmin edici bir iskân siyaset takibi ana meseleler olarak kabul edilmiştir” (Sümerbank, 1973: 255). Çünkü; fabrikada istihdam edilenler, fabrikanın kurulduğu bölgeye kendi başlarına gidenler olduğu gibi; aileleri ile de gidenler olmuştur. 274 ve 275 Sayılı Kanun'ların yürürlüğe konulduğu 1963 yılında işletmelerde mevcut müstakil ev veya apartman daireleri ile kirayla tutulan meskenlerde ve bekar pavyonlarında 3252 vazifeli şahıs, aile fertleri olarak da 7179 kişi olmak üzere toplam 10431 kişi” (Sümerbank, 1973: 255)iskân edilmiştir. Bununla birlikte “2000'e yakın işçi ve bunların aileleri ile birlikte 11.000 civarında insan barındırılmaktadır” (Sümerbank, 1973: 255).

Fabrikanın lojman durumu ve lojmanların yapı özellikleri şu şekildedir: Toplamda 5 bina olduğu her binanın 3 katlı ve her katın 2 daireden meydana geldiği görülmektedir.

Bunların yanında, fabrikanın genel müdürünün gecekondu tipinde bir lojmanı da olduğu ifade edilmiştir. 1985 yılına kadar 3 lojmanın olduğu, 1985'te 2 lojmanın daha eklendiği belirtilmiştir. Katılımcı, fabrikadaki lojmanların sayısı ve lojman tipleri ile ilgili şunları belirtmektedir:

“Konut şöyle lojmanlarımız vardı. Lojmanlarımız tabi memurlara yetmiyordu. Hizmete göre lojmanda kalabiliyordunuz. En son 30-32 kişi vardı. Bide genel müdür vardı. Binalar 3 katlı 6 daireydi. 5 bina vardı. 5X6 eşittir 30 daire yapıyor. 2 tane de **yer ev** tabir ettiğimiz fazla katlı olmayan 2 lojman vardı. Bide müdür ki tek başına bir evi lojmanı vardı” (G7. E. 68).

Fabrikadaki lojmanların Sümerbank Genel Müdürlüğü'nün uygun gördüğü şekilde inşa edildiği ve diğer fabrikalar ile benzer özellikler taşıdığı ifade edilmiştir. Lojmanların genel olarak 90 metrekare olduğu ifade edilmiştir. Katılımcı durumu şu şekilde aktarmaktadır:

“Kısım müdürleri için biraz daha iyi, daha gelişmiş bir lojman, veyahut onların tercihinin bırakılırdı. Çünkü yapılar farklı değildi. Genel olarak aynıydı. Mesela benim kaldığım lojman 90 metrekare ise müdürün de 90 metrekareydi. Ama şu var:bizim memur tipleri, şefler de olsun, müdürlerde olsun bir tip lojman vardı. Üç katlıydı. Genel müdürün lojmanı ayrıydı” (G1. E. 69).

Fabrikada istihdam edilen memurlardan bazıları fabrika kompleksinde bulunan lojmanlarda kalırken, diğer memur ve işçiler ise daha çok fabrikaya yakın mahallelerde oturmuşlardır. Katılımcı fabrikadaki işgücünün lojmanda barınma durumunu ve lojmanların özelliklerini şu şekilde aktarmaktadır:

“Ama lojmanlarda memurlar kalırdı. Yani memurlar ve üst kademedeki yöneticiler kalırdı. Bizim burada genel müdürün lojmanı farklıydı. Bunun yapılışı, kaç metrekare olduğu Sümerbank'ın genel olarak tespit ettiği bir şeydi. Onun yapmış olduğu proje neyse bütün fabrikalarda aynısını uygulardı. Yani Nazilli'deki fabrikanın lojmanı da aynı, diğer fabrikaların lojmanları da aynıdır. Sümerbank'ın kendi genel politikası çerçevesinde yapıldı. Bizim lojmanlarımız 80 metrekareden başlar 90 metrekare civarına kadar değişir. Ama sadece memurlar ve üst kademedeki yöneticiler kalırdı” (G1. E. 69).

Katılımcıların iskân durumuna bakıldığında aşağıdaki tablo karşımıza çıkmaktadır. Lojmanda kalanlar, işgücü içerisinde “memur” statüsünde istihdam edilenlerin olduğu gözlemlenmiştir. Bazı katılımcılar, Sümerbank'ın diğer fabrikalarından transfer edildiklerini ve kurum tarafından kendilerine ev kiralandığını belirtilmiştir. Bununla birlikte bazı katılımcılar fabrikaya çalışmaya başladığı ilk yıllarda fabrikanın misafirhanesinde bir süre kaldıklarını ifade etmişlerdir. Katılımcıların iskân durumu Tablo 6.16'da incelenebilir.

Tablo 6.16. Katılımcıların İskân Durumu

	İşçi	Memur	Toplam
Lojman	-	9	9
Diğer	19	-	19
Toplam	19	9	28

Fabrikanın lojmanlarında kalan katılımcıların, fabrika lojmanları ile ilgili anılarında hep duygulandıkları gözlemlenmiştir. Lojmanların, onlar için “küçük bir köy” ve “güvenlikli bir site ” gibi anlamları taşımaktadır. Bununla birlikte lojman sakinlerinin “birbirleriyle dayanışma içinde yaşadıkları” ve “komşuluk bağları güçlü” bir grup olarak tanımlanmışlardır. Görüşme 11’i yaptığımızda katılımcı ile lojmanda kalan diğer kadınlar arasında şöyle bir diyalog geçmiştir:

G11: “Buradaki herkes lojman komşusudur. Lojmanda kalmış, orda tanışmışız. İlişkimiz oradan gelir. İlişkimiz dışarıda da devam ediyor. Lojmandan ayrıldıktan sonra da ilişkilerimiz devam ediyor. Yani biraz bugüne göre garip kalıyor (Gülerek) değil mi?

Şimdi aynı yerde oturuyoruz ya yani lojmanda. Lojman hayatı çok farklı bir hayat.

M. Hanım 1: küçük bir köy gibidir lojmanlar. Bir köyü düşün yani. Herkes birbirini nasıl bilir? Lojmandakiler de birbirilerini öyle bilirlerdi. Çocuklar falan hepsi birbirini tanırdı, beraber büyüdüler. Yemeği aynı yerde yiyorsunuz. Hesap et artık. Caminize aynı gidiyorsunuz. Çocuklarınız aynı kreşe gidiyor. Çocuklar birbirleriyle bir şeyler paylaşıyor kardeş gibiydiler yani.

G11: Birde mesai arkadaşları beraber oturuyorlar. Mesai saatinde 8 saat gördüğün insanlar sonra komşuluk yapıyorsun. 24 saat berabersin.

Hele obalarda (fabrikanın Lara’daki sosyal tesisi) yüzünüzü yıkıyorsunuz birbirinizi görüyorsunuz yani. Az bir imkan değil yani. Sen deniz kenarına barakalar kuruyor. Ranzanı, yatağını veriyor. Ondan sonra battaniyeleri veriyor. Sen evde başka bir şey götürmüyorsun. Oraya gidiyor orda yaşıyorsun. Sırayla gidiyorduk. Sırası gelen gidiyordu obalara.

M. Hanım 2: 78’de Antalya’ya geldiğimde evimin ilk misafiridir bu bay ve bayan (G11 ve eşi kastediliyor) o zamandan beri görüşüyoruz.

M. Hanım 1: Bize de beraber gelmişlerdi (G11 ve Eşi kastediliyor)

M. Hanım 2: Valla Sümerbanklılar birbirine çok bağlılar. Kardeş gibiler. Neyden kaynaklanıyor dersenez; hep gurbet derim. Şimdi anne yok, baba yok, kardeş yok, hiç kimse yok. Ben buraya geldim görümcemin beyi fabrikada müdürdü. 4 ay sonra gitti mi oda. İnanın var ya Kepez’e kadar koştum arabanın. Sen beni neden bırakıp da gidiyorsun diye. O kadar dokundu. Ben evlendiğimde onlar vardı burada. Sonra ya başka yere tayini oldu, gittiler. Çok üzül müştüm o zamanlar. Başka kimsem yoktu. Gurbet işte. İşte bizi birbirine bağlayan o gurbet oldu. Anne, baba, kardeş hepsi bunlar artık. Gece 2’de, 3’te arasam şimdi bile birbirimize şu anda da gideriz¹²⁰.

G11: Şimdi şöyle bak. Bende öyle gurbete geldim. Ben evlendim herkes geldi bana. Şimdi ne oluyor sana gelindiği için sende gelenlere gidiyorsun.

¹²⁰ Katılımcının belirttiğine göre Dokuma Fabrikası çalışanları birbirine çok bağlıdır. Bunun neden de fabrikada çalışanların başka illerden göç etmesi ve yalnız kalmasıdır. Bu nedenle de göç eden bu insanlar birbirine bağlanmakta ve birbirine yardım etmektedir. Benzer bir durumunu Türkiye’den Almanya’ya göç eden kadınlar arasında da görülmektedir. Örneğin: Göç eden kadınlar, daha önce endüstriyel bir iş kolunda deneyimi olmaması, farklı bir toplumsal tabakadan gelmesi ve farklı konut birimlerinde yerleşmeleri gibi bazı nedenlerden dolayı kadınlarda erkeklerde kıyasla daha yoğun bir yalnızlık duygusu yaşanmaktadır. Kadınlar iş saatleri dışında daha çok çalışma arkadaşları ile bulunmayı tercih etmektedirler (Unat, 2012: 22-23).

M. Hanım: şimdi bizim eşlerimizin hepsi bekarmış Ş. hanım (G11) onların hepsini evlendirmiş(G11. K.67).

Fabrikanın lojmanında kalan katılımcı ve diğer arkadaşlarının arasında geçen diyalogda da görüldüğü gibi, lojman sakinlerinin birbirleriyle olan ilişkilerinin çok samimi olduğu vurgusu yapılmaktadır. Özellikle kadınların kendi aralarında dayanışmacı bağlarının yüksek olduğu belirtilmiş, bunun temel nedeni olarak da;“lojman sakinlerinin” başka illerden göç etmesinden kaynaklandığı ifade edilmiştir. Katılımcıların, fabrikanın lojmanları ile ilgili yaptıkları bir diğer vurgu “küçük bir köy” ve “güvenlikli bir site” vurgusuydu. Katılımcıların vurguladıkları bu iki noktanın önemli olduğunu düşünmekteyiz. Çünkü, katılımcılara göre “lojmanlarda yaşayanlar, tıpkı bir köyde yaşayan insanlar gibi herkesin birbirini tanıdığı, birbirine güvendiği ve birbirlerine yardım ettiği, dayanışma içerisinde yaşadıklarını” ifade etmişlerdir. Bu durumda, Tönnies’in (1920: 1-120’denaktaran Kösemihal, 1968: 211)“Gemeinschaft und Gesellschaft” çalışmasında belirtmiş olduğu “cemaat” ve “cemiyet” ilişkilerine benzetilebilir. Tönnies’e göre, toplumun ve ya toplumsal ilişkilerin iki temelli ilişkileri olduğu bunlarında, cemaat toplumu ve cemiyet toplumu olarak örgütlendiği ifade etmektedir. Yani birinde, ortak irade, din, töre, âdet, doğal dayanışma görülürken; diğerinde, bireysel irade, kamu oyu, sözleşmeli dayanışma, ticaret, kişisel mülkiyet özellikleri görülmektedir (Tönnies, 1920: 22-191’den aktaran Kösemihal, 1968: 211). Benzer şekilde Durkheim, toplumsal ilişkileri “mekanik” ve “organik” dayanışma olarak ayırt etmektedir (Coser, 2008: 127). Nisbet (2016: 66), cemaat ile ilgili şunları belirtir; “devlet, kilise, sendikalar, devrimci hareket, meslek ve kooperatif gibi oldukça geniş alanda faaliyet gösteren kurumlardaki meşrûiyeti sembolize etmektedir”. Aynı zaman da cemaat “duygu ile düşüncenin, gelenek ile bağlılığın, mensubiyet ile iradenin kaynaşmasıdır” (Nisbet, 2016: 66).

Katılımcılar fabrika çalışanların genel olarak kendi aralarında bir topluluk oluşturduğunu aktarmaktadırlar. Katılımcılardan biri, fabrikadan emekli olduktan sonra da diğer mesai arkadaşları ile zaman geçirdiğini ve bunun nedenini ise şu şekilde aktarmaktadır:

“Arada buluşuyoruz. Bu katılımcı 12 kast edilmektedir) arkadaşım ile buluşuyoruz. Çünkü aynı köydeniz. Canlılar da öyle, aynı yerde kaldılar mı birlikte gezeler. Vahşi hayvanlar bile birlikte, grup olarak gezerler. İnsanlar da öyle; köylüler köylülerle, şehirli şehirliyle gezerler. İşçiler işçilerle gezerler...(G13. E. 70).

Lojmanlar ile ilgili vurgulanan bir diğer noktanın “lojmanların güvenlikli yer” olarak görülmesiydi. Görüşme yaptığımız katılımcılardan biri bu durumu şu şekilde aktarmaktadır:

“Lojmanda kaldım. Gittiğim her fabrikada lojmanda kaldık. Lojmanlar işletmede belli işleri olan; mühendistir, müdürdür gibi personellere verildi. Mesela ben memurdum oturmazdım; ben eşimden dolayı oturdum lojmanda. Lojmanlar güvenli ortamlardı. Kapımızda bekçimiz vardı. Kim gelecek, kim gidecek kontrol ederdi. Ben eşimin konumundan dolayı bu kadar yere tayin edildim. Normalde

memurlar bu kadar tayin olmaz. Kısım kısım tayin çıkar; terfi olur, şef olur, müdür olur öyle tayin çıkardı” (G21. K. 56)

Lojmanların konfor açısından çok iyi şartları olduğu, fabrikadan gelen buhar enerjisiyle ısıtma işlevi görüldüğü belirtilmiştir:

“Hep dua ederiz Allah devletimize milletimize zeval vermesin, çok rahat ve güzel günlerimiz oldu. Şimdi dışarıda ki oturan bir vatandaşımız bir kış günü odun, kömür derdine düşüyor. Bizim lojmanlarımızda, fabrikada ısıtma sistemi çalışıyordu. Fabrikaya lazım olduğu için buhar sistemi. Lojmanlara da bunu vermişler. Doğal gazdan daha güzel bir şekilde, kaloriferli şekilde ısıniyordu. Çok az bir ücret ödeyerek. Mesela bir şaka yapıyorlardı, kış günü böyle atlet diyelim şu kollu atletlerden balkona çamaşır asmaya, ya çamaşır mı seriyorsun bu kış günü. İçerisi o kadar sıcak ki sadece atletle oturabiliyorsun yani. Çok yaktın az yaktın da değil, fabrikanın kazan dairesinden geldiği için kalorifer sistemi herhangi bir saat yok. Öyle güzel günlerimiz oldu” (G19. E. 63).

Türkiye’de bulunan bazı fabrikaların işgücünün konut durumunun farklı olduğu görülmektedir. Cengizkan’nın (2006: 14-18) “İstanbul Silahtarağa Elektrik Santrali” fabrikasının konutları üzerine yaptığı araştırmasında şunları belirtmektedir:

“1950’li yıllarla başlayarak, özellikle 1950’den sonra, konut kooperatifleri döneminde ve işçi konut kooperatifleri kurdurularak, doğrudan fabrika yerleşkesi içi ya da fabrika kasabası bağlamında yer alan işçi konutları yapımından giderek vazgeçilmiş ve işçi konutu-memur konutu ayrımı ve diğer ayrımlar ortadan kalkmış; her sınıfsal katman ve konum kendi gelirine göre kentin kendine uygunlaştırdığı bir köşesinde konut sahibi olmaya başlamıştır” (Cengizkan, 2006: 16).

Cengizkan’a göre, işçi konutlarının bu şekilde kurulması, “Silahtarağa Fabrikası’nın ana yapısının çok akılcı planlandığı; gelişmeye çok açık bir plan kurgusu olduğu ve bu niyetin de kısmen gerçekleştirdiği; işçi ve memur lojmanlarında da akılcı planlama kurgusunun kısmen sürdürüldüğü gözlenmektedir” (Cengizkan, 2006: 16).

Lojmanlardaki komşuluk ilişkisinin günümüzde kıyaslanmayacak kadar çok güzel bir şekilde olduğunu belirten katılımcı, durumu şu şekilde aktarmıştır:

“Lojmanda komşuluk ilişkisi yoktu, neden yoktu? çay lokali, Çatı dediğimiz yer vardı ya hep orda beraberdik, evlerde komşuluğa gerek görmüyorduk. Ben bugün anca seni, işte Adem Beyin babası vefat etmiş de yanına gidelim bir baş sağlığı dileyelim evinde, öyle olurdu. Değilsem bugün size geliyoruz, bilmem ne; burada ki gibi değil. Çünkü mesaiden sonra yatıncaya kadar hep beraber ordasınız; çayınız orda evde çay yapmıyorsunuz, ne gerek var? Orda var çay, kahve var, televizyon sistemi her şey orda. Komşuluk ilişkisi yoktu bana göre yani gitmiyorduk, gidilmiyordu yani orda görüşüyorduk. Atıyorum bayramlarda diyelim; bayramın 1. Günü diyor işte müdür bey genelge yayınlıyor demin ki ilan tahtasına astığımız gibi, saat 16.00 da bayramlaşma töreni yapalım arkadaşlarla. Orda Çatı dediğimiz lokalde toplanırdık bütün arkadaşlar, öyle daha güzel olurdu. Salih yoktu da evine gidelim bayramlaşalım, gerek kalmıyordu. Hep bir arada ordasınız. Bir saat iki saat oturuyorsunuz bayramlaşıyorsunuz, şekerinizi yiyorsunuz tatlınızı yiyorsunuz, kahvenizi içiyorsunuz. Eve gerek kalmıyordu. Elbette komşuluk ilişkisi bittiği anlamında değil de gerek yoktu. Çok güzel bir

şeydi. Şimdi o kadar yok, o gibi değil yani. Günümüzde komşuluk ilişkileri zayıf, orası gibi değil. Orası çok güzel günlermiş, şimdiki herkes geçim derdine düşmüş; kimisi evde oluyor kimisi geç geliyor. Apartman daresi, orası gibi değil yani, arıyorum o günleri” (G19. E. 63).

Lojmanda kaldıklarını belirten katılımcılar, genelde fabrikanın sosyal tesislerinde birlikte zaman geçirdiklerini ifade etmişlerdir. Ancak özel bir durumda da birbirilerini ziyaret ettiklerini aktarmışlardır. Lojmanda kaldıklarını belirten kadınlar birbirileriyle dayanışma içinde olduklarını ve kendi aralarında “gün” yaptıklarını da ifade etmişlerdir. Hatta bu katılımcılar, lojmandan taşındıktan sonra da sosyal ilişkilerini devam ettirdiklerini ve kendi aralarında yine “gün” yaptıklarını ifade etmişlerdir.

Fabrika lojmanlarının çocuklar için çok güvenceli bir yer olduğu aktarılmıştır. Çocukların, fabrika lojmanlarında “özgür oldukları”, “çocukluğunu en iyi şekilde yaşadıkları” ve “sosyal ilişkilerini geliştirdiklerini” ifade etmişlerdir. Bununla birlikte fabrikanın lojmanlarında kalan çocukların anılarında lojmanların özel bir yeri olduğu aktarılmıştır. Çocukluğunun geçtiği mekân olarak gören katılımcı durumu şu şekilde aktarılmıştır:

“Lojmanda kalıyorduk biz; çünkü benim babam orada çalışıyordu. Tabi lojmandaki diğer çocuklarla arkadaşlık. O zamanlar Dokuma’nın (fabrikanın) karşısında tek tük gecekondu evleri vardı. Orda bina falan hiçbir şey yoktu. Oradaki çocuklarla da çok iyi diyalogumuz vardı. Hatta fabrikanın içine gelir Lojmandaki spor sahasında birlikte oynardık. Basketbol, voleybol oynardık. Hatta öğle arası işçiler, memurlar voleybol oynardı. Akşam ışıklandırması vardı sahanın. Akşam olduğu zaman bekar memurlar vardı misafirhanede kalanlar, onlar tenis oynardı, o sahalarda voleybol oynarlardı. Yani hayatımızın her hanı orda şöyle geçti, spor yaparak geçti. Ben mesela yıllardır basketbol hakemliği yaptım oradaki birikimimle. Basketbol 123’ün hakemliğini yaptım. Poplin Spor’da oyuncuydum. Poplin Spor fabrikanın kendi kurduğu bir takımdı... Biz fabrikadaki lojmana gittiğimizde ben 8 yaşındaydım. Ailelerimiz çalışıyordu. Biz fabrika lojmanındaydık. Bizi güvende olduklarımız düşünüyordlardı. O günün şartlarında en güvenli yerlerden biriydi. Çünkü fabrikanın etrafı tellerle çevrili, fabrikanın her yerinde bekçi kulübesi var. Güvenlik açısından dört dörtlük yerdı” (G8. E. 47).

İşçi konutlarının (lojmanların) en önemli özelliği bu konutlarda barınan işgücünün mesai dışında da aynı mekânları/ortamları tüketmesidir. Lojmanlarda kalanları daha çok memur kadrosunda istihdam edilenler oluşturmaktadır. Bununla birlikte fabrikanın belirli bazı departmanlarında (elektrik, makine enerji gibi) istihdam edilenlerde lojmanlardan faydalanabilmektedir. Fabrikada en çok hatırlanan olgulardan biri de lojmandaki yaşam ve lojmanlardaki sosyal ilişkilerdir. Lojmanlar güvenli bir site olarak görülmekte ve burada barınanları “köy” halkına benzetilmektedir.

6.19. Gündelik Yaşam, Boş Zaman ve Tüketim Alışkanlıkları

Yukarıda “iş” ve “çalışma” kavramlarına ilişkin tanımlamalara değinmiştik. Benzer şekilde, bu kavramlara yüklenen anlamların da tarihsel süreçte bir dönüşüm yaşadığını da

ifade etmiştik. Lefebvre, Sosyolojinin, mevcut halleriyle emekçilerin yaşamının nasıl olduğunu incelemek zorunda olduğunu belirtir. Emekçilerin, “işbölümündeki ve toplumsal bütün içindeki yerleri, boş zamanlara ya da en azından boş vakitlerle ilgili gerekliliklere ‘yansı’” (Lefebvre, 2010: 35) incelenebilir. Çalışmanın bu bölümünde, fabrikada istihdam edilen işgücünün gündelik yaşam, boş zaman etkinlikleri ve tüketim alışkanlıkları üzerinde durulacaktır.

Fabrikada istihdam edilenlerin gündelik yaşamları, boş zaman etkinlikleri ve tüketim alışkanlıklarına giriş yapmadan önce bu kavramlara yönelik yapılan tanımlara değinmek faydalı olabilir. “Boş zaman genelde iş/çalışmayla ilintili görülmüştür. İşten artan, geriye kalan, bağlayıcılık ve zorunluluktan uzak bir zaman olarak tanımlanmıştır. Bu zaman dilimi, kişinin özgür iradesiyle, kendi istenciyle kullanacağı, tasarrufta bulunacağı bir zaman olarak görülmüştür” (Parker, 1995: 28-31’den aktaran Aytaç, 2005: 2). Nitekim görüşme yaptığımız katılımcılar, boş zamanı “mesai dışı” zaman olarak algıladılar.

Gardiner (2016: 15), gündelik hayat ile ilgili şunları belirtir:

“Gündelik hayat bizim doğayla dönüştürücü bir praksis için içine girdiğimiz, yoldaşlığı ve aşkı öğrendiğimiz, iletişimsel becerileri edinip geliştirdiğimiz, normatif kavramları pragmatik biçimde formüle edip uyguladığımız, çok çeşitli arzuları, acıları ve coşkunlukları hissettiğimiz ve eninde sonunda sönmüldüğümüz hayati önemdeki çevredir” (2016: 15).

Yazar ardından şu şekilde devam etmektedir: “Gündelik hayat, hem bireysel hem de kolektif anlamda, bizim kendi çok yönlü becerilerimizi geliştirdiğimiz ve tümüyle bütünleşip gerçek anlamda insan olduğumuz ortamdır” (Gardiner, 2016: 15).

Boş vakit (boş zaman), gündelik hayat ile ilişkisinin basit olmadığını belirten Lefebvre, bu iki terim arasında hem ilişki hem de çelişki olduğunu belirtir. Lefebvre’ye göre, boş vakit “çalışmadan” ayrılamaz. Bir insanın “çalışmadan” sonra dinlendiğini, gevşediğini ya da kendince bir şeylerle meşgul olmaktadır. Yani kendince, çalışma dışındaki zamanı değerlendirmektir. Devamında ise her gün aynı saate işçilerin çalıştıkları fabrikalardan çıktığını, memurların kendi ofislerinden çıkması durumunu örnek verir (Lefebvre, 2010: 35). İnsanlar, kendi hayatlarına göre zamanı algılar, değerlendirir ve buna bağlı olarak gündelik yaşamını şekillendirir. Ancak, boş zaman/boş vakit genel itibarıyla “mesai/çalışma eylemi dışında mevcut olan zaman ile algılanmaktadır.

Aytaç, günümüzde boş zaman’ın farklı şekillerde algılandığı belirtmektedir. Ona göre,

“Çalışmanın yeniden üretimi için gerekli sınırlı-sorumlu bir zaman, eğlenme, dinlenme, hayattan zevk alma gibi hedonist arzulara hizmet eden bir zaman ve de benlik inşası, öz-güven sağlama ve de varoluşu yeniden kurma gibi bireysel/sosyal temsile hizmet eden bir zaman dilimi olarak görülmüştür” (2005: 3).

“Gündelik hayat (everday life), sosyal, ekonomik, kültürel, ve sembolik ilişkiler yumağından” (Akış, 2012: 77) oluşmaktadır. Fabrika çalışanlarının gündelik hayat ile ilgili benzer pratikleri olduğu gibi, birbirinden farklı gündelik alışkanlıkları da bulunabilmektedir. Farklılığının temel nedenleri arasında; çalışanların fabrikadaki statüsü (işçi-memur) ve kaldıkları konutlar (lojman-ev) gösterilebilir. Bununla birlikte, işgücünün gündelik yaşamı üzerinde etkileyen başka faktörler de bulunmaktadır. Bunlardan bazıları ise; yaş, cinsiyet, eğitim gibi durumlardır.

Lefebvre (2010: 37), “gündelik hayat” kavramının belli bir müphemliğe gömülü olduğunu belirtir. Ardından, “Gündelik hayat nerededir?” sorusunu sorar: “Çalışmada mı boş vaktte mi? Aile yaşamı ve kültürünün dışında ‘yaşanan’ anlarda mı?”. Lefebvre’ye göre “gündelik hayat bu üç ögeyi, bu üç veçheyi kapsamaktadır. Gündelik hayat bunların birliği ve bütünlüğü olarak somut bireyi belirler” (Lefebvre, 2010: 37). “Gündelik ilişkilerin ürünlerinin yansıması olarak algılanabilecek olan kentsel mekân ise gündelik hayatın mekânı” (Akış, 2012: 77) olarak görülmektedir.

Katılımcıların boş zamanların en iyi şekilde değerlendirdikleri vakitler, hafta sonu tatilleri ve yıllık izinlerin alındığı günlerde olduğunu ifade ettiler. Lefebvre (2010: 35), bu konuda şunları belirtir; “ her hafta, cumartesi, pazar, gündelik çalışmanın düzenliğiyle birlikte, boş vakitlere aittir. Dolayısıyla, ‘çalışma-boş vakit’ birliğini tahayyül etmek gerekir; çünkü bu birlik vardır ve her bir kişi, kullanabileceği zaman payını çalışmasının ne olduğuna –ve ne olmadığına- göre programlamaya çalışır” (Lefebvre, 2010: 35). Ancak bununla birlikte, işgünü içerisinde mesai dışında da bazı sosyal etkinliklere katılanlar da bulunmaktadır. Örneğin, bazı katılımcılar öğle paydosunda yemeklerini yedikten sonra, spor sahalarında futbol, voleybol gibi sporları oynadıklarını belirtir.

Fabrika lojmanlarında kalanlar, fabrikanın sosyal tesislerinde vakit geçirdikleri gibi bazı durumlarda bahçe işiyle de ilgilenenler de olduğu görülmüştür. Katılımcı durumu şu şekilde aktarmaktadır:

“Tabi lojmanda kaldığımız için zaman geçirirdik. Bizim yerleşim alanımızdı. Mesela fabrika yönetimi lojmanlarda kalanlara 15 metrekare genişliğinde bir yer verirdi. Burayı kendiniz bir şeyler ekin dediler. Bizde orayı küçük bir bahçe yaptık. Domates, biber, yeşillik falan ekerdik. Hani çok bir geliri yoktu ama uğraş veriyordunuz. Güzel oluyordu” (G1. E. 69).

Katılımcılar, aileleri ile birlikte genelde hafta sonları pikniğe gittiklerini aktarmaktadırlar:

“Ailemizle birlikte genelde pikniğe giderdik. Burada yakın olan piknik yerleri vardı. Mesela Topçam’a giderdik. Bazen mesai arkadaşlarımızla da gidiyorduk pikniğe. Yazın sahile giderdik. Yani hafta sonlarımızı değerlendiriyorduk” (G1. E. 69).

Katılımcılar, fabrikada birçok alanda sosyal etkinliklerin yapıldığını aktarmaktadırlar. Özellikle yılbaşı eğlenceleri düzenledikleri ve emekli olan arkadaşlarına veda yemekleri verdiklerini belirttiler. Bunlarla birlikte, fabrikanın sosyal tesisi olan yemekhanesinde, düğün, nişan, sünnet düğünleri gibi bazı etkinliklerin de düzenlenmiştir. Bazı katılımcılar kendi nişan ve düğünlerinin fabrikada yaptıklarını aktarırken; bazı katılımcılar da kendi akrabalarının düğünlerini ve çocukların sünnet düğünlerini fabrikanın yemekhanesinde yaptıklarını aktarmışlardır. Yapılan bu etkinliklerde fabrika yönetiminin cüzi bir miktar da ücret aldığı belirtilmiştir.

“Tabi yapıldı. Fabrika cüzi bir miktar alırdı. Onu da temizlik falan için alırdı. Sünnet düğünleri, nişan falan yapılıyordu. Fabrika yönetimi pek katkı yapmazdı. Mesela yılbaşında eğlence olurdu, kutlama yapardık. Mesela bu fotoğraf yılbaşında çekilen bir fotoğraf olmalı. İşte bir mesai arkadaşımız emekli oluyorsa onun için bir organizasyon yapardık. Değişik etkinlikler olurdu yılbaşında. Tombala yapardık, yarışmalar yapardık” (G1. E. 69).

Fabrikada istihdam edilen kadınların da kendi aralarında bazı etkinlikleri olmuştur. Bazı günlerde kendi aralarında “gün” yaptıklarını belirttikleri gibi dikiş-nakış kursu, halk oyunları kurslarına da gittiklerini aktarmışlardır. Ancak “gün” yapma etkinliğinin sadece kadınlar arasında değil, erkeklerin de kendi aralarında “gün” yaptıkları aktarılmıştır.

“Ha bizim çalışan kadınlarda kendi aralarında etkinlik yapardı. Gün yaparlardı, dikiş kursuna giderlerdi, kuran kursuna giderlerdi. Sertifikaları bile var. Onlar da kendi aralarında bir şeyler yapıyordu.gün yaparlardı. Biz ede kendi aramızda para toplardık. Diyelim ki 10 kişi 20 kişi işte kaç kişi katıldıysa o gün bütün paralar o kişiye verirlerdi. Böylece kuraya göre sıralama devam ederdi. Mesela benim eşimin girdiği bir gün ise o parayı kendisi harcardı, ister eve kullanırdı, ister mutfağa isterse kendine harcardı. Benim girdiğim bir gün ise o parayı ben harcardım. Mesela ikimiz de beraber girmişsek yine benim ki ayrı hanımın ayrı olurdu. Yani sosyal bir etkinlikti” (G1. E. 69).

Fabrikada yapılan etkinliklerden biri de spor dallarında yapıldığı belirtilmiştir:

“Evet bizim futbol takımımız vardı. Poplin Spor diye. Antalya’da amatör liglerde oynuyorlardı. Benim futbolla pek aram yoktu. Mesela ben yüzmeyi severdim, bisiklet sürmeyi severdim. Bunlarla ilgili pek aktivite yoktu. Mesela koşu yolu yapıldı fabrikada. O koşu yolunda spor yapardım. Bide pinpon oynanılıyordu. Hatta benim oğlum pinponda birinci olmuştu. Bunlar o zaman çekilmiş fotoğraflardı” (G1. E. 69).

Fabrikanın çalışanları arasında büyük bir dayanışma olduğu sürekli vurgulanmıştır. Çalışanlardan herhangi biri emekli olduğunda, doğum yaptığında ve ya evlendiğinde çalışanların, imece usulüyle yardım ettiği aktarılmıştır.

“Mesela emekli olan birisi oldu mu kendi aramızda uğurlama töreni yapardık. Gece düzenlerdi. Yemekli olurdu. Bazen dokuma yemekhanesinde olurdu bu kutlama. Ya da alıyorduk başka bir yere giderdik. Geyik Bayırı’na balık yemeğe giderdik. Akşam oralara giderdik. Ya da birisi izinden gelirdi, birisinin çocuğu olurdu işte kendisi kutlama yapardı. Lokumdur bir şeydir dağıtırdı. Gönlünden ne koparsa artık. Fabrika yönetimi desteklerdi. Fabrikanın evlilik yardımı vardı. Sözleşmede var bu

durum. Mesela bir etkinlik yapacaklarsa işçiler fabrika yönetimi de davet edilirdi, memurlar da davet edilirdi. Bir ayrım olmazdı. Yani bir kaynaşma vardı. Çünkü biz birbirimize bağıydık” (G2. E. 58).

Katılımcılardan biri, işgücünün kendi arasındaki sosyal yardımlaşma durumunu şu şekilde aktarmıştır:

“Mesela bizim her elemanımızın bir şeyisi (doğum, emekli, vs.) oldu mu bir liste yaparız o listelere herkes istediği kadar bir para koyar. Artık altın mı alınır, gümüş mü alınır ne alınacaksa artık. Mesela elimdeki bu bileklik Manisa’da çalışırken arkadaşlar hediye etti.Orda büyük sinema salonu vardı ya; orası düğün salonu olarak veriliyordu. Benim nişanım bahçede oldu. Lokal var ya, benim nişanım orda oldu. Nikahım Ankara’da oldu. Sonra işte veda yemekleri verilirdi. Ama sünnetler, düğünler hep yapılıyordu. Ben eşimle fabrikada tanıştım. Fabrikada nişanlandık ve sonrasında da evlendik (G11. K. 67).

İşçi statüsünde istihdam edilen katılımcılardan biri ise, çalışanlar arasında yapılan sosyal yardımlaşmayı şu şekilde aktarmıştır:

“Mesela şey olurdu, arkadaşlar çocuklar oldu mu evlendi mi hediye parası toplardık aramızda. Mesela benim bu kolye benim ikizler doğduğunda arkadaşlar para toplamış almışlar bunu ve hala boynumda. Evlendiğimde para toplamışlar gene evlendiğimde 69’da. Ona da misafir odamızın sobası yoktu, gaz sobası aldık, yuvarlak silindir gaz sobası aldık” (G.17. K. 73).

Fabrikada sergilerin yapıldığı aktarılmıştır. Özellikle dikiş-nakış kursunda yapılan ürünlerin sergilendiği aktarılmıştır.

“O zamanlar dikiş kursuna gidiyorduk. Haftanın 3 günü işten çıktıktan sonra dikiş kursuna gidiyorduk. Halk eğitimi makine getirmişti işte. Orda vardiyalı çalışanlara da yıllarca sergiler yapıldı. Bizler lojmanda kalan diğer kadınlarla günler yapıyorduk, geziyorduk, eğleniyorduk” (G11. K. 67).

Kadınların daha çok ev ziyaretlerinde bulundukları gözlemlenmiştir. Erkekleri ise daha çok fabrikanın sosyal tesislerinde birbirileriyle zaman geçirdikleri aktarılmıştır.

“Birbirimize gidip geliyorduk, akşamları ev ziyaretlerine gidiyorduk. Çatıda çok zaman geçiriyorduk. Çatı parkın içinde oturduğumuz bir yer. Çay, kahve içerdik. Havuzu vardı. O havuzun orda tesisler vardı. O tesislere Çatı deniliyordu. Garsonu falan vardı. Mesaiden sonra genelde orda oturuyorduk. Yemekleri de yemekhane de yiyorduk” (G11. K. 67).

Fabrikanın yemekhanesinde sadece çalışan işçi/memurların düğünleri yapılmadı bununla birlikte yerel halkın da bu imkandan faydalanabildiği aktarılmıştır. Böylece yerel halkın bir ihtiyacı da bir nebze olsun giderildiği aktarılmıştır.

“Fabrikanın sosyal tesislerini ilk yıllarda halkta kullanabiliyordu. Mesela düğünlerini yapabiliyorlardı. Çok kalabalık olmadığı yıllarda insanlar lokale gelip gidiyorlardı. Oranın kütüphanesi daha ziyade Sümerbank’ın yayınları ile ilgiliydi. Mesela seminer yapılır; o seminerin kitabı gelir” (G11. K. 67).

İşgücünün bazı sosyal etkinliklerini bazen üye olunan sendikanın da düzenlendiği aktarılmıştır.

“Baharda pikniğe giderdik. Biz işçiler giderdik Kındır Çeşmesi’ne Göynük’te vardı ya oraya giderdik. Memurlar Lara’ya giderdi obalara. Biz işçiler kendi aramızda giderdik. Dokumacı işçiler giderdi,

sendika düzenliyordu geziyi. Sendika işçinin ailesini duraktan alıyor piknik alanına götürüyordu ve akşam geri getiriyordu. Akşama kadar orada kalıyordu. Sosyal faaliyetleri vardı” (G12. E. 72).

Sosyal (rekreasyon) etkinliklerinin bazıları da lojmanda kalan ailelerin çocukları arasında yapıldığı belirtilmiştir. Etkinliklerden bazıları, (G11.K. 67) belirttiği gibi pinpon turnuvası, voleybol ve futbol maçlarıdır.

Çalışma ilişkileri gündelik yaşamdaki sosyal ilişkileri de etkilemektedir. İşgücünün istihdam sürecinde zaman geçirdiği (birlikte çalıştığı) mesai arkadaşları ile kurduğu ilişkiler emeklilik sonrasında da devam etmiştir. Benzer şekilde bu çalışma/iş yaşamı diğer aile üyelerinin gündelik yaşamını da etkilemektedir.

6.19.1. Yıllık İzinleri

Katılımcılar, yıllık izinlerinin genel itibariyle yaz aylarında kullandıklarını belirtirler. Yıllık izinlerinde yaz aylarının tercih etmelerinin nedeni ise Antalya’nın yaz aylarında olan sıcaklığı gösterdiler. Bazı katılımcılar yıllık izinlerini, fabrikaya ait olan Lara sahilindeki Oba’larda kullandığını aktarırken bazılarının da kendi memleketlerine gittiklerini ifade etmişlerdir. Bununla birlikte başka illere de tatil amaçlı gidenler de bulunmaktadır.

“Herkes izin kullanabilsin diye yazın bölünüyordu. Mesela bir aysa izin 20 gün kullanıyorduk. Ya da ilk önce bir 10 gün alıyorduk, sonra 10 gün. Zaten yaz gelmeden önce Nisan gibi izinlerimiz çıkıyordu. İzinler için genelge geliyordu. Bizde servisteki arkadaşlarla kendi aramızda anlaşırdık. Herkes yaz aylarını tercih ediyordu. O zamanlar herkesin birbirine saygısı sevgisi vardı. Kimse kimseye bir şey demezdi” (G11. K. 67).

Katılımcılardan biri yıllık izinlerin durumu şu şekilde aktarmıştır:

“İstediğin zaman kullanabiliyordunuz. Hak ediyordunuz yani. Ben 20 Ağustos’ta çıkardım izne. 19 Ağustos’ta işe girmiştik çünkü. Ustabaşları izinleri organize ederdi. İzinler kıdem farkı vardı. Sendikal bir haktı. İş kanununda ne yazıldıysa öyle alınıyordu izinler. Sendikanın sözleşme dönemi geldiğinde atıyorum 2 gün daha ilave ediliyordu senelik izine. Ona göre kullanıyorsun. Diyelim ki 30 gün izin var 30’nu kullanıyorsun. Tabi bunlar işinde tatiller varsa bunlar sayılmazdı. 30 iş günü sayılırdı” (G12. E. 72). “Yaz aylarına denk etmeye çalışırdım. Memlekete yaylaya giderdik” (G13. E. 70). “Genelde yazın kullanıyordum. Eşim de öğretmen olduğu için yazı tercih ediyordum. Yakın çevrelere giderdik. Ya da Sümerbank’ın sosyal tesisleri olduğu yerlere giderdik. Sümerbank’ın fabrikası olan yerlere giderdik. Kuşadası’nda Sümerbank’ın sosyal tesisi vardı kamp yeri, Sümerbank’ın geneline hitap eden bir yerdi sosyal tesisleri oraya gidebiliyorduk. Lara’da vardı fabrikaya mahsus, oba tabir edilen yerler vardı. Bu obaları fabrika kuruyordu. Sadece ocak ve buzdolabı götürüyordunuz. Bunun dışında diğer eşyaları ranzası, şuyu buyu fabrika karşılardı. Oraya giderdik. Orada da lokalimiz vardı”(G7. E. 68). “Valla ben yaz ağırlıklıydı. Bir yere gitmek için yaz aylarında kullanırdık. Memlekete giderdik. İstanbul’a giderdik” (G9. E. 66). “Yaz aylarında kullanırdık. Genelde denize giderdik. Burada geçirirdim tatili. Çalışma hizmetine göre yıllık izinler değişir: ilk 14’ten başlar, 20, 28 öyle giderdi. Tabi bu iş günü takip olurdu. Tatiller sayılmazdı” (G10. E. 67).

Katılımcılardan bazıları, yıllık izinlerinde çocuklarının düğünlerini yaptıklarını belirtirler. Fabrikanın her ünitesi, kendi bünyesinde istihdam ettiği çalışanları belirli bir sıraya göre yıllık izine gönderildiği gözlemlenmiştir. Ancak istisnai durumlar da farklı uygulamaların yapıldığı belirtilmiştir. Yıllık izinlerin süresi ise fabrikada “çalıştığı süre” ile orantılı bir şekilde arttığı ifade edilmiştir.

6.19.2. İşgücünün Alışverişi

Sümerbank, fabrikalarını genel itibarıyla şehrin yerleşim alanı dışında kurduğu görülmektedir. Yukarıda da değindiğimiz gibi Sümerbank, fabrika kompleksinde işgücünün temel ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla; sinema salonu, revir, hastane, farklı kademelerde okul, kütüphane, spor tesisleri, lokal ve kreş gibi sosyal donatılar kurulmuştur; ancak bunların yanında işgücünün temel tüketim ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla fabrikada “tüketim kooperatifi” ni de kurmuştur. Katılımcıların aktardığına göre, fabrika kompleksinde bulunan bütün sosyal donatılar işgücünün gündelik yaşamına hem sosyal hem kültürel hem de ekonomik katkıları olmuştur. Fabrika kompleksinde kurulan “tüketim kooperatifi” ile işgücünün temel tüketim ihtiyacının, şehir merkezinde bulunan diğer alışveriş merkezlerinden (dükkan- mağaza vs.) daha ekonomik bir şekilde karşılandığı aktarılmıştır. Tüketim kooperatiflerinde, Sümerbank’ın kendi bünyesinde ürettiği ürünlerin yer aldığı gibi ihtiyaç durumunda diğer tüketim malzemesinin de bulundurulduğu belirtilmiştir. Bu durumun bütün işgücü için bir avantaj sağlandığı aktarılmıştır. Özellikle de lojmanlarda iskân edilenler için avantajlı olarak görülmüştür; çünkü fabrikanın yerleşim alanı dışında kurulması ve dönemin kısıtlı şartları şehir ulaşımında bazı zorluklar yaşandığı belirtilmiştir.

“Sıkıntı yaşamamak için hesaplı davranırdık. Hesaplı davranmazsan sıkıntı çekersin. Esnaf toleranslı davranırdı. Çünkü o zamanki insanlar borçlarına sadıktı. 10 senede geçse o kişi gelir borcunu öderdi. Şimdiki insanlar gibi değildi. Böyle de güzel bir yanı vardı” (G13. E. 70).

Katılımcılara göre, fabrika çalışanlarının hem geleceği güvenli bir iste istihdam edildiği için hem de insani ilişkileri bakımından borçlarına sadık oldukları için yerel esnaf tarafından ayrı bir yeri olduğu aktarılmaktadır.

“Bölgede tek olduğu için; zaten ismini de oradan aldı. Ondandır da bölgede itibarı oldu. Şimdi mesleği garanti olduğu için statüsü de vardı” (G18. E. 59). “Kişilere bağlıydı. Biz öyle borç takacak kişiler değildik. O zamanlarda peşin alıyorduk. Kart falan da yoktu. Tabi esnafın gözünde dokuma çalışanların bir yeri vardı” (G2. E. 58).

Tüketim kooperatiflerin yanında kent merkezinde bulunan dükkanlar ve semt pazarlarında da alışverişlerini yapanlar bulunmaktadır. Katılımcıların belirttiğine göre Antalya’da semt pazarların gün içerisinde öğleden sonra kurulup bir sonraki günün öğle vaktine kadar devam ettiği belirtilmiştir. Böylece, semt pazarlarında kendi alışverişlerini daha

kolay yaptıklarını ifade etmişlerdir. Bazı katılımcılar alışverişlerinde peşin ödeme yaptıklarını ifade ederken bazıları da daha sonra ödeme yaptıklarını belirttiler. Katılımcılara göre fabrikadaki işgücünün “güvenceli bir işi” olması ve buna bağlı olarak “düzenli bir geliri” olması yerel esnaflarca toleranslı davranıldığı ifade edilmiştir.

6.20. Fabrika Dönemi Çalışma İlişkileri İle Günümüz Çalışma İlişkilerine İlişkin Düşünceleri

Modern öncesi toplumlarda ekonomik örgütlenme daha çok basit iş bölümü şeklinde kendini gösterirken endüstrinin gelişmesiyle beraber ekonomik örgütlenmede dönüşüme ivme kazandırmıştır. Weber’e göre geleneksel örgütlenme yöntemi tarım toplumlarının ihtiyaçlarına cevap verse bile endüstri toplumlarının karmaşıklaşan ve dev örgütler içinde faaliyette bulunan işletmelerin ihtiyaçlarına cevap veremez bir hale gelmektedir (Dereli, 1981: 17’den aktaran Bozkurt, 2003: 217). Çalışanlardan istenilen verimi elde etmek için bir “işin örgütlenmesinde” uzmanlaşmaya gidilerek iş’in dönüşümüne neden olmuştur. Özellikle Taylorist bilimsel yönetimin iş’in işleyişine uygulanması iş’in dönüşümü kendini daha çok göstermeye başlamaktadır. **Taylor**’a göre bir iş yerinde daha iyi bir verim almak için bir dizi düzenlemelerin yapılmasını önermiştir. Taylor, bu özelliklerini şu şekilde sıralar:

“1. Tercihen farklı iş ortamlarında, söz konusu işte özellikle yetenekli bir grup işçi bulun.

2. Bu işçilerin çalışırken kullandığı temel hareketleri dikkatlice inceleyin.

3. Her aşamayı yapmanın verimli yolunu bulma amacıyla bu temel aşamalarla ilgili süreyi tutun.

4.Bütün yanlış hareketler, yavaş hareketler ve yararsız hareketler” verimsiz aşamaları ortadan işi verimli hale getirin.

Son olarak bütün gereksiz hareketler ortadan kaldırıldıktan sonra en verimli hareketleri birleştirerek bir işi yapmanın ünlü “en iyi yol”unu yaratın” (Ritzer, 2011: 83).

Taylor’un bilimsel yönetimi uygulamada temsilcisi Henry Ford olmuştur. Ford, Taylor’un ilkelerinden hareketle kendi otomobil fabrikasında sipariş usulü üretiminden kitle halinde seri üretime yönelmiştir (Bozkurt, 2003: 2018). Seri üretimin başlamasıyla beraber çalışanda ileri derecede iş bölümü ve standartlaşmaya doğru bir yol izlenmiştir. 1970’lerin başlarına kadar kitle üretim sistemi geçerliğini korumuştur. Ancak 1970’li yıllarda Dünyada genel olarak ekonomik krizle birlikte kitle üretiminin de krize girdiği yıllar olmuştur (Bozkurt, 2003: 221). Kitlesele üretim siteminde kriz yaşanmasında etkili olan başka bir faktörde tüketim tarzların eskiye göre farklılaştığı ya da başka bir deyişle tüketicinin talebindeki değişikliğin etkili olduğu söylenebilir. Fordizm krizinin yaşanması ile beraber post-fordist

üretim sistemine geçilmeye başlanmıştır. Standartlaşmanın ve aşırı derecede uzmanlaşmanın yerini “esnek uzmanlaşma” almaktadır. Ayrıca esnek uzmanlaşma esnek üretim sistemini de doğurmaktaydı. Çalışanın iş’ine yabancılaştığı bir durum olarak görüldüğü aşırı uzmanlaşma sisteminin yerini esnek uzmanlaşma almaya başlamaktadır. Esnek uzmanlaşma yeni malların daha hızlı tüketime ulaştırılması olarak görülmektedir (Kumar, 2010: 61).

Kapitalist üretim tarzında taylorizm üretim tarzı etkili olduğu görünmektedir. Taylorizm, "yani içinde bulunduğumuz yüzyılın başlarında Frederick Winslow Taylor tarafından savunulan 'bilimsel yönetim' ilkeleri, en iyi haliyle, çok çeşitli sınıai bağlamlarda neredeyse sonsuz bir şekilde uygulamaya elverişli olan güçlü bir iş örgütlenmesi olarak düşünülebilir" (Kumar, 2010: 32). Bu iş örgütlenmesi seri ve bandaj üretime dayanıyordu. Ancak post-fordizm ile birlikte yeni bir yapılanmaya dönüşmektedir. Bu dönüşüm yeni kapitalist kültürünün yeni üretim tarzını doğurmaktadır. Yeni kapitalist kültürün istihdam üzerindeki etkisini açıklayan Sennett; esnek istihdam için şunları der: esnek istihdam yönetimini MP3 çalar'a benzer. MP3 çalar'da belli şarkılar bulunmakta ve her parçayı istediği zaman dinlenebilmektedir. Sennett, bu durumu üretimdeki esnek istihdamla benzerliğini ise şu şekilde kurar: "MP3 makinesi, repertuarında yalnızca bir kaç parça çalışmaya programlanabilir; keza, esnek şirket de herhangi belli bir zamanda pek çok olası işlevinden yalnız bir kaçını seçip yerine getirebilir. Eski tarz şirketlerde ise üretim sabit bir dizi edim vasıtasıyla yapılır; zincirlerdeki halkalar bellidir" (Sennett, 2011a: 36). Esnek üretim tarzı eski tarz şirketlerdeki farkı üretim sırasının arz talep şeklinde değiştirebilmesidir. Sennett'e göre bu yeni çalışma şekli "kurumların katmansızlaştırmasına" izin vermektedir. Esnek üretim tarzının gelişmesi şirketlerin yapısını da etkilediğini belirtir Sennett (2011a: 36). Sennett'e göre bu durum emek gücünün "geçicileşme" sine neden olmaktadır. Tam istihdam yerine esnek istidama geçilerek şirketin mevcut durumda talep edeceği kadar personelin çalıştırılmasına izin vermektedir. Böylece "sözleşmeli" ve "geçici personel" alınarak firmanın değişen etkinliklerine uyacak şekilde üretim örgütlenmesi yapılmaktadır. Sennett, postfordis üretim ilişkisi ile ilgili şunları belirtir:

"Kısa vadeli, görev odaklı emek, işçilerin bir arada çalışma şeklini değiştirir. Emir komuta zinciri piramidinde, vazifeni yapar, işlevini gerçekleştirirsin ve bir işin hamili olarak ya performansın ve ya kıdemin eninde sonunda ödüllendirilirsin ya da görmezden gelinir ve ya kıdemini kaybedersin. Her iki durumda da, firmanın altyapısı yeterince açıktır. Yer değiştiren, kısa vadeli, görev odaklı emekte ise değildir" (Sennett, 2011a: 37).

Yeni üretim tarzı an'a odaklı bir üretim tarzıdır. Bu üretim tarzında(esnek üretimde) “uzun vade yok (Sennett, 2011b: 24)” şiarıyla hareket etmektedir.Şirket için çalışanın öncesi ve sonrası şirketi etkilemez; onun için bulunduğu an' da neler yapıyor olmasıdır. Esnek üretim

tarzının gelişmesinde nitekim enformasyon alanındaki ilerlemelerin etkili olduğu söylenebilir. "Otomsayon yayıldıkça, sabit insan becerileri alanı daralır. bundan elli yıl önce insanın banka özetini gösteren bir makineden bahsetmek bir bilim fantezisi görünüyordu; şimdiyse hayatın ayrılmaz bir parçası. Burada idealleştirmiş yeni benlik ortaya çıkıyor; sürekli yeni beceriler öğrenen, "bilgi temelleri" ni durmadan değiştiren bir birey" (Sennett, 2011a: 34). Esnek istihdam sürecinde çalışan birey çalıştığı kurumda kalıcı bir istihdam için kendisini sürekli yenilemesi gerekmektedir. Değişen koşullara göre kendini yenilemesi gerekmektedir.

Görüşme yaptığımız katılımcılar, istihdam edilip emekli oldukları fabrikadaki emek süreci ile günümüzdeki işçilerin emek sürecinin birbirinden çok farklılaştığını belirttiler. Onlara göre "iş" ve "emeğe" olan bakış açısı kendi dönmelerine göre günümüzde değişmiştir. Bazı katılımcılar bu durumu şu şekilde aktardılar; "çalışıyorum dediğinde; "bunun belli bir saati", "belli bir yeri" ve "belli bir ücreti" vardır; ama şimdi "esneklik" diye bir şey çıkartmışlar, ne yaptığın iş belli ne de "iş saatin" belli" (G7. E. 68). Dolayısıyla katılımcıların çalıştığı dönemde işin özel yaşamı sömürmediği tam tersine artık bir değer kazandırdığı görülmektedir.

Bu durumda fordist çalışma ilişkileri ile postfordist çalışma ilişkilerinin karşılaştırıldığı görülmektedir. Kendi dönemlerinde "sendikaları" olduğu ve buna bağlı olarak da "işlerini güvence altına aldıklarını" ifade ettiler. Bu şekilde bakıldığında, görüşme yaptığımız katılımcıların iş alanları ve özel alanları birbirinden ayrı olduğu görülür. "Özel – kamusal ayrımı içinde çalışma mekânı, sanayileşmenin ortaya çıkışıyla daha sorunlu bir hal alır; çalışma evden ayrılır ve ücretli işle özdeş hale gelir" (Weeks, 2014: 14). Küreselleşmenin etkisinin giderek göstermesi, enformasyon alanındaki gelişmeler ve neoliberal politikaların uygulanmaya başlanması ile günümüzde "ev ve özel hayat arasındaki sınırlar giderek belirsizleşmektedir" (Kart, 2012: 139). Esneklik, günümüzde, yeni birikim rejiminin temel karakteristiğini yansıtan önemli bir kavram haline gelmiştir. Aynı zaman da neoliberal modele göre kolaylıkla uyum sağlayabilen bir istihdam yapısı da "esneklik" ekseninde anlaşılmaktadır (Durak, 2013: 62). Katılımcılardan biri (G7. E. 68) esneklik için "emeğin istismarı" olarak tanımlamaktadır. Ona göre esneklik "genleştikçe uzayan bir lastik gibidir". Katılımcıların en çok yakındığı durum; kendi çocukları ve diğer gençlerin günümüz emek piyasası koşullarında güvenceli bir işte istihdam edilememeleridir. Diğer bir deyişle, "güvenceli istihdam" için uygun koşulların sağlanamamasıdır. Katılımcılardan bazıları, kendi çocuklarının istihdam durumu için "ne gecesi belli ne gündüzü", "bazen gece bazen tam gün çalışıyorlar" gibi söylemlerde bulunmuşlardır. Fleming, gece işçilerini potansiyel açıdan zararlı görmektedir. BBC'den aktardığı pasajında online kitap deposu çalışanları kendilerini şu şekilde tanıtmaktadırlar: "Biz makineyiz, biz robotuz, tarayıcının fişini takıp elimizde

tutuyoruz, ama aslında o fişi kendimizi de takabiliriz” (BBC, 2013’ten aktaran Fleming, 2016: 49).

Görüşmeciler, kendi dönemindeki emek piyasası içerisindeki işgücünün hem “sosyal ve güvenlik koşulları” açısından hem “ekonomik getiri” açısından hem de “çalışma ilişkileri ve saatleri” açısından günümüzdeki emek piyasası içerisindeki işgücünden çok daha avantajlı olduklarını aktarmaktadırlar. Çalışanların saatle ya da zamanla disipline edilmeye başlanması “çalışma etiğinin” dönüşümüne neden olduğunu belirten Bauman (1999: 14), sanayileşmenin erken safhalarında köklü alışkanlıkları olan bireyler yeni cesur dünyanın en büyük engeli olarak görüldüğünü ifade eder. Yazar’a göre, “kökü kazınmak istenen bu alışkanlık, fabrika istihdamın, ustabaşı, saat ve makine tarafından ayarlanan yaşam ritmine usul usul itaate, direnmeye yöneliktir” (Bauman, 1999: 14). Bauman, çalışma etiğine şu şekilde açıklık getirmektedir:

“Çalışma etiği iki açık önermeden ve iki dolaylı varsayımdan oluşan bir emirdir. Birinci açık önerme, kişinin hayatta kalabilmek ve güzel bir yaşam sürebilmek için başkaları tarafından bir değeri olan ve karşılığını çalışarak ödemek zorunda olduğu bir iş yapması gerektiğidir. İkinci açık önerme ise, kişinin daha fazlası varken daha azıyla veya sadece sahip olduklarıyla yetinmesinin, daha az çalışıp daha fazla dinlenmesinin yanlış, mantıksız ve ahlaki açıdan zararlı bir davranış olduğunun kabul edilmesidir. Hemen ardından emir gelmektedir: İhtiyacın olan her şeye sahip olsan bile çalışmaya devam etmelisin. Çünkü çalışmak, değerli, asil, normal ve iyi bir faaliyetken, çalışmamak kötü ve anormaldir. Birinci dolaylı varsayım, insanların emeklerini satmaları karşılığında hayatlarını devam ettirebilecekleri geliri hak etmeleridir. İkinci dolaylı varsayım ise belli bir ücret karşılığında satılan bu emeğin diğerlerinin ve çalışma etiğinin kabul gördüğü ahlaki değerlere sahip olmasıdır (1999: 14).

Bu şekilde bakıldığı zaman modern toplum “çalışmayı” meşru bir hale getirmeye çalışmaktadır. Küreselleşmenin giderek yaygınlaşması ve etkisini göstermesi yeni küresel piyasaların veya şirketlerin ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır. Saat diliminin iş etiğine uygulanması en çok küresel piyasalar için verimli olmaya başlamaktadır. “Küresel piyasalar 7/24 çalışan bir makine; uyumuyor, dinlenmiyor[...] Zamana dair geleneksel alışkanlıklar, ticaretin ve çağın totemi olan rekabetçilik önündeki katı engeller olarak görülüyor” (Standing, 2014: 196). “Sermayenin ve ticaretin serbest hareketi, doğrudan yabancı yatırımlar, çok uluslu şirketlerin dünya çapındaki etkinlikleri ekonomik görünüm ile ortaya çıkan temel unsurlar” (Kart, 2010: 180) olarak görülmektedir. Genel anlamda küreselleşme; “ekonomik, sosyal ve siyasal ilişkilerin ulusal sınırların dışına çıkarak, küresel ölçekte gerçekleşmesi, biçimlenmesi ve ülkelerin birbiriyle karşılıklı bağımlılığının artması süreci olarak ele alınmaktadır” (Temiz, 2004: 11). Bu anlamda düşünüldüğü zaman, küreselleşme; ekonomik bir olgu olmakla birlikte toplumsal yapının bütün alanlarının yakın ilişki ve karşılıklı etkileşim içinde olmaktadır. Sonuç olarak, küreselleşme süreci toplumsal boyutu da etkilemektedir (Temiz,

2004: 11). Steger (2006: 61) “küreselleşmenin ekonomik boyutunun ulus ötesi şirketlerin ortaya çıkması, küresel ekonomik ilişkilerin giderek yoğunlaşması ve yerel sermayenin, küresel sermaye karşısında rekabet etmeyecek duruma gelmesi” olarak tanımlamaktadır (Steger, 2006: 61). Küreselleşme süreciyle yoğunluk kazanan rekabet koşulları ve neo-liberal pazar ekonomisinin işgücü ve emek piyasası üzerinde etkileri olduğunu belirten Kart (2010: 180) bunları şu şekilde sıralar: “çalışma rejimi koşullarını”, “istikrarsızlık”, “belirsizlik”, “risk”, “işgücünün parçalanması ve bireyselleştirilmesi”(Kart, 2010: 180). Bu ilkeler doğrultusunda işgücünün niteliği dönüşmekte ve biçimlenmektedir¹²¹. Adda’ya göre, “küreselleşmeden söz etmek iktisadi bir sistem olarak kapitalizmin dünyaya yayıldığını söylemektir”(Adda, 2001: 9).

İşgücünün emek piyasası içerisindeki konumunun dönüşmesinde etkili olan bazı faktörler olmuştur. Örneğin, küreselleşme, enformasyon alanındaki gelişmeler ve yeni neo-liberal politikalar bunlardan bazılarıdır. En önemli unsu ise “neoliberal politikaların” uygulanması olarak görülmüştür. Harvey’e göre, neoliberalizmi her şeyden önce bir politik-ekonomik teori olarak görünür. “Bu teorinin, insan refahını artırmanın en iyi yolunun güçlü özel mülkiyet hakları, serbest piyasalar ve serbest ticaretin temel alındığı bir kurumsal çerçeve olarak içinde bireysel girişim beceri ve hürriyetlerini serbest bırakmak olduğu” iddia edilse de “neoliberalleşme süreci pek çok “yaratıcı yıkım”ı beraberinde getirmiştir (Harvey, 2015: 10). Harvey’e (2015: 11) göre, yıkılanlar sadece önceki kurumsal çerçeveler ve iktidarlar değildir. Aynı zamanda “iş bölümleri, sosyal ilişkiler, refah hizmetleri, teknoloji karışımları, yaşam biçimleri, düşünce şekli, üreme etkinlikleri, toprağa bağlılık ve en derin alışkanlıklar” (Harvey, 2015: 11) yıkılmaktadır. Bu öğeler, hem işgücünün istihdam sürecini hem de işgücünün emek sürecini etkilemiştir. Katılımcılar, Dokuma Fabrikası’ndaki istihdam durumlarını “güvenli bir iş” olarak görürken; çocuklarının kendileri kadar şanslı olmadıklarını aktarmışlardır. Bunun en temel nedeni ise “yeni istihdam sürecinde etkili olan esneklik olgusu olarak” görmektedirler. Week’in de (2014: 15) belirttiği gibi günümüz emek piyasası istihdam ilişkilerini de etkilemiştir. “İşyeri, tıpkı evi gibi, genellikle özel bir alan; toplumsal bir yapıdan çok, bir dizi bireysel anlaşmanın ürünü; politik gücün uygulandığı bir alandan çok, bireysel tercihler ve insani ihtiyaçların alanı olarak düşünülür” (Weeks, 2014: 15).

Katılımcılar, fabrikada istihdam edildiği dönemde daha iyi koşullarda çalıştıklarını ve ücretlerin daha yüksek olduğunu aktardılar. Özellikle fabrikanın kamuya ait olması bunun temel nedeni olarak aktarmışlardır. Katılımcılardan biri bu durumu şu şekilde aktarmaktadır:

¹²¹ Daha detaylı bilgi için “Nitelikli İşgücünün Küresel Trajedisi” (Kart, 2010).

“Benim çalıştığım iş yerinde devlet vardı, şimdi hiçbir işyerinde devlet yoktur. Bizim zamanımızda, kapıdan girdiğinde duvarda bir yazı vardır: “gözlüksüz çalışma”, nerde yazıyor? Mesela atölyeye girdik mi zımpara taşı var, zımparanın yanında gözlük vardır, gözlük asılıdır orda, bir de beyaz zemin üstünde kırmızı “gözlüksüz çalışma” yazardı. Ben elemanım. Geldim tutturdum zımparayı, eğer gözüme girerse zarar verir. İş yerinin sorumluluğu değildir. Çünkü orada yazılmış. Peki kaza oldu mu ne olur du? Alırlar seni hastaneye, o zaman da iş kaybı olurdu. O yazının önemi nedir biliyor musun? Devlet diyor ki “ben varım, ben seni görüyorum. Senin çalışmanı izliyorum” diyordur yani. Şimdi yüzlerce işçi ölüyor... O kadar güvencesiz, Allah bundan daha kötüsü yapmasın, beterin beteri de vardır çünkü. Ama şu anda ülkenin durumu çok kötü. Hem işçi konusunda, hem işveren konusunda dünyada en kötü durumdayız”(G13. E. 70).

Aynı şekilde katılımcılar istihdam döneminde sendikalı olarak çalışmanın işçi açısından avantaj sağladığı günümüzdeki işçilerin böyle bir avantajı olmadığını da vurgulamaktadırlar. Katılımcı 13 günümüzdeki işçilerin güvencesi olmayan bir istihdam sürecine dahil olduğunu ve bunun nedenini ise şu şekilde aktarır:

“Bizim ki daha zordu; ama biz bu zorluklara alıştık, aştık. Aç gezdik, çıplak kaldık, sıkıntı çektik. Çocuklarımız şimdi daha iyi durumda. İş konusunda, yeme içme konusunda, sosyal hayat konusunda bizden çok daha üstünler. Ama iş güvenceleri konusunda bizim kadar iyi değillerdi. Mesela arkadaşımın çocuğu çalışıyordu özel sektörde şimdi onu işten attılar. Sendikası yok çünkü çocuğun. Sendika olsa bile sendikanın S’ni bile bırakmadılar”(G13. E. 70).

Bununla birlikte fabrikada istihdam edilenler arasında dayanışma bağının yüksek olduğu sürekli vurgulanmaktadır. Bunun temel nedenini ise, işgücünün kendi içerisinde rekabete dayalı bir üretim sisteminin olmamasından kaynaklandığını belirtmektedirler. Katılımcılar istihdam edildiği işyerlerinde (fabrikada) yaptıkları iş’in daha çok mutluluk getirdiğini belirttiler. Bunun nedeni ise çalışma sonucunda “somut bir ürünün üretilmesi” olarak görmektedirler. Bir katılımcı kendi dönemindeki işgücü ücretini ve işgücü arasındaki dayanışmayı şu şekilde aktarmaktadır:

“Mesela asgari ücret 1300 lira ya en düşük maaş 2500 liraydı. Mesela şimdiki şartlarda 2500 maaş alırdı, bunun ikramiyesi vardı. Yarım maaşta ikramiye ekle. Üç ayda bir alınırdı ama bunu bütün alıyorsun. Yarım maaşta öyle ekleniyordu. Yani ortalama geliri 3000 lira bulurdu. Mesela mesaiye kalırsan 5000 bine çıkartırdın maaşını. Bunun 2000 lirasını harca 3000 lirasını yatırırısın. Ev alacak olursan yatırım yapardın. Mesela ev yapma gibisinden işte ev alanlara biraz toleranslı davranılırdı. Yani işçiler arasında şunu derlerdi: sen ev alacaksın sen dardasın sen mesaiye kal. Yani öncelik ona verilirdi. Bir iş arkadaşlığı dayanışması vardı. 80’lerden öncesine gecekondular yapıldı. Şimdi almıştır arsasını ev yapacaktır 10 arkadaş birleşirdi ha de su basamağı yapalım derlerdi. İşçiyiz yani kazma kürek alır giderdik”(G2. E. 58). “Bizim kızlar var; bizim işyerine gelir giderlerdi o zamanlar. Geçen şunu dedi; “Ya anne sizin ne kadar güzel arkadaşlıklarınız var, ilişkileriniz ne güzel, hala devam ediyorsunuz arkadaşlığımıza. Bizim işimizde öyle değil.” Ne bileyim şimdiki işçilerin ilişkileri iyi değil, çok samimi görünüp arkasında şikayet eder. Hep rakip olarak görüyorlar birbirlerini. Bizim

dönemimizde yoktu böyle şeyler” (G11. K. 67). Çalıştığım dönemde çalışanlar arasında tatlı bir rekabet vardı. Şimdiki gibi değil” (G22. E. 64).

Sonuç olarak fabrika çalışanları, kendi dönemindeki istihdam koşulları ve çalışma ilişkilerini günümüz emek piyasasının koşullarına göre kıyasladıklarında daha avantajlı olduklarını aktarmışlardır. Kendi çocuklarının istihdam durumundan hareketle, günümüz çalışanlarının “esneklik” adı altında istihdam edildikleri için birçok sosyal ve ekonomik haklardan mahrum bırakıldığını aktarmışlardır. Bu durumun nedenlerini ise genel olarak şu şekilde sıralamışlardır: Günümüz çalışanlarının, “sendika üyeliği olmaması”, “güvencesiz istihdam”, “sabit bir ücretin bulunmaması” ve “bazı sosyal haklardan yoksun bırakılmaları” olarak görmüşlerdir. Sennetti’in yaptığı bir çalışmada da benzer sonuçlara rastlanmıştır. Sennett, “Karakter Aşınması” (2011b) olarak adlandırdığı çalışmasında bir baba (Enrico) ile onun oğlunun (Rio); emek süreçlerindeki durumunu ele almıştır. Rio’nun esnek istihdam koşullarında çalışmakla beraber güvencesiz bir emek sürecine dâhil olduğunu belirtirken; Enrico’nun kuşağında böyle bir düzensizliğin olmadığını belirtir. Rio’nun dönemini “yeni rejim” olarak tanımlayan Sennett; yeni rejimin “uzun vadeyi” kendisine düşman ettiği, iş çevrelerinin vahşi salınmalarının insanlara hiç güven vermediğini belirtmektedir (Sennett, 2011b: 22).

6.21. Emeklilik Süreci ve Buna İlişkin Düşünceleri

Görüşme yaptığımız katılımcılar emekli olduktan sonra kendilerini büyük bir boşlukta hissettiklerini aktarmışlardır. Katılımcılar, çalışmanın çok önemli bir faaliyet olduğu ve emekli olduktan sonra kendilerini “işe yaramaz” olarak gördüklerini belirtmişlerdir. Katılımcılar, çalıştıkları dönemde kendilerini daha güvende ve değerli hissettiklerini belirtmişlerdir. Bununla birlikte, emekli olmadan önce daha sağlıklı olduklarını da dile getirmişlerdir. Katılımcılardan bazıları “emeklilik sürecine alışmadıklarını ifade ederek, fabrikadan emekli olduktan sonra bir süre daha çalıştıklarını belirtmişlerdir.

“Eşim benim işe başladı emekli olduktan sonra. Sonra eşim geldi; çalıştığım yerde geldi dedi ki “bizim patronun arkadaşı eleman arıyormuş çalıştırmak için” . Ben çalışırım dedim. Ve ben işe girdim. Ön muhasebe işini yapıyordum bir benzin istasyonunda. Sabahleyin gidiyordum hesap alıyordum, ondan sonra günlük hesabı çıkarıyordum. Fabrikadaki işe göre daha hafifti tabi. Bankadaki çekleri falan ayarlıyordum. Yalnız patrona şunu demiştim: ben kasanın anahtarını almam. Anahtar sizde dursun, o sorumluluğu almam. Çek tahsilatlarını inceliyordum. Bu arada da nakış kursuna kayıt oldum. Haftada bir gün izinliydim. Haftada bir günde nakış kursuna gidiyordum” (G11. K. 67).

Bazı katılımcılar ise hâlâ çalıştıklarını belirtmişlerdir. Bazı katılımcılar, emekli olduktan sonra çalışmasının nedenini “ekonomik koşulları” gösterirken; bazıları da “evde boş

durmak” istemediklerini için çalıştıklarını ifade etmişlerdir. Katılımcılardan biri ise fabrikadan emeklilik durumunu şu şekilde aktarmaktadır:

“Emekli olmadan söz verdim Allaha; emekli günüm geldiği zaman gider dilekçemi vereceğim dedim. Çünkü emeklisi gelmiş olanlar emekli olmuyordu. Memurlarda görüyoruz, işçilerde görüyoruz. Emekli günü gelmişse gitsin emekli olsun, yerine başka biri gelsin. Hem daha verimli olurdu. Üretimde her şeyde. Yani emeklilik günü geldi mi emekli olmalı çalışan bence. Üretim sürdürsün. Zaten orada yediğin yemeğe bile ücret ödemiordun. O emekli zamanı gelmiş kişinin yerini alacağı genç; 20 yaşında, 25 yaşında bir delikanlı, emekli günü gelmiş çalışanın bir ayda verdiği üretimle, o genç bir günde verecek. Olay bu. Ben bunları bildiğim için söz verdim, dilekçemi verdim” (G13. E. 70).

Katılımcıların emekli olduğu tarihler Tablo 6.17’de gösterildiği gibidir. Tablo incelendiğinde 2000-2005 yılları arasında emekli olanların sayısı (10 kişi) daha yüksek olduğu görülmektedir. Bunun nedeni ise fabrikanın 2004’de doğru fiilen kapatılmasıdır. İş akdini doldurmayanlar ya da çalışmaya devam etmek isteyenler ise kamu kurumlarına ait diğer kurumlara geçişleri yapılmıştır. Görüşmecilerden biri bu durumu şu şekilde aktarmaktadır:

“Oradan zaten ayrılmamız emekliliğimiz doluydu ama alışıyorduk Halil Bey olsun, ben olsun. Biz son gruba kaldık zaten. Sümerbank özelleştirilme kapsamına alındığı zaman işte birkaç arkadaş kaldık. 5-6 kişi kaldık fabrikada, diğerleri isteyen emekli oldu, emekli olmak istemeyen “ben çalışacağım diyen” varsa devlet bir yer gösterdi; işte “sen git dedi Karayollarında çalış, sen git dedi Milli Eğitimde çalış, sen git efendim işte Adliyede çalış”. Böyle yerler gösterdi kimse açıkta kalmadı. İsteyen gitti emekliliği hak etmiş olanlar emekli oldu. Gitmek istemiyorsa da başka kurumlarda çalışmaya devam etti. Biz de işte o zaman devredilince işlemleri bitirdik, bana da Karayolları gösterilmişti tahminen. Gitmedim ben. Belli bir yaştan sonra belli bir çevredeki kişilerle çalışmak pek kolay değildi yani sıfırdan başlamış gibi olacaksınız. Zaten emekliliğimiz de dolu vaziyetteydi. Emekliliğimizi istedik ayrıldık 2004 ya da 2005’te” (G19. E. 57).

Tablo 6.17. Katılımcıların Emeklilik Tarihleri¹²²

1970-1975	1
1975-1980	
1980-1985	4
1985-1990	1
1990-1995	4
1995-2000	6
2000-2005	10
Toplam	26

¹²² İki tane katılımcı tabloya eklenmedi. Bunlardan biri yaz tatillerinde geçici süreyle fabrikada çalışırken diğeri sadece fabrikanın temelli atıldığı yıl çalışmıştır.

Emeklilik sürecini daha farklı şekilde aktaranlarda bulunmaktadır. Görüşmeci 11 emeklilik sonrası aldığı ilk maaşı ile ilgili şunları belirtmektedir:

“Ben emekli olduğumda bile ilk maaşımı aldığımda utandım valla. Yani çalışmadan bana para veriyorlar dedim. Bizim kurum çok iyiydi. Fabrika çok güzeldi. Ben 25 sene çalıştıktan sonra emekli oldum” (G11. K. 67).

Başka biri (G13) katılımcı ise emeklilik zamanı gelenlerin emekli olunması gerektiğini vurgulatmadır. Katılımcıya göre bu şekilde hem üretimin sürekliliği sağlanmakta hem de az da olsa işsizliği gidermektedir.

“Emekli olmadan söz verdim Allaha; emekli günüm geldiği zaman gider dilekçemi vereceğim dedim. Çünkü emeklisi gelmiş olanlar emekli olmuyordu. Memurlarda görüyoruz, işçilerde görüyoruz. Emekli günü gelmişse gitsin emekli olsun, yerine başka biri gelsin. Hem daha verimli olurdu. Üretimde her şeyde. Yani emeklilik günü geldi mi emekli olmalı çalışan bence. Üretim sürdürsün. Zaten orada yediğin yemeğe bile ücret ödemiyeceydin. O emekli zamanı gelmiş kişinin yerini alacağı genç; 20 yaşında, 25 yaşında bir delikanlı, emekli günü gelmiş çalışanın bir ayda verdiği üretimle, o genç bir günde verecek. Olay bu. Ben bunları bildiğim için söz verdim, dilekçemi verdim” (G13. E. 70).

Katılımcılar, fabrikada çalıştıkları zaman “daha mutlu ve sağlıklı” olduklarını aktarmışlardır. Katılımcılar emeklilikten sonraki süreçte özellikle sosyal yaşamda bazı zorluklar yaşadıklarını belirtmişlerdir. Özellikle fabrika lojmanlarında kalan katılımcılar emekli olduktan sonraki süreçte sosyal yaşamda bazı zorluklarla karşılaştıklarını aktarmışlardır. Yukarıda da belirttiğimiz gibi fabrika lojmanlarında kalanlar, bir aile gibi olduklarını, dolayısıyla birbirilerine alıştıklarını ifade etmişlerdir. Fabrika lojmanlarında kalanlar, emekli olduktan sonra lojmanda taşınmasından dolayı başka evlere yerleşmişlerdir. Yerleştikleri yeni evlerinde ise bir dizi güçlüklerle karşılaştıklarını belirtmişlerdir. Bu güçlüklerden bazılarını ise şu şekilde aktarılmıştır; yeni komşuluk ilişkileri kurmada görülen güçlükler, yeni arkadaş bulmada görülen güçlükler ve yeni yaşam biçimine alışma da görülen güçlüklerdir. Dolayısıyla da Dokuma Fabrikası emeklileri, ilişkilerini daha çok, Dokuma’dan emekli olan diğer arkadaşları ile sürdürdüklerini aktarmışlardır.

Katılımcılar genel olarak emekli olmadan önce yani çalıştıkları dönemde kendilerini daha mutlu gördüklerini belirttiler. Katılımcılardan biri bu durumu şu şekilde aktarmaktadır:

“Şimdi çalıştın mı insan ürettiği bir şeyde kendine güven hissediyor. Hele bizim dokuma da kendin üretirdin. Bu başka fabrikalarda olmazdı. Mesela makine bölümünde kendimiz parça üretirdik. Bir şey tasarlardık kendimiz yapardık. Şimdi 85’te dokuma tezgahları yenilendi. Şimdi mekiği hareket ettiren kasnaklar vardı; o kasnaklar aşınıyor sürekli üzerinden halat gidiliyor çünkü. Özel kauçuk olduğu için onlar bütünüyle İsviçre’den gelirdi. Düşünebiliyor musun? Bir iki sefer böyle İsviçre’den geldi. E ekonomik kısıtlama var, en sonda kendimiz aldık bir iki tornayı aldık üzerine kauçuğu geçirdik bir iki

sefer bozdu çünkü hassas. Sonra ki seferlerde oldu. Yani kendimiz ürettik. İthale gerek kalmadı. Düşünebiliyor musun?” (G2. E. 58).

Bazı katılımcılar da, zorunlu olarak emekli olduklarını aktarmışlardır. Dokuma Fabrikası’nda emekli olmak istemediklerini belirten bir katılımcı durumu şu şekilde aktarmaktadır:

“Valla bir sene boyunca boşlukta kaldım; ondan sonra arkadaşlarla burayı (dükkanı) aldık. Şimdi kendini nasıl hissettiğini soracaksan; şimdi sen babandan ayrılmışsın kendini nasıl hissedersen bende kendimi böyle hissettim. Yani çok etkiledi beni. Yani biz mecburiyetten emekli olduk. Yani esasında emekli olmak istemiyorduk; ama fabrikanın günü dolunca mecburen emekli olduk. Daha 50 yaşındaydım yani. Yani daha çalışabiliorduk yani. Bir yıl boş gezdik. Evde otur otur kilo aldım. Yani evde hasta oldum bir meşgale olması gerekiyor. Boş kalınca, boş gezince daha çok rahatsız oluyorsunuz; çünkü yapacak bir şey yok” (G3. E. 63).

Emeklilik sonrası süreçte ilişkilerini mesai arkadaşları ile birlikte devam ettirdiğini belirten bir katılımcı “böylece yalnız” kalmadığını ifade etmektedir. Emeklilik sürecine “duygusal açıdan” hazırlıklı olduğunu aktaran katılımcı durumu şu şekilde aktarmaktadır:

“Ben emekli olduktan sonra arkadaşlarım benim için bir etkinlik yaptılar. Şimdi önce ben etkinlik yaparım, sonra beni yemeğe götürdüler. Tabi hayatının en güzel anları, en güzel gençlik anlarının geçtiği yerd. Kopmak kolay bir şey olmadı. Duygusal anlar yaşadım. Çok duygulandım; ama arkadaşlarım beni yalnız bırakmadılar. Hep yanıma geldiler. İlişkilerim hep devam etti. İlişkilerim devam ettiği için de kendimi yalnız hissetmedim. Emekli olduğumu fazla hissetmedim. Çünkü directtim. Çünkü etkileneceğimi biliyordum. Onun için de kendimi hazırladım. Bu biraz yapı meselesi tabi. Bir gün emekli olacağımı, yalnız kalacağımı biliyordum; bunun için de ticarete atıldım” (G24. E. 80).

Katılımcılar, çalışmak ile statü arasında bir ilişki olduğunu belirtmektedirler. Onlara göre, bir çalışan- işçi; çalıştığı dönemde hem aile içerisinde hem de sosyal çevrede daha değerli bir birey olduklarını aktarmıştır. Yani, bireyin bir işte çalışıyor olması itibar durumuyla ilişkilendirilmektedir. Pelzmann (1998’den aktaran Tufan, 2003: 214) bu konuda şunları belirtir: “Toplumun insana gösterdiği itibarın, kişinin mesleğiyle yakından ilişkisinin bulunduğu kanıtlanmıştır. Kişisel hiçbir suçu olmadığı halde işten çıkarılanların itibarında da belirgin bir azalma olur¹²³” (Pelzmann, 1998’den aktaran Tufan, 2003: 214).

6.21.1. Emeklilik İkramiyeleri ve Emeklilik Maaşları

Katılımcıların aldıkları “emeklilik ikramiyeleri” fabrikadaki iş akdi ve meslek durumlarına göre değiştiği gözlemlenmiştir. Örneğin, memur kadrosunda istihdam edilenler ile işçi kadrosunda istihdam edilenler farklı miktarda ikramiye aldıklarını belirtmişlerdir. Katılımcılar, emekliler arasındaki maaş farklılığına eleştirel bakmaktadırlar. Katılımcılardan biri emeklilik durumu şu şekilde aktarmıştır:

¹²³ “İçten çıkarılmak kişiyi belirsiz bir süre için oyun dışına sürmekle kalmaz, aynı zamanda onun umutlarını da yıkar. Geleceğe ilişkin taleplerini yok eder” (Pinto, 2015: 655).

“25 yıl dolduğu gün emekli oldum. Şimdi belli dönemlerde bu özelleştirme süreçleri başladı ya, başladı - burası şirket (fabrika)- burada unvanlar genel müdür ve genel müdür muavini olarak geçer. Genel müdür ve genel müdür muavini olunca diğer fabrikalardaki değildi. Yani şirket ile diğer fabrikalar ayrı. Diğer fabrikalarda direk memursunuz. Buradaki genel müdür ve genel müdür muavini unvanını alamazsınız. O unvanın karşılığı olan ücretler yüksektir. Emekli olduğumuz zaman da yüksektir maaşları(G7. E. 68).

Bazı katılımcılar, emeklilik sürecinden sonra çalışabildikleri halde emekli olmak için dilekçe verdiklerini belirtmişlerdir. Bunun nedenini ise, dönemin ekonomik politikalarından kaynaklandığını aktarmışlardır. Özellikle, KİT’lerin özelleştirme durumunun gündeme gelmesi ile beraber devletin işçi tazminatlarına el koyacağı söylentilerinin ortaya çıktığı belirtilmiştir. Bu durumdan kaygılandıklarını belirten bazı katılımcılar iş akdini doldurduktan sonra “emeklilik dilekçesini” verdiklerini aktarmışlardır.

Emeklilik maaşı ile ilgili düşüncelerine bakıldığı zaman farklı yaklaşımların olduğu gözlemlenmiştir. Bazı katılımcılar, emeklilik maaşlarını yeterli bulurken bazıları da günümüz şartlarda yeterli olmadığını ifade etmişlerdir. Bununla birlikte katılımcılardan bazıları, “emek vermeden emekli maaşını aldıklarında utandıklarını” da belirtmişlerdir. Emekli olduktan sonrada fabrikada çalışmak istediğini belirten bir katılımcı emeklilik maaşı ile ilgili şunları belirtmektedir:

“Ben emekli olduğumda bile ilk maaşımı aldığımda utandım valla. Yani çalışmadan bana para veriyorlar dedim. Bizim kurum çok iyiydi. Fabrika çok güzeldi. Ben 25 sene çalıştıktan sonra emekli oldum” (G11. K. 67).

Katılımcıların emeklilik ikramiyelerini değerlendirme durumları da birbirinden farklı olduğu görülmüştür. Katılımcıların genel olarak emeklilik ikramiyelerini şu şekilde değerlendirdikleri görülmüştür: konut edinme ya da konutu yenileme, çocukların eğitime ve onların düşünlerine harcama ya da onlara bir iş kurma, bankaya yatırma ya da dövize çevirme, gayrimenkul edinme, araba ve otomobil gibi taşıt alma, ev eşyalarını yenileme ve yeni bir iş kurma vb.

Emeklilik ikramiyesini bankaya yatırmadığını aktaran bir katılımcı, bu durumu şu şekilde aktarmıştır:

“Ben emekli ikramiyemle Kore’den bir tane minibüs getirdim. Ondan sonra onu sattım başka bir tane daha aldım. Hiçbir zaman paramı bankaya yatırıp da bankada bekletmedim. Hep değerlendirdim. Torunlarıma ev aldım” (G9. E. 66).

Bir diğer katılımcı ise emeklilik ikramiyesinin değerlendirme durumunu şu şekilde aktarmıştır:

“Emekli ikramiyesiyle çocuklarımı okuttum 4 çocuğumu, onları evlendirdim, evimi yaptırdım. Ben emekli olmadan eğer daha önce emekli olsaydım bir daire alırdım, ben emekli olduğumda bir dairenin bir odasını bile alamadım. Yani ekonomide değişen politikadan dolayı oldu. örneğin bir yıl önce

emekli olsaydım aynı emekli ile bir dire alabilirdim. Emekli ikramiyesini 6 ay sonra aldım” (G13. E. 70).

Emekli olduktan sonra emeklilik maaşının yetersiz olduğunu ve hâlâ çalıştığını belirten bir katılımcı durumu şu şekilde aktarmaktadır:

“Ev aldık ikramiyemizle. Benim çalışmam daha ziyade ekonomik önemli de burası bizim aile şirketi benim burada çalışmam. Eşimin abisininin burası. Daha sonra şartlar değişti elden çıkarmak zorunda kaldı ben de ayrılmadım devam ediyorum ama mesela sporda çalışmam ekonomiye dayanmıyordu bir yerde. Tabi ki ekonomik şartlar da önemli de ancak çalışmasam şu anda emekli maaşımla geçinmesi baya zor. Şu anda benim statümdeki bir işçi emeklisiyle benim aramda çok fark var. Televizyonda emeklilerimizin böyle serzenişte bulunması haklı yani” (G19. E. 63).

Katılımcıların emeklilik ikramiyelerini farklı şekillerde değerlendirmişlerdir. Genel olarak “ev-arsa gibi gayrimenkul aldıkları” “evlerini yeniledikleri”, “çocuklarının düğünü-nişanı yaptıkları”, “çocuklarının eğitime harcadıkları”, ve “bankaya yatırdıkları” görülmüştür. Emeklilik maaşı genel anlamda “sosyal güvence” olarak algılanmaktadır.

6.21.2. Lojmandan Taşınma, Yeni Konutlar, Komşuluk ve Sosyal İlişkileri

Yukarda da değindiğimiz gibi Dokuma Fabrikası’ndan emekli olan katılımcıların karşılaştıkları güçlüklerden biri de yeni toplumsal ilişkilerde karşılaştıkları güçlüklerdi. Özellikle de fabrika lojmanlarında kalan katılımcılar, bu güçlüklerle daha çok karşılaştıklarını ifade etmişlerdir. Benzer bir güçlülükte, fabrikadaki işe alımlarda karşıladıklarını ifade etmişlerdir. Özellikle fabrikaya alımından sonra, yeni işlerinde entegrasyon konusunda zorluk çektiklerini aktarmışlardır. Marx’a göre, bu durum üzerinde etkili olan “üretim ilişkileri ve endüstri işçisinin meydana çıkmasıdır (Marx’tan aktaran Arı, 1970: 61). Arı’ya (1970: 99) göre, işçilerin endüstriye entegrasyonu sürecinde diğer sosyal ilişkilere ve kurumsal ilişkilere ek olarak üretim ilişkileri yönünde de etkilemiştir. Yani işçilerin entegrasyon sürecinde üretim ilişkileri etkili rol oynamıştır (Arı, 1970: 99)¹²⁴. Bu şekilde bakıldığı zaman, fabrika işgücünün iki defa güçlülükle karşılaştıkları görülmüştür. Birincisi; katılımcıların işe alımında görülürken, ikincisi; emekli olduktan sonra görülmektedir.

Katılımcılar (lojmanda kalanlar) fabrika lojmanından taşındıktan sonra yeni komşuluk ilişkilerin farklılaştığını belirtmektedirler. Katılımcılardan biri lojmandaki komşuluk ve sosyal ilişkileri şu şekilde aktarmıştır:

“Lojmanda komşuluk ilişkisi yoktu, neden yoktu? Çay lokali, Çatı dediğimiz yer vardı ya hep orda beraberdik, evlerde komşuluğa gerek görmüyorduk. Ben bugün anca seni, işte Adem Beyin babası vefat etmiş de yanına gidelim bir baş sağlığı dileyelim evinde, öyle olurdu. Değilsem bugün size

¹²⁴ Arı’ya göre “ İşçiler, çalıştıkları yerde bir işçi statüsü alır, şehirde devamlı çalışmaya başlar, örgütlere katılır, aile gibi kurumlar bu alanda bu bağlanışı kuvvetlendirir. Endüstriye entegrasyon sürecinde, belirli bir gelişme sürecinde yetenek kazanmayı, gelir için endüstriye bağlanmayı, emekçi olmayı ve bu ilişkilerin kişinin kurumsal ve çevresel ilişkilerini etkilemesini kapsar” (Arı, 1970: 99).

geliyoruz, bilmem ne; burada ki gibi değil. Çünkü mesaiden sonra yatıncaya kadar hep beraber ordasınız; çayınız orda evde çay yapmıyorsunuz, ne gerek var? Orda var çay, kahve var, televizyon sistemi her şey orda. Komşuluk ilişkisi yoktu bana göre yani gitmiyorduk, gidilmiyordu yani orda görüşüyorduk. Atıyorum bayramlarda diyelim; bayramın 1. Günü diyor işte müdür bey genelge yayınlıyor demin ki ilan tahtasına astığımız gibi, saat 16.00 da bayramlaşma töreni yapalım arkadaşlarla. Orda Çatı dediğimiz lokalde toplanırdık bütün arkadaşlar, öyle daha güzel olurdu. Salih yoktu da evine gidelim bayramlaşalım, gerek kalmıyordu. Hep bir arada ordasınız. Bir saat iki saat oturuyorsunuz bayramlaşıyorsunuz, şekerinizi yiyorsunuz tatlınızı yiyorsunuz, kahvenizi içiyorsunuz. Eve gerek kalmıyordu. Elbette komşuluk ilişkisi bittiği anlamında değil de gerek yoktu. Çok güzel bir şeydi. Şimdi o kadar yok, o gibi değil yani. Günümüzde komşuluk ilişkileri zayıf, orası gibi değil. Orası çok güzel günlermiş, şimdiki herkes geçim derdine düşmüş; kimisi evde oluyor kimisi geç geliyor. Apartman dairesi, orası gibi değil yani, arıyorum o günleri” (G19. E. 63).

Katılımcılar, lojman yaşamını bir köy yaşamı gibi gördüklerini aktarmışlardır. Özellikle köydeki sosyal ilişkilere benzer ilişkilerin lojman yaşamında da görüldüğünü belirtmişlerdir.

“Lojmanlarda kalmak bir köyde kalmak gibiydi. Nasıl ki bir köyde herkes birbirini tanır, herkes birbirini biliyorsa lojmanda oturanlar da öyleydiler. Orada yaşayanlar birbirilerini iyi tanırlardı, ilişkileri çok güzeldi. Oradaki komşuluk ilişkileri çok güzeldi. Şimdi apartman dairesinde oturuyoruz ama çok kişiyi tanımıyorum bile” (G11. K. 67).

Lojmandaki komşuluk ilişkileri ile apartman/site komşuluk ilişkilerinin birbirinden çok farklı olduğu vurgusu sürekli yenilenmiştir. Lojman sakinlerinin hepsinin birbirilerini tanıdığı (çocuklarını, eşlerini vs.), ancak taşındıkları yeni apartman/site de çok az kişiyi tanıdıklarını belirtmişlerdir. Eşinin fabrikada çalışmasından dolayı fabrika lojmanında kaldığını belirten bir misafir görüşmeci bu durum ile ilgili şunları belirtmiştir:

“Ben en alt komşumun öldüğünü Cami’deki imam sela okuyunca duydum. İmam bizim mahalleyi söyledi sonra da bizim apartman ismini söyledi de öyle duydum alt komşumun öldüğünü¹²⁵”.

Bu şekilde bakıldığı zaman lojman yaşamında birincil ilişkilerin geliştiği ve birbirilerine olan güvenin olduğu görülmektedir. Lojman yaşamına alışan bazı katılımcılar, lojman dışındaki yaşama ayak uydurma konusunda zorlandıklarını dile getirerek gündelik ilişkilerini yine de lojmandaki komşuları ile devam ettiklerini belirtmişlerdir. Katılımcılardan biri, lojmanda taşındıktan sonra yeni evindeki durumu şu şekilde aktarmıştır:

“Kendimi nasıl hissettim biliyor musun? Lojmandan geldim apartmana, apartmanda kimseyi tanımıyorum. Birde biz ne kadar samimi bir yapıda olsak da çalışan insanlar her an herkesi kapısını çalmıyor yani. E kimi kapısını çalacağım, nereye gideceğim, ne yapacağım? Böyle bir durumdu işte” (G11. K. 67).

Lojmanda kalan katılımcılara göre, lojmanda herhangi bir komşuluk ilişkisi görülmediğini aktarmışlardır. Katılımcılara göre lojmanların tamamı bir ev gibi

¹²⁵ 11. Görüşmeyi yaptığımızda katılımcının arkadaşı da arada kendi düşüncelerini aktarmıştır. Bu katılımcı, eşinin fabrikada çalıştığı için lojmanda kaldığını belirtmiştir.

düşünülebilir. Bunun temel nedeni ise, lojmanda kalan işçilerin-memurların birbirilerini çok iyi tanıdıkları, sosyal ilişkilerinin en iyi şekilde olmasından kaynaklandığını belirtmişlerdir. Özel bir durum olmadığı sürece işçiler birbirilerini evlerinde ziyaret etmediklerini, sosyal ilişkilerini daha çok fabrikanın sosyal tesislerinde devam ettirdiklerini aktarmışlardır.

6.22. Emeklilik Sonrası Sosyal İlişkiler ve Etkinlikler

Katılımcılar, emekli olduktan sonra bazı sosyal etkinlikleri düzenlediklerini belirttiler. Bu etkinliklerden bazıları “kahvaltı etkinliği” ve “gün yapma etkinliği” dir. Ancak burada üzerinde durmamız gereken bir nokta bulunmaktadır. Katılımcılar bu etkinlikleri, fabrikadan emekli olan diğer arkadaşları ve aileleri ile birlikte yapmaktadırlar. Kandiyoti’nin yaptığı bir araştırmada¹²⁶annelerin boş zaman uğraşlarının kuramsal iki boyut açısından değerlendirir. Bunlardan birincisi; kadınların boş zamanlarını ne ölçüde birincil gruplarda, ne ölçüde örgütlenmiş ortamlarda (dernek, kuruluş vb.) geçirdikleri; ikincisinin ise boş zaman uğraşlarını ne ölçüde kendi aralarında ve ne ölçüde eşleriyle paylaştıklarıdır (Kandiyoti, 1982: 316). Alan araştırmasında elde ettiğimiz verilere göre, fabrikadan emekli olan kadınlar, boş zaman etkinliklerinden biri olan “gün etkinliği- kabul günü” daha çok fabrikadan emekli olan diğer arkadaşlar ile geçirmektedirler. Bu şekilde düşünüldüğü zaman fabrikadan emekli olan kadın katılımcılar; boş zaman uğraşlarını Kandiyoti’nin belirtmiş olduğu iki boyuttan biri olan “örgütlenmiş ortamlarda” geçirdiği gözlemlenmektedir. Aynı şekilde fabrikada istihdam edilen erkeklerin eşleri de bu “gün etkinliğine” katıldıkları gözlemlenmiştir. Papanek, bu durumu “sosyal hayatını eşinin iş ilişkilerinden doğan çevreye” (Papanek, 1973a’ten aktaran Kandiyoti, 1982: 316) ve kadınların içinde bulundukları ortamın ikincil kurumlarına bağlanabilir (Kandiyoti, 1982: 316). Kıray ise, kadınların en çarpıcı boş vakit etkinliğini diğer kadınlara yapılan ziyaretler olarak görmektedir. Yapılan bu ziyaretleri ise “kabul günleri” olarak adlandırmaktadır¹²⁷ (Kıray, 1982: 350). Fabrikadan emekli olan kadınlar, istihdam sürecinde “kabul günlerini” kendi evlerinde yaptıklarını ifade ederken; günümüzde ise ev dışında herhangi bir restoran-kafe gibi mekânlarda yaptıkları gözlemlenmiştir.

Fabrikadan emekli olan katılımcılar, sosyal etkinliklerin bir kısmını yine diğer iş arkadaşları ile devam ettirdikleri gözlemlenmektedir. En önemli etkinliklerden biri “kahvaltı etkinliğidir”. Kahvaltı etkinliğine fabrikadan emekli olanlar katılabildiği gibi, emeklilerin

¹²⁶Deniz Kandiyoti (1982), “Kadınlarda Psiko-Sosyal Değişim Kuşaklar Arasında Bir Karşılaştırma” adlı çalışmasında üniversitede okuyan bir grup genç kız ve kendi anneleri kuşaklar arasında bir karşılaştırma yapmıştır. 190’nı kız, 280’ni erkek toplamda 470 öğrenciden oluşan bir örnekleme amket uygulanmıştır (Kandiyoti, 1982: 311-312).

¹²⁷ Kıray’a göre düşük gelirli gruplarda “kabul günlerinin” ziyaretlerin törensiz olarak yapıldığını belirtirken; maddi durumu daha düzgün olan kadınlarda “kabul günlerin” daha resmi yapıldığını aktarmaktadır (Kıray, 1982: 350).

diğer aile üyeleri de (çocuklar, torunlar, damatlar, yakın akrabalar, ebeveynler vs) katılabilmektedir. Bu etkinlik daha çok, fabrikadan emekli olan Halil Bey¹²⁸ tarafından düzenlediği görülmüştür. Halil Bey'den hemen hemen bütün emeklilerin iletişim adresleri bulunduğu ve telefonla mesaj göndererek haber verildiği belirtilmiştir. Kahvaltı etkinliğine katılım ise 20-50 kişi arasında değişmektedir. Kahvaltı etkinlikleri yılın belirli aylarında Antalya'nın Çakırlar mevkiinde düzenlenmektedir¹²⁹. Kahvaltı etkinliği genel olarak sabah saat 10:00 civarında başlamaktadır. Katılımcılar, kahvaltılarını yaptıktan sonra çalıştıkları eski günlerini yad ettiklerini belirttiler. Bununla birlikte katılımcılar kahvaltı etkinlikleri dışında da, Dokuma'dan emekli olan diğer arkadaşlarıyla sosyal ilişkilerini devam ettiklerini ifade ettiler. Örneğin, herhangi birinin bir çocuğu ya da torunu evlendiğinde/nişanlandığında, torunun sünnetinde, ya da herhangi bir baş sağlığında birbirleriyle iletişim kurdukları ve birbirilerini ziyaret ettiklerini aktarmışlardır.

“Sümerbanklılar olarak ta zaman zaman birleşiyoruz. Eski günlerimizi konuşuruz. İlişkilerimiz hala devam ediyor. Birimizin çocuğu ya da torunu evlenirse davet ediliyoruz. Birbirimizi davet ederiz. Taziye olursa taziyelere gideriz. Arada buluşup yemek yeriz, kahvaltıya gideriz. Eski günleri yad ediyoruz beraber. İşte sen bunu yaptın zamanında, o bunu yaptı falan, takılırız böyle. Hala haberleşiyoruz yani bazı arkadaşlarla” (G1. E. 69).

Katılımcılardan biri ise (G9. E. 66), Dokuma'dan emekli olanların artık yaşları ilerlediğini ve hayata veda ettiklerini ifade etmiştir. Emekli olan arkadaşlarıyla buluştuğunu belirten bir katılımcı durumu şu şekilde aktarmaktadır:

“En büyük şey bizim vakfımız vardı emekli olunca ayrıldım. Keşke ayrılmıyaydı. Çünkü oraya para yatırıyorduk. Sümerbank'ın vakfı. Genel Müdürlüklere bağlı. Bütün fabrikalarda bu var. Halil organize ediyor etkinlikleri. Onda birçok arkadaşın; bütün arkadaşlarımızın telefon numarası vardır. Üç dört gün önce benden önceki muhasebe müdürü arkadaş vefat etmiş. Arkadaş burada değildi. Cenazesi Aydın'daydı. Ama telefon numarası konulmuştu. Benim onunla irtibatım kopmuştu. Kendisi, ailesini görmeyeli belki 20-25 sene olmuştur. 25 sene öncenin dostluğu, ahablığı, merhabası adına çocuklarına başsağlığı diledim. Bu büyük bir şey değil midir. Belki gençlikte fark etmezsiniz. O çocuklar çok duygulandılar (G7.E.68).

¹²⁸ H. Bey, 1977 yılında Dokuma Fabrikası'nda çalışmaya başlamış, 2005 yılında emekli olmuştur. Üniversite mezunu olan H. Bey, fabrikada “Personel Şefi” olarak görev yapmıştır. Hâlâ da fabrikada sözleşmeli olarak çalışmaktadır. H. Bey ile görüşmeler yüz yüze yapıldığı gibi gerekli görüldüğü durumlarda telefonla da iletişim kurulmuştur. Konu ile ilgili bilgilendirme yapmıştır. Kahvaltı etkinliklerine iki defa bizi de davet etmiştir. H. Bey, aynı zamanda Sümerbank Vakfı Antalya temsilcisi. Vakıf, 1985 yılında kurulmuş ve hâlâ devam etmektedir. Vakfın başlıca görevleri, üyeler arasında gezi düzenlemek, tatil için otel kiralamak, sağlık masrafları karşılamak, cenaze masraflarını karşılama gibi amaçları bulunmaktadır. Vakıf üye olmak için aidat ödendiği belirtilmektedir. Vakfın 2000'ne yakın üyesi bulunmaktadır. Antalya'da 80'ne yakın üyesi bulunmaktadır. Sümerbank vakfı, her türlü sosyal imkanı sağlamaktadır. Örneğin, geçen yıl Balkanlara gezi düzenlenmiştir. Türkiye'nin farklı yerlerinde 4 yıldızlı oteller kiralanmaktadır. Bu oteller, üyelere hem ödeme kolaylığı sağlamak hem de daha ekonomik gelmektedir. Üyeler, diledikleri zaman buralarda tatilini geçirebilmektedir.

¹²⁹ Dokuma Fabrikası'ndan emekli olan H. Bey tarafından 24.12.2015 ve 27.03.2017'de olmak üzere iki defa kahvaltıya davet edildi. Her iki etkinlikte de katılımın yoğun olduğu gözlemlenmiştir.

Dokuma emeklilerin etkinliklerinden biri de Dokuma'dan emekli olan kadınların kendi aralarında düzenledikleri “gün” etkinlikleridir. Katılımcıların belirttiğine göre emekli kadınlar belirli günlerde bir araya gelerek “gün” yapmaktadırlar. “Gün” etkinliğine katılanların sayısı 5-15 kişi arasında değişmektedir. Çalışma kapsamında, kendilerini “Dokumacı Kadınlar” olarak tanımlayan bir grup kadının kendi aralarında düzenledikleri “gün” etkinliğine 3 defa katıldık. Dokuma'dan emekli olan bu kadınlar kendi aralarında yaptıkları bu “gün” etkinliğinin fabrikada çalıştıkları dönemden beri devam ettirdiklerini aktardılar. Kadınlar her ayın ilk cumartesi günü bir araya gelmektedirler. Ancak, kadınlar bu etkinliklerini kendi evlerinde değil, kendi aralarında belirledikleri herhangi bir restoranda yapmaktadırlar. Katılımcılar ile görüşme yapmak için 3 defa etkinliklerine katıldık. Katıldığımız etkinliklerde “Gün”lerin yapıldığı yerler ise sırasıyla şu şekildedir: Lara Alibaba Ocakbaşı restoranı, Konyaaltı Şişçi İbo ve Konyaaltı Sedir restoranıydı. Ortalama olarak 13 kadının katıldığı bu gün etkinliğinde bir miktar para toplandığı gözlenmiştir. Emekli olan kadınlar, günlerini daha önce kendi evlerinde düzenlediklerini ancak son birkaç yıldır dışarıda herhangi bir mekânda düzenlediklerini aktardılar. Bunun nedenini ise, yaşlarının giderek ilerlemesi ve evde hazırlık yapmalarında zorlanmaları olarak aktardılar.

Katılımcılardan biri, kadınların sosyal etkinlikleri ve bu etkinliklerde neler yaptıkları ile ilgili durumu şu şekilde aktarmaktadır:

“İşte kadın arkadaşlarla gün yapıyoruz ayrı ayrı. Lojmandaki komşular ayrı, dokumacı kadınlarla ayrı günlerimiz oluyor. Arada diğer emekli olan arkadaşlarla kahvaltıya gidiyoruz. Arada gezi düzenliyoruz. Mesela baharda Burdur’a gitmeyi planlıyoruz. Genelde sohbetlerimiz fabrikayla ilgili oluyor. İşte geçmişte yaşananları anlatıyoruz. Düşün yani 40 yıllık arkadaşız. Ben gelmişim çocuklarımız aynı zamanda doğuş aynı zamanda büyümüşler işte diyelim ki ben sizle burada karşılaştım ben sizin ne ailenizi sora bilirim ne de çocuk çocuğu sora bilirim. Ama ben işte diyelim ki Melahat’ı gördüm direk onun kızının ya da oğlunun ya da eşinin ismini sorarak durumlarının ne olduğunu sorabilirim. Yani, Melahat’ta “Kız Hülya ne yapıyor, oğlun ne yapıyor” diye söze girebilirim. Geçmişe dayalı bir yaşamışlık var ve yaşamışlığın avantajını şimdi yaşıyoruz. Bu yaşamışlığı da olumlu değerler üzerine yaşamışız ki hala devam ediyoruz” (G11. K. 67).

Katılımcının da aktardığı gibi, Dokuma'dan emekli olan kadınların, fabrikada çalıştıkları ilk yıllardan beri sosyal ilişkilerini devam ettirdikleri gözlemlenmektedir. Genel olarak ise geçmiş günlerindeki anılardan bahsedilmektedir.

6.23. Fabrikanın Toplumsal Hafızadaki Yeri

Toplumsal hafızaya ilişkin tanımlara yukarıda değinmiştik. Çalışmanın bu bölümünde Dokuma Fabrikası'ndan emekli olan işgücünün belleğinden hareketle fabrikanın toplumsal bellekteki yeri incelenmeye çalışılacaktır. Halbwachs’a (2016: 303)göre, bir meslek

grubunun kolektif hafızası tıpkı bir korporatif olarak adlandırılabilir bir ruha nüfuz etmektedir. Halbwachs, bunun nedeni ise grubu oluşturan bireylerin ortak ortamlarda bulunması ve ortak faaliyetlerde görevlerini icra etmeleri olarak belirtmektedir (2016: 303). Genel işgücü içerisinde bir grup olan “Dokuma Fabrikası Emeklileri”, ortak bir mekânda görevlerini icra ettikleri benzer faaliyetlerde bulundukları için “fabrikanın hafızalardaki” yeri de benzer özellikler göstermektedir. Aldo Rossi “*Şehrin Mimarisi*” (2006) çalışmasında, şehrin kendisinin orada yaşayanların toplumsal hafızası olduğunu belirtir. O’na göre, hafıza gibi şehir de nesneler ve yerlerle ilgilidir. Rossi’ye göre, şehir kolektif hafızanın “locusu¹³⁰”dur. Şehirde bulunan tüm yerler (mimari-peyzaj) şehrin imgesini oluşturmakta ve bütün bunlar kolektif hafızanın birer parçası olur (Rossi, 2006: 125). Tıpkı bir şehir gibi Dokuma Fabrikası’ da fabrikada istihdam edilen işgücünün toplumsal hafızasını oluşturmaktadır. Katılımcılar, fabrikayı üretim yapılan bir mekân olarak değil, yaşamlarının en güzel anılarının geçtiği yer olarak tanımlamaktadırlar. Elbette ki bu durumun temel nedenleri olduğu belirtilmiştir. Nedenlerin başında; ömürlerinin büyük bir kısmını (katılımcılara göre en güzel yılları) burada geçirmeleri, değerli arkadaşlar edinmeleri, işgücünün sosyal dayanışması ve işgücünün bir aile yapısında olması olarak belirtilmiştir. Katılımcılar, fabrikanın anılarındaki yerinin çok değerli olduğu vurgusunu sürekli yinelemiştir. Katılımcılar, fabrikada geçirdikleri günleri hâlâ unutmadıklarını sürekli vurgulamışlardır. Fabrikanın farklı departmanlarında istihdam edilenler ile görüşme yapıldığı için, fabrika ile ilgili anıları da birbirinden farklı olduğu gözlemlenmiştir. Ancak hepsinin ortak özelliği, bütün anıların geçtiği ortak yer olan Dokuma Fabrikası’dır. Halbwachs (2016: 305), bu durumu “meslek hafızası” olarak adlandırmaktadır. Yani icra edilen bir meslekte görev sayısı kadar hafıza sayısı olduğu belirtmektedir.

Fabrika, sadece işgücü belleğinde önemli bir yer edinmemektedir. Bununla birlikte yerel halkın belleğinde de önemli bir yer edindiği belirtilebilir. Fabrikanın kurulduğu bölgeyi daha iyi tanımak amacıyla farklı tarihlerde bölgeyi ziyaret ettiğimizde bölge sakinleri ile bir dizi kısa görüşmeler yapılmış; sonuç olarak “Dokuma Fabrikası’nın Antalyalılar için önemli bir mekân olduğu” vurgusu yapılmıştır. 09.12.2016 tarihinde dokuma parkını ziyaret ettiğimizde parkta bulunan 2 kadın (yaşları 67 ve 65) Dokuma Fabrikası’nın Antalya için önemini şu şekilde aktarmışlardır:

Eskiden fabrikadan başlayıp ta arkasına kadar traktörle pamuk getirilerdi köylüler. Ne güzeldi o günler. Kumaşlarımız vardı iplik iplik. Şimdi naylon giyiyoruz. Üretim yapılan her yer güzeldir. 40 senedir buradayız. 40 yıl önce Ankara’dan geldik buraya yerleştik. Burası çok güzeldi. Eskiden

¹³⁰ Locus, “belirli bir yer ile onun içindeki binalar arasındaki ilişkidir. Aynı zamanda hem tekil hem de evrensel” (Rossi, 2006: 93).

buralar (Dokuma Bölgesi) hep fabrikaydı. Bak şimdi Özdilek var Kipa var Erasta var. Mesela Kipa AVM'si eskiden yağ sanayi fabrikasıydı. Yağ ürettiyordu. Binlerce insan bu fabrikalardan istifade ediyordu. Ekmek kapısıydı buralar. Sabahları geldiğimizde işçi yoğunluğu vardı. Bak şimdi Dokuma Fabrikası kapandı. Burası Dokuma semti diye geçiyor. Git arka taraflara bak birçok yerin adı (dükkân, mağaza, kafe vs) “Dokuma”dır. Dokuma berber, Dokuma taksi, Dokuma bilmem ne?...”

Lynch'e (2010: 51), her kent, kişilerin bireysel imgelerinin bir araya gelmesiyle oluşan bir “halk imgesi” olduğunu belirtir. Her ne kadar her kişinin imgesinin biricik olsa da aslında sonuç olarak yine bu imgelerin “halk imgesi” ne yaklaştığını belirtir. O'na göre, “bir mekânın sosyal ilişkiler açısından anlamı, işlevi, tarihiyle ilişkisi ve ismi bile onun imgelenebilirliğini” (Lynch, 2010: 51) etkilemektedir. Dokuma Fabrikası'nın Antalya kenti açısından önemi; kurulduğu bölgeye “adını” vermesi olarak görülebilir. Lynch'e göre kent imgesini belirleyen belirli unsurlar vardır. Bunlar, kentte bulunan; yollar, sınırlar/kenarlar, bölgeler, düğüm/odak noktaları ve işaret öğeleridir (Lynch, 2010: 51). Bu durumda görüşme yaptığımız katılımcıların belleğindeki imgeyi etkileyen bir mekân/bölge olarak “Antalya Pamuklu Dokuma Fabrikası” olduğu gözlemlenmiştir. Dokuma Fabrikası, hafıza mekânlarından biri olarak görülmektedir.

Gerek fabrikanın kurulduğu bölgeye yaptığımız ziyaretlerde olsun gerekse de katılımcılar ile yaptığımız görüşmeler de olsun, fabrika ve bölge ilişkisi konusunda en çok vurgulanan bir konu bulunmaktaydı. Vurgulanan nokta ise şu şekilde izah edilmekteydi; “Bir fabrika düşünün, bu fabrika bir semte adını vermiş. Bu bölgede başka fabrikalar da kuruldu ancak; bu semte adını yalnızca Dokuma Fabrikası verdi”. Bununla birlikte fabrika sadece kurulduğu bölgeye ismini vermekle kalmamış; bunun yanında bu semtte kurulan dükkan, restoran, berber, kıraathane, cafe gibi yerlere de ismini vermiştir. Nitekim çalışma kapsamında fabrikanın kurulduğu bölgeye gittiğimizde “Dokuma” adını taşıyan bu mekânlara rastlanmıştır. Connerton (2012: 20), yerlerin de tıpkı insanlar gibi birer ismi bulunduğunu ve bu durumun evrensel bir özellik taşıdığını ifade etmektedir. İsim alan yerlerin belli bir özelliği olduğunu ve bulunduğu bölgede belirli bir anlam taşıdığını belirtir. Yerlere verilen isimler daha çok hatırlanmak istenilen anılar etkili olmaktadır. “Yerlere isimler verilirken; isim verme işlemi gerçekleştiren kişilerin hatırlamasını istedikleri anılar konusunda özellikle seçici davrandıklarını ifade etmektedir”(Connerton, 2012: 22). Yer isimleri bulunduğu bölgenin bir takım özelliklerini çağrışım yapmaktadır. “Ayrıca yer isimleri dilsel sembollerle dolu bir anımsatıcıdır” (Connerton, 2012:23).

Antalya Pamuklu Dokuma Fabrikası'nın görüşmecilerin belleğinde hâlâ yerini koruduğu ve hatırlandığı gözlemlenmiştir. Bazı katılımcılar, gördükleri rüyalarının çoğunun fabrikada geçtiğini, fabrikayı her zaman rüyasında gördüklerini aktarmıştır. Bunun nedenini

ise “fabrikaya olan aidiyet hissi” ile açıkladılar. Bir diğer nedeni ise “ömürlerinin en güzel yıllarının geçtiği yer” olmasından kaynaklandığını belirtirler.

“İşte Sümerbank orda çalışanlar için bir şeydir. Nedir o: işte rüyasını orada görür mesela. Adam rüyasını dokumada görür. Bu yaşa gelsin bir rüya görsün dokuma da bir rüya görürsün” (G4. E. 59).

Görüşmecilerden bazıları fabrikayı, “Antalya’nın akciğeri” olarak gördüklerini belirttiler. Bir akciğer canlı için ne anlama geliyorsa fabrikanın da Antalya için bu anlamı taşıdığını belirtirler.

“Ömrümüzün yarısı orada geçti. Benim için bir anlam ifade etmez olur mu? Orada yetiştik. İnsan oraya alışıyor. Hayıflanıyorsun emekli olduktan sonra şimdi belediye devir ettiler. Son işçilerde fabrikadan ayrılınca orayı kapattılar. Belediye devir ettiler. Bir duyduk fabrikadaki üretim yaptığımız, bakımını yaptığımız makineler Hudacıya verilmiş. Bir duyduk bazı makineler daha yeni makineler başka ülkelere gönderilmiş. Sonra işletme binası kapıları, pencereleri alınmış. Ben 10 sene sonra girdim oraya. Rutubet, nem kapmış. Şimdi hurdacıya bıraktın mı bu işi hurdacı nerde değerli bir şey varsa alır. Hurdacıda en büyük değerli şey bakırlardı. Tonlarca bakır gitti. O bakırlar gidince nem rutubet hep aşağıya gelir. Benim atölye binası yıkılmış. İnanim gittim ağladım. Niye yıkıldı ki? Yeniden yapacağınız dediler ama yapsa neye ki?” (G2. E. 58).

Katılımcılar, Dokuma Fabrikası’nı bir okul olarak gördüklerini aktardılar. Bir okulun genel işlevleriyle eşdeğer bir yer olarak gördüklerini belirttiler. Aynı şekilde Sümerbank’ı da Türkiye’nin bir sanayi okulu¹³¹ olarak gördüklerini belirttiler.

“Dokuma bizim için bir okuldu. Ekmek kapımızdı. Her şeyi orada öğrendik; insanlığı, kalabalık içinde oturup kalkmayı, dürüstlüğü her şeyi orda öğrendik. Bizim için bir okuldu orası. Tamam okulda okuyabilirsin; her şey okulda öğrenildiği gibi kitapta yazıldığı gibi olmuyor. İlla bir tecrübe gerekiyor. Orda zamanla tecrübeyle her şeyi öğreniyorsun” (G3. E. 63).

Fabrikanın sadece ekonomik bir kurum olarak değil bunun yanında sosyal bir kurum olarak görülmesi gerektiğini vurguladılar. İşgücünün, fabrikada birbirleriyle iletişim halinde olduğu ve sosyal ilişkilerini etkilediğini ifade etmektedirler.

“Benim çocuklar kreşte kaldılar mesela. Onların sinesinde anıdır o dönem. Onlarla beraber büyüyor o anı. Şimdi Türkiye bir okulunu kaybetti. O okul gitti. O okul böyle bir okuldu ki mesela gömleğin sahtesi olmazdı. Gömleğin orijinali olurdu. Pijamanın sahtesi olmazdı, orijinali olurdu. Ve ilginin sahtesi olmazdı ilginin orijinali olurdu. Alaka, güven onların hep orijinali olurdu. Şu anda orada çalışan kimse ben oraya dönüp bakmıyorum. Çünkü o tarihlerde bütün sığırcıklar bizim oraya gelirdi. Antalya’nın sığırcıkları bizim orada barınırlardı. Sığırcık bildiğimiz kuş. Kimse tüfek sıkılmazdı. Senin başka yerde tüfeğini sıktığın sığırcıklar bizim oraya gelirdi. Güvercinler buraya gelirdi” (G4. E. 59).

Katılımcıların fabrika ile ilgili anılarını aktarırken çok duygulandıkları gözlemlenmiştir. Fabrikanın kendi hayatlarında çok değerli olduğu sürekli yinelenmiştir. Özellikle de fabrikada edindikleri dostlukları hiç unutamadıkları belirtilmiştir.

¹³¹ Sümerbank’ın, Türkiye’de tekstil sektörünü kuran bir kurum olarak görüldüğü ile ilgili Sinem İnce ve araştırma ekibi tarafından bir “kitap” yayınlanmış ve bir “belgesel” çekimi yapılmıştır. Daha detaylı bilgi için bkz. S. İnce (2016), “Türkiye’nin Tekstil Sektörünü Kuran Sümerbanklılar: Bir Okudular Bin Dokudular”.

“Oraya girdiğimde daha çoluğum, çocuğum yoktu. Oraya girdikten sonra çoluk çocuğum oldum. Oraya girdikten sonra yuvalarımız yaptık, evlendik, çocuklarımız oldu. onları okuttuk, evlendirdik. Şimdi hiçbir çocuğum benim aldığım emekli maaşıma bakmazlar, yani elime bakmazlar. Neden? Herkes kendi işini kendi kurmuş. Fabrikanın kapanmasına çok üzüldüm. 1200 kişi demek 4 ile çarparsan en az 4800 kişi ederdi. Bu kadar nüfus beslerdi. O kadar önemliydi. Sonra ekonomiye katkısı bir başka değerliydi. Sonra kente katkısı, sosyale katkısı o derece önemliydi”(G13. E. 70).

Fabrikadan emekli olduktan sonra bir defa fabrikaya gittiğini ve bundan dolayı da pişman olduğunu belirten katılımcılardan biri durumu şu şekilde aktarmaktadır:

“Dokuma’ya bu kadar hasar verileceğini bilseydim hiç girmezdim oraya. Şimdi ben gittim Dokuma’ya her yer yıkılmış. Bilseydim ben oraya adımımı atmazdım. Çünkü daha önce gördüklerim fotoğraf olarak kalsaydı, yani eski gördüklerim, fabrikadan çıkmadan önceki gördüklerim o fotoğraf olarak kalsaydı daha güzel olurdu. Dokuma Fabrikası nasıl bir yerdi diye soracak olsalar ben o fotoğrafa göre; emekli olmadan önceki fotoğrafa göre anlatırdım. Şimdi hiçbir şey anlatamam. Şu anda kim ne yaparsa yapsın fark etmez. Gittim fabrikaya ağlaya ağlaya dolaştım geldim. Ne kazan dairesi var, ne enerji dairesi var, ne lojmanlar var, ne bu var ne şu var, hiçbir şey yok. Kalmamış. Tek müdürün evi kalmış, pamuk depoları kalmış. İşletme bölümünde dokuma bölümü ayırıydı, boyama bölümü ayırıydı, boyahane ayırıydı, üniteler ayrı ayrı olduğu için, buradaki alet ve edevatlar da ayrı ayrı; bu makineleri götürmek için de şu duvarı yıkmışlar çıkartmışlar, bu duvarı yıkmışlar çıkartmışlar. Sanki viran yapmışlar. Viran gibi! Onu öyle gördüğümde kahroldum! Kahroldum! Bir daha gitmem oraya. Arkadaşlar gidelim diyor, siz gidin ben gitmem diyorum oraya artık. Ben gitmedim”(G13. E. 70).

“Eski anıların geri dönüşü her seferinde hemen memnuniyetle kabul edilemez. Anımsamalar yaşlılıkta yoğun nostalji duygularını harekete geçirebilir” (Draaisma, 2016: 11). İki tür nostalji olduğunu belirten Auge, bunlardan birinin “yaşadığımız nostalji olurken”, diğeri de; “yaşamış olabileceğimize duyduğumuz özlemi ifade eder” (Auge, 2017: 61). Nostaljinin ilkinde fiillerin dilek şart kipinin hikâyesiyle (“O güzel günlere dönebilseydim”) çekimlendiğini; diğerrinin ise dilek şart kipini rivayetiyle (“Harekete geçmeye cesaret edebilmiş olsaydım, başarırdım”) kurulmaktadır. Bununla birlikte, birinci tür nostalji, daha çok sadık bir hafızanın yerine geçer ve ondan beslenirken; ikincisinde ise; sadece geri dönmeyi değil, tarihi de değiştirmeyi istediğimizi belirtir (Auge, 2017: 61).

Katılımcılar, fabrika ile ilgili anılarını hatırlamaya çalışırken, nitekim hep “keşke eski günlerdeki gibi bırakılsaydı”, “eski günlere dönebilseydim” vurgusu yapmışlardır.

“Ben hep o eski günleri hatırlıyorum. Hep derim o eski günlerim olsa da gidip orada çalışsaydım. Hep derim. İşletmedeyken de, yemekhanedeyken de çok güzeldi. O günler gözümün önüne geldiği zaman ağlayasım geliyor”(G9. E. 66).

Unutmayı, nostaljinin en gizli ve en etkili silahı olarak gören Auge (2017: 61), unutmanın çok keskin bir kılıç gibi olduğunu belirtir. O’na göre unutmak, “hatıraları budayarak inceltir, en iyisini seçer ve hiç olmamış bir geçmiş uydurur” (Auge, 2017: 61).

6.23.1. Dokuma Fabrikasının Anımsattıkları: Akla İlk Gelenler

Halbwachs, “*Hafızanın Toplumsal Çerçevesi*”(2016), adlı çalışmasında geçmişin yeniden inşasını ve anıların konumlandırılmasını ele alarak; hafızanın sosyolojik bir kuramın temellerini atmaktadır. Bireylerin hatırlarken, sürekli olarak toplumsal çerçevelerini göstermenin yeterli olmadığını, bu çerçevelerin grubun veya grupların bakış açılarına göre yerleşmeleri gerektiğini düşünür. Bununla birlikte yazar, bireyin kendisini grubun bakış açısına yerleştirerek hatırladığı ve grubun hafızasında da bireysel hafızalarında gerçekleşip görünür olduğunu düşünmektedir (Halbwachs, 2016: 19). Görüşme yaptığımız katılımcılar, fabrikanın kendi hayatlarında çok önemli bir yeri olduğunu vurguladılar. Onlara göre, Dokuma Fabrikası; hayatlarında en güzel yılların geçtiği mekândır. Dokuma Fabrikası denince, görüşmecilerin hatırladıkları/anımsattıkları ilk olguları ise farklı şekilde aktarılmıştır; ancak önemli vurguyu “ekmek teknesi ve toplumsal dayanışma ve toplumsal bağlılık” üzerine yapmışlardır. Bazı katılımcıların, Dokuma Fabrikası denilince ilk hatırladıkları “ömürlerinin en güzel yılları ve anılarının” geçtiği yer olarak hatırlarken; bazı katılımcılar ise, “aileleri ve aile bağlarını”, “çalışma arkadaşlarını ve sosyal ilişkilerini” hatırladıklarını aktarmışlardır. Bununla birlikte; “en canlı günlerin geçtiği yeri”, “gençliğin ve en güzel yaşamın geçtiği yeri” hatırlayanlar da olmuştur. Fabrika denilince, “üretimin yapıldığı yer”, “üretim bandı” , “fabrikada üretilen ürünler; kumaşlar, iplikler vs.” hatırlayanlar da bulunmaktadır. Hatırladıkları ilk olgulardan biri de, fabrikada istihdam edildikleri zamanda kullandıkları “makineler ve dokuma tezgahları”dır. Dokuma Fabrikası’nı “milli bir servet ve ekonomi” olarak görenlerde bulunmaktadır. Fabrikanın lojmanlarında iskân edilenler ise, en çok “lojman hayatı ve oradaki komşularını ve oradaki sosyal ilişkilerini” hatırladıklarını belirttiler. Ayrıca, fabrikayı “Antalya’nın akciğeri” olarak hatırlayanlar da bulunmaktadır.

Alan araştırmasında sahaya çıkarken bazı görüşmelerin toplu bir ortamda yapıldığını yukarıda belirtmiştik¹³². Fabrika ile ilgili hatırladıkları olguları sorduğumuzda yanlarında bulunan diğer arkadaşlarına, konu ile ilgili fikirlerini sormuşlardır. Halbwachs’a (2016: 16) göre, bir kişinin bir şeyi hatırlamasının sebebi çoğu zaman başka birilerinin bu kişiyi hatırlamaya teşvik etmesiyle olur. Yani kişinin hafızasına diğerlerinin hafızasının yardım edebileceğini belirtir. Nitekim, görüşme esnasında bu durumun örneklerine rastlanmıştır. Görüşmecilerin fabrika ile ilgili anımsamadıkları durumları yanında bulunan diğer arkadaşlarının yardımıyla anımsadıkları gözlemlenmiştir. Yani bir şeyleri nasıl hatırladığımızı incelediğimiz zaman çoğunun, ebeveynlerin, arkadaşların ya da başka insanların bunları bize

¹³² Fabrikadan emekli olan kadınlar, her ayın ilk cumartesi günü kendi aralarında gün yapmaktadırlar. Bazı görüşmeler, kadınların kendi aralarında düzenledikleri bu “gün etkinlikleri”nde yapılmıştır.

hatırlattıkları zaman bizlerde hatırlayabiliriz (Halbwachs, 2016: 16). Katılımcılardan biri, Dokuma Fabrikası'nın hatırlattığı durumları şu şekilde aktarmaktadır:

“Bir sürü şey gelir. Onca zaman çalıştınız tabi. Emek verdiniz. Aklıma arkadaşlarım gelir, lojmanlar gelir, fabrikadaki makinler gelir. Siparişini verdiğim ürünler gelir” (G1. E. 69).

Görüşme yaptığımız diğer katılımcılar ise, Dokuma Fabrikası ile ilgili ilk hatırladığı olguları şu şekilde aktarmaktadır:

“Ekmek teknesi gelir aklıma. Çolumu çocuğumu oradan kazandığım parayla besledim, büyüttüm, okuttum yani” (G12. E. 72). “Dokuma fabrikası deyince aklıma tabi ki kumaşlar geliyor. Ben bir gün maliyet muhasebesinde çalıştım. Tarladaki bir pamuğun ne aşamalardan geçtiği falan hesaplıyordum. Kumaşların elyafları, özellikleri gelir...”(G11. K. 67). “Benim için çok şey anlam ifade ediyor. Memlekete faydalı bir kuruluş Dokuma Fabrikası diyorum. Şu sıralar çok fazla bir önemi yok ama kuruluş yıllarında memleketin ihtiyacı olan kumaş ihtiyacını işte ayakkabı ihtiyacını şunları bunları karşılayabilen devlete faydası olan bir kuruluş olarak düşüncem, aklıma gelen bu. E şimdi her şey bollaştı o zamanki gibi sıkıntılar yok. Belki başkalarına göre böyle düşünmeyebilirler ama tekstil diyelim işte görüyorsunuz terzilik mesleği var mı şu an ülkemizde? Paçayı tamir etmek, fermuarını takmaktan başka hiçbir iş yok değil mi? Tekstil böyle çoğaldıkça bu fabrikaların kuruluşların bir önemi kalmamış oluyor ama o zamanlar çok işe yaramış gerekli olmuş. Bana göre devletimizin insanlarımızın ihtiyacını giderebilen faydalı olabilen bir kuruluş. Sadece dokuma için demeyelim, şeker fabrikasını düşünelim. Memleketin ihtiyaçlarını karşılayabilen kuruluşlar bunlar” (G19. E. 63). “Aile bağları gelir. Aynen aile gibi bir ortam vardır. bak bu ortam nasılsa (12 emekli kadın bir arada sohbet ediyor restoranda) arkadaşlıklar ve dostluklar öyle aile gibiydi. Arkadaşlarımı ailem gibi görüyorum” (G20. K. 57). “Aklıma fakir fukaranın ekmek teknesi gelir. İlk gözüm açtığım hayata gözlerimi açtığım an, hayata başladığım an gelir. Ekmek kapısı gelir. Onun için fabrikaya açtıranlara, sebep olanlara Allah bir milyon kere razı olsun. Dua ediyorum” (G24. E. 80). “Ekose kumaşlar, pikeler. Gidelim ekose kumaş alalım, gidelim pijama alalım, gidelim pike alalım derlerdi o zamanlar. Oları görünce duygulanıyorum. Bazen nu nostalji filmler vardı ya onlarda o çizgili pijamaları görünce ister istemez bunları biz dokuyorduk diyorum. Duygulanıyorum”(G15. K. 73). “Dokuma fabrikası Antalya'nın akciğeri gibidir. Ormanı var, yapılaşma var; kurulduğu zaman çevresinde ev yoktu kurulduktan sonra evler yapılmaya başladı, mahalleler kuruldu, Dokuma adında bir semti oldu. İsmi semtte verdi yani” (G12. E. 72).

Dokuma Fabrikası, çalışanlar için bir “imge haline” gelmiştir. Fabrikada yaptıkları işe bağlı olarak “mesleki deneyimlerini” unutamadıkları gözlemlenmiştir. Fabrikada üretilen ürünlerde en çok hatırlananlar arasındadır. Fabrikanın anımsattıkları ise daha çok “Antalya'nın akciğeri”, “fakir fukaranın ekmek teknesi”, “aile bağları”, “sosyal ilişkiler”, “dayanışmacı bir yapı”dır. Aynı zamanda fabrika hem Antalya için hem de Türkiye için önemli bir kurum olarak görülmektedir.

6.23.2. Unutulmayan Anıları

Katılımcıların, fabrikada istihdam edildiği dönemde unutamadıkları anıları; daha çok fabrikadaki iş arkadaşları ve onlarla olan sosyal etkinlikleridir. Özellikle de emekli oldukları günde iş arkadaşları tarafından düzenlenen “veda yemekleri” en çok hatırlanan anılardan biridir. Aynı zamanda, fabrikanın sosyal tesislerinde düzenlenen diğer etkinlikler de en çok hatırlanan anılar arasındadır. Bu etkinlikler daha çok spor etkinlikleri, fabrikada yapılan düğün (sünnet düğünleri de dahil) ve nişan törenleridir. Bu etkinlikler düzenlenirken kendi arkadaşları ile geçirdikleri “zamanı” en değerli zaman olarak görmüşlerdir. Hep “nerde o eski günler” vurgusu yapılmıştır. Bununla birlikte, katılımcıların fabrikada istihdam edildikleri bölümde görevlerini icra ederken kullandıkları “makineler”, “araç-gereçler” ve “üretilen ürünler” de en çok hatırlananlar arasındadır. Fabrikada yaşanan iş kazalarını da sürekli hatırladıklarını belirtenler de olmuştur. Unutulmayan anılardan biri de, dini bayramlarda ve resmi günlerde fabrikanın sosyal tesislerinde düzenlenen etkinliklerdir. Fabrikada, dini bayramlarda bayramlaşma yapılırken; milli bayramlar da kutlama yaptıklarını ifade etmişlerdir. Hatırlanan bir diğer anılar ise, fabrikada iş başı yaptıkları günler, aldıkları sertifikalar ve yaptıkları gezilerdir. Fabrika’nın Lara sahilinde bulunan obalarda yıllık izinlerini geçirirken de katılımcıların unutulmayan anıları olmuştur. Bazı katılımcılar unutamadıkları anılarını şu şekilde aktarmışlardır:

“Hepsi yani anı gibi oldu kaldı, hepsi birbirinden güzel şeyler. Atıyorum mesela bir bayramda toplu orda bayramlaşmak benim orda hatırımdan çıkmayan şeyler. Yılbaşı gecesini oturup müzikli bir bütün arkadaşlarla eğlenilemek bu da anı. Benim için bunlar yılbaşı gecesinde arkadaşlar yeni yılı kutlayacak lokamızda gelmek isteyen buyursun derlerdi giderdi toplanırdık sohbet ederdik yemek yerdik. O günün özelliğine dayanarak içecekler olurdu, eğlenirdik hep bunlar anı, güzel şeyler. Ama en güzeli çalışabilmek, bir iş yapabilmek en güzeli; işe yaramak” (G19. E. 63). “Motorla işe gidiyordum ya, servis geçmiyordu buradan. Bir uyandım baktım saat geç olmuş. Halbuki bir saat varmış daha. Yelkovan gelmişti saatin yerine. Eyvah saat geçmiş dedim. Hemen gömleğimi giydim, düğmelerini iliklemeden, pantolonumu giydim çıktım. Saat 08:00’den önce varayım diye. Gittim baktım bütün servis araçları yerinde duruyor. Çünkü servis araçları gündüz postasından önce geceden gelenleri evlerine bırakıyordu. Bir saat önce erken gitmişim heyecanlandım, panik oldum. Gittim çay ocağına, simit aldım. Öyle oturdum” (G13. E. 70). “Bazen annemle ambarların oradan geçerdik yılbaşıydı herhalde; biz tam 31’de sayım yapardık dedim. Bak ne kadar soğuk ama yine de sayım yapılırdı. Yani yıl sonlarında sayım yapılırdı her zaman” (G20. K. 63). “Beyimle tanışmamızı unutamıyorum (fabrikada tanışmışlar), o kamyonda tanıştık, yani gelir giderken tanıştık” (G15. K. 73).

Katılımcıların unutmamışları anıları daha çok fabrika yerleşkesinde geçirdikleri sosyal ve çalışma ilişkileri olmuştur. Bu ilişkileri hala hatırlamaktadırlar. Bunları hatırlamaların nedeni ise fabrikaya olan bağlılıkları olarak görülmektedir. Katılımcılar, fabrikaya bir değer yüklemekte ve onu önemsemektedir. Fabrika onların ilişkilerini etkilediği gibi alışkanlıkları

üzerinde de etkili olmuştur. Bir kentin kişiliği ve kimliğini sadece yapıların mimari değerinde, doğal çevresinin özelliklerinde aramaya çalışmanın doğru olmadığını belirten Tekeli (2011: 60), kişilerin yaşadıkları mekâna değerler yükledikleri zaman ve oraya bağlandıkları zaman anlamlı bir kimliği bulunur. Tekeli'ye göre, “bu bağlılıkların oluşmasında güzel tasarlanmış bir mimari çevre, doğayla kurulan başarılı bir ilişki biçimi yardımcı olabilir”.

6.24. Fabrikadan Kalanlar: Eşyalar ve Fotoğraflar¹³³

Görüşme yaptığımız katılımcıların elinde, anı değeri olan birbirinden farklı eşya, nesne, kumaş türleri, mendillikler, pikeler ve takvimler bulunmaktadır. Bununla birlikte katılımcıların ellerinde bulunan bir diğer eşya da, özellikle memur kadrosunda çalışanlara Sümerbank tarafından Yıldız Çini Fabrikası'ndan üretilen porselen tabak ve abajurlardır. Bazı katılımcılar, ellerinde bulunan bazı kumaş türleri ve mendilleri hâlâ kullandıklarını belirtmişlerdir.

“Bende hala iş elbiseleri var. Çünkü ben İş elbiselerini temiz kullanıyordum, uzun süre kullanıyordum. Bir dahaki iş elbiselerini kumaş olarak alıyordum. O kumaşlardan balkonlara perdelik yaptırarak, hala da benim önlüklerim var. Dokuma fabrikasının sloganı vardı: “Yivli Minarelidir markası Antalya Dokuma Fabrikası”(G10. E. 67). “Şöyle eşyadan ziyade; bize yıllık şeyler yaparlar. Mesela şu dereceden şu dereceye terfi ettin. Bu yazıları hala sakarlım. Özel dosyam var. Ha bir şeyde kullanabilir miyim yok. Ama sakarlım onları. Buna benzer şeyler var. Mesela fabrikanın ürettiği mendiller var kullanmıyorum fakat hala duruyor. Kadın mendilleri, erkek mendilleri. Kumaşlar var, pijama takımı var. Halil Bey'e (fabrikadan emekli olmuş ve fabrikadaki idari işlemlerle hala ilgileniyor) söyledim eğer idari bölüm falan müze olursa bu eşyaları veririm fakat ismim yazılacaksa veririm dedim. Çünkü benden sonra gelenler bakmaya; “böyle bir adam da çalışmış burada, böyle bir hediyesi vardı” falan der. bana bir şey mi sağlar yo. Manevi bir yönü olur. İçim sızlıyor bunları anarken. Geri gelecek bir şey mi var yo” (G7. E. 68). “Pikeleri var, kumaşlar var. Takvim gönderirdi. Hala gönderiyor takvimleri” (G21. K. 56).

Fabrika çalışanları fabrika ile ilgili ellerinde bulunan nesne, kumaş ve bez takvimlerine değer verdikleri ve anı olarak sakladıkları görülmüştür. Elleri içinde bulunan bu nesneleri ileride açılması planlanan “Dokuma Müzesi”nde sergilemek istediklerini vurgulamaktadırlar. Çalışanlar, fabrikadaki istihdam sürecinde çekti oldukları fotoğraflarda bulunmaktadır.

6.25. Fabrikanın Kapanmaması Durumunda Tekrardan Çalışma İsteği

Katılımcıların büyük bir kısmı “tekrardan fabrikada” çalışmak istediklerini ifade ettiler. Fabrikada yaptıkları işleri özledikleri gibi fabrikanın atmosferini de özlediklerini ifade ettiler. Benzer şekilde, fabrikada geçirdikleri günleri özlemle andıklarını, çalışma

¹³³ Fotoğraf, Sümerbank bez takvimleri ekte verilmiştir.

arkadaşlarını çok özlediklerinin altını çizdiler. Aynı şekilde katılımcıların büyük bir kısmı kendi çocuklarının da fabrikada çalışmasını istediklerini aktardılar. Özellikle, fabrikanın çalışma koşullarının iyi olması, iş güvencesinin olması her zaman daha avantajlı olduğunu belirtmişlerdir. Katılımcılardan biri fabrikada tekrardan çalışma durumunu şu şekilde aktarmaktadır:

“Tekrar dünyaya gelirsem tekrar aynı arkadaşlar olsaydı çalışmak isterdim; ama şu anda şu yaşta çalışmak istemem. Hayat çok kısa. Ben yerimi ayırttım. Ben çocuklarıma da söylüyorum hayatın değerini bilin. Hayat çok kısa çünkü” (G10. E. 67).

Görüşmeciler fabrikadaki işi güvenceli bir iş olarak görmektedirler. Fabrikanın kapanmaması durumunda kendileri tekrar çalışmak istediklerini aktardıkları gibi kendi çocuklarının da fabrikada çalışmasını istemişlerdir.

6.26. Fabrikanın Kapanması Günümüzdeki Durumu ile İlgili Düşünceleri

Görüşme yaptığımız bütün katılımcılar, fabrikanın kapanmasından büyük bir üzüntü duyduklarını aktardılar. Katılımcılara göre fabrika; hem Antalya ili için hem Akdeniz bölgesi için hem de Türkiye için istihdam açısından ve ekonomi getiri açısından önemli kurumlardan biri olarak görülmüştür. Fabrikanın kapanmasına büyük üzüntü duyduğunu belirten bir katılımcı, bu durumu şu şekilde aktarmaktadır:

“Her şeye rağmen bugün dönüp baktığımda, oradaki dostluklar, arkadaşlıklar gelir. Fabrikanın kapanmasını duyunca içim sızlar. Belki duydunuz şimdi deniliyor ki “memur lokali faaliyete geçirilecekmiş” emeklilere de açılacakmış. Böyle özlemle bekliyorum” (G7. E. 68).

Fabrika kapandıktan sonra içindeki araç-gereç ve makinelerin tasfiye edildiği aktarılmıştır. Dolayısıyla fabrikanın içi boşaltıldığı ve geride kalanların sadece yapılar olduğu belirtilmiştir. Fabrikanın günümüzdeki durumuyla ilgili büyük bir üzüntü duyduğunu belirten bir katılımcı duygularını şu şekilde aktarmıştır:

“Bugünkü durumunu görünce ağladım. Bütün her yerde benim elim vardır. O dış demirlerde benim elim vardır. Şimdiki duvarı 7-8 metre daha öndeydi. Tek yol vardı şehre giriş. Şehir planlamasından dolayı o duvar yıkıldı. Hep o demirleri söktürdük, getirdim kaynak yaptırды. Ağaçlar beni tanır. Tel örgüleri beni tanır. Ömrümüzün çoğunu orda geçirdik. Ailemizden çok fabrikada zaman geçirdik. Herkes orada kardeş gibiydi. Akşam eve gelirdik; yatardık, sabah yine işe giderdik, arkadaşların yanına giderdik” (G10. E. 67).

Katılımcılar, fabrikanın kapanacağını daha önceden tahmin ettiklerini aktardılar. Bunun nedenini ise Sümerbank’a ait diğer fabrikaların benzer aşamalardan geçmesi olarak gördüler.

“Kapanma değil de emekli olduğumda şunu söyleyeyim. Çünkü kapanacağını biliyordum. Daha ben emekli olmadan kapanacağını biliyordum. Fabrikanın kapanacağını, bazı bölümlerinin yıkılacağını vesaireyi biliyorsunuz artık; çünkü özelleşince bu işlerin böyle olacağını biliyorsunuz. Belli yani.

Çünkü olan yerler vardı. Daha önceki deneyimler vardı. Fakat bu işin buraya gittiğini görmek, ben emekli oldum inanır mısınız ıssız bir yere sizi atarlar ya öyle, bir boşluğun içindeyim ya (G7.E. 68).

Katılımcılar, fabrikanın kapanmaması gerektiğini sürekli vurguladılar. Ancak, fabrikanın kapandıktan sonra daha farklı şekillerde değerlendirilebileceğini aktardılar. Fabrikanın ne şekilde değerlendirilebileceği ile ilgili olarak bazı katılımcıların önerileri şu şekildedir: “Bir dokuma müzesi”, “bir bilim ve kültür müzesi”, “kent meydanı”, lojmanların yıkılmaması durumunda “öğrencilere yurt olarak tahsis edilmesi”, “yetişkinler için, dikiş nakış, resim, sanat kursları”, “bazı atölyelerin açılması”, “bir okulun yapılması”, “dokuma emeklileri için bir lokal”, “yaşlı evi”, “çocuk parkı”, “kültür merkezi” ve “milli park”. Katılımcılardan biri fabrika ile ilgili düşüncelerini şu şekilde belirtmiştir:

“Ben olsaydım ne yapardım? Eğer ben olsaydım Dokumayı içindeki aletini edevatını hiçbirini sökmeden müze haline getirirdim onu. Ebedi müze olarak bırakırdım. Ziyaretçilere açardım. Yani ziyaretçilere açık müze yapardım. Önde bir kılavuz olmak şartıyla tüm ziyaretçilere tanıttırdım. Veyahut ziyaretçilere alet ve edevatları zarar vermemek kaydıyla koridorlarda önlemler alırdım. Her türlü makineyi görür seyredirdi herkes böylece. Eğer olduğu gibi şemalansaydı çok güzel kalırdı” (G13. E. 70).

Bazı katılımcılar ise, fabrikanın içinde bulunduğu durumdan dolayı fabrika kapandıktan sonraki zaman içerisinde fabrikaya bir daha uğramadıklarını aktardılar.

“İnanır mısın? Oradan geçtiğim zaman arabayla; o tarafa bakmıyorum. Solumda kalıyorsa soluma, sağımda kalıyorsa sağıma bakmıyorum. İçim cız ediyor. Benim hanım onları –çocukları- götürmüş. Beni çağırdılar gidemedim” (G9. E. 66).

Fabrikanın kapanmasından sonra fabrikayı ziyaret edenlerin yoğun duygular yaşadığı aktarılmıştır. Katılımcılar bu durumu şu şekilde ifade etmektedirler:

“Kapandıktan sonra bir sefer gittim, ağladım, ağladım sonra döndüm. Çünkü benim en canlı günlerim orda geçti. 22 yaşından 45-50 yaşına kadar en canlı günlerim orada geçti. İyi kötü günleri orada yaşadım. Ekonomik durumum iyiydi, pozisyonum iyiydi orada. Gelirim iyiydi, yaşantım iyiydi. İyi para alıyordum; çünkü ders veriyordum orada. 2 saatte 200 lira ders ücreti alıyordum orada. En güzel günleri orda yaşadım hayatımda. Onun için kolay kolay unutulmaz. Orda evlendim, düğünümü fabrikada yaptım, çocuklarım orda sünnet ettirdim. Onun için iyi bir geçmişi var üzerimde. Silip atamıyorum. Rüyamda bir şey görürsem hala orayı görüyorum. Bilincime işlenmiş, görüyorum orayı. Acıyorum orayı görünce. Hane sen mezarlığa gidersin mezarlığı görünce acıyorsun ya, işte ben oraya gidince mezar gibi görüyorum orayı. Acıyorum yani öyle görünce” (G24. E. 80). “Çok üzüldüm ve ağladım. 2000 kişi oradan ekmek yiyordu. O 2000 kişinin rızıkına sebep oldular. Kapanması neye yaradı hiç kimseye. Çok üzüldüm kapanmasına” (G15. K. 73).

Sadece Dokuma Fabrikası’nın kapanmasına üzülmeyenlerin diğer fabrikaların kapanmasına üzülenlerde bulunmaktadır. Katılımcı bu durumu şu şekilde aktarmaktadır:

“Çok üzüldüm, çocuklarım için çok düşünüyordum, orda çalışmalarını isterdim, onlar dedim orda böyle sahiplenebilirler çalışırlar diye düşündüm. Ama kapanınca hakikaten üzüldüm. Pil fabrikası

olsun diğerk fabrikalar olsun kapattırdılar. Kapandığı için; çalıştığımız işyerleri olsun, o şeyler müdüriyet olsun, yemekhaneler olsun götürdü beni oğlum oraya, ayrı bir şey yapmışlar oraya bahçe yapmışlar , çay bahçesi. Oralar güzel ama fabrikanın kapanması beni çok üzdü. orda hep kilit vurmuşlar, pencerelerden böyle baktım çocuklar var (fabrika da güçlendirme çalışmaları yapıldığı için işletme bölümündeki çalışan işçiler kastediliyor). Orası güzel bir iş yeri idi” (G17. K. 73).

Katılımcılar; fabrikanın işletme binasını, lojmanlarını, sosyal tesislerini, makinelerini, bahçede bulunan ağaçları, bahçe duvarını, fabrikanın üretim sürecini, oradaki sosyal ilişkileri ve hatta duvar tellerini bile sürekli hatırladıklarını belirttiler. Katılımcıların, fabrika ile ilgili anılarını aktarırken fabrikadaki sosyal ilişkilerini sürekli referans gösterdikleri görülmüştür. Bu açıdan bakıldığı zaman katılımcıların, fabrika ve fabrika mekânını genel anlamda bir “hafıza mekânı” olarak gördükleri gözlemlenmiştir.

SONUÇ

Kentler, ortaya çıktığı ilk günden beri dönüşüme uğrayarak günümüzdeki halini almıştır. Özellikle sanayi inkılâbı sonrası kentlerde yaşanan dönüşümler sosyolojinin de ilgi alanına girmiştir. Türkiye’de de sanayileşmenin gelişimi ile birlikte kentlerde bazı dönüşümler yaşanmıştır. Kentlerdeki dönüşümleri etkileyen olgulardan biri de endüstriyel mekânlardır. Kuruluş yıllarında “teşvik yasaları” ve “özendirmeler” sanayinin gelişimi için etkili sonuç vermeyince “devletçi sanayileşme” kalkınma politikaları geliştirilmeye çalışılmıştır. Devletçi sanayileşme politikaları ile birlikte KİT’lerin kurulması ön görülmüştür. KİT’lerden biri olan Sümerbank kurulduğu 1933’ten, özelleştiği 1990’ların başına kadar “Tekstil ve Dokuma” sanayisi alanında büyük atılımlar yapmış ve birçok fabrika kurulmuştur. Ancak Sümerbank’ın özelleştirilmesi ile birlikte çoğu fabrika ya kapatılmış ya da başka kurumlara devredilmiştir. Kapatılan fabrikaların zamanla “atıl yapılar” haline geldiği gözlemlenmiştir. Bazı fabrikaların kapatılması, yıkılması veya başka kurumlara devredilmesi yerel halk tarafından tepkiyle karşılanmıştır. Sümerbank’ın kurduğu bu fabrikaların kurulduğu kentlerde hem iş imkanı sağlaması hem de sosyal, kültürel ve ekonomik etkileri olmasından dolayı birer önemli yapılar (fabrikalar) olduğu vurgulanmıştır. Bu fabrikalarda istihdam edilenlerin fabrikaların üretim sürecine ve yerleşkesine ilişkin ortak anıları olduğu ve bu anıların onların toplumsal hafızasını oluşturduğu gözlemlenmiştir. Bununla birlikte uluslararası bazı kuruluşlar da “makine çağının dinamik ruhu” olan fabrikaların korunmasına yönelik bazı girişimlerde bulunmaktadır.

Sümerbank’ın iştiraki olduğu fabrikalardan biri “Antalya Pamuklu Dokuma Fabrikası”dır. 1960’lı yılların başlarında işletmeye açılan bu fabrika 2000’lerin ortalarında fiilen kapatılmıştır. Tezimizin amacı yukarıda da belirttiğimiz gibi “endüstriyel mekân” olmakla birlikte aynı zamanda “sosyal mekân” olan fabrikanın toplumsal bellekteki yerini incelemeye çalışmaktır. Sosyal mekân özelliğini taşıyan bu yerleşkelerde bulunan bireylerin mekâna ilişkin aidiyet durumlarını etkilediği gibi sosyal ilişkilerini de etkilemektedir. Fabrikanın toplumsal bellekteki yerini incelemek için de “Dokuma Fabrikası”nda istihdam edilen işgücünün sözlü tanıklığına başvurulmuştur. Elde edilen verilerden hareketle fabrikanın hafıza mekânlardan biri olduğu ve toplumsal bellekte önemli bir yer edindiği gözlemlenmiştir. Ayrıca işgücünün toplumsal ilişkileri, fabrikanın üretim süreci, fabrikadaki gündelik hayat, boş zamanı değerlendirme durumlarının fabrika mekânına bağlı olarak dönüştüğü gözlemlenmiştir.

Genel olarak elde ettiğimiz sonuçlar şu şekildedir:

Katılımcılar daha çok 1980 öncesinde fabrikada istihdam edilmiştir. Daha önceki iş devingenlikleri ise birbirinden farklı olmuştur. Bazı (10 kişi) katılımcılar daha önce enformel sektörlerde istihdam edilirken bazılarının (9 kişi) da ilk iş deneyimi olmuştur. Aynı zamanda başka kurumlardan (9 kişi) geçiş yapanlarda bulunmaktadır.

Katılımcıların fabrikadaki işe başlama süreçlerinde en etkili olan faktör fabrikadaki işin “güvenceli olması”dır. Fabrikaya işgücü alımında ilk yıllarda bir kriter aranmadığı ancak daha sonraki yıllarda en önemli kriterin “eğitim”, “yaş”ve “cinsiyet” olduğu gözlemlenmiştir. Fabrika yönetimi, işgücünün mesleki deneyim kazanabilmesi için genel olarak bir ay “iş eğitimi” vermektedir. Aynı zamanda işgücü hizmetiçi eğitimine de gönderilmektedir. Fabrikadaki işi bulmalarında ise daha çok enformel ilişki ağları etkili olmuştur. Fabrika yönetiminin, işgücü ihtiyacını karşılamak amacıyla “sözlü”, “yazılı” ve “özel yetenek” sınavları yaptığı gözlemlenmiştir. Vasıflı eleman ihtiyacını ise daha çok diğer fabrikalardan işgücü transferleri ile karşılamıştır.

Fabrikalar bulundukları şehirlere sosyal, kültürel ve ekonomik açıdan etki etmektedir. Antalya Dokuma Fabrikası’nda da benzer sonuçlara rastlanmıştır. Fabrika, hem kent hem de işgücü üzerinde sosyal, kültürel ve ekonomik faktörlerin gelişimine katkı sağlamıştır. Fabrikanın Antalya’nın Kepez mevkiinde kurulduktan sonra bu bölgenin yerleşim alanına açıldığı gözlemlenmiştir. Dolayısıyla fabrika, Antalya’nın kentleşmesinde etkili olan önemli kurumlardan biri olarak görülebilir. Fabrika yemekhanesinin belirli dönemlerinde (hafta sonlarında) “düğün salonu” olarak kullanılması kentlilerin ihtiyacına katkı sağladığı belirtilebilir. Fabrikada bulunan sosyal tesisler, fabrikanın sosyal harcamaları, tüketim kooperatifi gibi özellikler, işgücüne bazı avantajlar sağlamaktadır. Örneğin sosyal tesislerde düzenlenen etkinlikler sosyal ve kültürel etkileşimine katkı sağlamaktadır. Yukarıda da değindiğimiz gibi fabrika çalışanları kent içerisinde “toplumsal bir grup” oluşturmaktadır. Fabrikadaki iş yaşamı ve çalışma ilişkileri bu toplumsal grubun sosyal ilişkilerini de dönüştürmektedir. Gündelik yaşam daha çok iş yaşamına bağlı oluşmaktadır. Örneğin memur kadrosunda çalışanlar yıllık izinlerini daha çok Antalya’nın Lara sahilinde bulunan obalarda geçirmektedirler. Bu obalar ise fabrikaya ait sosyal tesislerdendir. Ayrıca fabrikanın çalışanları Sümerbank’a ait diğer fabrikaların sosyal tesislerini kullanabildikleri için yurtiçi gezileri yapmışlardır. Çalışanlar, hafta tatillerini daha çok aileleri ve mesai arkadaşları ile piknik yaparak geçirmişlerdir. Çalışanlardan herhangi biri nişanlandığında-evlendiğinde ya da emekli olduğunda mesai arkadaşları tarafından imece usulüyle bir hediye alınmaktadır.

Toplumsal bir grup olan fabrika çalışanlarının sosyal ilişkileri ile çalışma hayatları arasındaki ilişkinin, emeklilik sonrası süreçte de sürdüğü gözlemlenmiştir. Çalışanların,

fabrikadan emekli olmalarına rağmen, gündelik yaşam ve boş zaman etkinliklerini daha çok fabrikadaki mesai arkadaşları ile sürdürdükleri gözlemlenmiştir. Fabrika yaşamı, kent insanının gündelik hayatını da etkilemektedir. Katılımcılar fabrikada çalıştıkları dönemde edindikleri bazı alışkanlıklarını hâlâ devam ettirmektedirler. Kadınların kendi aralarında yaptıkları “kabul günleri” ni daha önce kendi evlerinde yaptıkları görülürken yaşlarının ilerlemesi ile birlikte “kabul günlerini” dışarıda herhangi bir mekânda yaptıkları gözlemlenmiştir.

Fabrikanın bir diğer etkisi kadın istihdamına verdiği önem olarak görülmektedir. Özellikle “dokuma ve pamuk sanayisinde” el yatkınlığı ve parmak becerilerinin önemli olduğu ve bu yüzden de kadın istihdamına önem verildiği belirtilmiştir. Katılımcılara göre, fabrikada kadın istihdamının yapılmasının bir diğer nedeni ise fabrikanın, “cumhuriyet ideolojisi” ile hareket etmesidir.

Fabrikanın işgücü üzerindeki etkisi ise şöyle olmuştur: İstihdam edilen kişinin; bir vasıf edindiği, iş etiği kazandığı, ekonomik ve sosyal refah düzeyleri yüksek olduğu ve çocuklarının eğitime önem verdiği gözlenmiştir. İşgücün en önemli özelliği, “sendikalı” olması ve “sosyal güvenlik haklarının” korunmasıdır. Hafta tatilleri ve yıllık izinlerin önemine vurgu yapılmıştır.

Genel olarak, çalışma koşullarında 1980 öncesi ve 1980 sonrası arasında karşılaştırma yapmışlardır. Görüşmecilere göre 80 öncesi koşullarının daha iyi şartları olduğu; 80 sonrasında ise işgücü koşullarında “kırılma noktası” yaşandığı aktarılmıştır. Özellikle İş Kanunu ve Sendika’lar ile ilgili yapılan düzenlemeler ve en önemlisi “özelleştirme politikalarının” gündeme gelmesi, 80 sonrasında kırılma noktasının nedeni olarak görülmüştür. Dokuma Fabrikası hem Antalya için hem de Akdeniz Bölgesi için istihdam sahası olarak görülmüştür.

Fabrikanın hafıza mekânlarından biri olduğu gözlemlenmiştir. Katılımcılar anlatılarında, sürekli “ben fabrikada çalışırken”, “ben fabrikadayken”, “biz fabrikadayken” ifadelerini kullanmışlardır. Fabrika lojmanlarında kalan işçiler/memurlar diğer işçi/memurlar göre fabrikanın yerleşkesinde daha çok zaman geçirdikleri için fabrikaya duyulan aidiyet durumunu da etkilemiştir. Fabrikanın, onların belleğinde önemli bir yer edindiği gözlemlenmiştir. Fabrika lojmanlarında komşuluk ilişkilerine çok önem verildiği ancak lojmandan taşındıktan sonra yeni komşuluk ilişkilerinin çok farklı olduğu vurgulanmıştır. Dolayısıyla fabrikanın toplumsal ilişkilerin dönüşmesinde etkili olduğu belirtilebilir. Fabrikada geçen birçok anıları olduğu ve bu anıları hiç unutamadıklarını belirtmişlerdir.

Katılımcıların büyük bir kısmı fabrikanın işleme devam edip kapanmaması gerektiğini sürekli vurgulamıştır. Genel olarak, fabrikanın özelleştirilmesi, kapatılması ve daha sonrasında başka bir kuruma devir edilmesine eleştirel bir gözle bakılmıştır. Fabrikanın günümüzdeki durumuna ilişkin düşünceleri şu şekilde olmuştur: “dokuma müzesinin açılması”, “bilim kültür merkezinin açılması”, “kent meydanı haline getirilmesi”, “yaşlı evinin yapılması”, “çocuk parkının açılması”, “fuar alanının yapılması”, “bilim kültür merkezinin kurulması”, “dokuma emeklileri için bir lokalin açılması” ve “bir okulun açılması”; ancak bütün bunlar yapılırken fabrikanın doğal yapısının korunmasına özen gösterilmesi gerektiği vurgulanmıştır. Görüşmeciler, fabrikanın bulunduğu mahallenin daha önce üretim bandı özelliğini taşıdığını ancak zamanla bu fabrikaların tek tek kapatılması ve burada özellikle AVM’lerin açılması buranın “tüketim bandına” dönüştüğünü vurgulamışlardır. Görüşmeciler, fabrikanın bulunduğu mahallenin “Fabrikalar Mahallesi¹³⁴” den AVM’ler Mahallesi’ne dönüşmüş” olarak adlandırmaktadırlar.

Görüşme yaptığımız katılımcılar, emeklilik sürecine ve emeklilik sonrası sürece ilişkin düşüncelerini genel olarak şu şekilde aktarmıştır: Öncelikle, emekli olduktan sonra kendilerini “büyük bir boşlukta hissettiklerini” ifade etmişlerdir; ikincisi, herhangi bir işte çalışmanın birey için çok önemli olduğu vurgusunu yapmışlardır; üçüncüsü, emekli olduktan sonra kendilerini “işe yaramaz biriymiş gibi” gördüklerini belirtmişlerdir; dördüncüsü, fabrikadaki işe alıştıklarını ve emekli olduktan sonra bir süre zorlandıklarını ifade etmişlerdir.

Katılımcılar tarafından Sümerbank her ne kadar özelleştirilmiş, bazı fabrikaları kapatılmış ya da başka kurumlara devir edilmiş olsa da Sümerbank ruhunun hâlâ yaşatıldığı belirtilmiştir. Etkinlikler düzenlenmekte, geziler planlanmakta, hediyeler gönderilmekte, yani her haliyle Sümerbank ruhu yaşatılmaktadır.

Fabrika, sadece endüstriyel bir mekân olarak görülmemiş, aynı zamanda sosyal bir mekân olarak da görülmüştür. Bu sosyal mekân, onların sosyal ilişkilerini, gündelik hayat pratiklerini, boş zaman etkinliklerini ve tüketim alışkanlıklarını istihdam döneminde etkilediği gibi onlar emekli olduktan sonra da etkilemeye devam etmektedir. Yani fabrika her ne kadar kapanmış olsa da işgücünün zihninde hâlâ yaşatılmaktadır.

Katılımcılar aktardıkları anıları çok değerli bulduklarını sürekli yinelediler. Anlatıların tamamının bir kitap haline getirilmesi gerektiğini vurguladılar. Bu kitabın ileride Dokuma Fabrikası’nda kurulması planlanan “Dokuma Müzesi”nde sergilenmesini istediler. Bunun nedeni ise bu anlatıların kaybolmasını engellemek ve muhafaza edilmesini sağlamaya

¹³⁴ Fabrikalar Mahallesi ile ilgili detaylı bilgi bkz

http://antalyamuhtarlar.com/index.php?option=com_content&task=view&id=212 (erişim tarihi: 25.06.2017).

çalışmaktır. Katılımcılar ile görüşmeler yapıldıktan sonra kendilerini daha değerli gördükleri gözlemlenmiştir.

Aynı zamanda bu araştırmanın önemli sonuçlarından biri de nitel araştırma yöntemlerinden biri olan “sözlü tarih” yaklaşımının amaçlamış olduğu, araştırmalarda katılımcıların da sürecin bir parçası haline getirme hedefini gerçekleştirmiş olmasıdır. Bu katılımcıların anlatılarından da anlaşılmıştır. Kendilerini, bu sürecin bir parçası olduklarını belirtmişlerdir. Kendi emek tarihlerine daha bilinçli bir şekilde baktıklarını ifade etmişlerdir. Fabrika mekânının bütün özelliklerini aktardıkları gibi fabrikadaki emek sürecini de aktarmışlardır. Bu anlatılar, bir bütün olarak düşünüldüğünde fabrika mekânının kentin bir hafıza mekânı halini aldığı belirtilebilir.

KAYNAKÇA

- Adak, N. (2002). *Sağlık Sosyolojisi Kadın ve Kentleşme*. Birey Yayıncılık, İstanbul.
- Adda, J. (2001). *Ekonominin Küreselleşmesi*. (Çev. S. İnceci), İletişim Yayınları, İstanbul.
- Akış, T. (2012). “Gündelik Hayat ve Kentsel Mekân: Yüksel Yaya Bölgesi’nde Yürümek”.
G.A. Sargın (Ed.). *Başkent Üzerine Mekân –Politik Tezler: Ankara’nın Kamusal Yüzleri*. İletişim Yayınları, İstanbul. s.77-118.
- Akşit, E. E. (2005). *Kızların Sessizliği: Kız Enstitülerinin Uzun Tarihi*. İletişim Yayınları, İstanbul.
- Albayrak, C. (1994). “Özelleştirme ve Sermayenin Tabana Yayıma Amacı”. A. Polatoğlu (Ed.). *Özelleştirme Tartışmaları*, Bağlam Yayınları, İstanbul, s. 77-86.
- Alver, K. (2007). *Siteril Hayatlar: Kentte Mekânsal Ayrışma ve Güvenlikli Siteler*. Hece Yayınları. Ankara
- Antalya Pamuklu Dokuma Fabrikası T.A.Ş. Raporu. Antalya. (1955). Antalya ATSO Arşiv Belgeleri.
- Antalya Valiliği, (1967). *Antalya İl Yıllığı*, Antalya Valiliği Yayınları, Antalya.
- Antalya Valiliği, (1973). *Cumhuriyetin 50. Yılında Antalya İl Yıllığı*, Antalya Valiliği Yayınları, Antalya
- Antalya Valiliği, (2000). *Antalya İl Yıllığı*, Antalya Valiliği, Antalya.
- Arı, O. (1970). “İşçilerin Endüstriye Entegrasyonu Hakkında Bir Deneme”. *Mimarlık Dergisi*, Yıl:8, Sayı: 6, s.99-100.
- Arıtan, Ö. (2004). *Kapitalist/Sosyalist Modernleşme Modellerinin Erken Cumhuriyet Dönemi Mimarlığının Bıçimlenişine Etkileri- Sümerbank KİT Yerleşkeleri Üzerinden Yeni Bir Anlamlandırma Denemesi*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Mimarlık Bölümü, Bina Bilgisi Ana Bilim Dalı, İzmir.
- Arıtan, Ö. (2009). “Sümerbank Yerleşkeleri: Cumhuriyet Modernleşmesi’nin İdeolojik Varyasyonlarına İlişkin Mekânsal Bir Okuma”. A. Cengizkan (Ed.). *Fabrika’da Barınmak Erken Cumhuriyet Dönemi’nde Türkiye’de İşçi Konutları: Yaşam, Mekân ve Kent*. Arkadaş Yayınevi, s. 177-214, Ankara.
- Arıtan, Ö. ve Sayar, Y. (2009). “İzmir Sümerbank Basma Sanayi Yerleşkesi ve Dönüşüm Süreçleri”. *Ege Mimarlık Dergisi*, Cilt: 3, S.70, s. 20-25.
- Arıbaş, K. (2008). “Antalya Kentinin Nüfus Coğrafyası”. M. Oral (Ed.). *20. Yüzyılda Antalya Sempozyumu: Antalya, 22-24 Kasım 2007, Sempozyum Bildirileri*. Akdeniz Üniversitesi Yayınları, Antalya, Cilt: 1, s. 302-321.

- Arlı, A ve Göker, E. (2014). “Kent Sosyolojisini Bourdieu ve Wacquant ile Düşünmek”. *Cogito Dergisi*, Sayı:76/Bahar, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, s.121-138,
- Aron, R. (1978). *Sanayi Toplumu* (Çev: E.Gürsoy), Dergah Yayınları, İstanbul.
- Artasu, M. C. (2013). “İspanya Endüstri Mirası ve Coğrafya: Barselona Örneği”. (Çev. A. Alpan), *Planlama Dergisi*, 2012/1-1, Sayı:52. TMMOB Şehir Plancılar Odası Yayını Ankara, s. 4-20.
- Asiliskender, B. (2009). “Anadolu’da ‘Modern’ Bir Yaşam Kurmak: Sümerbank Kayseri Bez Fabrikası ve Lojmanları”. A. Cengizkan (Ed.). *Fabrika’da Barınmak Erken Cumhuriyet Dönemi’nde Türkiye’de İşçi Konutları: Yaşam, Mekân ve Kent*. Arkadaş Yayınevi, s. 111-129, Ankara.
- Aslanoğlu, A. R. (1998). *Kent, Kimlik ve Küreselleşme*, Asa Yayınları, Bursa.
- Assmann, J. (2001). *Kültürel Bellek Eski Kültürde Yazı, Hatırlama ve Politik Kimlik*. (Çev. A. Tekin), Ayrıntı Yayınları, İstanbul.
- Atik, A. H. (2001). *Pamuklu Dokuma Sektör Araştırması. Türkiye Kalkınma Bankası A.Ş. Araştırma Genel Müdürlüğü*. Ankara
- ATSO, (2015). “Antalya’da Sanayinin Doğduğu Yer Dokuma”. ATSO AR-GE Müdürlüğü. *Vizyon Dergisi*, Yıl 28. Sayı 299, Ocak-Şubat, s. 22-26.
- Auge, M. (2017). *Yaşsız Zaman: Kendi Etnolojini Yapmak*. (Çev. Ö. Naldemirci), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- Avcıoğlu, D. (1976). *Türkiye’nin Düzeni: Dün-Bugün-Yarın*. Cilt: 2, Tekin Yayınevi, İstanbul.
- Aytaç, Ö. (2005). “Kapitalizm ve Boş Zaman”. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt: 6, Sayı 1, s.1-22.
- Bahçe, S ve Benan, E. (2012). “İktisadi Yapılar, Türkiye ve Değişim” F. Alpkaya ve B.Duru (Ed.). *1920’de Günümüze Türkiye’de Toplumsal Yapı ve Değişim*. Phoenix Yayınları, Ankara, s.17-68.
- Bahadır, N. (1971). “Sümerbank” (Sümerbank Şiirleri Antolojisi, Sümerbank Dergisi İlave Eki: 28, Ankara.
- Bal, H. (2006). *Kent Sosyolojisi*, Fakülte Kitabevi Yayınları, Isparta.
- Bal, H. (2013). *Nitel Araştırma Yöntemleri: Görüşme, Odak Grup, Sözlü Tarih, İçerik Analizi, Söylem Analizi*. Fakülte Kitabevi Yayınları, Isparta.
- Bal Uzun, Ö. (2008). “Antalya’da Modernleşme, Sanayileşme ve Kentleşme Sürecinde Bir Yapıtışı: Antalya Ferrokrom Fabrikası”. M. Oral (Ed.). *20. Yüzyılda Antalya*

- Sempozyumu: Antalya, 22-24 Kasım 2007, Sempozyum Bildirileri.* Akdeniz Üniversitesi Yayınları, Antalya, Cilt: 1. s. 243-258.
- Bauman, Z. (1999). *Çalışma, Tüketimcilik ve Yeni Yoksullar*. (Çev. Ü. Öktem), Sarmal Yayınevi, İstanbul.
- Bergson, H. (2007). *Madde ve Bellek: Beden Tin Üzerine Deneme*. (Çev. I. Ergüden), Dost Kitabevi Yayınları, Ankara.
- Bookchin, M. (1999). *Kentsiz Kentleşme: Yurttaşlığın Yükselişi ve Çöküşü*. (Çev. B. Özyalçın), Ayrıntı Yayınları, İstanbul.
- Boratav, K. (2006). *Türkiye İktisat Tarihi: 1908-2005*. İmge Kitabevi Yayınları, Ankara.
- Boratav, K. (2015). *Türkiye İktisat Tarihi: 1908-2009*. İmge Kitabevi Yayınları, Ankara.
- Borden, I. (2011). "Mekânın Ötesi: Georg Simmel'in Yazılarında Mekânsallık ve Kent". J. Ö. Dirlikyapan (Ed.). *Georg Simmel: Sosyolog, Sanatçı, Düşünü*. (Çev. J. Ö. Dirlikyapan), Doğu Batı Yayınları, Ankara, s. 155-184.
- Bourdieu, P. (2015). "Mekân Etkisi". P. Bourdieu vd (Ed.). *Dünyanın Sefaleti*. (Çev. L. Ünsaldı vd.), Heretik Yayıncılık, Ankara. s. 223-233.
- Bozkurt, V. (2003). "Toplum ve İktisat" İ. Sezal (Ed.). *Sosyolojiye Giriş*. Martı Kitap Yayınevi, Ankara. s. 200-240.
- Böke, K. (2010). "Örnekleme". K. Böke (Ed.). *Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri*, Alfa Yayınları, İstanbul, s.105-147).
- Braudel, F. (1990). *Akdeniz Mekân ve Tarih*. (Çev. N. Erkut), Metis Yayınları, İstanbul.
- Buğra, A. (2003). *İktisatçılar ve İnsanlar: Bir Yöntem Çalışması*. İletişim Yayınları, İstanbul.
- Burgess, W. E. (2015). "Şehrin Büyümesi: Araştırmaya Giriş". R. E. Park ve E. W. Burgess (Ed.). *Şehir: Kent Ortamındaki İnsan Davranışlarının Üzerine Öneriler*. (Çev. P. K. Kayalığıl), Heretik Yayınları, Ankara, s. 89-104.
- Calvino, I. (2007). *Görünmez Kentler*. (Çev. I. Saatçioğlu), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- Caunce, S. (2001). *Sözlü Tarih ve Yerel Tarihçi*. (Çev. B. B. Can ve A. Yalçınkaya). Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.
- Cengiz, K. (2013). *Yav İşte Fabrikalaşak Anadolu Sermayesinin Oluşumu: Kayseri Hacılar Örneği*. İletişim Yayınları, İstanbul.
- Cengizkan, A. (2006). "İstanbul Silahtarağa Elektrik Santarlı: Türkiye'de Fabrika ve İşçi Konutları". TMMOB Mimarlar Odası Ankara Şubesi., Dosya 03- Bülten 45, s.14-18.

- Cengizkan, N. M. (2006). “Endüstri Yapılarında Yeniden İşlevlendirme: “İş”i Biten Endüstri Yapıları Ne “İş”e Yarar”. TMMOB Mimarlar Odası Ankara Şubesi., Dosya 03-Bülten 45: s.9-13.
- Connerton, P. (2012). *Modernite Nasıl Unutturur*. (Çev. K. Kelebekoğlu), Sel Yayınları, İstanbul.
- Connerton, P. (2014). *Toplumlar Nasıl Anımsarlar*. (Çev. A. Şenel), Ayrıntı Yayınları, İstanbul.
- Coser, L. A. (2008). *Sosyolojik Düşüncenin Ustaları: Tarihsel ve Toplumsal Bağlamlarında Fikirler*. (Çev. H. Hülür, S. Toker ve İ. Mazman), De Ki Basım ve Yayınları, Ankara.
- Creswell, J. W. (2013). “Beş Nitel Araştırma Yaklaşımı” (Çev. M. Aydın), *Nitel Araştırma Yöntemleri: Beş Yaklaşım Göre Nitel Araştırma ve Araştırma Deseni*. (Çev. Ed. M. Bütün ve B. Demir), Siyasal Kitabevi Yayınları, Ankara, s. 69-110.
- Çelik, A. (2010). *Vesayetten Siyasete Türkiye’de Sendikacılık (1946-1967)*. İletişim Yayınları, İstanbul.
- Çezik, U. K. (2014). Kamusal Alanların Alışveriş Merkezine Dönüşümü: Denizli Sümerbank’tan Sümerpark’a. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Anabilim Dalı, Denizli.
- Çimrin, H. (2012a). *Bir Zamanlar Antalya: Tarih, Gözlem ve Anılar*. Cilt.I. Antalya Ticaret ve Sanayi Odası Kültür Yayınları (ATSO), Antalya.
- Çimrin, H. (2012b). *Bir Zamanlar Antalya: Tarih, Gözlem ve Anılar*. Cilt.II. Antalya Ticaret ve Sanayi Odası Kültür Yayınları (ATSO), Antalya.
- Dayar, E. (2015). *Antalya Belediye Tarihi: 1868-1923*. Antalya Büyükşehir Belediyesi Yayınları, Antalya.
- Deane, P. (1994). *İlk Sanayi İnkılâbı*. (Çev. T. Güran), Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.
- Demir, Ö. O. (2010). “Nitel Araştırma Yöntemleri”. K. Böke (Ed.). *Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri*, Alfa Yayınları, İstanbul, s.287-316.
- Deniz, A. Ç. (2015). *Hafıza Yelpazesi*, E yayınları, İstanbul.
- Dinç, G ve Bakırcılar, N. A. (2012). *Geçmişten Günümüze Antalya Ticaret ve Sanayi Odası*. ATSO Yayınları, Antalya.

- Dinç, G. (2008). “20. Yüzyılın İlk Yarısında Antalya Nüfusu”. M. Oral (Ed.). *20. Yüzyılda Antalya Sempozyumu: Antalya, 22-24 Kasım 2007, Sempozyum Bildirileri*. Akdeniz Üniversitesi Yayınları, Antalya, Cilt: 1, s. 349-373.
- Dodgson, J. (1993). “Özelleştirme” K. Saybaşı (Ed.). *Liberalizm, Refah Devleti, Eleştiriler*. (Çev. Z. Bilgin), Bağlam Yayınları, İstanbul, s.261-289.
- Dönmez, S. (1988). *İlimiz Antalya*. Andaç Yayınevi, Antalya.
- Draaısma, D. (2012). *Yaşlandıkça Hayat Neden Çabuk Geçer: Belleğimiz Geçmişimizi Nasıl Etkiler?*. (Çev. G.Koca), Metis Yayınları, İstanbul.
- Draaısma, D. (2016). *Sıla Hasreti Fabrikası: Bellek Yaşlılıkta Nasıl İşler?*. (Çev. D. Tunç), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- Durak, Y. (2013). *Emeğin Tevekkülü: Konya’da İşçi-İşveren İlişkileri ve Dindarlık*. İletişim Yayınları, İstanbul.
- Durkheim, E. (2006). *Toplumsal İşbölümü*. (Çev. Ö. Ozankaya), Cem Yayınevi, İstanbul.
- Duru, B. ve Alkan, A. (2002). “20. Yüzyılda Kent ve Kentsel Düşünce”. B. Duru ve A. Alkan (Ed.). *20. Yüzyıl Kenti*. İmge Kitabevi Yayınları, İstanbul, s. 7-25.
- Engels, F. (2013). *İngiltere’de Emekçi Sınıfların Durumu*. (Çev. O. Emre), Ayrıntı Yayınları, İstanbul.
- Erdem, Y. T ve Yiğit. H. (2010). *Bacıyân-ı Rûm’dan Günümüze Türk Kadınının İktisadî Hayattaki Yeri*. İstanbul Ticaret Yayınları, Yayın No: 59, İstanbul.
- Erman, T. (2010). “Kent Çalışmalarının Geçmişi ve Bugünü: Hakim Paradigmalar ve Yeni Sorunsallar”. *İdeal Kent Dergisi*, Sayı 1, s. 32-43.
- Erginsoy, G. B. (2006). *Adalılar İmroz’dan Gökçeada’ya*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul.
- Erkal, M. E. (2000). *İktisadi Kalkınmanın Kültür Temelleri*. Der Yayınları, İstanbul.
- Erkan, N. E ve Özhabeş, H. (2014). ““Şehir” den “Kent”e Kavramlarda Farklılaşma”. N. E. Erkin (Ed.). *Şehir Kavramlarının Yolculuğu*, İdeal Kültür Yayıncılık, İstanbul.
- Erkan, N. E. (2010). “Türkiye Şehir Çalışmaları Alanındaki Kavramlar”. Ö. Uğurlu vd. (Ed.). *Türkiye Perspektifinden Kent Sosyolojisi Çalışmaları*. Örgün Yayınevi, İstanbul, s.139-176.
- Ertem, M. (1995). *Diyarbakır Sümerbank Halı Fabrikası ve İplik Fabrikası İşçilerinde İş Ortamının Neden Olduğu İşitme Kayıpları ve Akciğer Fonksiyonlarının İncelenmesi*. Yayınlanmamış Uzmanlık Tezi, Diyarbakır Tıp Fakültesi Halk Sağlığı Anabilim Dalı, Diyarbakır.
- Erzen, J. N. (2015). *Üç Habitus: Yeryüzü, Kent, Yapı*. Yapı Kredi Yayınları. İstanbul.

- Fırat, D. (2014). “Sunuş: Bellek Uzam ve Mücadele” D. Fırat (Ed.). *Sokağı Belleği: 1 Mayıs 1977’den Gezi Direnişi’ne Kadar. Toplumsal Hareketler ve Kent Mekânı*. Dipnot Yayınları, Ankara, s. 7-42.
- Fleming, P. (2016). *Çalışmanın Mitolojisi: Kapitalizm Kendine Rağmen Nasıl Ayakta Kalıyor?*. (Çev. E. Kılıç), Koç Üniversitesi Yayınları, İstanbul.
- Gardiner, M. (2016). *Gündelik Hayat Eleştirileri*. (Çev. D. Özçetin, B. Taşdemir ve B. Özçetin), Heretik Yayınları, Ankara.
- Giddens, A. (2008). *Sosyoloji*. (Çev. C. Güzel), Kırmızı Yayınları, İstanbul.
- Giddens, A. (2012). *Modernliğin Sonuçları*. (Çev. E. Kuşdil), Ayrıntı Yayınları, İstanbul.
- Durugönül, E. (1997). “Sosyal Değişme, Göç ve Sosyal Hareketler”. *Toplum ve Göç*. T. C. Devlet İstatistik Enstitüsü Yayınları, Ankara, s. 95-100.
- Gökçe, B. (2007). *Türkiye’nin Toplumsal Yapısı ve Toplumsal Kurumlar*. Savaş Yayınevi, Ankara.
- Gökçen, A. (2012). “Cumhuriyetten Günümüze Türkiye’de İktisat Politikaları ve Ekonomik Gelişme”. M. Zencirkıran (Ed.). *Dünden Bugüne Türkiye’nin Toplumsal Yapısı*. Dora Yayınları, Bursa, s. 249-289.
- Gölbenli, M. (2016). “Bellek ve Hatırlayan Bilinç”. *Çevrimdışı İstanbul Dergisi*, Mart-Nisan-Sayı: 1, s. 30-32, İstanbul.
- Göle, M. (2007). “Doğru Olmadığını Biliyorum Ama Öyle Hatırlıyorum” *Cogito Dergisi*, Bahar-Sayı: 50, s. 23-30, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- Gönüllü, A. R. (2010). *Cumhuriyet Döneminde Antalya*. Tarihçi Kitabevi Yayınları, İstanbul.
- Güçlü, F. (2015). *Yıkılan Bir Cumhuriyet Kurumu: Sümerbank*. Ürün Yayınları Ankara.
- Güçlü, M. (2008). *II. Meşrutiyet Döneminde Antalya’nın Coğrafi ve İktisadi Vaziyeti*. Antalya.
- Güçlü, M. (1997). *XX. Yüzyılın İlk Yarısında Antalya*. Antalya Ticaret ve Sanayi Odası (ATSO) Kültür Yayınları, Antalya.
- Güçlü, S. (1991). *Sanayi Kasabasında Yaşam Biçimi ve Aile Yapısında Meydana Gelen Değişimler: Soma Örneği*. Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İzmir.
- Güçlü, S. (2002). *Kentlileşme ve Göç Sürecinde Antalya’da Kent Kültürü ve Kentlilik Bilinci*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.
- Güçlü, S. (2005). “Ekonomik Kurumlar”. S. Güçlü (Ed.). *Kurumlara Sosyolojik Bakış*. Birey Yayınları, İstanbul, s. 93-137.

- Güçlü, S. (2008). “Cumhuriyet Döneminde Türkiye’de Kentsel Dönüşüm ve Antalya”. M. Oral (Ed.). *20. Yüzyılda Antalya Sempozyumu: Antalya, 22-24 Kasım 2007, Sempozyum Bildirileri*. Akdeniz Üniversitesi Yayınları, Antalya, Cilt:1, s. 374-386.
- Güçlü, S. (2011). “Kent Sosyolojisi ve Kentsel Araştırmaların Geleceği Üzerine Bazı Düşünceler” *Akdeniz İnsani Bilimler Dergisi Mediterranean Journal of Humanities* / Cilt: I / Sayı: 1 / s. 141-155.
- Güçlü, S. (2013). “Formel Sosyoloji, George Simmel”. M. Özben (Ed.). *Klasik Sosyoloji Kuramları*. Atatürk Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi Yayınları, Erzurum, s. 78-98.
- Güllüpnar, F. (2011). “Kent Kuramları”. F. Güneş (Ed.). *Kent Sosyolojisi*, Anadolu Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi Yayını, Eskişehir, s. 50-83.
- Güvenç, B. (1976). *Sosyal ve Kültürel Değişme*. Hacettepe Üniversitesi Yayınları, Ankara.
- Güzel, S. (2008). *Çalışma Sosyolojisi: Modern İşgücünün Oluşumu*. Literatürk, Yayınları, İstanbul.
- Halbwachs, M. (2007a) “Bireysel Hafıza ve Kolektif Hafıza”. (Çev. B. Demir) *Lapsus Dergisi*, Bahar 2007/II, s.137-148.
- Halbwachs, M. (2007b). “Kolektif Bellek ve Zaman” (Çev. S. Demirkol), *Cogito Dergisi*, Bahar-Sayı: 50, s. 55-76.
- Halbwachs, M. (2016). *Hafızanın Toplumsal Çerçevesi*. (Çev. B. Uçar), Heretik Yayınları, Ankara.
- Harris, C. D ve Ulman, E. L. (2002). “Kentin Doğası”. B. Duru ve A. Alkan (Ed.). *20. Yüzyıl Kenti*. (Çev. B. Duru ve A. Alkan), İmge Kitabevi Yayınları, Ankara, s.55-76.
- Harvey, D. (2002). “Sınıfsal Yapı ve Mekânsal Farklılaşma Kuramı”, B. Duru ve A. Alkan (Ed.). *20. Yüzyıl Kenti*. (Çev. B. Duru ve A. Alkan), İmge Kitabevi Yayınları, İstanbul, s. 147-172.
- Harvey, D. (2006). *Sosyal Adalet ve Şehir*. (Çev. M. Moralı), Metis Yayınları, İstanbul.
- Harvey, D. (2015). *Neoliberalizmin Kısa Tarihi*. (Çev. A. Onacak), Sel Yayınları, İstanbul.
- Hatt, P. K. ve Reiss, A. J. J. (2002). “Kentsel Yaşam Toplumbilimi: 1946-1956”. B. Duru ve A. Alkan (Ed.). *20. Yüzyıl Kenti*. (Çev. B. Duru ve A. Alkan), İmge Kitabevi Yayınları, İstanbul, s. 127-146.
- Holton, R. J. (1999). *Kentler, Kapitalizm ve Uygarlık*. (Çev. R. Keleş), İmge Kitabevi, Ankara.
- Inkeles, A. (2004). “Sosyolojinin İlgilendiği Konular”. İ. Sezal (Ed.). *Öncü Sosyologların Kaleminden Sosyoloji*. (Çev. İ. Sezal), Tekağaç Yayınları, Ankara, s. 3-30.

- İnan, A. (1963). "Atatürk'ün Plan Fikrine Verdiği Değer", *Sümerbank Aylık Endüstri ve Kültür Dergisi*, Sayı: 29, s. 142-143.
- İnce, S. (2016). *Türkiye'nin Tekstil Sektörünü Kuran Sümerbanklılar: Bir Okudular Bin Dokudular*. Proje Tasarım ve Yazan: S. İnce, İ. K. Süher, Ö. Sert, Ö. T. Okaygün (Ed.). (Türkiye Tekstil Sanayi İşverenleri Sendikası- Bahçeşehir Üniversitesi), Doğan Burdan Dergi Yayıncılık, İstanbul.
- Kal, N. (2016). "Cumhuriyetin Sanayi Okulu: Sümerbank". *TOBB- Ekonomik Forum Dergisi*, Sayı. 266, s.100-105.
- Klatzky, R. L. (1980). *Human Memory: Structures and Processes*. W. H. Freeman and Company, New York.
- Kandiyoti, D. (1982). "Kadınlarda Psiko-Sosyal Değişim Kuşaklar Arasında Bir Karşılaştırma". N. A. Unat (Ed.). *Türk Toplumunda Kadın*. Araştırma, Eğitim, Ekin Yayınları, İstanbul, s. 311-339.
- Karakışla, Y. S. (1998). "Osmanlı Sanayi İşçisi Sınıfının Doğuşu, 1839-1923". D. Quataert ve E. J. Zürcher (Ed.). *Osmanlı'dan Cumhuriyet Türkiye'sine İşçiler: 1839-1923*. (Çev. C. Ekiz), İletişim Yayınları, İstanbul, s.55-95.
- Karluk, S. R (1999). *Türkiye Ekonomisi: Tarihsel Gelişim, Yapısal ve Sosyal Değişim*, Beta Yayınları, İstanbul.
- Kart, E. (2010). *Nitelikli İşgücün Küresel Trajedisi: Tıbbi Tanıtım Üzerine Bir Araştırma*". Kavim Yayıncılık, İstanbul.
- Kart, E. (2012). "İş ve Özel Hayat Arasındaki Sınırların Belirsizleşmesi" *Akdeniz İnsani Bilimler Dergisi/ Mediterranean Journal of Humanities*, Cilt: II, Sayı: 1, s. 139-146
- Kaya, A. (2013). *Mali Sürdürülebilirlik Teori ve Türkiye Uygulaması*, Türkiye Bankalar Birliği Yayınları, İstanbul.
- Kaya, G. (2014). *Kentleşmenin Toplumsal Boyutları: Adıyaman Örneği*. Ütopya Yayınevi, Ankara.
- Kayın, E. (2015). "Anımsama ve Unutmanın Temsilleri: İzmir Enternasyonal Fuarı ve Kültürpark'ın Hafıza Katmanları". Y. Ahenk, K. Kılınç ve B. Pasin (Ed.). *İzmir Kültürpark'ın Anımsa(ma)dıkları: Temsiller, Mekânlar, Aktörler*. İletişim Yayınları, İstanbul, s. 35-76.
- Kazgan, G. (2000). *İktisadi Düşünce veya Politik İktisadin Evrimi*, Remzi Kitabevi Yayınları, İstanbul.
- Keleş, R. (1972). *100 Soruda Türkiye'de Şehirleşme, Konut ve Gecekondu*. Gerçek Yayınevi, İstanbul.

- Keleş, R. ve Unsal. A. (1982). *Kent ve Siyasal Şiddet*. Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları: 507, Ankara.
- Keleş, R. (2012). *Kentleş Politikası*, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara.
- Kepenek, Y. (1987). *Gelişim, Üretim Yapısı ve Sorunlarıyla Türkiye Ekonomisi*. Teori Yayınları, Ankara.
- Kepenek, Y ve Yentürk, N. (1995). *Türkiye Ekonomisi*. Remzi Kitabevi Yayınları, İstanbul.
- Kepenek, Y ve Yentürk, N. (2001). *Türkiye Ekonomisi*. Remzi Kitabevi Yayınları, İstanbul.
- Keyder, Ç. (1993). *Dünya Ekonomisi İçinde Türkiye*. Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul.
- Keyder, Ç. (2014). *Türkiye’de Devlet ve Sınıflar*. İletişim Yayınları İstanbul.
- Kılıçbay, A. (1999). *Türk Ekonomisi: Modeller, Politikalar, Stratejiler*. Bilim Teknik Yayınevi, Eskişehir.
- Kıray, M. B. (1982). “Küçük Kasaba Kadınları”. N. A. Unat (Ed.). *Türk Toplumunda Kadın*. Araştırma, Eğitim, Ekin Yayınları, İstanbul, s. 341-356.
- Kıray, M. B. (1985). *Ereğli: Ağır Sanayiden Önce Bir Sahil Kasabası*. İletişim Yayınları, İstanbul.
- Kıray, M. B. (2006). “Modernleşmenin Temel Süreçleri”. M. B. Kıray (Ed.). *Toplumsal Yapı ve Toplumsal Değişme*. Bağlam Yayınları, İstanbul, s. 364-375.
- Kırımlı, M. Türkmen ve M. Giray. (1948). “1948 İzmir Fuarı’nda Sümerbank Pavyonu”. *Arkitekt*, S. 7-8, s. 155-159.
- Kiper, P. (2007). “Küreselleşme Sürecinde Değişen Kentler-Yitirilen Değerler”. A. Mengi (Ed.). *Kent ve Politika: Antik Kentten Dünya Kentine*. İmge Kitabevi Yayınları, Ankara. s. 77-87.
- Koçak, M. H. (2014). *Camın İşçileri: Paşabahçe İşçilerinin Sınıf Olma Öyküsü*. İletişim Yayınları, İstanbul.
- Kongar, E. (1998). *21. Yüzyılda Türkiye: 2000’li Yıllarda Türkiye’nin Toplumsal Yapısı*. Remzi Kitabevi, İstanbul.
- Koraltürk, M. (2011). *Erken Cumhuriyet Döneminde Ekonominin Türkleştirilmesi*. İletişim Yayınları, İstanbul.
- Kottak, P. C. (2002). *Antropoloji: İnsan Çeşitliğine Bir Bakış*. (Çev. S. N. Altuntek vd), Ütopya yayınları, Ankara.
- Kösemihal, N. Ş. (1968). *Sosyoloji Tarihi*. Remzi Kitabevi, İstanbul.
- Kumar, K. (2010). *Sanayi Sonrası Toplumdan Post- Modern Topluma Çağdaş Dünyanın Yeni Kuramları*. (Çev. M. Küçük), Dost Kitabevi Yayınları, Ankara.

- Kuruç, B. (1999). “1930’ların Sanayi Hareketinde Unutulanlar ve Az Bilinenler”. O Baydar (Ed.). *75. Yılda Çarklardan Chip’lere*. Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul, s. 85-106.
- Küçükerman, Ö. (1988). *Geleneksel Türk Dericilik Sanayii ve Beykoz Fabrikası: Boğaziçi’nde Başlatılan Sanayi*. Sümerbak Genel Müdürlüğü Yayınevi, İstanbul.
- Pinto, L. (2015). “Bitmiş Kariyerler”. P. Bourdieu vd. (Ed.), (çev. L. Ünsaldı vd.), Heretik Yayınları, Ankara, s.655-659.
- Lefebvre, H. (2010). *Gündelik Hayatın Eleştirisi I*. (Çev. I. Ergüden), Sel Yayıncılık, İstanbul
- Lefebvre, H. (2015). *Kentsel Devrim* (Çev. S. Sezer), Sel Yayıncılık, İstanbul.
- Lisimachio, J. L. (1999). *Büyük Ansiklopedi: AXİS 2000 (Mililyet/HACHETTE)* Cilt: 1. H.Devrim ve Z.Çağlıyor (Ed.). (Çev. E. Akbulut vd), Doğan Kitapçılık, İstanbul.
- Lynch, K. (2010). *Kent İmgesi*. (Çev. İ. Başaran), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.
- Mahiroğulları, A. (2011). *Dünya’da ve Türkiye’de Sendikacılık*. Ekin Basım Yayın Dağıtım, Bursa.
- Makal, A. (1999). *Türkiye’de Tek Partili Dönemde Çalışma İlişkileri: 1920-1946*. İmge Kitabevi, Ankara.
- Makal, A. (2010a). “Önsöz”. A. Çelik (Yazar). *Vesayetten Siyasete Türkiye’de Sendikacılık (1946-1967)*. İletişim Yayınları, İstanbul, s.19-21.
- Makal, A. (2010b). “Erken Cumhuriyet Döneminde Kadın Emeği” *Çalışma ve Toplum: Ekonomi ve Hukuk Dergisi*, 2010/2. Sayı: 25. s. 13-40.
- Makal, A. (2012). “Türkiye’de Kadın Emeğinin Tarihsel Kökenleri: 1920-1960”. A. Makal ve G. Toksöz (Ed.). *Geçmişten Günümüze Türkiye’de Kadın Emeği*. Ankara Üniversitesi Yayınevi, Ankara. s. 38-115.
- Manavoğlu, E. ve Kutlu, Ö. (2012). “Antalya Kenti’nin 1950’den Günümüze Kentleşme Sürecinin Değerlendirilmesi” . Antalya Valiliği (Ed.). *Dünden Bugüne Antalya*. Antalya Valiliği İl Kültür ve Turizm Yayınları, Antalya, Cilt:1, s.175-185.
- Marshall, T. H. (2006). “Yurttaşlık ve Sosyal Sınıf”. A. Buğra ve Ç. Keyder (Ed.). *Sosyal Politika Yazıları*. İletişim Yayınları, İstanbul, s. 19-32.
- Marshall, G. (2009). *Sosyoloji Sözlüğü*. (Çev. O. Akınhay. ve D. Kömürcü). Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara.
- Marx, K. (2004). *Kapital: Kapitalist Üretimin Eleştirel Bir Tahlili*. (Çev. A. Bilgi), Cilt:1, Sol Yayınları, Ankara.

- Mıntzuri, H. (1998). *İstanbul Anıları: 1897-1940*. (çev. S. Kuyumcuayan). Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.
- Mills, C. W. (1979). *Toplumbilimsel Düşün*. (Çev. Ü. Oskay), Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.
- Mumford, L. (2007). *Tarih Boyunca Kent: Kökenleri, Geçirdiği Dönüşümler ve Geleceği* (Çev. G. Koca ve T. Tosun), Ayrıntı Yayınları, İstanbul.
- Mugan, M. (2015). *Harita Metod Defteri*. Metis Yayınları, İkinci Baskı.
- Neuman. W. L. (2014). *Toplumsal Araştırma Yöntemleri: Nitel ve Nicel Yaklaşımlar*. Cilt. I. (Çev. S. Özge), Yayınodası Yayınları, Ankara.
- Neyzi, L. (1999). *İstanbul'da Hatırlamak ve Unutmak: Birey, Bellek ve Aidiyet*. Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.
- Neyzi, Leyla. (2004). "Ben Kimim?" Türkiye'de Sözlü Tarih, Kimlik ve Öznellik. (Çev. Hande Özkan), İletişim Yayınları, İstanbul.
- Nisbet, R. (2016). *Sosyolojik Düşüncenin Geleneği*. (Çev. Y. Kaplan), Paradigma Yayıncılık, İstanbul.
- Nichols, T. ve Suğur, N. (2005). *Global İşletme, Yerel Emek: Türkiye'de İşçiler ve Yerel Emek*. İletişim Yayınları, İstanbul.
- Nora, P. (2006). *Hafıza Mekânları*. (Çev. M. Emin), Dost Yayınları, Ankara.
- Onat, B. (2000). *Bir Zamanlar Antalya: Bir Antalya Sevdalısının Kaleminden*. ME-PA A.Ş Baskı, İstanbul.
- Oskay, Ü. (2001). "Yıkanmak İstemeyen Çocuklar" Olalım. Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- Ökçün, A. G. (1997). *Türkiye İktisat Kongresi 1923- İzmir: Haberler, Belgeler, Yorumlar*. Sermaye Piyasa Kurulu Yayınları, Ankara.
- Öktem, B. (2010). "Küresel/Dünya Kenti". Ö. Uğurlu vd. (Ed.). *Türkiye Perspektifinden Kent Sosyolojisi Çalışmaları*. Örgün Yayınevi, İstanbul, s. 103-138.
- Öngel, F. S. (2013). *Kapitalizm Kıskaçında Kent ve Emek: Gebze Bölgesi ve Otomotiv Sanayii Üzerine Bir İnceleme*, NotaBene Yayınları, Ankara.
- Öreroğlu, M. (2004). *Cumhuriyet Döneminde Türk Sanayiinin Kuruluşu ve Nazilli Basma Fabrikası*. TEKNOED Yayınları, Ankara.
- Özak, N. Ö. ve Gökmen. G. P. (2009). "Bellek ve Mekân İlişkisi Üzerine Bir Model Önerisi". *İtüdergi/a Mimarlık, Planlama, Tasarım*, Sayı:8, Cilt: 2, s.145-155.
- Özalpoğlu, S. (2017). "Hatırlamanın Yapıtaşı Mekânın Bellek İle İlişkisi Üzerine", T. Erman ve S. Özalpoğlu (Ed.). *Bir Varmış Bir Yokmuş: Toplumsal Bellek, Mekân ve Kimlik Üzerine Araştırmalar*. Koç Üniversitesi Yayınları, İstanbul, s. 13-19.

- Özer, İ. (2012). “Türkiye’de Kent, Kentleşme ve Kentsel Değişme” . M. Zencirkıran (Ed.). *Dünden Bugüne Türkiye’nin Toplumsal Yapısı*. Dora Yayınları, Bursa, s. 321-352.
- Özdemir, E. (2010). “Kentın Tanımlanmasında Sosyolojik Yaklaşımlar: Toplumsal Süreç ve/veya Mekânın Çözümlemesi”. *İdeal Kent Dergisi*, Sayı 1, s. 44-77.
- Özyaba, M. (2004). “Sanayi, Yer Seçimi ve Tasarım İlkeleri”. Ş. Aydemir vd. (Ed.). *Kentsel Alanların Planlanması ve Tasarımı*. Akademi Yayınları, Trabzon, s. 339-356.
- Ritzer, G. (2011). *Toplumun McDonaıdlaştırılması: Çağdaş Toplum Yaşamının Değişen Karakteri Üzerine Bir İnceleme*. (Çev. Ş. S. Kaya), Ayrıntı Yayınları, İstanbul.
- Park, R. E. (2015). “Şehir: Kent Ortamındaki İnsan Davranışlarının Araştırılması Üzerine”. R. E. Park ve E. W. Burgess (Ed.). *Şehir: Kent Ortamındaki İnsan Davranışlarının Araştırılması Üzerine Öneriler*. (Çev. P. K. Kayalığı), Heretik Yayınları, Ankara, s. 37-88.
- Patton, M. Q. (2014). “Nitel Araştırmada Çeşitlilik, Kuramsal Yönelimler”. (Çev.) H. Tok ve M. Büyükçelebi). *Nitel Araştırma ve Değerlendirme Yöntemleri*. M. Bütün ve S.B. Demir (Çev. Ed.). Pegem Akademi Yayınları, Ankara. s.75-142.
- Paul, K. H. ve Albert J. Reiss, Jr (2002) “Kentsel Yerleşmenin Tarihi”. B. Duru ve A. Alkan (Ed.). *20. Yüzyıl Kenti*. (Çev. B. Duru ve A. Alkan), İmge Kitabevi Yayınları, Ankara, s. 27.36.
- Peri, B. (2006). “Cumhuriyet Dönemi Endüstri Yapıları ve Yerleşkeleri: Kayseri ve Nazilli Sümerbank Fabrikaları”. *TMMOB Mimarlar Odası Ankara Şubesi Dergisi*, Dosya 03- Bülten 45: s.24-27.
- Perouse, J. F. (2008). “Kentsel Bellek ve Kent Müzeleri: İstanbul Şehri, Gözlem Merkezi Deneyimi”. O. Silier (Ed.). *Kentler ve Kent Müzeleri: Kent Müzeleri Uluslar arası Sempozyumu 21-22 Nisan , Antalya*. Tarih Vakfı Müzecilik-Sergicilik Yayınları. Ankara. s. 105-109.
- Perouse, J. F. (2016). *İstanbul’la Yüzleşme Denemeleri: Çeperler, Hareketlilik ve Kentsel Bellek*. İletişim Yayınları, İstanbul.
- Polat, E. O. (2010). “Erken Cumhuriyet Dönemi Yapılarını Korunma Sorunları”. E. A. Ergut ve B. İmamoğlu (Ed.). *Cumhuriyet’in Mekânları Zamanları İnsanları*, Dipnot Yayınları, Ankara, s. 267-273.
- Rossi, A. (2006). *Şehrin Mimarisi*. (Çev. N. Gürbilek), Kanat Kitap Yayınları, İstanbul.
- Sallan Gül, S. (2006). *Sosyal Devlet Bitti Yaşasın Piyasa: Yeni Liberalizm ve Muhafazakarlık Kısacasında Refah Devlet*. Ebabil Yayınları, Ankara.

- Sallan Gül, S. (2013). *Gönen Köy Enstitüsü Işığı*.Yeni Kuşak Köy Enstitüler Derneği Yayınları, İzmir.
- Sancar, M. (2010). *Geçmişle Hesaplaşma: Unutma Kültüründen Hatırlama Kültürüne*. İletişim Yayınları, İstanbul.
- Saner, M. (2013). “Endüstri Mirası: Kavramlar, Kurumlar ve Türkiye’deki Yaklaşımlar”. *PlanlamaDergisi*, 2012/1-1, Sayı:52. TMMOB Şehir Plancılar Odası Yayını Ankara, s. 53-66.
- Schudson, M. (2007). “Kolektif Bellekte Çarpıtma Dinamikleri”. (Çev. B. Kovulmaz), *Cogito Dergisi*, Bahar-Sayı: 50, s. 179-199, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- Sencer, Y. (1979). *Türkiye’de Kentleşme*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.
- Sennett, R. (2011a). *Yeni Kapitalizm Kültürü*. (Çev. A. Ocak), Ayrıntı Yayınları, İstanbul.
- Sennett, R. (2011b). *Karakter Aşınması: Yeni Kapitalizm İşin Kişilik Üzerindeki Etkileri*. (Çev. B. Yıldırım), Ayrıntı Yayınları, İstanbul.
- Simmell, G. (1996). “Metropol ve Zihinsel Yaşam” (Çev. B. Ö. Düzgören), *cogito Dergisi*, Sayı:8/Yaz, s.81-89.
- Sjoberg, G. (2002). “Sanayi Öncesi Kent”. B. Duru ve A. Alkan (Ed.). *20. Yüzyıl Kenti*. (Çev. B. Duru ve A. Alkan), İmge Kitabevi Yayınları, İstanbul, 37-54.
- Sönmez, M. (1999). “75 Yılın Sanayileşme Politikaları” O. Baydar (Ed.). *75 Yılda Çarklardan Chip'lere*. Tarih Vakfı Yayınları, Ankara, s. 1-19.
- Sönmez, S. (1994). “Kriz, Devlet Müdahalesi ve Özelleştirme”. A. Polatoğlu (Ed.). *Özelleştirme Tartışmaları*, Bağlam Yayınları, İstanbul, s. 37-56.
- Standing, G. (2014). *Prekarya Yeni Tehlikeli Sınıf*. (Çev. E. Bulut), İletişim Yayınları, İstanbul.
- Steger, M. B.(2006). *Küreselleşme*. (Çev. A. Ersoy), Dost Kitabevi Yayınları, Ankara.
- Suğur, N., Demir, E., Kasapoğlu, A. ve Nicholas, T. (1999). “Özelleştirme ve Çalışanlar: Türkiye’de Çimento Sektörü Çalışanlarının Tutumları Üzerine Sosyolojik Bir Araştırma”. *Sosyoloji Araştırmaları Dergisi* Cilt/2, Sayı:1-2, Güz: 1999, s. 1-32.
- Sümer, N. E. (1963). “Ölümsüz Atatürk”. *Sümerbank Aylık Endüstri ve Kültür Dergisi*, Sayı: 29, s. 137-139.
- Sümerbank İnşaat ve Fen Heyeti, (1944). “Sümerbank Amele Evleri ve Mahalleleri”. *Arkitekt (Aylık Yapı Sanatı, Şehircilik ve Dekoratif) Dergisi*, Sayı: 1-2, S. 9-13. İstanbul.
- Sümerbank Fen Kurulu, (1947). “Sümer Okulu: İzmit”. *Arkitekt Dergisi*, Sayı: 5-6, s.119.
- Sümerbank Genel Müdürlüğü (?) . “Sümerbank Sermayesi 200.200.200 lira 1933-1945”. R. Zelliç Basımevi, İstanbul.

- Sümerbank Genel Müdürlüğü, (1943). *Sümerbank X. Yıl: 1933-1943*. İstanbul Cumhuriyet Matbaası, İstanbul.
- Sümerbank Genel Müdürlüğü, (1965). *Sümerbank Genel Müdürlüğü İkinci Personel İşleri Semineri, 4 Ekim -9 Kasım 1965, Seminer Notları*. Ankara.
- Sümerbank Genel Müdürlüğü. (1971). *Sümerbank: Bankacılık, Sınai İşletmecilik, Mağazacılık*. DSİ Matbaası, Ankara.
- Sümerbank Genel Müdürlüğü, (1973). Cumhuriyet'in 50. Yılında Sümerbank, Araştırma ve Planlama Müdürlüğü ile Konjonktür ve Neşriyat Müdürlüğü, Tisa Matbaası, Ankara.
- Şahin, H. (2000). *Türkiye Ekonomisi: Tarihsel Gelişim-Bugünkü Durum*. Ezgi Kitabevi, Bursa.
- Şapolyo. E. B. (1963). "Atatürk Sümerbank'ı Niçin Kurdu?" *Sümerbank Aylık Endüstri ve Kültür Dergisi*, Sayı: 29, s. 207-209.
- Şaylan, G. (1995). *Değişim Küreselleşme ve Devletin Yeni İşlevi*. İmge Kitabevi, Ankara.
- Şengül, H. T. (2012). "Türkiye'nin Kentleşme Deneyiminin Dönemlenmesi" F. Alpkaya ve B. Duru (Ed.). *1920'den Günümüze Türkiye'de Toplumsal Yapı ve Değişim*. Phoenix Yayınları, İkinci Baskı, Ankara, s.407-453.
- Şenel, A. (1995). *İlkel Topluluktan Uygur Topluma: Geçiş Aşamasında Ekonomik Toplumsal Düşünsel Yapıların Etkileşimi*. Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara.
- Şimşek, R. L. (2011). *Dünden Kalanlar Türkiye'de Hemşirelik ve GATA TSK Sağlık Meslek Lisesi Örneği*, İletişim Yayınları İstanbul.
- T.C. Devlet Planlama Teşkilatı, (2007). *Dokuzuncu Kalkınma Planı Sanayi Politikaları Özel İhtisas Komisyonu Raporu (2007-2013)*. Devlet Planlama Teşkilatı, Ankara.
- T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı, (2007). *Dokuzuncu Kalkınma Planı, Tekstil, Deri ve Giyim Sanayii Özel İhtisas Raporu (2007-2013)*, Devlet Planlama Teşkilatı, Ankara.
- T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı, (1995). Yedinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (1996-2000),(file:///C:/Users/win7/Desktop/plan7.pdf: (erişim tarihi: 12. 05. 2017).
- T.C. Başbakanlık Yüksek Denetleme Kurulu Antalya Pamuklu Dokuma Sanayi T.A.Ş. 1994 Yılı Raporu, Başbakanlık Yüksek Denetleme Kurulu, 1995, Ankara.
- Tatlıdil, E. (2003). "Kentleşme ve Göç". İ. Sezal (Ed.). *Sosyolojiye Giriş*. Martı Kitap Yayınevi, Ankara, s. 326-361.
- Tecer, M. (2006). "Atatürk Döneminde Ekonomik Örgütlenme" . *Amme İdaresi Dergisi*, Cilt. 39, Sayı 4, s.75-116.

- Tekeli, D ve Sisa. S. (1970). “ Sanayi Yapıları Üzerine”. *Mimarlık Dergisi*, Yıl:8, Sayı, 6, s. 61-79.
- Tekeli, İ. (1970). “Yer Seçimi Teorileri, Endüstrileşme Politikası ve Organize Sanayi Bölgeleri Üstüne”. *Mimarlık Dergisi*, Yıl:8, Sayı, 6, s. 50-55.
- Tekeli, İ. (1995). “ Bir Modernite Projesi Olarak Türkiye’de Kent Planlaması”. *Ege Mimarlık Dergisi*, 1995/2 -16, İzmir, s. 51-55.
- Tekeli, İ. (2008). "Türkiye'de İçgöç Sorunsalı Yeniden Tanımlanma Aşamasına Geldi". Tekeli, İ. (Ed.). *Göç ve Ötesi*. Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, s.171-185.
- Tekeli, İ. (2011). Bir Kentin Kimliği Üzerine Düşünceler. İ. Tekeli (Ed.). *Tasarım, Mimarlık ve Mimarlar*. Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, s. 57-65.
- Temiz, H. E. (2004). *Küreselleşmenin Sosyal Boyutları ve Türkiye Açısında Etkileri*. Genel İş Sendikası Yayınları, Ankara.
- Tezel, S. Y. (2002). *Cumhuriyet Dönemi İktisadi Tarihi: 1923-1950*. Tarih Vakfı Yayınları, Ankara.
- Thompson, P. (1999). *Geçmişin Sesi*. (Çev. Ş. Layıkel), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.
- Thompson, E. P. (2004). *İngiliz İşçi Sınıfının Oluşumu*. (Çev. U. Kocabaşoğlu), Birikim Yayınları, İstanbul.
- Tılıç, H. R. (2011). “Kavram Olarak Kent Sosyolojisi” F. Güneş (Ed.). Kent Sosyolojisi, Anadolu Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi Yayını, Eskişehir, s. 3-25.
- Tokgöz, E. (1998). “Türkiye İktisadi Tarihinin Ana Çizgileri: 1923-1997”. A. Şahinöz (Ed.). *Türkiye Ekonomisi Sektörel Analiz*. Turhan Kitabevi, Ankara, s. 3-41.
- Toprak, Z. (1988). *Sümerbank Holding A.Ş.* Creative Yayıncılık, İstanbul.
- Tufan, İ. (2003). *Modern Türkiye’de Yaşlılık ve Yaşlanmak: Yaşlanmanın Sosyolojisi*. Anahtar Kitapları Yayınevi, İstanbul.
- Tümertekin, E ve Özgüç, N. (2006). *Beşeri Coğrafya: İnsan, Kültür, Mekân*, Çantay Kitabevi Yayınları, İstanbul.
- Türkdoğan, O. (2009). *Türk Sanayi Toplumu*. Timaş Yayınları, İstanbul.
- Uğurlu, Ö (2010) “Kentlerin Tarihsel Gelişimi”. Ö. Uğurlu, Pnarıcıoğlu, N.Ş., Kanbak, A., Şiriner (Ed.). *Türkiye Perspektifinden Kent Sosyolojisi Çalışmaları*. Örgün Yayınevi, İstanbul, s.25-70.
- Uğurlu, Ö., Pnarıcıoğlu, N. Ş., Kanbak, A. ve Şiriner, M. (2010). “Önsöz”. *Türkiye Perspektifinden Kent Sosyolojisi Çalışmaları*. Uğurlu, Ö., Pnarıcıoğlu, N.Ş., Kanbak, A., Şiriner (Ed.). Örgün Yayınevi, İstanbul, s. 9-17.

- Uğurlu, Ö. (2010). “Kentlerin Tarihsel Gelişimi”. Ö. Uğurlu vd. (Ed.). *Türkiye Perspektifinden Kent Sosyolojisi Çalışmaları*. Örgün Yayınevi, İstanbul, s. 25-70.
- Uğursal, S. (2011). Tarihi Yapıların Yeniden İşlevlendirilmesi: İzmir Sümerbank Basma Sanayi Yerleşkesi Örneği. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Mimarlık Bölümü, Restorasyon Anabilim Dalı, İzmir.
- Ulu, M. (2013). *Değişen İstanbul’un Tanıkları: Düşün ve Aile Fotoğrafları*, Kitap Yayınevi, İstanbul.
- Unat, N. A. (2012). “Türkiye’den Göç Hareketleri ve Kadın Emeği” A. Makal ve G. Toksöz (Ed.). *Geçmişten Günümüze Türkiye’de Kadın Emeği*. Ankara Üniversitesi Yayınevi, Ankara, s. 19-37.
- Urry, J. (2015). *Mekânları Tüketmek*, (Çev. R. G. Ögdül), Ayrıntı Yayınları, İstanbul.
- Uysal, N. ve Uysal, M. (1986). *Antalya Yaşadığımız Kent*. Fırat Yayın Tanıtım, Antalya.
- Ünal, R. (1975). *Antalya İlimiz Ünitesi Kitabı*. Ünal Yayınları, Ankara.
- Wacquant, L. (2011). *Kent Paryaları: İleri Marjinalliğin Karşılaştırmalı Sosyolojisi*. (Çev. M. Doğan), Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, İstanbul.
- Wallace, R. A. ve Wolf, A. (2012). *Çağdaş Sosyoloji Kuramları: Klasik Geleneğin Geliştirilmesi*. (Çev. L. Erburuz ve M. R. Ayas), Doğu Batı yayınları, Ankara.
- Waters, M. (2008). “Birey (Agency) Toplumsal Düzenlemelerde Güdüler ve Anlamlar”. M. Waters (Ed.). *Modern Sosyoloji Kuramları*. (Çev. S. Mutlu), Gündoğan Yayınları, İstanbul, s. 35-94.
- Weber, M. (2012). *Şehir: Modern Kentin Oluşumu*. (Çev. M. Ceylan), Yarın Yayınları, İstanbul.
- Weeks, K. (2014). *Çalışma Sorunu: Feminizm, Marksizm, Çalışma Karşısı Politika ve Çalışma Sonrası Tahayyüller*. (Çev. T. Tosun), Ayrıntı Yayınları, İstanbul.
- Wen, T. (2011). “The Aesthetics of Remembrance: Building Memory in Memorial Architecture”. Northeastern Universty, ARCH 6330: Seminar in Modern Architecture Fall.
- Writh, L. (2002). “Bir Yaşam Biçimi Olarak Kentlileşme” B. Duru ve A. Alkan (Ed.). *20. Yüzyıl Kenti*. (Çev. B. Duru ve A. Alkan), İmge Kitabevi Yayınları, Ankara, s. 77-106.
- Yalçın, O. (1958). “Antalya”. *Türk Ansiklopedisi Cilt XV, Fasikül: 115*, Özyürek Yayınları, İstanbul.

- Yalım, İ. (2012). “Ulus Devletin Kamusal Alanda Meşruiyet Aracı: Toplumsal Belleğin Ulus Meydanı Üzerinden Kurgulanma Çabası”.G.A. Sargın (Ed.) *Başkent Üzerine Mekân –Politik Tezler: Ankara’nın Kamusal Yüzleri*. İletişim Yayınları, İstanbul. s 157-214.
- Yavuz, E. (1998). “Sanayideki İşgücünün Durumu, 1923-1940” D. Quataert ve E. J. Zürcher. (Ed.). *Osmanlı’dan Cumhuriyet Türkiye’sine İşçiler: 1839-1923*. (Çev. C. Ekiz), İletişim Yayınları, İstanbul, s.155-195.
- Yılmaz, A., Kıvanç, K., ve Pasin, B. (2015). *İzmir Kültürpark’ın Anımsa(ma)dıkları: Temsiller, Mekânlar, Aktörler*. İletişim Yayınları, İstanbul.
- Zelef, H. M. (2006). “Endüstri Mirası”. TMMOB Mimarlar Odası Ankara Şubesi, Bülten 45, Dosya: 03, s. 2-5.

İnternet Kaynakları

657 Devlet Memuru Kanunu” hakkında daha detaylı bilgi için bkz.

<http://www.tkhk.gov.tr/Dosyalar/46540f3991884688ae991f668fba40e9.pdf> (erişim tarihi: 22.03.2017).

Antalya Valiliği, <http://www.antalya.gov.tr/nufus> (erişim tarihim: 02.07.2017).

Antalya Nüfusu.

https://tr.wikipedia.org/wiki/1965_T%C3%BCrkiye_n%C3%BCfus_say%C4%B1m%C4%B1 (erişim tarihi: 11.04.2017).

Antalya Ticaret ve Sanayi Odası.

<http://www.atso.org.tr/yukleme/dosya/dab4a77daf74cb5ca3dddc033cdef1fa.pdf> (erişim tarihi: 13.05.2017).

Antalya Pamuklu Dokuma Fabrikası Faaliyet Planı. <http://kepezdokuma.com/?p=Vaziyet-Plani> (erişim tarihi: 14.05.2017).

“Antalya İplik Fabrikası temelinin açılması münasebetiyle Bayar ve Menderes Birer Konuşma Yaptı”, *Milliyet Gazetesi*, 06.01.1956

http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/GununYayinlari/UamyGCPnQzIwsW5yLiDi8g_x3D_x3D_, (erişim tarihi: 24.02.2017).

“Çiçek Abbas Arabası Dokuma’da”

(<http://www.kepez-bld.gov.tr/news.php?id=4068/Cicek-Abbas-da-Dokumada> , (erişim tarihi: 14.05.2017).

“Dokuma Fabrikası Satışına İptal Davası”. *Bianet*, 10.11.2005, (<http://bianet.org/bianet/print/70048dokumafabrikasisatisinaiptaldavasi>(erişim tarihi: 14.05.2017).

“Dokuma Fabrikası’nın İşgalini Durdurun”, *bianet*, 05.01. 2007.

<http://bianet.org/bianet/cevre/89879-dokuma-fabrikasinin-iskalini-durdurun> (erişim tarihi: 22.02.2017)

“Dokuma’da Oyunca Müzesi Kuruluyor”. Kepez Belediyesi Gazetesi (<http://www.kepez-bld.gov.tr/news.php?id=5189/Kepezde-oyuncak-muzesi-kuruluyor>, (erişim tarihi: 14.05.2017).

“Dokuma’da Müzeler Kampusu Kuruluyor”

<http://www.kepez-bld.gov.tr/news.php?id=5597/Dokuma-muzeler-kampusu-oluyor> (erişim tarihi: 14.05.2017).

“Dokuma Fabrikası Park Olacak”.

<http://www.ensonhaber.com/tarihiantalyadokumafabrikasiparkolacak20151216> . (erişim tarihi: 22.05.2017)

Dokumada Kullanılan İğ.

<https://www.google.com.tr/search?q=dokuma+i%C4%9Fi+ne+demek&oq=dokuma+i%C4%9Fi+ne+demek&aqs=chrome..69i57.6810j0j7&sourceid=chrome&ie=UTF-8#q=%C4%B0%C4%9F+ne+demek> (erişim tarihi: 30.06.2017).

Dosya No: SEKA. (2007). *Mühendis ve Makine Dergisi*, Cilt: 48, Sayı 571, s.49-50, (http://www1.mmo.org.tr/yayinlar/dergi_goster.php?kodu=101&dergi=1 (erişim tarihi: 29.05.2017).

“Kepez Belediyesi Dokuma Tarihi”.<http://www.kepezdokuma.com/?p=Basinda-Kepez-> (erişim tarihi: 21.04.2017)

Kepez İlçesi Fabrikalar Mahallesi

http://antalyamuhtarlar.com/index.php?option=com_content&task=view&id=212 (erişim tarihi: 25.06.2017).

İğ nedir?

<https://www.google.com.tr/search?q=dokuma+i%C4%9Fi+ne+demek&oq=dokuma+i%C4%9Fi+ne+demek&aqs=chrome..69i57.6810j0j7&sourceid=chrome&ie=UTF-8#q=%C4%B0%C4%9F+ne+demek> (erişim tarihi: 30.06.2017).

Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (2001). *Tekstil ve Giyim Sanayii Özel İstisnas Komisyonu Raporu*. <http://www.ormeci.com/arsiv/tekstilvegiyimsanayii.pdf> (erişim tarihi: 20.05.2017)

Schwartz. B. (2010). “Culture and Collective Memory: Comparative Perspectives”. <http://www.barryschwartzonline.com/Culture%20and%20Collective%20Memory.pdf> s. 619-628 (erişim tarihi: 20.02. 2016).

Sümerbank Kanunu

https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/Kanunlar_Kararlar/kanuntbmmc012/kanuntbmmc012/kanuntbmmc01202262.pdf (erişim tarihi: 25.05.2017).

Sümer Holding. A.Ş.

http://www.sumerholding.gov.tr/files/faaliyet_raporlari/sumer_kurulus.pdf (erişim tarihi:09.04.2017).

“STK’Lar Dokumada Heykel Sempozyumuna Tepkili”,
<http://bianet.org/bianet/print/84485stklerdokumadaheykelsempozyumunatepkili>
(erişim tarihi: 22.02.2017).

The International Committee for the Conservation of Industrial Heritage.

<http://ticcih.org/about/> (erişim tarihi: 22.02.2017)

Tunalı, İ. (2004). *Türkiye İş Kurumu İstihdam Durumu Raporu: Türkiye’de İşgücü Piyasası ve İstihdam Araştırması*.
http://www3.kalkinma.gov.tr/DocObjects/view/12671/%C4%B0%C5%99EKUR_T%C3%BCrkiye_%C4%B0stihdam_Durum_Raporu.pdf (erişim tarihi: 12.05. 2017).

Tuncer, S. (2011). “Kentte Fabrika, Fabrikada Kent: Dokuma İşçilerin Yaşam Öyküleri”
https://www.academia.edu/19671170/Kentte_Fabrika_Fabrikada_Kent_Antalya_Dokuma_%C4%B0%C5%99F%C3%A7ilerin_Ya%C5%9Fam_%C3%96yk%C3%BCleri (erişim tarihi: 16.04.2017).

Türkiye İstatistik Yıllığı 2009 (<http://www.tuik.gov.tr/yillik/yillik.pdf> erişim tarihi: 29.06.2017).

Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK): Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi.
<https://biruni.tuik.gov.tr/medas/?kn=95&locale=tr> (erişim tarihi: 12.05.2017).

“Tütüncü’den Akdeniz’e Bilim Müjdesi” . Antalya Ejspres Gazetesi, 07.09.2015.
<http://antalyaekspres.com.tr/haber/videohaber/183> , (erişim tarihi: 22.02.2017).

“Tütüncü’den Akdeniz’e Bilim Müjdesi”. <http://antalyaekspres.com.tr/haber/videohaber/183> ,
(erişim tarihi: 22.02.2017)

EK 1- ARAŞTIRMA DESENİ ÇERÇEVESİNDE HAZIRLANAN GÖRÜŞME KILAVUZU

Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyoloji Ana Bilim Dalı

Merhaba,

Benim adım Salih AKTİN. Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyoloji Ana Bilim Dalı'nda Yüksek Lisans öğrencisiyim. “Kent ve Bellek: Antalya Pamuklu Dokuma Fabrikası Örneği” adlı yüksek lisans tezimin saha çalışması kapsamında görüşme yapacağım.

Öncelikle değerli zamanınızı bana ayırıp görüşmeye katıldığınız için teşekkür ederim. Bu görüşmeye katılımınız ve anlattıklarınız benim ve sosyoloji bilimi için önem taşımaktadır. Görüşmeyi kabul ettiğiniz için şimdiden teşekkür ediyorum. Görüşme kılavuzu aşağıda verilmiştir.

Görüşme No	
Tarih	
Saat	
Görüşmenin Yapıldığı Yer	

Sosyo-Demografik Özellikleri

Görüşmeye Katılan Bireyin	Yaşı			
	Doğum Yeri			
			(Doğum yeri Antalya dışındaysa) Antalya'ya neden göç ettiniz? (Eğitim, ekonomi, iş vs)	
	Cinsiyeti		O Kadın O Erkek	
	Medeni Durumu		O Evli O Bekar	
	Eşiniz çalışıyor muydu? (Evliyse)		O Evet (Nerede çalışıyordu?) O Hayır	
	Eğitim Durumu		O Okur-Yazar O İlkokul O Ortaokul O Lise O Üniversite O Ön lisans O Lisansüstü O Okur-yazar değil O Diğer.....	
	Şimdiki İstihdam Durumu		O İşveren-Kendi İş O Çalışan-Maaşlı O Emekli-Çalışmıyor O Ev Hanımı O İşsiz	
	Fabrikada ki görevi			
	Çocuğunuz var mı?		Çocukların Eğitim Durumları	
			Erkek	Kız
	Kız		O Okur-Yazar O İlkokul O Ortaokul O Lise O Üniversite O Lisansüstü O Diğer...	O Okur-Yazar O İlkokul O Ortaokul O Lise O Üniversite O Lisansüstü O Diğer....
	Erkek			
	Toplam			

Birinci Kategori: Fabrikada Çalışmadan Önceki Durumları

1.İş Devingenliği

1. İşe başlama hikâyenizi bize anlatabilir misiniz? Ne gibi işlerde çalıştınız, ne zaman çalışmaya başladınız?
2. Fabrikada hangi tarihlerde çalıştınız?
3. Fabrikada çalışmaya başlamadan önce herhangi bir işte çalışıyor muydunuz?
4. Fabrikada çalışmaya başlamadan önce çalıştıysanız; hangi işi yaptığınızı bize kısaca anlatabilir misiniz? (Şartları nelerdi, işin özellikleri, ücreti vs)

İkinci Kategori: Fabrikada Çalıştığı Dönem

2.Fabrikaya Giriş Süreci

5. Fabrikadaki işe nasıl girdiniz? Herhangi bir sınav veya mülakata girdiniz mi? Aracı kişiler var mıydı?
6. Fabrikaya işe alınmadan önce veya alındıktan sonra çalışanlara herhangi bir eğitim veriliyor muydu? (Staj, hizmet içi eğitim, seminer, kurs vb..)
7. Fabrikaya işe alımda herhangi bir kriter aranıyor muydu? Bu kriterler neye göre belirleniyordu? (Eğitim, yaş, cinsiyet, sağlık vb)
8. Fabrikada çalışmak için kişinin herhangi bir beceri ya da bilgiye sahip olması gerekiyor muydu? Nelerdi bunlar?
9. Neden dokuma fabrikasında çalışmak istediniz? Fabrikada çalışmanın iyi ve kötü yönleri var mıydı?
10. Fabrikada sizin dışınızda çalışan başka bir yakınınız (akraba) var mıydı? O kimin aracılığıyla işe girdi?
11. Fabrikada Antalyalılar dışında çalışanlar var mıydı? Genelde nereliydiler?
12. Fabrikada çalışırken ek bir iş yapıyor muydunuz? (Fabrika da ya da fabrika dışında)
13. Fabrikada çalışırken kullandığınız araçlar ve makineler nelerdi? Bu araç ve makinelerin kısaca özelliklerinden bahsedebilir misiniz?

3.Fabrikadaki İletişim

14. Fabrikanın herhangi bir radyosu var mıydı? Varsa bunu takip ediyor muydunuz?
15. Çalıştığınız dönemde fabrika ile ilgili herhangi bir basılı yayın yapılıyor muydu? (Dergi, gazete, broşür vs) Hangi yayınları yapardı? Bu yayınları takip ediyor muydunuz?
16. Fabrikadaki çalışanların birlikte çıkardığı herhangi bir yayın var mıydı? (Dergi, broşür, gazete vs).

17. Fabrika içindeki iletişim nasıl sağlanıyordu? Örneğin herhangi bir duyuru nasıl yapılıyordu? Daha çok hangi konuda duyuru yapılırdı? Çalışanlar kendileriyle ilgili duyurular olduğunda ne şekilde haber alıyorlardı?
18. Sümerbank dergisini ya da dokuma fabrikası ile ilgili çıkan dergileri ve gazetede yayınlanan haberleri takip ediyor muydunuz? (Neden)

4.Çalışanın Sosyal Güvencesi

19. Sosyal güvenlik haklarınız var mıydı? Varsa ne gibi haklardı bunlar? (Eğitim, sağlık vs)
20. Sosyal güvencenizi korumak adına herhangi bir sendikaya üyeliğiniz var mıydı? Varsa hangi sendikaydı? Sendika neler yapıyordu? Sendika çalışmalarına katılıyor muydunuz?
21. Sendikal faaliyetler çalışma hayatınızı nasıl etkiledi? (Ücret, sosyal hakları, barınma, ikramiye, tatil vs)
22. Fabrika da çalıştığınız dönemde fabrikadan herhangi bir yardım alıyor muydunuz? (Giyim, yiyecek, yakacak, konut vs)
23. Fabrikada çalıştığınız dönemde herhangi bir iş kazası geçirdiniz mi? (İş kazası olmuşsa; ne gibi iş kazaları sıklıkla görülüyordu) Ya da fabrika çalışanlarından biri herhangi bir iş kazası geçirdi mi? Bu duruma fabrika yöneticileri, sizin ve çalışanların tutumu nasıldı? Sonrasında ne oldu? Herhangi bir tazminat ödeniyor muydu?
24. Fabrikada çalıştığınız dönemde sağlık açısından herhangi bir rahatsızlığınız oluyor muydu? Ne gibi rahatsızlıklardı bunlar? Sonrasında neler yapıldı? (Bu konuda bir tez yapıldı ve sonuçları eklenecek: işitme kaybı-boğaz ağrısı vs)
25. Bir meslek topluluğu olarak herhangi bir derneğiniz var mıydı? Ne zaman kuruldu, kurulmasında kimler etkili oldu, derneğin çalışmalarına aktif olarak katılıyor muydunuz? Dernek hala aktif olarak çalışıyor mu?
26. Fabrikadaki mesai saatleri hakkında bilgi verebilir misiniz? Vardiyalı sistem var mıydı? Sabah kaçta işbaşı yapılırdı? İş günü içerisinde hangi saatlerde mola verirdiniz?
27. İş günü içerisinde fabrikada yemek çıkıyor muydu? Kaç öğün yemek verilirdi? Öğünlerde neler çıkardı?

5. Ekonomik Durumu

28. Fabrikada çalıştığınız dönemlerde fabrikanın kaç çalışanı vardı? (Tahmini olarak kaç kadın kaç erkek vardı)
29. Ne kadar maaş alıyordunuz? Maaşlarınızın arttığı dönem oluyor muydu? Maaş

- dışında herhangi bir ödeme yapılıyor muydu size? (Prim, ikramiye gibi).
30. Tasarruf edebiliyor muydunuz? Neleri almaya imkanınız vardı? (Gayri menkul- diğer ev eşyaları, araç vs)
31. Çalıştığınız dönemde herhangi bir ekonomik kriz oldu mu? Fabrika bu ekonomik krizlerden etkileniyor muydu? (Etkilendiyse bu durum sizi de etkiliyor muydu?)
32. Dokuma işçilerinin ekonomik durumunu nasıl değerlendirirsiniz? Aldıkları maaş onlara yeterlimiydi sizce? Örneğin aldıkları bir maaşla neler yapabiliyordu?
33. Başka illere eğitim seminerleri düzenleniyor muydu? Ne gibi seminerlerdi bunlar? Siz katılıyor muydunuz?

6.Fabrikanın Fiziki Yapısı

34. Sizce dokuma fabrikası neden Dokuma bölgesinde kurulmuştur? Bu bölgenin ne gibi özelliği var?
35. Fabrika yerleşkesinde genel olarak **hangi sosyal donatılar vardı?** (Lojman, hamam, okul, ibadet yeri, kreş, spor salonu vs)
36. Fabrikada bulunan sosyal tesisler yeterli buluyor muydunuz?
37. Şehir merkezi ile ulaşım nasıl sağlanıyordu?

7. Fabrikadaki Üretim Süreci

38. Herhangi bir iş elbiseniz var mıydı?
39. Dokuma fabrikasında genel olarak geçirdiğiniz bir günü kısaca anlatabilir misiniz?
40. Fabrika da neler üretiliyordu?
41. Pamuğun dokuma sürecini bize anlatabilir misiniz?
42. Fabrikada kaç farklı birim vardı? Bu birimlerde kimler çalışırdı?
43. Kadın ve erkekler aynı birimde mi çalışıyordu? Kimler hangi birimde çalışıyordu?

8.Çalıştığı Dönemde Kaldığı Konut

44. Çalıştığınız dönemde hangi semtte oturuyordunuz? Kaldığınız konutun özelliklerinden bahsedebilir misiniz?
45. Fabrikanın Lojmanları var mıydı? Kaç lojman tipi vardı? Bütün lojmanlar birbirleriyle aynı şekilde mi inşa edilmişti? Farklı lojman tipleri varsa farkları nelerdi? Bütün çalışanlar; yönetici, memur ve işçiler (evli-bekar işçiler) aynı tip lojman da mı kalıyordu?
46. Dokuma fabrikasında bulunan lojmanlarda kaldınız mı? Kalmadıysanız/kaldıysanız neden?
47. Lojmandaki komşuluk ilişkileriniz nasıldı (**Lojmanda Kaldıysa**), şimdiki komşuluk ilişkileriniz ile kıyaslama yapacak olursanız neler söylersiniz.

9. Boş zaman ve Tüketim

48. Mesai dışında fabrika yerleşkesinde zaman geçiriyor muydunuz? Sosyal faaliyetleriniz nelerdi?
49. Mesai dışında aileniz ve sosyal çevreniz ile birlikte boş zamanınızı nerelerde geçirirdiniz? Genel olarak boş zamanlarınızda neler yapıyor dunuz?
50. Yıllık izinleriniz var mıydı? Yıllık izinlerinizi kullanıyor muydunuz? (Evet ise) Yıllık izinlerinizi hangi aylarda kullanırdınız? Nerelerde geçirirdiniz?
51. Fabrikada çalıştığınız dönemde alış verişinizi nerede yapıyor dunuz? (Giyim ve diğer tekstil eşyalarınızı nereden alıyor dunuz?)
52. Ödemelerini nasıl yapıyordunuz? Esnaf size toleranslı davranıyor muydu? (Örneğin veresiye veriliyor muydu?) Esnafın bakış açısı nasıldı?
53. Fabrikanın size sunduğu sosyal tesislerde ne gibi sosyal faaliyetler yapıyordunuz? Mesela spor yapıyor muydunuz?

10. Gündelik Yaşam

54. Dokuma fabrikasında herhangi bir sosyal etkinlik yapılır mıydı? (Düğün, nişan, sünnet vs.) Bu tür etkinlikler düzenleniyorsa işçiler herhangi bir ödeme yapıyor muydu? Ya da fabrika yöneticileri katkı yapıyor muydu?
55. Fabrikanın kendisi herhangi bir etkinlik düzenliyor muydu? Örneğin açılış günleri ile ilgili kutlama yapıyor muydu? Ya da herhangi bir gezi düzenliyor muydu? Ya da çalışanların katılabileceği herhangi bir etkinlik yapıyor muydu? (Yemek, kahvaltı vesaire)
56. Fabrikada çalıştığınız dönemde çocuklarınız var mıydı? Çocuklarınızı kime bırakıyordunuz?

11. Yaşam standardı

57. Dokuma fabrikası işçileri ile diğer işçilere göre refah seviyesi ve yaşam standardı nasıldı? Statüsü, prestiji neydi?
58. Dokuma fabrikası çalışanların halk arasındaki statüsü nasıldı? (Çevrenizdeki insanlar arasındaki durumunuz neydi? Komşularınızla ilişkileriniz nasıldı? Örneğin dokuma fabrikası çalışanı bir kız istemeye gidildiğinde neler söylenirdi?)
59. Günümüzdeki işçilerin durumunu çalıştığınız dönemle kıyaslama yapacak olursanız neler söylersiniz?

Üçüncü Kategori: Emekli Olduktan Sonra

12. Emeklilik Süreci

60. Ne zaman emekli oldunuz?
61. Emekli ikramiyesiyle neler yaptınız? Şimdiki emekli maaşınız yeterli olduğunu düşünüyor musunuz?
62. Dokuma fabrikasından emekli olduktan sonra kendinizi nasıl hissetmiştiniz?
63. Çalışmak size ne ifade ediyordu? Emekli olduktan sonra herhangi bir işte çalıştınız mı?
64. Şimdi nerede oturuyorsunuz? Kaldığınız konutun özellikleri nelerdir?

13. Fabrika İle İlgili Kişisel Hafıza

65. Antalya Dokuma fabrikası denilince aklınıza ilk ne gelir? Sizin için bir anlam ifade ediyor mu?
66. Dokuma fabrikasında çalışırken unutamadığınız bir anınız var mı? Fabrika ile ilgili en çok neyi hatırlarsınız?
67. Dokuma fabrikasının kapanmasını duyunca kendinizi nasıl hissettiniz?
68. Dokuma fabrikasının kentin mimari dokusuna/yapısına bir etkisi olduğunu düşünüyor musunuz?
69. Fabrikada çalıştığınız dönemde anı değeri olan herhangi bir eşya var mı? Varsa bunlar nelerdi?
70. Çalıştığınız dönemde çekilmiş fotoğraflarınız ve videolarınız var mı?
71. Bir dokuma fabrikası emeklisinin/çalışanın evinde “Mutlaka bulunur?” dediğiniz bir şey var mı?
72. Fabrikada çalıştığınız dönemde Antalya’nın durumu nasıldı? Ekonomik durumu, sosyal yaşamı, endüstriyel gelişimi vs.

14. Fabrikanın Günümüzdeki Durumu

73. Sizce Dokuma fabrikasının Antalya için önemi neydi? (Sosyal, ekonomik, mimari vs)
74. Dokuma fabrikasının bugünkü durumunu gördünüz mü? Gördüyseniz bununla ilgili bize anlatmak istediğiniz duygu ve düşünceleriniz nelerdir?
75. Cumhuriyet döneminde Türkiye’nin farklı kentlerinde farklı fabrikalar kurulduğunu göz önünde bulundurursak sizce Antalya’da neden dokuma fabrikası kuruldu?
76. Fabrikanın bugünkü durumu hakkında neler düşünüyorsunuz?
77. Fabrikanın belli bir bölümü park olarak halka açıldı. Bu açılışa katıldınız mı? Bu konusundaki düşünceleriniz nelerdir?
78. Dokuma fabrikasında emekli olan arkadaşlarınızla buluşuyor musunuz?

79. Dokuma emeklileriyle herhangi bir etkinlik yapıyor musunuz?
80. Dokuma fabrikası kapanmasaydı, fabrikada tekrar çalışmak ister miydiniz? Neden?
81. Dokuma fabrikası kapanmasaydı çocuklarınızın çalışmasını ister miydiniz?
82. Size olanak verilseydi fabrikanın günümüzdeki durumu ile ilgili ne yapmak isterdiniz?

Ek Sorular:

83. Bu sorular ile ilgili ne düşünüyorsunuz?
84. Bunlar dışında belirtmek istediğiniz ve ya eklemek istediğiniz bir şey var mı?

EK 2-ÖRNEK GÖRÜŞME METNİ

Görüşme No	13
Tarih	22.12.2016
Saat	14:30-16:00
Görüşmenin Yapıldığı Yer	Emek Mahallesi-Kepez

Ben askere giderken babama aileme dedim ki askerden sonra doğru Antalya'ya gideceğim. Çalışacağım dedim. İnsan askerden sonra eve gider. Ben doğru Antalya'ya geldim, burada çalışmaya başladım.

Daha önce hamallık yaptım, çırçırılarda çalıştım, inşaatlarda çalıştım. Ne yapacaksın, mecbur, ekmek parasını kazanacaksın. Aç karnını doyurmak için çalışacaksın. 67'den 70'e kadar yevmiye ile çalıştım. İşe gireceğim diye Antalya'da çaldığım kapı kalmadı.

Ben işe başvurduğum zaman 4 kişi alınacaktı yaklaşık 500 kişi başvuru yapmıştı, anlayabiliyor musun benim işe başladığım dönemde bu kadar kişi başvuru yapmıştı. Bu kadar yoğunluğa yani.

Benden öncekiler çalışıyordu, amcalarım, akrabalarım çalışıyordu. Onların okuması yazması var mı diye hiç sormuyorlardı o zamanlar. Fabrika açıldığı zaman Dokuma Fabrikası önünde davullar zurnalar çalışıyordu, işçi alımı var diye. İşçi alacak ya, öyle yapıyordu. Şimdi davul zurna çalışırsa oradan geçenler bakıyordu. Ne oluyor diye soruyorlardı. Fabrikaya işçi alınıyor diyorlardı. Çalışmak istersen gel çalış derlerdi. Dikkat çekmek için yaparlardı. Çalışmak isteyen, sabah gel işe başla derlerdi. Diplomayı, eğitimi sormazlardı o zamanlar. Yani fabrikanın açıldığı yıllarda öyleydi. Yani benim ağabeylerim, ablalarım, yengelerim hep böyle girdiler. Ama okuma yazma bilmeyenler de vardı. Ben okula gittim ama diplomam yoktu. diplomam olmadığı için de fabrikaya almadılar beni. En az bir diploma şart koydular.

Daha önce çok yere başvurduğum ama olmadı. Bu fabrikada bana gel başvuru yap dedi; ama elime istenilen belgeleri de verdiler. İşte ne var bakıyorum; tahsil durumunu bildiren en az bir ilköğretim diploması, ondan sonra sağlık raporu, sonra savcılık kağıdı, sonra nüfus kağıdı bilmem ne bilmem ne. Tamam bunları bulabilirsiniz ama diploma yok. Bunları hazırlarsan yazılı mülakata giriyorsun sonra da sözlü mülakata giriyorsun. Diğer belgeleri hazırlarsın ama benim ilköğretim diploması yoktu. ilköğretim diplomasını almak için valiliğe başvuru yaptım.

Gittim bir kahvede oturdum şöyle bir kağıt aldım (A4) bakkaldan, o zamanlar kırtasiye de yoktu, bide bir kurşun kalem aldım. Sonra dilekçe yazdım. Başına büyük harflerle “Antalya Valililiği”ne yazdım. O zaman pek okuma yazmam yoktu, bu kadardı yani. Altına da “Ben ilkokul diplomasını almak istiyorum, gereğini arz ederim” dedim. Hepsi bu kadardı, satır orda bitti. Altına imza attım, ismimi yazdım. Çıktım Şarampol’e. Oradan valiliğe gideceğim. Valiliği bilmiyordum. Birine sordum valiliği bana tarif etti. Valiliğe çıktım ama odayı bilmiyorum. Bir kapıda valilik yazıyor, içeriye girdim vali yardımcısı yazıyor, biraz daha gittim yine vali yardımcılığı yazıyor, en sonda gittim vali yazıyor. Hemen kapıyı çaldım. Biri gir dedi. Elimdeki kağıdı gördü. Aldı inceledi. Kağıda imza attı, tarih yazdı götür milli eğitim müdürüne ver dedi. Bu sefer milli eğitim müdürlüğünü aramaya çıktım. Bilmiyorum ya. Orada müdürün odasına gittim, bir paraf etti götür kaleme ver dedi. Kaleme götürdüm yanlarına koydum, aldılar incelediler. Onlar da işte filan ay, filan gün, filan saate, filan okula git dediler. Bir tane silgi bir tane kurşun kalem almayı unutma dediler. Sana belge verecekler dediler. Namık Kemal okuluna gittik. 30 kişi sınava girdik. Öğleden sonra sonuçları cama yapıştırmışlardı. Baktım bana dediler 6 dersten geçmiş, dört dersten kalmış dediler. Oradaki hademeye sordum ne olacak bu dört ders dedim. Bana dedi ki 3 ay sonra yine sınav olacak. 3 ay sonra sınava girdim öyle geçtim. O sınava da 60 kişi girmişti. O sınav sonucunda listede tek geçti diyen benim ismim vardı. 60 kişiden hiç yok. Hademeye yine sorum geçti diyor burada ben ne yapacağım dedim. Bana müdürün yanına git dedi. Müdür seni sormuş. Müdüre gittim, müdür de beni bekliyormuş. 60 kişiden bir tek sen geçtin dedi, tebrik etti. İşte bunlar anı hepsi, başlangıç bunlar, hayatın anlamı, mücadelesi bunlar. Birileri mutlu oluyor, birileri üzülüyor. Ben müdürün odasında imzayı attım, müdür bana yarın gel diplomanı al dedi. Yani fabrikada çalışmak için o diplomayı aldım. O zaman artık hiçbir devlet kapısı diploma olmadan almıyordu artık. En az ilkokul mezunu olacak diyorlardı.

Yine gittim fabrikaya başvuru yaptım. Oda birinden duydum fabrikaya alım var diye; yani benim bilimden değil. Onun aracılığıyla duydum. O da fabrikada çalışıyordu. İşe girdiğimiz yerde diplomayı, nüfus kağıdı ve istenilen belgeleri götürdüm. O zamanlar 60’lı, 70’li yıllarda 40 yaşına olanlar da bile bazen nüfus cüzdanlarında fotoğraf bile yoktu.

Arkadaşla beraber girdik. 3 ay eğitim altında bedava çalıştık. Size eğitim vericeğiz dediler. 3 ay sonra da garanti gireceği de belli değil dediler.

Eğer dokumacıysa alacağı mutlak surette uzun boyu en az 178 olacaktı. Çünkü dokuma tezgahına uzanması, mal alması gerekiyordu. Ondan dolayı dokumacılarda tercihleri uzun boylu olanlardı. İşçi alımında buna dikkat ederlerdi. Yönetmenlikte öyle bir şey yoktu tabi. İşçi alım komisyonunda belirleniyordu bunlar.

İş olsun da nasıl iş olursan olsun diyordum o zamanlar, gençtim, askerden yeni gelmişim, taşı sıksam suyunu çıkartırım. Kendime güveniyordum. Daha güvenceliydi. Demiri demir olarak çiftçilikte sabanlara takarken görürdük. Birde odunu kestiğim baltada görürdük. Fabrikada ise sırf metal olarak gördük. Dökümü var, demir var, çelik var, bir sürü değişik maddelerden üretilmiş malzemeleri var. Bunların hepsi işleniyordu. Öğrenmen lazım. Ben onları bilmiyordum. Beni işe aldılar. Ne diye aldılar, dokuma makinelerin silicisi olarak aldılar. Bir vasfım yok. Vasıfsız bir işçiydim yani. Beni götürdüler bir usta ile çalışacaksın dediler. Ben ustadan öğrettim. İşte usta makineyi söker, parçaları yeniliyor sende yardımcı oluyorsun öyle öğreniyorsun.

Köylülerimiz vardı. ağabeyim vardı çalılan. Ben girmeden o çıktı. İstirahat raporu almıştı, bir gün geç teslim ettiği için fabrikaya almadılar. O da mahkemeye verdi. Eniştem vardı, ağabeyimin hanımı vardı çalışan. Fabrikada Antalyalı dışında çalışan çok vardı, Diyarbakır'dan, Erzincan'dan, Karadeniz'den, Anadolu'dan her yerden vardı çalışan.

Çalışırken ek iş yapmıyordum. Hafta tatilinde arkadaşlara yardımcı oluyorduk öyle. Dokuma tezgah ustası oldum sonradan.

Şimdi benim öğrenme merakım vardı. Ustama hep sorardım. Ustan öğretmek isterse söyler sana söylemezse sen sorarsın. Bizim kendi silici kadromuz vardı. Bir ekip olarak çalışırdık. 4-5 tane ekip vardı. Bizde de sınav yapıldı. Sınava kimler girecek; işte sendikanın iyiliği, güzelliği buradadır. Sendika önce kendi kadrosunda olanları sınava alıyordu. Sınava girdim ikinci sınıf usta kadrosunu kazandım. Daha sonra birinci sınıf kadrosu sınavına giriyordun. Tabi her sınıf kadrosu ücrete de yansiyordu. Yani kıdeme bağlı olarak ücretin de artıyordu. Birinci sınıf kadrosuna da yerleştim ücretim asgari ücretin üstüne çıktı. 10 yıl ustabaşı olarak çalıştım. Ustabaşı olunca sigorta primin tabandan yatardı. İkramiye alırdık. Asgari ücret alanlardan sigorta ikramiyeden keserdi ama benim ikramiyemden sigorta kesmez. Neden kesmez; çünkü sigorta tavanından maaşım ödendiği için sigorta vergisi kesmezdi.

Sendikanın cüzdanı vardı, dergilerini, broşürlerin takip ederdim. Sendikalı olduğuna dair sendika sana cüzdan verirdi. O cüzdanın arkasında her şey yazardı. Sendika kendi üyelerine ayrı duyuru yapardı. İşyerinin ise ilan tahtası vardı, orda yapıştırırdı duyuruyu. Sendika da o panoya asardı ilanı. Sen okumazsan da bir arkadaşın okur sana bilgi verirdi.

TEKSİF sendikası vardı. TEKSİF sendikası 1979'da TEKSTİL sendikası oldu. DİSK'e geçtik. Türkiye'de tek Antalya Dokuma Fabrikası şubesi olduk. Sendika neden önemli biliyor musun. Sözleşmeyi harfiyen uyguluyordu. Sözleşmede bir hak verilmişse işveren onu uygulamazsa sendika devreye girerdi. TEKSTİL sendikası sözleşmedeki

uygulamaları iyi uyguluyordu. Sendika işçi işveren arasındaki arabuluculuğu yapıyordu. İşçi muhatap olmazdı işverenle. Antalya Dokum Fabrikası sendikası üyeleri arasında güçlü bir bağ vardı. Dünyada örnekti yani. Sendika çalışmalarına katılıyordum, faaliyetlerine katılıyordum.

Maaşın %30'u prim alırdık. Onların belirlediği statüler vardı sözleşmede. Ona göre prim alıyorduk. TEKSİF sendikasıdayken pek yardım almadık ama TEKSTİL sendikasına geçince almaya başladık bazı yardımları. Öneriler getirildik işçi olarak. İşveren bizim önerilerimizi kabul etti. Şimdi bir form vardı, işçilere bu form dağıtıldı, herkes önerilerini yazdı. Diyelim ki 1200 kişi ardı, hepsini değerlendirirlerdi en çok istenile önerileri kabul ettiler. Örneğin iki kalıp sabun isteyen kaç kişi vardır 1200 kişiden 1000 kişiye ona göre kabul edilirdi. Öneriler şöyleydi; iki kalıp sabun vardı, bir takım banyo havlusu yılda iki defa verilsin, ayakkabı bir çift yılda, öyle yani. Fabrika hemen kabul etti. Biz sendikaya aidat ödüyorduk yıllık bir yevmiye ödüyorduk.

Ufak tefek iş kazaları oldu. iş kazası oldu mu hastaneye gidersin, istirahat verirse istirahat ederdi, yani işveren uygulardı bunları, eğer sigorta şüphelenirse yani eğer bir haftadan fazla istirahat vermişse doktor sigorta müfettişleri bu raporu incelerlerdi. Üzerinde dururlardı. İş yerine gelir soruşturmayı yaparlardı. Bu da raporun bir hafta geçmesi durumunda yapılırdı. Mesela bir ay verilmişse diyelim öyle gelirdi sigorta müfettişleri.

Ben 25 sene doldurdum fabrikada çok gürültü vardı ama rahatsızlığım olmadı bende, olan arkadaşlar oldu. işçilere kulaklık verdiler. O da sendika tarafından önerilmişti.

Emekli derneğimiz vardı. İşçi emekli derneği. Oda bütün işçilerin derneği. Yani emekli olan bütün işçilerin derneği. Muratpaşa'da bulunur.

Gündüzcüler: 8-17 devamlı gündüz olanlar gündüz postası olarak geçerler. Ondan sonra A, B, ve C diye adlandırılır postalar. 24 saate bölünür. Mesela A grubu birinci postadır ona göre işe gelir. Diyelim ki bir sabah işe girdiğimizde bir posta işten çıkardı. Yani gece gelmişlerdi. Öyle öyle postalar değişirdi.

Her işçinin günde bir öğün yemek hakkı vardı. Yemek listesi sendikacılarla hazırlanır sosyal şefleriyle. Menü hazırlanır, liste panoya asılırdı. Listede ne varsa işçiler onu yerdi. Yani işçiler ne yiyeceğini bilirdi.

Fabrikada tahmini 1200 kadrosu vardı. Birde bunların yanında özel şirketlerin çalıştırdığı işçiler vardı. Hemen hemen yarısı bayandı. Çünkü bayanların iş becerisi ayrı, erkeklerin iş becerisi ayrıydı. Mesela kadın iplikte çalışırdı; iplikte biliyorsun parmak becerisine dayalı (parmaklarını göstererek) şu benim parmaklarıma baksana, tezgahlardaki ipliklerin arasına girmez. İpi koparır. Erkek eli kalın olur, ondan dolayı da iplik bölümüne daha çok bayanlar alınırdı. Bayanların eli daha yatkındı, onun için dokumaya da kadınları

verirlerdi. Bobinlere verirler bayanları harman hallahta, kalite kontrole verirler bayanları, dokuna kumaşı incelerlerdi. Mesela dokunan kumaşları aynada incelerlerdi, görünmeyen gözenekleri oradan görürlerdi. Çünkü aynada çok büyük gösterirdi. Hataları bulmak için bayanlar kumaşa böyle atılır (masaya eğilerek). Bayanlar daha çok dikkat ederdi. Paketleme bölümüne alınırdı bayanlar. Dokuma fabrikasının 1200 kadrosu varsa 200-300 kişi dışında diğerleri asgari ücret alıyordu. Teknik kadro da kıdemlerine göre ücret alırlardı.

Çok zor tasarruf yapabiliyorduk. Mesela benim çocuğum okula erken giderdi, ben ondan erken çıkardım çünkü eğer çocuk 25 kuruş simit parası ister diye çocuğumdan evvel evi terk ederdim. Çocuk uyanıncaya kadar evi terk ederdim. Çocuğuna param yok demek yakışmaz bir babaya değil mi? Dokuma fabrikası 78'den sonra TEKSTİL sendikasına geçince çalışma şartları ve ücretleri biraz düzeldi. Bizim maaşlarımız pek krizden etkilemezdi, birkaç gün gecikme oldurdu ama. Eğer çalışan teknik eleman değilse asgari ücret yetmezdi. Şu anda çalışan asgari ücret yeterli mi? Değildir...Sendika seminer düzenlerdi. Fabrika semineri pek düzenlemezdi, bazen Ankara'da toplantılar yapılırdı.

Ben 67'de geldiğimde orada bina olarak, Dokuma fabrikası vardı, Ferrokrom fabrikası vardı bir de Su işleri binası vardı bina olarak. Diğer şekilde gözünün gördüğü yere kadar Kepez'de bina yoktu. Gerisi ormandı. Atatürk Devlet Hastanesi'nin orda Orman ve Tarım binası vardı; oradan Kepez'in aşağısı hep boştu, fabrika binaları dışında. Ormanlıktı yani. Bölge olarak bir ismi bile yoktu. Şarmpol, Meydan, Kızılelma ve Memurevleri mahalleleri vardı eskiden. Konyaaltı diye bir yer yoktu. Ben geldiğimde 68'de Antalya girişinde tabelasında 360.bin¹³⁵ bir şey yazardı.

Lojmanları sonradan yaptılar. Şimdi hiçbir şey kalmadı. Çünkü belediye orayı devir etti.. Orası devir edilmeyecek diye sivil toplum kuruluşları ve tüm partiler örgütleri birde işçi örgütleri çadır kurdular Dokuma'nın yanına... Direndi millet. Tüm siyasi partiler dava açtı. Karşı çıktılar satışına. "Dokuma satılamaz" diye örgütlendiler. "Dokuma buraya bir isim takmış, buranın bir simgesi olmuştur, öyle kalacak" dediler.

Ben olsaydım ne yapardım? Eğer ben olsaydım Dokumayı içindeki aletini edevatını hiçbirini sökmeden müze haline getirirdim onu. Ebedi müze olarak bırakırdım. Ziyaretçilere açardım. Yani ziyaretçilere açık müze yapardım. Önde bir kılavuz olmak şartıyla tüm ziyaretçilere tanıttırdım. Veyahut ziyaretçilere alet ve edevatları zarar vermemek kaydıyla koridorlarda önlemler alırdım. Her türlü makineyi görür seyrederdi herkes böylece. Eğer olduğu gibi şemalansaydı çok güzel kalırdı.

¹³⁵ 1965 Türkiye nüfus sayımına göre Antalya nüfusu 357.253 olarak verilmiştir. Bkz https://tr.wikipedia.org/wiki/1965_T%C3%BCrkiye_n%C3%BCfus_say%C4%B1m%C4%B1 (erişim tarihi: 11.04.2017).

Dokuma'ya bu kadar hasar verileceğini bilseydim hiç girmezdim oraya. Şimdi ben gittim Dokuma'ya her yer yıkılmış. Bilseydim ben oraya adımımı atmazdım. Çünkü daha önce gördüklerim fotoğraf olarak kalsaydı, yani eski gördüklerim, fabrikadan çıkmadan önceki gördüklerim o fotoğraf olarak kalsaydı daha güzel olurdu. Dokuma Fabrikası nasıl bir yerdi diye soracak olsalardı ben o fotoğrafa göre; emekli olmadan önceki fotoğrafa göre anlatırdım. Şimdi hiçbir şey anlatamam... Gittim fabrikaya ağlaya ağlaya dolaştım geldim. Ne kazan dairesi var, ne o dairesi var, ne lojmanlar var, ne bu var ne şu var, hiçbir şey yok. Kalmamış. Tek müdürün evi kalmış, pamuk depoları kalmış, işletme bölümünde dokuma bölümü ayırıydı, boyama bölümü ayırıydı, boyahane ayırıydı, üniteler ayrı ayrı olduğu için, buradaki alet ve edevatlar da ayrı ayrı bu makineleri götürmek için de şu duvarı yıkmışlar çıkartmışlar, bu duvarı yıkmışlar çıkartmışlar. Sanki viran yapmışlar. Viran gibi! Onu öyle gördüğümde kahroldum! Bir daha gitmem oraya. Arkadaşlar gidelim diyor, siz gidin ben gitmem diyorum oraya artık. Ben gitmedim.

Sosyal donatılar yetersizdi. Sosyal tesis olarak bir tek kreş vardı, lojmanlar da yetersizdi. Sahalar vardı onlar da ilgisizdi. Memurlar ile birlikte yaptık sahaları. Camii, sendikanın aldığı bir kararla işçi bir yevmiyesini bağışladı. Bunun içinde camii gitmeyenler vardı, namaz kılmayan da vardı, dinimizden olmayan var, dinsiz insan var; ama hiç kimse ben bu camii için çalışmam demedi. Herkes gitti çalıştı seve seve yevmiyesini bağışladı. Yani işçiler bir Pazar günü çalıştı, o günün bütün yevmiyesini bağışladı. Bir Pazar günü çalışmak mesaiye girdiği için 3 yevmiyeye gelirdi. Her işçiden 1200 kadro çalıştıysa 3600 yevmiye kesildi. Camii yapıldı.

İşçiler servisle geliyordu, ben yaya ile gidip geliyordum 20 dakika yetişiyordum ama hızlı ilerliyordum sonra sokaklar yapılıncaya motosiklet ile gitmeye başladım. Sonra bir ara motorum bozuldu, bozulduğu yere bıraktım, ben 20 dakikaya giderim dedim 2 saatte ancak vardım. 2 saat mesaiden kesildi. Çünkü ilk zamanlar direk fabrikaya gidiyordum. Sonra yollar yapılıncaya yolları takip ettim, öyle geç kaldım.

İş elbisemiz vardı. Her yıl verirlerdi. Fabrikaya girdin mi 8'den önce girerdik fabrikaya kartımızı basardık. 8:00 ve öncesi geçtiysen tamamdır. 8:01'de bile geçersen ve bu 3 defa tekrarlırsı ihtar alırdın. Ve yarım saat yevmiyen kesilirdi. Eğer yarım saate geç kalırsan 1 saat kesinti olurdu. Olay bu. Vardık iş yerine iş elbisemizi giydik herkes iş masasına gider. Herkes kendi tezgâhına gider, sonra öğle paydosuna çıkar. Herkes kaliteli bir iş çıkarırdı. Dokuma Fabrikası'nın öyle bir özelliği vardı. Herkes iyi iş çıkartırdı. Sümerbank'ın 25 işletmesi vardı; bütün işletmelerden, en az; zarar eden 10 fabrikanın zararını karşılıyordu. Biz, kendi yediğimizi, içtiğimizi de çıkartıyorduk yine de kar ediyordu fabrika. Bunu ben

Ankara’da muhasebeden duydum. Bizi İsviçre’ye gönderirlerken Ankara’ya da uğradık. Fabrika makineleri yenilemek için, yeni makine aldı. Makineleri tanımak için de fabrika bizi gönderdi İsviçre’ye. 9 kişilik bir ekiptik. Suze Ruti markası makine aldık 96 tane. Bu fabrika; suze ruti fabrikası dünyanın üçüncü büyük fabrikasıydı. Suze ile ruti ayrı ayrı ekipmanken ikisi de birleşmişler, ikisi ayrı firmaydı. Bize gelen makinelerin üstünde “suze ruti” yazardı. Daha önceki 360 tezgâh vardı. 360 tezgâh Doğu Alman teksima markasıydı. Teksima markası 150 devirdi, Suze ruti 300 devirdi. Şimdi devir az oldu mu makine ağır işler. Biz buradaki yani teksima markası makineleri biliyoruz ya, oradakini görünce şaşırdık. O zamanlar, 400 devir olanlarda 800 devir olanlar da vardı ama Sümerbank 300 devir olan makine için anlaşılmış. Biz 300 devir olanları çalıştırdığımız zaman baktık su gibi akıyor. Yani kumaş makinede su gibi akıyor. Hane saatlerde saniyeler su gibi işler ya, yelkovan ve akrep daha az döner, makinede böyle akıyordu, 300 devir olanlar. Biz daha diğer 400, 800 devirleri görmedik bile. Biz orada makineleri söktürdük, ayarladık, bir ay boyunca ekiple orda kaldık. Teknik müdürü ve şefimiz başımızda diğer 7 kişi teknik eleman ile gittik. Birde tercüman vardı genel merkez görevlendirmişti.

Neler üretiliyordu; gömleklik, poplin, ekose, kaba kumaş, aba cinsinden olanlar, oduncu gömleğinden olanlar, birde askeriye mal verirlerdi. Fabrikanın en büyük geliriydi askeriye mal vermek. Askeri elbiseyi verirdik.

Pamuk şuradan girer (başlangıç noktası olarak masanın başı gösterilir) şuraya dökülürdü, harman hallaç vardı, harman hallaç çamaşır makinesi gibi pamuğu karıştırırdı. Orada tozları falan temizlenirdi. Alırlar yumak yaparlardı, sonra fitil yaparlardı, büküm dairesine gelirdi. Katlamadan sonra zaten bobin haline gelmiştir. 2 kilo, yarım kilo,öyle bobin halinde satışı yapılırdı. Yani öyle de satılırdı.

Ünite olarak; harman-hallaç, fitil dairesi, büküm, katlama; buradan dokumaya geçerdi. Dokumada, çözgü, atkıdan geçer kumaş olur. Kumaş olduktan sonra boyahane, sonra katlamaya geçerdi. Ondan sonra tüccarlar gelir alırdı. Bunlar hep ayrı ayrı dairelerdi, uzmanlık isteyen dairelerdi.

Kepez semtinde oturuyordum hala da burada oturuyorum. Gecekondu oturuyordum. Elektriğimiz, suyumuz yoktu. 1976’ya kadar ışıksızdık. 76’da elektriğimiz, suyumuz geldi. Bunları kendi çabamızda, mahalledekiler ile beraber yaptık. Bir mahalle oluşturduk ormanın içinde. Sonra birlik olduk. Birlikte hareket edersek bir şey kazanırız dedi aynen de öyle oldu. Şimdi kendi dairem de (aynı mahallede) oturuyorum. Apartman dairesi.

Benim gördüğüm 3 tane blok vardı. Memurlara yetmiyordu, sonra bir blok daha yapıldı. o zaman da memurlara yetti yetmedi mi bilmiyorum. Müdürün evi gecekondu

şeklindeydi. Üstünde çatı vardı. Hemen fabrikanın girişinde, Özdilek'in (AVM) bitişiğinde vardı. Misafirhane vardı yemekhanenin arkasında. İşçiler fabrikada kalmazdı yani.

Boş zamanlarımızda birbirimize giderdik oturmaya, arkadaşlarımıza gidiyorduk. Fabrikada işimiz bitti mi eve giderdik. Hafta sonlarında ev işleriyle uğraşırdık, kahveye giderdik. Hafta sonunu iple çekerdik. Yıllık izinlerimi yaz aylarına denk etmeye çalışırdım. Memlekete yaylaya giderdik. Fabrikada boş zamanlarımızda futbol oynardık, voleybol oynardık, toprak sahada oynardık.

Dokuma'nın kooperatifinden de alışveriş yapardım, dışarıdan da alışveriş yapardım. Sıkıntı yaşamamak için hesaplı davranırdık. Hesaplı davranmazsan sıkıntı çekersin. Esnaf toleranslı davranırdı. Çünkü o zamanki insanlar borçlarına sadıktı. 10 senede geçse o kişi gelir borcunu öderdi. Şimdiki insanlar gibi değildi. Böyle de güzel bir yanı vardı.

Kendi kızımın nişanını yaptık orda. Arkadaşlarım garsonluğunu yaptı, ücret almadılar. Gelen müdürün şerefine, giden müdürün şerefine eğlenceler yapardık. Gelen ile gideni aynı akşamı orda kutlardık. Birine hoş geldin, birine uğurlar olsun derdik.

Benim emekliğimde de kutlama yaptık. Alabalık vardı şehirde orda yaptık. 40 kişi ile yaptık kutlamayı. Çok güzel günlerdi. Ekipmanlar gelmişti. Saz çalan falan. Gelen herkes kendi masasında oynardı saz eşliğinde. Güzel günledi. Arabanın arkasına sazları falan aldık öyle gittik. Sazlı sözlü eğlence olunca çiftlikteki bütün gelenler, geceye gelenler, herkes bir ağacın dibinde masasını kurar, masasının başında oynamaya başlar.

O zamana kadar öyle bir şey olmadı. Ormanın içinde yapardık. O ormanın içinde havuz vardı oraya döşedik masaları. Balığı bitiren yufkaları yerlerdi. ... Bir kız çocuğu çok güzel oynardı hiç unutmam, bütün arkadaşlar ona para taktılar, öyle güzel bir anıydı. Bende arkadaşlar sevinirler diye davetiye gelmeyenlere dedim ki kendi aranızda bir liste yapın ben haftaya buradayım sizin için bir parti yapayım dedim.

Biz kendimiz geliştirdik bazı etkinlikler. Nasıl yapıyorduk? Mesela 77'de fabrika ilk emeklisini veriyordu; unuttum ismini şimdi; biz kendi çevremizdeki arkadaşlara dedik ki emekli olan arkadaşla bir yemek ayarlayalım. Çarşıda bir lokanta kapatalım yiyelim, içelim, arkadaşın da ailesini davet edelim arkadaş masrafa ödemesin biz ödeyelim. Emekli olan işçiydi. Arkadaşlar uygun gördüler. Çallı' daki lokantayı kapattık. Gittik yedik içtik. İlk aşamayı öyle hal ettik. İkinci kişi emekli olduğunda bu sefer Çatı lokantasında yemek ayarladık. Öyle öyle derken; bu sefer dedim ki bizim kendi yemekhanemiz var; birinci aşamada kendi bölümümüzdeki şefleri ve ustabaşları davet ettik, ikincisinde memur durumunda davettik ettik; bundan sonra kendi yemekhanemizde yapalım dedik. Yemekhanemizin garsonları var, garson başlar var, aşçı başları var. Onlarla görüştük olur

dediler. Yemekhanede yapınca müdürlerden de gelenler oldu. Sendika bazen piknik ayarlıyordu, ona katılıyorduk.

Çocuklarıma eşim bakıyordu. Eşim çalışmıyordu.

Sendika çok önemliydi. Ferrokrom'un sendikası, Su İşleri sendikası, Karayolları sendikası, Dokuma'nın sendikası ayrıydı. Onların sendikası Türk-İş' bağlıydı. Şartları daha iyiydi. Onlar toplu sözleşme yaptıkları zaman mutlaka bizden farklı maaş alırlardı.

Diğer fabrikalara göre maaşımız daha azdı; ben şöyle diyordum; Pil fabrikasının sosyal hakları bana versinler gelsin ben ona maaşımı verirdim diyordum. Maaş o kadar düşüktü. Hakkını aramadı. Hakkını arayamadığı içinde maaşı ve sosyal hakları düşük kaldı. Düşük seviyede kaldıkça adam en sonda iki senede yaptığı sözleşmeyi tutu 3 seneye çıkardı.

İşi olmayan kişiden durumu mutlaka daha iyiydi. Çünkü işçi de olsa, durumu kötü de olsa, az bir geliri de olsa gelirleri sabit olduğu için daha farklı bakarlardı.

Benim çalıştığım iş yerinde devlet vardı, şimdi hiçbir işyerinde devlet yoktur. Bizim zamanımızda, kapıdan girdiğinde duvarda bir yazı vardır: “gözlüksüz çalışma”, nerde yazıyor? Mesela atölyeye girdik mi zımpara taşı var, zımparanın yanında gözlük vardır, gözlük asılıdır orda, bir de beyaz zemin üstünde kırmızı “gözlüksüz çalışma” yazardı. Ben elemanım. Geldim tutturdum zımparayı, eğer gözüme girerse zarar verir. İş yerinin sorumluluğu değildir. Çünkü orada yazılmış. Peki kaza oldu mu ne olur du? Alırlar seni hastaneye, o zaman da iş kaybı olurdu. O yazının önemi nedir biliyor musun? Devlet diyor ki “ben varım, ben seni görüyorum. Senin çalışmanı izliyorum” diyordur yani. Şimdi yüzlerce işçi ölüyor... O kadar güvencesiz, Allah bundan daha kötüsü yapmasın, beterin beteri de vardır çünkü. Ama şu anda ülkenin durumu çok kötü. Hem işçi konusunda, hem işveren konusunda dünyada en kötü durumdayız.

Bizim ki daha zordu; ama biz bu zorluklara alıştık, aştık. Aç gezdik, çıplak kaldık, sıkıntı çektik. Çocuklarımız şimdi daha iyi durumda. İş konusunda, yeme içme konusunda, sosyal hayat konusunda bizden çok daha üstünler. Ama iş güvenceleri konusunda bizim kadar iyi değillerdi. Mesela arkadaşımın çocuğu çalışıyordu özel sektörde şimdi onu işten attılar. Sendikası yok çünkü çocuğun. Sendika olsa bile sendikanın S'ni bile bırakmadılar.

1993'te emekli oldum. Emekli ikramiyesiyle çocuklarımı okuttum 4 çocuğumu, onları evlendirdim, evimi yaptırdım. Ben emekli olmadan eğer daha önce emekli olsaydım bir daire alırdım, ben emekli olduğumda bir dairenin bir odasını bile alamadım. Yani ekonomide değişen politikadan dolayı oldu. Örneğin bir yıl önce emekli olsaydım aynı emekli ile bir dire alabilirdim. Emekli ikramiyesini 6 ay sonra aldım. Emekli maaşım yetmiyor, yettirmeye çalışıyorum.

Emekli olmadan söz verdim Allaha; emekli günüm geldiği zaman gider dilekçemi vereceğim dedim. Çünkü emeklisi gelmiş olanlar emekli olmuyordu. Memurlarda görüyoruz, işçilerde görüyoruz. Emekli günü gelmişse gitsin emekli olsun, yerine başka biri gelsin. Hem daha verimli olurdu. Üretimde her şeyde. Yani emeklilik günü geldi mi emekli olmalı çalışan bence. Üretim sürdürsün. Zaten orada yediğin yemeğe bile ücret ödemiyordun. O emekli zamanı gelmiş kişinin yerini alacağı genç; 20 yaşında, 25 yaşında bir delikanlı, emekli günü gelmiş çalışanın bir ayda verdiği üretimle, o genç bir günde verecek. Olay bu. Ben bunları bildiğim için söz verdim, dilekçemi verdim.

Önce kendimi boşlukta hissettim, bomboş bir boşlukta. Hava boşluğunda yani. Ondan sonra yavaş yavaş alıştım. Sonra inşaat ile uğraştım. Yoksa emekli ikramiyesiyle 4 daire alamazdım. Muhasebeni kendin yaparsan, kendini kontrol edersin.

Oraya girdiğimde daha çoluğum, çocuğum yoktu. Oraya girdikten sonra çoluk çocuğum oldum. Oraya girdikten sonra yuvalarımız yaptık, evlendik, çocuklarımız oldu. Onları okuttuk, evlendirdik. Şimdi hiçbir çocuğum benim aldığım emekli maaşıma bakmazlar, yani elime bakmazlar. Neden? Herkes kendi işini kendi kurmuş. İkisi muhasebeci, biri turizmcisi.

Motorla işe gidiyordum ya, servis geçmiyordu buradan. Bir uyandım baktım saat geçmiş olmuş. Hâlbuki bir saat varmış daha. Yelkovan gelmişti saatin yerine. Eyvah saat geçmiş dedim. Hemen gömleğimi giydim, düğmelerini iliklemeden, pantolonumu giydim çıktım. Saat 08:00'dan önce varayım diye. Gittim baktım bütün servis araçları yerinde duruyor. Çünkü servis araçları gündüz postasından önce geceden gelenleri evlerine bırakıyordu. Bir saat önce erken gitmişim heyecanlandım, panik oldum. Gittim çay ocağına, simit aldım. Öyle oturdum.

Fabrikanın kapanmasına çok üzüldüm. 1200 kişi demek 4 ile çarparsan en 4800 kişi ederdi. Bu kadar nüfus beslerdi. O kadar önemliydi. Sonra ekonomiye katkısı bir başka değerliydi. Sonra kente katkısı, sosyale katkısı o derece önemliydi. Müdürümüz geldi Atatürk Orman Çiftliği'ne ağaç ektik. O ağaçları biz ektik. O ağaçları numaralandırdık. O ağaçlar hep aklıma gelirdi. Ağaçları kestiler. Bir arkadaşımız gitmiş demiş ki ağaçlarda numara var kesemezsiniz demişler. Atatürk Orman Çiftliği vardı Dokuma'nın alt yanında yağ sanayi ile Özdilek arasında vardı. Şimdi ağaçlar var mı orda. Yok... Kestiler o ağaçları. Ne zaman kestiler... Alışveriş merkezine yol yapacağız diye kestiler... Bak İsviçre'ye gittiğimde bir şey daha öğrendim. Böyle ovanın ortasında bir orman var. Devlette orda bir yol geçirmek istemiş. Tam ormanın ortasından geçirecek halk müdahale etmiş. Buradan geçiremezsin demiş. Yol ormanın oraya gelmiş, halkın tepkisi olunca yol oradan bakılmış.

Fabrika buraya, burası orman diye kuruldu. Kanallar falan yoktu. Devlet Su İşleri yönetiminde o kanallar açıldı. Devlet gücüyle açıldı orası. İnsan gücüyle açıldı o kanallar.

Fabrika emeklisinde kumaş olabilir, takvimler olabilir, bezden takvimler verirdi. Biz çok sevinirdik o takvimleri verdikleri zaman. Hane bir baba bir çocuğuna simit parası verir ya, çocuk sevinir. Biz de öyle sevinirdik. Bizim kurumumuz bize bir takvim verdi diye gerçekten memnun olurduk, bu kadar sevinirdik.

O yıllar ile bu yıllar çok farklıydı. Turizm yoktu. Turizm 80'den sonra Antalya'da ve ilçelerinde patladı. En uzun kıyı şeridinde sahip ildir Antalya. Turizm patladı, devlet kredi verdi faizsiz...

Fabrikanın açılmasının nedeni halka hizmetti bence. Devletçilik politikasının bir gereği idi bu.

Belediye bir toplantı yaptı belediye salonunda toplantı yaptılar sonra fabrikaya gittik. Keşke gitmeseydim dedim. Sonra onarıyoruz falan dediler burayı. Onarsalar bile eski halini getirmeye imkanı yok. Bir tane makine bile yok.

Parkın açılışına benim çocuklarım gittiler de ben gitmedim. Öyle görmeyeyim dedim. İlk gittiğimde pişman oldum. Hafızamdaki fotoğraf hep bıraktığım gibi kalacaktı. Arada buluşuyoruz. Bu katılımcı 12 kast edilmektedir) arkadaşım ile buluşuyoruz. Çünkü aynı köydeniz. Canlılar da öyle, aynı yerde kaldılar mı birlikte gezeler. Vahşi hayvanlar bile birlikte, grup olarak gezerler. İnsanlar da öyle; köylüler köylülerle, şehirli şehirliyle gezerler. İşçiler işçilerle gezerler...

Fabrika kapanmasaydı tekrar çalışırdım. Çalıştığım günleri özleyorum. Şimdi ilkokulu dışarıdan bitiren biriyim. Ustabaşılığına yükseldiysem bunun bir sebebi vardır; ben her gün bu kapıdan giriyorum, sen de giriyorsun. Sınava girdiğimizde niye ben kazandım benim merakım vardı. Sınava hazırlamak için değil bilgim olsun diye öğreniyordum soruların hepsini cevaplıyordum ben 100 üzerinde 95 alıyordum, heyet bana öyle veriyordu. Diğerleri 30 alıyordu.

Çocuklarımın devlet fabrikasında çalışmasını isterdim. Şirkette değil. Şu anda şirkette çalışmasını istemem. Neden biliyor musun? Hiçbir şirketin garantisi yoktur. İsteddiği zaman seni kapının önüne koyar. İstemezse sen kendin gitmek zorunda kalırsın neden? Battım der.

O fabrikanın bütün ünitelerdeki makineleri çalışır vaziyette müze gibi bulunmasını isterdim. Bunu yapamazlar. Neden? Çünkü makineleri hurdacıya verdiler. Hurdacı ne yaptı? Bütün makineleri eritti. Başka ne yapacak. Eski haline getirirdim. Güzelce boyardım. Her sene bakımını yapardım. Bir kadına ne kadar bakım yaparsan o kadar güzel olur. Müze de öyledir. Müzeye bakmazsan o da körelir gider. Müzelerdeki fotoğraflara bakarsan hepsi

temizdir. Bakımı yapılır. Umutlarım yıkıldı gördükten sonra. Söndü, kararttı umutlarımı. Ne yaparsan severek yaparsın. Zorla yaptığın hiçbir şey iyi değildir.

Böyle bir çalışmanın yapılması bana mutluluk verdi. Çalışmada başarılar...

EK 3- GÖRÜŞMECİLERİN DEMOGRAFİK ÖZELLİKLERİ VE GÖRÜŞMELERİN YAPILDIĞI TARİH

Görüşme No	Yaş	Cinsiyeti	Medeni Durum	Eğitim Durumu	Fabrikadaki Konumu	Şimdiki İstihdam Durumu	Çocuk Sayısı	Görüşmenin Yapıldığı Tarih
1	69	Erkek	Evli	Üniversite	Memur	Çalışmıyor	3	14.11.2016
2	58	Erkek	Evli	Lise	İşçi	Çalışıyor	2	25.11.2016
3	63	Erkek	Evli	Lise	İşçi	Çalışıyor	2	25.11.2016
4	59	Erkek	Evli	Lisansüstü	İşçi	Çalışıyor	3	25.11.2016
5	59	Erkek	Evli	Lise	İşçi	Çalışıyor	2	28.11.2016
6	58	Erkek	Evli	Lise	İşçi	Çalışıyor	3	28.11.2016
7	68	Erkek	Evli	Lise	Memur	Çalışmıyor	2	08.12.2016
8	47	Erkek	Evli	Üniversite	Geçici Ç.	Çalışıyor	1	16.12.2016
9	66	Erkek	Evli	İlkokul	İşçi	Çalışmıyor	3	20.12.2016
10	67	Erkek	Evli	Lise	İşçi	Çalışmıyor	2	20.12.2016
11	67	Kadın	Evli	Lise	Memur	Çalışmıyor	2	21.12.2016
12	72	Erkek	Evli	İlkokul	İşçi	Çalışmıyor	4	22.12.2016
13	70	Erkek	Evli	İlkokul	İşçi	Çalışmıyor	4	22.12.2016
14	76	Erkek	Evli	Lise	İnş.H.Ç	Çalışmıyor	*	22.11.2016
15	73	Kadın	Evli	Lise	Memur	Çalışmıyor	2	07.01.2017
16	69	Kadın	Evli	Lise	Hemşire	Çalışmıyor	2	07.01.2017
17	73	Kadın	Evli	Lise	Memur	Çalışmıyor	3	07.01.2017
18	59	Erkek	Evli	Lise	Memur	Çalışmıyor	1	07.01.2017
19	63	Erkek	Evli	Lise	Memur	Çalışıyor	2	14.01.2017
20	57	Kadın	Evli	Lise	Memur	Çalışmıyor	1	04.02.2017
21	56	Kadın	Evli	Lise	Memur	Çalışıyor	2	04.02.2017
22	64	Erkek	Evli	Üniversite	Memur	Çalışmıyor	2	27.02.2017
23	66	Kadın	Evli	Lise	Memur	Çalışmıyor	2	04.03.2017
24	80	Erkek	Evli	Lise	Memur	Çalışmıyor	2	15.03.2017
25	60	Kadın	Evli	İlkokul	İşçi	Çalışmıyor	3	26.03.2017
26	63	Erkek	Evli	İlkokul	İşçi	Çalışmıyor	2	26.03.2017
27	73	Erkek	Evli	Lise	İşçi	Çalışmıyor	2	26.03.2017
28	91	Kadın	Evli	Ortaokul	İşçi	Çalışmıyor	3	26.03.2017

EK 5- SÜMERBANK KANUNU

https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/Kanunlar_Kararlar/kanuntbmmc012/kanuntbmmc012/kanuntbmmc01202262.pdf (erişim tarihi: 25.05.2017)

Sümerbank Kanunu

Kanun No. 2262

Kabul tarihi: 3/6/1933

Madde 1 — Alelûmum sanayi işlerle ve bankacılık muameleleriyle iştigal etmek ve merkezi Ankara'da olmak üzere «Sümerbank» namile bir banka teşkil edilmiştir. Bu banka hükmi şahsiyeti haiz olup bütün muamelelerinde bu kanun ve hususî ve ticarî haklar hükümlerine tâbidir.

Madde 2 — Sümerbankın iştigal mevzularının başlıcaları aşağıda yazılmıştır:

A) Devlet sanayi ofisinden devralacağı fabrikaları işletmek ve hususî sanayi müesseselerindeki Devlet iştirak hisselerini ticaret kanunu hükümlerine göre idare etmek.

B) Hususî kanunlarla verilmiş salâhiyetlere istinaden yapılacak fabrikalar hariç olmak üzere Devlet sermayesile vücude getirilecek bütün sınıflı müesseselerin etüt ve projelerini hazırlamak ve bunları tesis ve idare eylemek;

C) Teessüsleri veya tevsileri memleket için iktisaden verimli olan sanayi işlerine sermayesinin müsaadesi nisbetinde iştirak veya yardım etmek.

Ehemiyyetleri itibarile alelûmum sanayi işleri şu suretle sıralanır:

1) Ana iptidai maddeleri memlekette yetişen ve henüz istihsal miktarı istihsâlî karşılayamıyan sanayi,

2) Ham ihracat mallarını mamul veya kısmen mamul hale koyarak kıymetlendiren ve sürümünü kolaylaştıran sanayi,

3) Mamulâtı memleket dahilinde büyük mıkyaşa istihsâl olunan ve ham iptidai maddeleri henüz memlekette yetiştirilmemekle beraber teessüsleri halinde iptidai maddelerinin de memlekette yetiştirilmesi mümkün olan sanayi,

4) Ham iptidai maddeleri memlekette bulunmadığı gibi yetiştirilmesi de kabil olmıyan fakat imal safhalarının memlekete temin edeceği faydalar ehemmiyetli miktara balığ olan sanayi,

D) Memlekete ve kendi fabrikalarına lüzumu olan usta ve işçileri yetiştirmek üzere mektepler açmak ve sanayi mühendis ve mütehassuslarını yetiştirmek için dahildeki yüksek mekteplerde talebe okutmak veya bu maksatla İktisat Vekâletince açılacak mekteplere yardım etmek ve ecnebi memleketlere talebe ve stajiyer göndermek.

E) Sanayi müesseselerine kredi temin etmek ve alelûmum bankacılık işlerini yapmak;

F) Millî sanayiîni inkişaf tedbirlerini aramak ve gerek bu hususta gerek İktisat Vekâletince tetkik için bankaya verilecek mevzular hakkında mütalea beyan etmek.

Madde 3 — Devlet Sanayi ofisi ve Türkiye Sanayi kredi bankası teşkil hakkındaki 2058 ve 2161 numaralı kanunlar müligadır. Bu müesseselerin bütün mevcut ve matlupları ve hukuk ve vecibeleri Sumerbanka intikal eder.

Madde 4 — Sumerbankın itibarî sermayesi yirmi milyon liradır. Bu sermaye Hükümetin teklifi ve banka umumî heyetinin kararı ile bir mısı kadar artırılabilir.

Bankanın ilk sermayesi aşağıda yazılı emval ve mebaniden teşekkül eder:

A) Devlet sanayi ofisinden ve Sanayi kredi bankasından devralacağı bütün hak ve menfaatler ve ihtiyat akçaları;

B) Devlet sanayi ofisinden devralacağı fabrikaların sabit ve mütedavil sermayeleri ve müterakim amortismanları;

C) Devlet sanayi ofisinden devralacağı iştirak hisseleri;

D) Türkiye Sanayi kredi bankasından devralacağı sabit ve mütedavil sermaye;

E) Devletçe verilecek tahsisat.

Madde 5 — Sumerbank İcra Vekilleri Heyetinin kararı ile faizli veya faizsiz, ikramiyeli veya ikramiyesiz, temettü hisselerine iştiraklı veya iştiraksiz tahvilât çıkarabileceği gibi on beş seneye kadar vadeli istikrazlar dahi yapabilir. Bunların miktarı yirmi milyon lirayı geçemez.

Maliye Vekili Bankanın çıkaracağı tahvillere ve aktececeği istikrazlara kefaletle mezdur.

Madde 6 — Sumerbank, Ziraat ve Emlâk bankaları gibi millî kredi müesseselerine mahsus haklardan ve imtiyazlardan istifade eder.

Madde 7 — Sumerbank, Umum Müdürü de dahil olduğu halde bir Reis ve dört azadan mürekkep beş kişilik bir idare meclisi ile idare olunur. Umum müdürün iki muavini bulunur.

Meclisi idare reisile azadan biri ve umum müdür ile muavinleri İktisat Vekâletinin ve bir aza Maliye Vekâletinin inhası ve İcra Vekilleri Heyetinin kararı ve Reisicümhurun tasdikile tayin olunurlar. Bir aza da Banka Umumî heyeti tarafından intihap olunur. Tayin ve intihap olunacak azaların bankacılık, iktisat ve sanayi işlerinde ihtisas sahibi zevat arasından seçilmesi lâzımdır.

Müdürü Umumî ile muavinlerinden maada Meclisi idare azasının ve reisinin hizmet müddetleri üç senedir. Müddeti bitenlerin tekrar tayin ve intihapları caizdir. Umum Müdür muavinleri Meclisi idareye iştirak ederler, fakat rey veremezler.

Madde 8 — Bankanın umumî heyeti Büyük Millet Meclisinin Bütçe ve İktisat Encümenleriyle Başvekâletten her sene intihap olunacak üç mürshastan teşekkül eder.

Madde 9 — Banka, biri İktisat diğeri Maliye Vekâletlerince ve üçüncüsü umumî heyet tarafından intihap olunacak üç mura-kipten mürekkep bir heyet maafeile murakabe olunur. Mura-kiplerin hizmet müddetleri bir senedir. Yeniden intihapları caizdir.

Madde 10 — Sumerbankın tanzim edilecek senelik blâncô ve kâr ve zarar hesapları müteakip senenin ilk üç ayı zarfında

bağlı şirketler haline koymağa mecburdur. Aynı cinsten ina-lâtta bulunan fabrikaların bir şirket idaresinde toplanmaları caizdir. Şirket olarak teşekkülün istizam edeceği damga ve tapu resimleri ve harçları istifa olunmaz. Bu şirketlerin hisse senetlerinin yüzde yüzü banka adına yazılı olacaktır. Hükümetin teklifi üzerine umumî heyetçe verilecek karara göre bu hisse senetlerinin kısmen veya tamamen Türk eşhas ve müesseselerine satılması caizdir. Banka devralacağı iştiraklerde mevzu hisselerini meclisi idare kararı ve İktisat Vekâletinin müsaadesi üzerine satabilir. Bankanın yeniden tesis veya iştirak edeceği teşebbüsler bu hükümlere tâbi tutulmaz.

Madde 12 — Sumerbankın kendi idare ve iştirak ettiği müesseselerden gayrisi için sanayi kredisine tahsis edeceği meblâğ elbette bulunan krediye tahsisi kabil meblâğın yarısından az olmamak üzere İktisat Vekâletince tesbit olunur.

Madde 13 — Sumerbank 12 nci madde mucibince sanayi kredisine tahsis edeceği meblâğın kullanılmasında aşağıdaki esaslara riayete mecburdur:

A) Sanayi tesis kredisini te-zinde ikinci maddenin (E) fıkrasındaki tertibe göre muhtelif sanayi yekdiğerine tercih olunur;

B) Muhtelif kredilerin tevzinde;

Ham ve mamul maddeler mukabilinde teminatlı kredi ile,

Mamul maddelerin satışından ve ham maddelerin alışından doğan ticarî senelere ait iskonto kredisini,

Ve makine kefalet kredisini,

Muameleleri sanayinin inkişafına hizmet etmek ve banka sermayesini hareketli bulundurmak noktasından diğer kredi muamelelerine tercih edilir.

Madde 14 — Bankanın senelik safı kârından ilk önce yüzde onu ihtiyat akçasına ayrılır ve sermayeye yüzde atı faiz hesap edilir. Geriye kalandan İktisat Vekâletinin tensibile en çok yüzde ikiye kadarı idare meclisine ve yüzde üçe kadarı da maaşları nisbetinde ikramiye olarak memurlara verilir.

Bankanın her sene blâncosu mucibince safı kârından faiz ve kâr bakıyesi ayrılacak meblâğ, itibarî sermaye haddine balığ oluncaya kadar ilk sermayeye ilâve olunur.

Bankanın tediyeye edilmiş sermayesi itibarî sermaye haddine balığ olduktan sonra sermaye faızı ile kâr bakıyesi hazineye verilir.

Madde 15 — Sumerbankın muamelât ve sarfiyatı muhasebei umumîye, müzayede, münakasa ve ihale kanunları hükümlerine ve Divanı muhasebat vize ve murakabesine tâbi değildir.

Madde 16 — Sumerbank İktisat Vekâletinin müsaadesile dahilde lüzumu kadar şubeler açabilir.

Madde 17 — Sumerbankın işgal mevzuuna dahil olan sanayi tekniğine ait işleri yapabilmeleri için lüzumu kadar muhtelif ihtisas erbabından mürekkep bir fen heyeti bulunur. Müdür muavinlerinden biri bu heyetin de reisliğini ifa eder.

Madde 18 — Bankanın devralacağı ve yeniden tesis ede-

EK 6- SÜMERBANK ŞİİRİ

Mehmet Ergönül

“Sümerbank’a Sesleniş” (Sümerbank Şiirler Antolojisi, Sümerbank Dergisi Ek’i, 28/1971, Ankara).

Sümerbank’a Sesleniş

Yurdumuzda yeniliğin, ilk adımını attın
Ekmeğine göz nuru, alın terini kattın.

Ata’nın yeşerttiği ulu çınar gibisin,
Çağıl çağıl akarsın, bitmez pınar gibisin,

Bursa’da yeşil büklüm, İzmir’de kar’dan
aksın,

Erzincan’da ince yol, Ereğli’de bayraksın.
Sivas’ta bar başısın, Adana’da pamuksun,
Bazan ince bir nakış, bazen da karamuksun

Beykoz’da kundurasın, Antalya’da
mendilsin,
Malatya’da renklerle çiçeklenen bir dilsin.

Elif bacıda fıstan, Zeynep’te ince dalsın,
En ucuz, en kestirme halka uzanan yolsun.

Bir tatlı gülücüktür Nazilli’de basmalar,
Goblen’de meyve verir, hevenk hevenk
asmalar.

Kayseri’de yücesin, Erciyes gibi başın,
Gülzar’da güllü şalvar, terli yüzde
puşusun.

Saymakla bitmez gücün, her yerde her an
varsın,

Adım başına adın, sende yurdun kadarsın.

Yıldız’da yıldız gibi gülümseyen çinisin,
Torbamda lor, peynirim, rençberim
ekinimsin.

Kuveyt’te şan sofrası, krallara layıksın,
Yerli malı bayrağısın, yurttaşa kolaylıksın

Antep’te şal kuşağı, Kilis’te ak kilimsin
Renkler seninle canlı, sussam bile dilimsin.

Öncüsün, öğretmensin, ana sütünden aksın,
Duysun adın cihan, sen bizim
Sümerbanksın...

EK 7- ANTALYA PAMUKLU DOKUMA FABRİKASI T.A.Ş. İMZA- ANA SÖZLEŞME BELGESİ

(Antalyalılar Adına Burhanettin Onat Ve Atilla Konuk'unda İmzalarının Yer Aldığı Dokuma Fabrikası'nın Şirket Kuruluş Ana Sözleşmesi (ATSO Vizyon Dergisi. Yıl:28. Sayı 299- Ocak-Şubat 2015:25

İmza Belgesi

I

Antalya Pamuklu Dokuma Sanayii
TÜRK ANONİM ŞİRKETİ
Esas Mukavele-
namesi
F A S İ L : I
Ana Hükümler

Kuruluş , Müessisler , Unvan , iştigal mevzuu ,
Merkez , Müddet

Kuruluş ; Madde - I Aşağıda imzaları bulunan Müessisler arasında , yürürlükte bulunan Kanunlar ve bu Esas Mukaveleleme hükümlerine göre idare edilmek üzere bir Anonim Şirket kurulmuştur .

Müessisler; Madd - 2 Şirketin Müessisleri , bu Esas Mukaveleyi imza eden ;
a) Adları ve adresleri bu Mukavelelerin sonunda yazılı olanlar
b) Ant Birlik (Antalya'da Yokarı Pezar'da)
c) Sümerbank (Ankara'da Ulus meydanında)
g) T.C.Ziraat Bankası (Ankara'da Bankalar Caddesinde)
d) Türkiye İş Bankası (Ankara'da Ulus meydanında)
e) Türk Ticaret Bankası- (Ankara'da Anafartalar caddesinde)
ndan ibarettir .

Unvan ; Madde - 3 Şirketin unvanı :
A N T A L Y A P A M U K L U D O K U M A
S E N A Y İ İ T Ü R K A N O N İ M Ş i r k e t i ' d i r .

İştigal mevzuu ; Madde - 4 Şirketin iştigal mevzuu, başlıca şunlardır :
a) Pamuk ipliği , Pamuklu mensucat, Çarçır, Pamuk yığı fabrikaları tesis etmek, işletmek , alüminum Pamuklu Sanayiine müteallik tesisler vucude getirmek .

%

Hr. Ay

Ana Sözleşme Belgesi: Antalyalılar Adına Burhanettin Onat Ve Atilla Konuk'unda
İmzalarının Yer Aldığı Dokuma Fabrikası'nın Şirket Kuruluş Ana Sözleşmesi (ATSO
Vizyon Dergisi. Yıl:28. Sayı 299- Ocak-Şubat 2015: 25).

ANTALYA PAMUKLU DOKUMA SANAYİİ T. A. Ş.
MÜDÜRLER KURULUNDAN

Şirketimiz Umumi Heyeti, aşağıda arzolunan ruzname maddelerini müzakere ve karara bağlamak üzere fevkalade olarak 15/11/1962 tarihine rastlayan PERŞEMBE günü saat 14.30 da Fabrikamız lo-
kalinde toplanmaya davet olunması Müdürler Kurulumuzca kararlaştırılmış olduğundan Sayın Ortak-
larımızın mezkûr gün ve saatte toplantıya şeref vermelerini, bizzat gelebileceklerin örneği ayrıca
her Ortağa sunulan Vekâletname ile vekil tayin etmeleri her Ortağın veya Vekilinin toplantı tarihini-
den bir hafta evvel Fabrikamıza muracaatla giriş kartlarını almaları rica ve ilân olunur.

G Ü N D E M :

- 1- Sermaye tezyidi hakkında Müdürler Kurulu raporunun okunması,
- 2- Esas Mukavelemizin 7 nci maddesinin aşağıdaki şekilde değiştirilmesi,

7 nci maddenin eski Şirket sermayesi 50.000.000. — TL. kıymetinde- dendir. Bu sermaye her biri 5.000. — TL. kıymetinde 10.000 hisseye ayrılmıştır. Hisselerin 2200 ade- di Esas Mukavele ile taahhüt ve tediyede bulunup pay defterinde isimleri yazılı Ortaklara, 3000 ade- di Birinci tezyidi sermayemize iştirak etmiş Or- taklarımıza, 4800 adedi yeniden hisse olacak eski ve yeni ortaklara aittir.	7 nci maddenin yeni şekli Şirketimizin sermayesi 80.000.000. — TL. kıy- metindedir. Bu sermaye, her biri 5.000. — TL. kıy- metinde 16.000 hisseye ayrılmıştır. Hisselerin 2200 adedi Esas Mukavele ile taahhüt ve tediyede bulu- nup pay defterinde isimleri yazılı Ortaklara, 3000 adedi birinci tezyidi Sermayemize iştirak etmiş Ortaklarımıza, 4800 adedi ikinci tezyidi sermaye- mize iştirak etmiş Ortaklarımıza, 6000 adedi de ye- niden taahhütte bulunmuş olan eski ve yeni Or- taklarımıza aittir. İlk sermayeyi teşkil eden 50.000.000. — Lira temamen ödenmiş olup bu kerre arttırılan 30.000.000. — liranında tamamı taahhüt ve % 25 i ödenmiştir.
--	---

209

EK 8- ANTALYA DOKUMA FABRİKASI'NIN DETAYLI KRONOLOJİSİ

(ATSO, AR-GE Müdürlüğü, Vizyon Dergisi, Y.28. S.299.Ocak-Şubat 2015: 26).

“3 Nisan 1955 tarihinde şirketin ana mukavelesi imzalanmıştır. Fikri Zaman ve Süleyman Ersunay 250 lira aylık ücret ile ilk murakıplar (denetçi) olarak seçilmişlerdir.

26 Mayıs 1955 tarihinde **Antalya Pamuklu Dokuma Sanayi Türk Anonim Şirketi**'nin kuruluş tescili yapılmıştır.

5 Ocak 1956'da Cumhurbaşkanı Celal Bayar ve Başbakan Adnan Menderes tarafından fabrikanın temellerini atmıştır.

Ocak 1959 makinaların montajı tamamlanmıştır.

2 Eylül 1959 tarihinde sermaye 11 milyondan 26 milyon liraya çıkarılmıştır.

25 Ağustos 1961 tarihinde şirket tarafından Poplin Spor Kulübü kurulmuştur. Mavi-Beyaz forma taşıyan kulübün Futbol-Voleybol-Basketbol şubeleri vardır.

1 Ekim 1961 tarihinde fabrika üretime başlamıştır.

31 Aralık 1961 tarihinde fabrikanın şehre uzak oluşu ve kiralara yüksekliği nedeniyle Antalya Tekstil İşçileri Yapı Kooperatifi kurulmuştur.

15 Ocak 1962 tarihinde Geçici Müdürler Kurulu oluşturulmuş, Ömer Zeybekoğlu Başkan, Nimet Çelik ve Ahmet Fettahoğlu Üye olarak yer almışlardır.

15 Kasım 1962 tarihinde sermaye 50 milyondan 80 milyona çıkarılmıştır.

(Ek3: Gazete İlanı)

Hissedarlar: Sümerbank(7.061) hisse, Antbirlik (800), Ziraat Bankası (200), İş Bankası(600), Türk Ticaret Bankası (100), Antalya Ticaret ve Sanayi Odası (10) ve 10 şahsa ait (14).

29 Mart 1965 tarihinde yapılan Genel Kurul kayıtlarına göre çalışan işçi sayısı 1.765'tir. Stokların değeri ise 20 milyon 963 bin 700 liradır.

1964'te Çocuk Esirgeme Kurumu 1 hisse ile şirkete ortak olmuştur. Bunun yanında 3 şahıs da toplamda 6 hisse ile ortaklar arasında yer almıştır.

1967'de Kuruluşundan itibaren zarar eden fabrika 1.307.568,90 lira kâra geçmiştir.

1969'da Dokuma Fabrikası güneyinde Antbirlik Pamukyağı Fabrikası üretime geçmiştir.

1971'de İplik boyama tesislerinin yıpranmış olmasından dolayı, yeni iplik boya tesisi 1972 yılında faaliyete geçirilmek üzere satın alınmıştır.

1971’de daha fazla konfeksiyon üretimi yapmak için konfeksiyon atölyesinin yapımına başlanmıştır.

1984 yılı içinde 560.129 metre mini ekose, 12.320 adet gömlek ihraç edilmiş olup 483.710 Dolar karşılığı 160.718.812 TL gelir sağlanmıştır.

1985’de İşletmede 1.025 işçi ve 73 memur çalışmaktadır.

1990’da sermaye 80 milyondan 22 milyar 800 milyon TL’ye çıkarılmıştır.

1990’da şirketin 641 gerçek ve tüzel ortağı vardır

1995 yılı içinde 8.023.387.900 TL ihracat gerçekleştirilmiş olup, 1994 yılındaki ihracat ise 138.590.104.800 TL’dir.

1998’de İşletmede 320 işçi ve 49 memur çalışmaktadır

22 Mart 2002 tarihinde şirket ortakları:Sümer Holding A.Ş., Ticaret Bankası, Antalya Ticaret ve Sanayi Odası, Sosyal Hizmetler Çocuk Esirgeme Kurumu Genel Müdürlüğü ve Antalya Büyükşehir Belediyesi’dir.

3 Aralık 2002 tarihinde şirket sermayesi 22.800.000.000 TL’den 68.400.000.000 TL’ye çıkarılmıştır.

2004’te şirket sermayesi 68.400.000.000 TL’den 46.056.000 YTL’ye çıkarılmıştır.

2004’te şirketin ortakları Sümer Holding A.Ş. ile Antalya Ticaret ve Sanayi Odasıdır.

10 Kasım 2004 tarihinde şirket unvan değişikliği yapmıştır. Antalya Pamuklu Dokuma Sanayii T.A.Ş iken Antalya Pamuklu Dokuma İnşaat Mühendislik Özel Eğitim ve Danışmanlık Hizmetleri İhtiyaç Maddeleri Turizm Ticaret ve Sanayi A.Ş. olmuştur.

16 Şubat 2005 tarihindeSümer Holding A.Ş tüm hisselerini Kepez Belediyesi’ne devretmiştir.

9 Mart 2006 tarihinde Antalya Ticaret ve Sanayi Odası tüm hisselerini Kepez Belediyesi’ne devretmiştir.

28 Mayıs 2010 tarihinde şirket ortakları:

Kepez Belediyesi, Antbirlik, Büyükşehir Belediyesi, Kızılay Derneği, Ticaret Borsası, Elmalı Belediyesi, Çocuk Esirgeme Kurumu ve Diğer Şirketlerdir.

7 Ağustos 2014 tarihinde şirket ortakları:Kepez Belediyesi (46 milyon 49 bin 747 TL 250 kuruş), Antbirlik (2 bin 220 TL), Büyükşehir Belediyesi (17 TL 100 kuruş), Kızılay Derneği (11 TL 100 kuruş), Ticaret Borsası (8 TL 550 kuruş), Elmalı Belediyesi (5 TL 550 kuruş), Çocuk Esirgeme Kurumu (2 TL 775 kuruş).

Bu kurumlarla birlikte şirketler ve şahıslar olmak üzere birçok ortağı bulunmaktadır.

Sermayesi: 46 milyon 56 bin TL

Yönetim Kurulu Üyeleri:

Başkan Serhat Demir

Bşk. Yrd. Habip Akhan

Üye İbrahim Ethem Taş". (ATSO, AR-GE Müdürlüğü, 2015: 26).

EK 9- DOKUMA FABRİKASI MAKİNE PARKI

(Sümer Holding Personeli A. O. Dursun tarafından 11.04.2017 tarihinde tarafımıza e-postayla gönderilmiştir.

ANTALYA DOKUMA İŞLETMESİ YARDIMCI İŞLETMELER MAKİNA PARKI					
	MARKASI	TİPİ	MODELİ	ADET	AÇIKLAMALAR
BUHAR					
Buhar kazanı	Gera-VEB	Su borulu	1959	3	Kömürlü,10 atu, 6 t/h,max.8 t/h (1'i arızalı)
KLİMA					
H.Hallaç klm. Santrali	VEB		1959	1	32000 m3/h
Kard, İplik, İhzar klm. Santrali	Demta-Va 180		1985	2	80000 m3/h/ad
İplik, Dokuma, İhzar klm. Santrali	Demta-Va 180		1985	2	113750 m3/h x 2/ad
Dokuma klm. Santrali	Akfen Sav -160		1986	1	90000 m3/h x 2/ad
Dokuma klm. Santrali	Akfen Sav -160		1986	1	80000 m3/h x 2/ad
SOĞUTMA					
Soğutma Kompresörü	Trane	Santrifüj	1985	3	3 x 1250000 k.cal/h (Kısmen arızalı)
Müdürüyet Soğutma Kompresörü	Trane + Alarko	Pistonlu	1977	1	125000 k.cal/h
BASINÇLI HAVA KOMPRESÖRLERİ					
	Atlas-Copco GA 508	Vidalı	1986	2	7 atu, 5 m3/d
	Komsan	Pistonlu	1978	2	8 atu, 1.2 m3/d
	GKW	Pistonlu	1959	2	15 atu, 0.18 m3/d
	KSB	Roots	1976	2	0.5 atu, 20 m3/d
	Atlas-Copco BT2	Pistonlu	1974	1	7 atu, 1.73 m3/d
	Atlas-Copco KT4A	Pistonlu	1975	1	7 atu, 0.3 m3/d
	Komsan	Pistonlu	1988	2	3 atu, 4.95 m3/d
	Komsan	Pistonlu	1988	1	3 atu, 7 m3/d
	Josef Mehrerj AV4	Pistonlu	1957	1	10 atu, 0.225 m3/d
DİZEL- GENERATOR- TURBİN					
	SKL		1959	1	200 HP ,500 d/d, 160 kw
GÜÇ TRAFOLARI					
Trafo	VEB	Viduf	1959	3	1250 KVA, 6.3/0.4 kv
Trafo	VEB	Viduf	1959	1	630 KVA, 6.3/0.4 kv
İŞ MAKİNALARI					
Forklift	Ismak	Dizel		1	Kaps.2500
Kepçeli Traktör	Steyr	Dizel		1	70 HP
TAŞIT ARAÇLARI					
Otomobil	Reno	Benzinli	1991	1	Faal
Kamyon	Fiat 50 NC	Dizel	1983	1	Faal
Kamyon	Fiat 50 NC	Dizel	1980	1	Faal
ATÖLYE					

TEZGAHLARI					
Matkap	WEB			2	
Saç kıvrırma mak.				1	
Sunta kesme mak.				1	
Kordon mak.				1	
El matkabı				5	1'i darbeli
Taşlama maklinası rektefiye				1	
Seyyar taşlama				2	
Taşlama makinası				3	
Spral taşlama makinası				2	
Ağaç zımparalama mak.				1	
Torna tezgah.	DLZ.WEB.TO 3		1959	5	4 adet atölyede ve 1 ad. maran.
Freze tezgah.	WEB		1958	1	
Vargel	GLACHAU		1959	1	
Planya	WEB.INVICIBLE		1959	2	Marangozhane için
Şerit testere	BURSELKUR		1966	1	Marangozhane için
Bileme mak.	WEB		1959	2	Marangozhane için
Daire testere	T.K.C		1959	1	Marangozhane için
Testere mak.	WEB		1958	2	Metal için, hidrolik 1 ad. arızalı
Hidrolik pres	HÜRSAN		1985	1	
Zımpara taşı	WEB.DUEGATA		1958	3	
Kaynak Jeneratörü	KIELLBERG	DE 21, DE 12	1959	2	
Kaynak mak. (D.C)	MES		1977	1	
Daire testere	SENTAŞ		1978	1	Metal için
Punta kaynak mak.	NURİŞ		1972	1	
Oksijen kaynak mak.	WELDELGÖR.WEB		1959	2	1'i sabit, 1'i seyyar
Ozalit mak.	REİS		1960	1	
Boya tabancası				1	
Mozaik silme mak. (İnşaat)				1	
Mozaik silme taşı (inşaat)				1	
Kömür kırma komkasör (Kazan)				1	
Elektrikli kaynak mak. (Kazan)				1	
Dirsek kıvrırma mak. (Kazan)				1	
Darbeli matkap (Kazan)				1	
Havalı zaviye taşlama (Kazan)				1	
Darbeli matkap (Elektrik Bakım)				1	
SU					
Su arıtma cihazı	Softtower	St 300	1999	1	120.000 m3/yıl
Derin kuyu pompası	Impo		1997	1	72.000 m3/yıl (7.5 Hb Kwh)

EK 10- DOKUMA FABRİKASI'NIN AÇILIŞI İLE İLGİLİ GAZETE HABERİ

Milliyet Gazetesi, 06.01.1956

http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/GununYayinlari/UamyGCPnQzIwsW5yliDi8g_x3D_x3D

, (erişim tarihi: 24.02.2017).

EK 11- DOKUMA FABRİKASI VE ÇALIŞANLARIN FOTOĞRAFLARI

Dokuma Fabrikası (Halil Tezcan Arşivi)

Dokuma Fabrikası (Halil Tezcan Arşivi)

Fabrikanın Kuş Bakışı Görünümü (Halil Tezcan Arşivi)

Fabrikanın İşletme Bölümü(Halil Tezcan Arşivi)

Dokuma Kreşi (Halil Tezcan Arşivi)

Dokuma Kreşi (Şeyda Hanım Arşivi)

Poplin Spor (Halil Tezcan Arşivi)

Dokuma Folklor Ekibi (Şeyda Hanım Arşivi)

Dokuma Lojmanı Sakinleri (Şeyda Hanım Arşivi)

Dokuma'da pinpon oynayan çocuklar (Şeyda Hanım Arşivi)

Antalya Sümerbank Satış Mağazası, Sümerbank Köşesi (Yazar Arşivi 21.01.2017)

Dokuma Fabrikası'nda bir nişan töreni (Şeyda Hanım Arşivi)

Sümerbank Takvimi (Feyza Hanım Arşivi)

Sümerbank Kumbara (Halil Bey Arşivi)

Sümerbank'ın Fabrikadan emekli memurlara verdiği çini hediye (Şeyda Hanım Arşivi)

Antalya Pamuklu Dokuma Fabrikası Personel Şefliği Akort Ücret İşlemi Kartı (Ziyinet Hanım Arşivi).

Antalya Festivali (Halil Tezcan Arşivi)

30.12.2015. Dokuma Parkın Açılışı (Yazar Arşivi)

Fabrikadan Emekli Olan Katılımcıların Çakırlar Mevkiinde Düzenledikleri Kahvaltı Etkinliği
24.12.2015 (Yazar Arşivi)

Fabrikadan emekli olan kadınlar (Yazar arşivi, 21.12.2016)

27.03.2017 Antalya Çakırlar'da Kahvaltı Etkinliği (Yazar Arşivi)

Fabrika Emeklisi Nezaket Teyze (Yazar Arşivi)

Emekli Kadınları “Gün” Etkinlikleri (07.01.2017)

Dokuma Parkı (Yazar Arşivi)

ÖZGEÇMİŞ

Adı ve Soyadı : Salih AKTİN
Doğum Tarihi ve Yeri : 10.10.1989- Batman
Medeni Durumu :Bekar

Eğitim Durumu

Mezun Olduğu Lise : Kozluk Çok Programlı Lisesi (2007)
Lisans Diploması : Akdeniz Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü, Antalya, 2013
Yüksek Lisans Diploması :Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sosyoloji Ana Bilim Dalı, Antalya, 2017
Tez Konusu : Kent ve Bellek: Antalya Pamuklu Dokuma Fabrikası Örneği
Yabancı Dil : İngilizce
E-Posta :salihaktin@gmail.com

Bilimsel Araştırmalar/Projeler: TÜBİTAK Projesi (Bursiyer) “Yeniden Sosyalleşme ve Toplumsal Bütünleşme Süreçleri: Denetimli Serbestlik Altındaki Bireyler Örneği”
Program Kodu: 3001, Proje No: 114K569, Proje Yürütücüsü: Doç. Dr. Gönül DEMEZ